

marginaalit ja sosiaalityö

Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.)

marginaalit ja sosiaalityö

Kirsi Juhla, Mannele Forsberg & Irene Rolvainen (toim.)

Jyväskylän Yliopisto 2002

SoPhi 65

<http://www.jyu.fi/sophi>

Toimitus:
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35
40531 Jyväskylä

Myynti ja kustannus:
Kopijyvä Oy
Viitaniementie 15, 40720 Jyväskylä
puh. 014-3342800, fax 014-618650,
e-mail kustannus@kopijyva.fi

ISBN 951-39-0980-8
ISSN 1238-8025

Copyright © Kirjoittajat ja SoPhi 2002

Paino Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2002

Kansi Marko Nääsilä

Taitto Olli-Pekka Moisio

SISÄLTÖ

SAATTEEKSI

ESIPUHE

OSA 1 KÄSITTEELLISIÄ PAIKANNUKSIA

SOSIAALITYÖ MARGINAALISSA 11

Kirsi Juhila

SISÄLLÄ, REUNALLA, ULKONA? KOHTI RELATIONAALISTA SYRJÄYTYMISEN TARKASTELUA 20

Tuula Helne

SOSIAALITYÖN MARGINAALISTATUS – ASIAKKUUS JA ASIANTUNTIJUUS MODERNIN JA POST-MODERNIN TULKINTAKEHYKSESSÄ 44

Suvi Raitakari

ASIAKKAAN OSALLISTUMINEN TUKEE KANSALAISUUTTA SOSIAALITYÖSSÄKIN 63

Vuokko Niiranen

HYVINVOINNIN TEKIJÄT JA UHAT LAPSUUDESSA 81

Katja Forssén, Kaarina Laine & Juhani Tähtinen

OSA 2 KOKEMUKSEN TYÖSTÄMISEN PROSESSEJA

ASIANOSAISET JA MARGINAALIA KOSKEVA KERRONTA 107

Hannele Forsberg

'KU OIS VAAN SELLANE NORMAALI ELÄMÄ!' – ELÄMÄNKULKU MARGINAALISTA KATSOEN 111

Harriet Strandell, Ilse Julkunen & Katri Lamminen

NORMAALIN MERKITYKSET HUUMEHOITOYKSIKÖN NUORTEN PUHEESSA 125

Elina Virokannas

HIV-POSITIIVISTEN HOMO- JA BISEKSUAALIMIESTEN SALATUT ELÄMÄT 145

Kari Huotari

TOIMIVA ASIAKKUUS – KRIMINAALIHUOLLON PALVELUOHJAUSKOKEILU NAISASIAKKAIDEN
KERTOMANA 164

Heli Välokivi

SOSIAALITYÖNTEKIJÄNAISET – MARGINALISOITUJA TOIMIJOITA TYÖELÄMÄSSÄ? 188

Päivi Petrelius

OSA 3 YHTEISÖLLISIÄ STRATEGIOITA

YHTEISÖTYÖTÄ MARGINAALISSA 213

Irene Roivainen

MARGINAALISUUS JA SOSIAALITYÖ YHTEISÖISSÄ 217

Irene Roivainen

PAIKALLISSTRATEGIAT SYRJÄYTYMISTÄ VASTAAN – EUROOPPALAISEN VERTAILUTUTKIMUKSEN
JOHTOPÄÄTÖKSIÄ 233

Aila-Leena Matthies

LÄHIÖT, KAUPUNKISOSIAALITYÖ JA PROJEKTITOIMINTA 253

Pekka Karjalainen, Antti Karisto & Marjaana Seppänen

MARGINAALIT JA SOSIOKULTTUURISEN TYÖN MAHDOLLISUUDET 272

Timo Toikko

SAATTEEKSI

Sosiaalityön tutkimuksen seuran perustava kokous pidettiin tammikuussa 1998. Sen jälkeen seura on järjestänyt vuosittain sosiaalityön tutkimuksen päivät, ollut synnyttämässä sosiaalityön tutkimusmetodologian ensimmäistä oppikirjaa - ja liittynyt Tieteellisten Seurain Valtuuskuntaan, vain muutamia asioita mainitakseni. Tämän kirjan ilmestymisen myötä seura saavuttaa yhden tieteen tekemiselle ja tutkimusalan olemassaololle välttämättömän ehdon: pysyvän oman alan julkaisukanavan eli sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjojen sarjan.

Suomalainen sosiaalityön tutkimus alkoi kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisesti osana sosiaalipolitiikan tutkimusta. Sosiaalipolitiikasta osittain erillinen tutkimuskohde ja etenkin ammatillisiin käytäntöihin läheisessä yhteydessä oleva alan tutkimusintressi yhdessä alan kansainvälisen perinteen kanssa johti sosiaalityön tutkijoiden piirissä oman oppialaidentiteetin syntymiseen. Sosiaalityö sai sittemmin oman oppiaineaseman sekä Suomen Akatemian rahoittaman tutkijajakoulun, jossa tällä hetkellä opiskelee päätoimisesti neljätoista tulevaa väittelijää.

Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja on joka toinen vuosi ilmestyvä temaattinen julkaisu, joka tarttuu ajankohtaisiin teemoihin. Tavoitteena on valitun teeman monipuolinen analysointi sekä aikalaiskeskustelun virittelyminen. Sosiaalityön oppialan teoreettis-käytännöllisen luonteen huomioon ottaen kirjoittajiksi pyritään saamaan sekä tieteellisen tutkimuksen että käytännön teorian parhaat edustajat. Ensimmäisten vuosikirjojen kirjoittajat on valittu avoimen kirjoittajakutsun perusteella.

Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja jatkaa Sosiaalityöntekijäin liiton 1981-88 julkaiseman Sosiaalityön vuosikirjan perinnettä sikäläkin, että vuosikirja toteutetaan yhteistyössä liiton kanssa. Tämä julkaisusarja on olennainen osa sitä perustaa, jonka varassa oppiala voi tähtyä luottavaisin mielin niitä loppumattomia haasteita, joita nykyinen globaali ja ihmisiä voimakkaasti eriarvoistava kehitys tuottaa. Tässä yhteiskunnallisessa todellisuudessa sosiaalityön tutkimuksen ja käytännön tehtävä on olla uusliberalismin vastavoima ja globalisoitumisen ongelmien esiintuoja. Juuri siksi keskustelu on enemmän kuin tarpeen aloittaa suomalaisista marginaaleista. Aiemmista yhteiskunnallisista murroksista olemme oppineet, että vain rohkeat ja samalla hyvin perustellut avaukset jättävät inhimillisesti katsoen merkittäviä jälkiä.

Mirja Satka

Sosiaalityön tutkimuksen seuran puheenjohtaja

ESIPUHE

Ensimmäisen sosiaalityön vuosikirjan aihe 'Sosiaalityö ja marginaalit' on yhtäältä itsestäänselvyys: sosiaalityö on aina tavalla tai toisella osa marginaalia. Aihe on kuitenkin monella tapaa ajankohtainen ja uudelleen ajattelua vaativa. Se liittyy niin teoreettisiin keskusteluihin hyvinvointivaltion murroksesta, köyhyydestä ja syrjäytymisestä kuin sosiaalityön käytännön ajankohtaisiin teemoihinkin sosiaalityön asiakkuuden ja asiantuntijuuden muutoksista. Lisäksi aihe kytkeytyy suoraan moniin sosiaalityön kentällä käynnissä oleviin koulutus- ja kehittämishankkeisiin. Vuonna 2001 käynnistyi esimerkiksi marginaalisaation kysymyksiin keskittyvä sosiaalityön ammatillinen lisensiaatitkoulutus. Marginaalisaation teema on nousemassa keskeiseksi kehittämis-, opetus- ja tutkimuskohteeksi myös sosiaalialan osaamiskeskuksissa. Toivommekin tämän kirjan lukijoiksi niin sosiaalityön ja sosiaalialan opiskelijoita, opettajia, tutkijoita, sosiaalityöntekijöitä kuin muita käytännön toimijoitakin.

Kirja jakautuu kolmeen osaan: käsitteellisiä paikannuksia, kokemuksen työstämisen prosesseja ja yhteisöllisiä strategioita. Kunkin osan alussa on toimittajan kirjoittama johdatus osan tematiikkaan ja teksteihin. Kirjaa on työstetty reilun vuoden ajan yhteisessä prosessissa siten, että sen perusrakenteesta ja painotuksista on puhuttu kirjoittajatapaamisissa. Tämän lisäksi kunkin osan kirjoittajat ovat ryhmänä kokoontuneet keskustelemaan teksteistään. Ryhmiin tapaamisissa on luonnehtinut kollegiaalinen työskentely ja vertaisohjaus, vaikka joukossa on ollut tutkijauran eri vaiheissa olevia tekstintuottajia. Työskentelytavan valinnalla olemme halunneet paitsi pyrkiä mahdollisimman hyvän kirjan sisällön rakentamiseen, myös luoda sellaisia yhteyksiä alan suomalaisten sosiaalityön tutkijoiden välille, jotka jatkuisivat tämän kirjan kirjoittamisen jälkeenkin.

Kirjan tekstit ovat valikoituneet siten, että huhtikuussa 2000 julkaistiin avoin kirjoittajakutsu, joka tuotti määräänsä mennessä kaikkiaan 27 artikkeliehdotusta. Mukana olevat 13 artikkelia valittiin käyttäen kriteereinä abstraktin tieteellistä tasoa, omaperäisyyttä ja toteuttamiskelpoisuutta, artikkeli-idean

kytkeytymistä marginaalit ja sosiaalityö –tematiikkaan sekä kiinnostavan kirjakokonaisuuden syntymistä. Kaikki kirjan tekstit ovat käyneet läpi referee -menettelyn eli kaksi nimetöntä asiantuntijaa on antanut artikkeleista kommenttinsa ja korjausehdotuksensa. Menettely tekee teksteistä tieteellisiä artikkeleita. Tämä on tärkeä seikka muun muassa sen vuoksi, että mukana on useita väitöskirjan artikkeleiksi ajateltuja tekstejä. Näyttää siltä, että sosiaalityön vuosikirja on tärkeä foorumi nimenomaan sosiaalityön väitöskirjojen tekijöille ja tässä mielessäkin se on osoittanut tarpeellisuutensa tieteellisenä aikakausjulkaisuna.

Kiitämme lämpimästi kaikkia kirjoittajia kirjan tekemiseen osallistumisesta ja artikkeleiden tuottamisesta. Suuret kiitokset myös tähän prosessiin nimettöminä osallistuneille artikkeleiden arvioitsijoille ja empiiristen aineistojen syntyyn vaikuttaneille tutkittaville! Sosiaalityön tutkimuksen seura ja Sosiaalityöntekijäin liitto ansaitsevat niinkään kiitokset määrätietoista työstään tutkimuksellisen ajattelun vahvistamiseksi sosiaalityössä. Kirjan kustantajaa Sophia haluamme kiittää siitä, ettei se ratkaisullaan asettanut sosiaalityön tutkimusta marginaaliin.

Tampereella 10.10.2001

Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen

Osa 1

KÄSITTEELLISIÄ PAIKANNUKSIA

Kirsi Juhila

SOSIAALITYÖ MARGINAALISSA

Marginaalit sosiaalityön ydintematiikkana

1980-luvulla, hyvinvointivaltion vahvalla kaudella eli ajatus siitä, että sosiaalityöstä voisi muodostua kaikille kansalaisille suunnattu yleinen sosiaalipalvelu. Argumentoitiin, että kuka tahansa meistä voi joutua elämässään tilanteeseen, jossa sosiaalityöntekijän apu on tarpeen. Sosiaalityö kytkettiin näin osaksi hyvinvointivaltion universaalisuusperiaatteen vahvistamispolitiikkaa. Pohjaa universalistiselle ajatukselle oli luotu jo 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin alettiin arvostella residuaalista sosiaalihuoltoa. Universaalin sosiaalityöyymmärryksen nähtiin hälventävän sosiaalityön asiakkuuden leimaavuutta ja kontrollia sekä lisäävän toiminnan legitimitettä.

Universalismin kytkeminen sosiaalityöhön ei ole kuitenkaan aivan yksinkertaista. Se on ensinnäkin ristiriidassa sosiaalityön perinteisen ammatillisen mission kanssa, jossa korostetaan yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten puolelle asettuvaa ja heidän asemansa parantamiseen pyrkivää työtettä. Tästä kulmasta katsottuna sosiaalityön kohderyhmä on rajattu ja erityinen, ei yleinen. Toinen ristiriita syntyy siitä tehtävästä, joka sosiaalityölle on tarjoutunut osana hyvinvointivaltiota. Tuohon tehtävään kuuluu toimiminen viimesijaisena auttamisjärjestelmänä tai suojaverkkona niille ihmisille, jotka putoavat 'normaaliin' palkkatyöhön tai vakuutuksiin perustuvan toimeentulon ja yleisten palvelujen ulkopuolelle. Itse asiassa universalismin periaatteeseen nojaava hyvinvointivaltio osaltaan myös tuottaa viimesijaisen toiminnan tarvetta. Onhan tähän periaatteeseen upotettu oletus ihmisten ja heidän tarpeidensa samanlaisuudesta, jolloin tästä samanlaisuudesta poikkeavat ihmiset helposti ajautuvat marginaaliin ja erityisten (kontrolli)toimenpiteiden kohteiksi. (Leonard 1997, 18–22.)

Sosiaalityölle edellisen kaltaiset marginaaleihin liittyvät kysymykset ovat ohittamattomia. Ne muodostavat sen keskeisimmän ydintematiikan. Tämän ydintematiikan käsittely on saanut eri aikoina erilaisia muotoja, mutta onko tässä ajassa jotain sellaista joka tekee sosiaalityön ja marginaalien suhteesta erityisen polttavan kysymyksen? Näyttäisi olevan. Väitetään, että sosiaalityö on vaarassa kadottaa ammattieettisen missionsa, joka perustuu marginaaleissa elävien ihmisten parissa ja heidän hyväkseen työskentelyyn (esim. Powell 2001, 13–14). Sosiaalityön omista ihanteista lähtevän työskentelytavan sijasta näyttää siltä, että sosiaalityötä ollaan ajamassa ulkoapäin kontrolloiduksi 'marginaalityöksi'. Syitä tähän kehityssuuntaan voi hakea mm. individualistisesta kuluttajuusdiskurssista, joka on saavuttanut hegemonisen aseman kollektiivisia arvoja ja sosiaalisia oikeuksia korostavien näkemysten kustannuksella. Tämä diskurssi on haastanut vahvasti myös universalismiin nojautuvan hyvinvointivaltion idean. Diskurssin mukaan kansalaiset määrittyvät yksilöllisiä valintoja tekeviksi kuluttajiksi. Sosiaalityöhön kuluttaja-asiakkuus sopii yhtä huonosti kuin 'universaali-asiakkuuskin'. Vuokko Niiranen kirjoittaa artikkelissaan *Asiakkaan osallistuminen tukee kansalaisuutta sosiaalityössäkin*, että asiakkaan näkeminen kuluttajana saattaa kyllä lisätä hänen subjektiivuttaan ja vähentää 'asiantuntija auktoriteettina ja asiakas alamaisena' -asetelmaan liittyviä haittoja. Kuitenkin vain hyvin toimeentulevilla ihmisillä on mahdollisuus elää todellisessa kuluttajamaailmassa, tehdä valintoja sekä vaatia parempia ja vaihtoehtoisia palveluja. Heikentäessään yhteiskunnan eriarvoistumisen mekanismeja korostavien näkemysten voimaa valinnanmahdollisuuksia painottava individualistinen diskurssi voi lopulta olla marginaalissa elävien ihmisten näkökulmasta seurauksiltaan hyvin negatiivinen.

Eräs negatiivisista seurauksista on kontrolloiva suhtautuminen niihin ihmisiin, jotka eivät mahdu markkinoilla toimivan, yksilöllisen kuluttaja-kansalaisen muottiin. Näitä muottiin mahtumattomia ovat yhtä hyvin julkisella sektorilla toimivat sosiaalityöntekijät kuin heidän asiakkaansakin. Heitä pidetään muille selontekovelvollisina yhteiskunnan jäseninä. He eivät saa 'nauttia' niistä laissez-faire –säännöistä, joita sovelletaan (palkkatyö)markkinoilla toivotulla tavalla aktiivisiin kansalaisiin. Sosiaalityöntekijöiden selontekovelvollisuus liittyy siihen, että heidän on pystyttävä osoittamaan toimintansa lisäävän asiakkaiden vastuuta omasta elämästään. Asiakkaiden on puolestaan hyväksyttävä vastuuttamisen ja siihen liittyvän moraalisen arvioinnin kohteena oleminen. Muissa tapauksissa kumpikaan ryhmä ei täytä yhteiskunnan heille asettamia vaatimuksia ja seurauksena voi olla astetta syvempi marginaalisuus. (Jordan & Jordan 2000, 43–44 ja 150–151.)

Yhteiskunnassa vallitsevia individualistisia, kuluttamiseen ja valintoihin perustuvia arvoja ei voi ohittaa. Jokaisen niiden vaikutuspiirissä elävän on tavallaan pakko arvioida omaa tilannettaan suhteessa niihin. Yhä useam-

man kohdalla tämä arviointi johtaa siihen, että hän joutuu toteamaan epäonnistuneensa elämässään, ajautuneensa marginaaliin. (Young 1999, 79–81.) Sosiaalityöntekijät ovat yhtenä ammattiryhmänä käsittelemässä ja hoitamassa niitä ratkaisuja seurauksineen, joihin itsensä epäonnistuneeksi tulkinneet ihmiset päätyvät.

Kaiken kaikkiaan sosiaalityö on hakemassa paikkaansa monella tapaa uudelleen muotoutuvissa suhteissa. Elääkö sosiaalityössä vielä se perinteinen missio, jonka mukaan marginaaleissa elävien ihmisten aseman parantaminen on kaikkein tärkein tehtävä? Määrittyykö sosiaalityö itsessään vähäarvoiseksi, marginaaliseksi julkisen sektorin kontrollitoiminnaksi, joka sekin on tosin sosiaalityölle vanha ja perinteinen rooli? Millaisia ovat sosiaalityön muut käytännöt ja tulevaisuuden visiot suhteessa marginaaleihin? Kuten sanottua sosiaalityön ydintematiikkaan kuuluu suhde marginaaleihin, joten tämän suhteen ulottuvuuksia on syytä reflektoida eri näkökulmista. Näitä mahdollisia ulottuvuuksia ovat ainakin integroiva, toiseutta tuottava sekä osallistuva ja osallistava sosiaalityö.¹

Marginaaleissa toimimisen ulottuvuudet

Integroiva

Integroivassa toiminnassa pyritään *vetämään marginaaleihin ajettuja tai ajautuneita ihmisiä sieltä pois*. Yhteiskunta hahmottuu tällöin mallina, jossa on normaaliksi ymmärretty keskus ja sen reuna-alue. Malli synnyttää monenlaisia pohdintoja siitä, mihin raja Meidän sisäpiirin ja syrjäytyneiden Toisten ulkopiirin välille voidaan vetää ja onko sitä ylipäättään mahdollista vetää. Tuula Helne erittelee tekstissään *Sisällä, reunalla, ulkona?* muun muassa tätä rajan ongelmaa. Piirrettiinpä raja sitten mihin tahansa, niin hyvinvointivaltio on keskeinen väline keskuksen ja reunan välisen yhteyden rakentamisessa. Merkittävä rooli tässä rakentamisessa on sosiaalityöntekijöillä eräinä integroinnin ammattilaisina. Heidän tehtävänsä on avata keskuksen johtavia polkua ja ohjata ihmisiä kulkemaan niitä pitkin. Eräs hyvinvointivaltiolliiseen utopiaan kuulunut ajatus on, että tämä poluttaminen voisi joskus jäädä historiaan. Yhteiskunta koostuisi vain sisäpiiriläisistä, jotka käyttäisivät kaikki samanlaisia universaaleja hyvinvointipalveluja. Vähemmän utooppisen vision mukaan marginaaleissa elävien ihmisten integrointi on jatkuva ja loputon prosessi. Jos reunalta saadaankin vedettyä joitakin ihmisiä pois, sinne ajautuu jatkuvasti uusia autettavia. Sosiaalityöntekijöiltä eivät työt tässä jälkimmäisessä visiossa lopu, vaan heidän toimintansa on

välttämätöntä, jotta jonkinlainen tasapaino sisäpiirin ja ulkopiirin välillä saadaan pidettyä yllä.

Edellä kuvattu hyvinvointivaltion malli on se, jotta on alettu kutsua moderniksi. Tuula Helneen siteeraama Jock Young (1999) kuvaa modernia, inklusiivista hyvinvointivaltiota rajoiltaan läpäiseväksi, Toisia keskukseen sulauttavaksi ja integroivaksi. Toiset siis pyritään sosiaalistamaan, kuntouttamaan tai parantamaan sellaisiksi kuin Me jo nyt olemme. Modernin ajatukseen kuuluu usko siihen, että tällaiset siirtymät ovat paitsi mahdollisia myös itsestään selvästi toivottavia lisätessään kansalaisten keskinäistä tasa-arvoa. Moderni kantaa huolta seuraavanlaisista kysymyksistä: keitä ovat marginaaleihin ajautuneet, ketkä ovat vaarassa ajautua sinne, miten ihmisiä voidaan auttaa ja miten voidaan ennalta ehkäistä reunoille joutumista. Katja Forssen, Kaarina Laine ja Juhani Tähtinen tuovat artikkelissaan *Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa* esiin näitä kysymyksiä eritellessään sellaisia tutkimuksia, joissa pohditaan moniulotteisesti lasten sosiaalisten ongelmien syntyyn ja huono-osaisuuden kasautumiseen liittyviä tekijöitä. He kirjoittavat, että useat tutkijat näkevät lasten yhteiskuntaan kiinnittymistä estävien marginalisointumisriskien lisääntyneen viime vuosikymmeninä. Tämänkaltaiset tiedot marginaaleissa elävistä ihmisistä, riskiryhmistä ja marginalisoinnin prosesseista kääntyvät modernin näkemyksen mukaan hyvinvointivaltiollisten suunnitelmien ja toimenpiteiden pohjaksi. Ne toisin sanoen edesauttavat integrointitehtävää.

Integroiva tehtävä osana hyvinvointivaltiota on sosiaalityölle selkeä ja professionaalista statusta vahvistava rooli. Sosiaalityöntekijöiden asiantuntijuus perustuu siihen, että heillä on tietoa marginaaleissa elävistä ihmisistä sekä kokemusta heidän kohtaamisestaan ja auttamisestaan. Asetelman tekee kuitenkin pulmalliseksi se, että *sosiaalityö katsoo marginaalia normaalista ja normittavasta keskuksesta päin*. Suvi Raitakari kirjoittaakin tekstissään *Sosiaalityön marginaalistasus*, että modernissa asiantuntijuudessa professio rakentaa kulttuurista eroa asiakaskuntaan. Asiakas saavuttaa oikeuden täysivaltaiseen kansalaisuuteen tai sisäpiiriin vain omaksumalla tietyt, yhteiskunnalliset normit. Onko sosiaalityö tästä näkökulmasta katsottuna siis itsessään marginalisoiva, toiseutta tuottavaa toimintaa?

Toiseutta tuottava

Kaikenlainen Toisiin ja marginaaleihin kohdentuva puhe ja kirjoittaminen – kutsuttiinpa kohteita sitten syrjäytyneiksi, huono-osaisiksi, köyhiksi, riskiryhmiksi tai alaluokaksi – on väistämättä aina itse osa kuvaamaansa ilmiötä. Tästä sosiaalityökin on pääsemättömissä. Onhan marginaalisuus vahvasti esillä sekä ammatin itse määrittelyssä että yleisissä käsityksissä siitä, mistä sosiaali-

työssä on kysymys. Voidaan lisäksi väittää, että sosiaalityö on paitsi osa marginaalisuuden ilmiötä, myös *marginaaleja tuottava ja vahvistava käytäntö*. Asiaa voi jälleen lähestyä hyvinvointivaltion kontekstissa. Hyvinvointivaltioon kriittisesti suhtautuvissa puheenvuoroissa korostetaan usein niin sanottua riippuvuuden ongelmaa. Riippuvuudella tarkoitetaan sitä, että osa reunoilla elävistä ihmisistä on niin kiinnittynyt hyvinvointivaltion auttamisjärjestelmiin, että he ovat kadottaneet kykynsä omatoimiseen ja itsenäiseen elämään. Tämän mukaan sosiaalityö olisi siis marginaalien tuottamisessa yksi keskeinen toimija. Sosiaalityöltä vaaditaankin toisenlaista otetta suhteessa marginaaleihin. Riippuvuuksien ylläpitämisen sijasta sosiaalityöntekijöiden tulisi pyrkiä niiden purkamiseen. Esimerkiksi erilaiset aktivoivat työllistämishjelmat ovat tämän 'riippuvuusongelman' ratkaisuyrityksiä.

Sosiaalityön asiakkaiden aktivointiohjelmat voi yhtäältä nähdä integroinnin välineinä, joiden avulla ihmisiä 'polutetaan' marginaaleista pois. Niiden kautta sosiaalityö voi kuitenkin toisaalta ajautua entistä syvempiin toiseutta tuottaviin käytäntöihin jos ja kun sosiaalityön asiakkaita ryhdytään kategorisoimaan aktivointikelpoisuuden ja -tulosten mukaan hierarkkisiin ryhmiin. Osa ohjelmiin osallistuvista tekee 'oikeat' valinnat. Näiden 'kunniallisten' asiakkaiden lisäksi syntyy reunoilla elävien ihmisten alin kasti. Tämän kastin ihmisillä ei juuri ole sosiaalisia oikeuksia, koska he eivät kykene edes tuettuina täyttämään aktiivisen ihannekansalaisen kriteereitä ja velvollisuuksia. He eivät osaa tai halua opetella yhteisen pelin sääntöjä, vaan suhtautuvat niihin välipitämättömästi tai jopa rikkovat niitä. Sääntöjen rikkojista tulee näin oman toimintansa kautta syällisiä. Siksi heidät luokitellaan ryhmäksi, joka on oikeutetusti kovenevien kontrollitoimenpiteiden kohteena. (vrt. Bauman 1998, 72–77.)

Aktivoinnin politiikka ja sen seurauksena mahdollisesti koveneva kontrolli liittyy myöhäismodernista hyvinvointivaltiosta käytyyn keskusteluun, vaikkakin hyvin ristiriitaisella tavalla. Aktivointipolitiikassa on nimittäin samanaikaisesti läsnä sekä modernin hyvinvointivaltion utopia (integrointi) että myöhäismodernin ajan koveneva suhde toiseuteen. Jock Young (1999) nimeää myöhäismodernin hyvinvointivaltion eksklusiiviseksi. Eksklusiivinen yhteiskunta pyrkii pitämään poikkeavat ihmiset ja vaaralliset luokat erilaisten kontrolli- ja suojautumisvälineiden avulla etäällä keskuksista. Toimintaa motivoi turvattomuuden tunne ja pelko kaikkialla väijyvistä uhkasta, vaarallisesta Toisesta. Turvattomuus ja pelko puolestaan vahvistavat sellaisen tiedon tuottamisen tarvetta, joka auttaa kohdentamaan erilaisia kontrollitoimenpiteitä tai paikantamaan vaarallisia toisia. Epämääräiset riskit olisi saatava hallintaan. Eksklusiivisessa hyvinvointivaltiossa tapahtuvan riskien hallinnan pääasiallinen funktio on suojella ihmisiä Toisten aiheuttamilta vaaroilta, ei keskittyä näiden Toisten tilanteeseen ja sen parantamiseen sinänsä.

Edellä on kuvattu sellaisia hyvinvointivaltion kehityssuuntia, joiden kontekstissa *sosiaalityö määrittyy paitsi toiseutta tuottavaksi myös itsessään Toiseksi, marginaaliseksi toiminnaksi*. Sosiaalityön marginaaliin asettuminen ja asettaminen tapahtuu ainakin kahta eri kautta. Ensinnäkin asiakkaiden hyvinvointivaltiorippuvuuteen kohdistuvassa kritiikissä katsotaan sosiaalityötä keskukselta päin ja arvioidaan sosiaalityö yhteiskunnan toiminnan kannalta tehottomaksi ja jopa haitalliseksi toiminnaksi. Toiseksi, jos sosiaalityö ottaa hoitaakseen vaarallisiksi määriteltyjen Toisten kontrollointitehtävät ja heihin liittyvien riskien hallinnan, se ajautuu asiakkaidensa myötä itsekin yhteiskunnan reunoille. Kyse on kuitenkin pitkälti siitä, millaisiin määrityksiin ja tehtäväksi antoihin sosiaalityö on valmis menemään mukaan. Ymmärtääkö sosiaalityö esimerkiksi asiakkaansa yksinomaan epäitsenäisinä, kontrolloitavina ja vaarallisina vai rakentuuko suhde marginaaleissa eläviin ihmisiin myös jonkinlaisen liittolaisuuden ja kumppanuuden kautta?

Osallistuva ja osallistava

Osallistuva ja osallistava toiminta on se visio, jota viimeaikaisessa sosiaalityöstä käytävässä keskustelussa on hahmoteltu vaihtoehdoksi integroivalle ja toiseutta tuottavalle sosiaalityölle. Suvi Raitakari nimeää tämän sosiaalityön 'uuden' asiantuntijuuden tulkitseväksi. Tulkitsevalle asiantuntijuudelle on tunnusomaista kulttuurisen erilaisuuden tiedostaminen (monikulttuurisuus), asiakkaan oman tiedon ja asiantuntemuksen kunnioittaminen sekä poikkeavan ja normaalin rajan liukuvuuden ymmärtäminen. *Suhde marginaaleihin rakentuu tässä sosiaalityön ymmärryksessä reunalla elävien ihmisten omien äänien ja toimintojen merkitystä korostavaksi*. Sosiaalityöntekijän tehtävä on asettua näiden moninaisten äänien keskustelukumppaniksi, kuunnella asiakkaiden omia tarinoita ja rakentaa niistä dialogisesti uudenlaisia versioita. Sellaisia keskuksia, joista käsin marginaaleja voisi arvottaa, tuomita tai ohjata, ei uusi asiantuntijuus tunnista olevan olemassa. Ainakaan sosiaalityöntekijän ei tulisi sijoittaa itseään tällaiseen, hierarkkiseen tietoasetelmaan perustuvaan keskukseseen. Dialoginen suhde marginaaleihin tekee tämänkaltaisesta sosiaalityöstä osallistuvan. Osallistavaa (tai valtaistavaa) siinä on puolestaan pyrkimys rohkaista ihmisiä tuomaan omat äänensä kuuluviin sekä vielä perustavanlaatuisempi tavoite tukea näiden äänten rakentamisen prosesseja. (esim. Fook 2000; Parton & O'Byrne 2000; Powell 2001; Williams 1998.)

Myös osallistuvan ja osallistavan sosiaalityön painotusta voi kontekstoida hyvinvointivaltioon liittyviin keskusteluihin. Nyt kyse on niistä keskusteluista, joissa korostetaan kansalaisyhteiskunnan, erilaisten yhteisöjen ja aktiivisen kansalaisuuden merkitystä. Kansalaisyhteiskunta on alue, joka aset-

tuu virallisen valtiollisen järjestelmän ('vanhan' hyvinvointivaltion) ja globaalistuneiden markkinoiden väliin ja rinnalle, mutta osin myös niiden haastajaksi ja ongelmien ratkaisijaksi. Uudet sosiaalityön asiantuntijat ymmärretään nimenomaan kansalaisyhteiskuntaa vahvistaviksi ja tukeviksi toimijoiksi; he ovat osa tätä kautta rakentuvaa emansipatorista projektia (esim. Leonard 1997; Lister 1998). Tällaisia toimijoita he voivat olla monella eri tavalla. He voivat esimerkiksi toimia yhteistyössä erilaisten alueellisten yhteisöjen tai asiakasliikkeiden kanssa. Yhteisöllisen toiminnan lisäksi sosiaalityöntekijät voivat vahvistaa kansalaisyhteiskuntaa ja kansalaisuutta myös yksilötasolla. Tästä kirjoittaa Vuokko Niiranen pohtiessaan sitä, miten asiakas kohdataan sosiaalityössä nimenomaan kansalaisena ja kuntalaisena. Tämä niin sanottu palveluasiakkuus korostaa sitä, että asiakas on aina myös demokraattisen järjestelmän jäsen, kuntalainen. Niinpä yleisten, kuntalaisten osallistumista korostavien periaatteiden pitäisi näkyä myös sosiaalityön asiakkuudessa vaikuttamisen ja valinnan mahdollisuuksina.

Asiakkaiden erilaisia ääniä kunnioittava osallistuva ja osallistava *sosiaalityö asettuu marginaaleihin, reunoilla elävien ihmisten kumppaniksi*. Sosiaalityötä ei siis ymmärretä osaksi keskusta. Ehkä keskusta ja sitä kautta erilaisia rajoja ei edes tunnusteta olevan olemassa, mutta jos sellaisia onkin, sosiaalityöntekijöiden ammattietiikka ohjaa heidät marginaalien puolelle rajaa. Marginaalit näyttävät näin ollen saavan tässä lähestymistavassa kokonaan toisenlaisen sisällön kuin integroivassa ja toiseutta tuottavassa ulottuvuudessa. Marginaaleissa elämiseen liitetään myös positiivisia, esimerkiksi monikulttuurisuuteen liittyviä puolia. Sieltä uskotaan löytyvän monenlaisia potentiaaleja ja kätkeytyjä resursseja, joiden esiin saamisessa sosiaalityöllä voisi olla merkittävä rooli.

Osallistuva ja osallistava asemoituminen suhteessa marginaaleihin ei kuitenkaan välttämättä ole niin omanlaisensa kuin ensialkuun saattaa vaikuttaa. Erityisesti eron integroivaan ulottuvuuteen voidaan ajatella olevan veteen piirretty. Kansalaisuuden vahvistamiseen liittyvä toiminta on omalla tavallaan hyvin normittavaa; hyvä kansalainen on aktiivinen, omiin ja yhteisöidensä asioihin vaikuttamaan pyrkivä. Tästä kansalaisuutta korostavasta linjasta on tullut osa monen valtion ja Euroopan yhteisön virallista syrjäytymisen vastaista politiikkaa. Kysymys siitä, mitä tapahtuu ei-osallistuville ja aktivoitumattomille ihmisille, johtaa puolestaan miettimään yhteyttä toiseutta tuottavaan sosiaalityöhön. Sallitaanko myös sellainen erilainen ääni, joka suhtautuu välinpitämättömästi kaikenlaiseen, mukaan lukien oman elämäntilanteen kohentamiseen liittyvään, osallistumiseen?

Ulottuvuuksien samanaikainen läsnäolo

Sosiaalityön suhde marginaaleihin on tärkeä ja monimerkityksinen. Kyse on sosiaalityön ydintematiikasta, joka määrittää sosiaalityön paikkaa ja tehtäviä yhteiskunnassa. Integroiva, toiseutta tuottava sekä osallistuva ja osallistava -ulottuvuus rakentavat nimiensä mukaisesti sosiaalityölle toisistaan poikkeavia tehtäviä. Ne myös sijoittavat sosiaalityön erilaisiin paikkoihin suhteessa marginaaleihin: normittavaksi keskuukseksi, marginaaleja kontrolloivaksi toiminnaksi ja marginaaleissa elävien ihmisten kumppaniksi.

Ulottuvuuksissa ei ole kysymys historiallisesta kehityslinjasta siten, että voitaisiin ajatella vahvaan hyvinvointivaltioon kytkeytyvän integroivan tehtävän olevan kohta menneisyyttä ja osallistuvan/osallistavan tehtävän olevan kehkeytyvää tulevaisuutta, jolle toiseutta tuottava visio muodostaa pahimman uhkakuvan. Sosiaalityön käytäntöjen historiassa nämä kaikki ulottuvuudet ovat olleet läsnä samanaikaisesti, vaikka eri aikakausien diskurssiiviset ilmastot ovatkin kenties suosineet jotakin ulottuvuutta toisen kustannuksella. Samanaikainen läsnäolo pätee myös nykyisiin sosiaalityön käytäntöihin. Joissain tilanteissa jokin niistä on kenties hallitsevassa roolissa, mutta silloinkin ainakin hetkelliset liukumat toisiin ulottuvuuksiin ovat mahdollisia. Sillä millainen suhde marginaaleihin milloinkin rakentuu on mitä suuremmassa määrin väliä, sillä valinnoilla on seurauksensa erityisesti reunoilla elävien ihmisten elämään.

VIITTEET

- 1 Ulottuvuuksiin liittyvä kehittyminen on osa Suomen Akatemian ”At the Edge of the Helping Systems” –projektissa tekemääni tutkimusta. Samainen Akatemian projekti on tukenut osallistumistani tämän kirjan toimitustyöhön.

KIRJALLISUUS

- Bauman, Zygmunt (1998) *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.
- Fook, Jan (2000) Deconstructing and Reconstructing Professional Expertise. Teoksessa Barbara Fawcett, Brit Featherstone, Jan Fook & Amy Rossiter (eds.) *Practice + Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London: Routledge, 104–119.

- Jordan, Bill with Jordan, Charlie (2000) *Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy*. London: Sage Publications.
- Leonard, Peter (1997) *Postmodern Welfare*. London: Sage.
- Lister, Ruth (1998) *In from the Margins: Citizenship, Exclusion and Inclusion*. Teoksessa Monica Barry & Christine Hallet (eds.) *Social Exclusion and Social Work. Issues on Theory, Policy and Practice*. Dorset: Russel House Publishing, 26–38.
- Parton, Nigel & O’Byrne, Patrick (2000) *Constructive Social Work Towards a New Practice*. London: Macmillan.
- Powell, Fred (2001) *The Politics of Social Work*. London: Sage Exclusion. Teoksessa Monica Barry & Christine Hallet (eds.) *Social Exclusion Publications*.
- Williams, Fiona (1998) *Agency and Structure Revisited: Rethinking Poverty and Social and Social Work*. *Issues on Theory, Policy and Practice*. Dorset: Russel House Publishing, 13–25.
- Young, Jock (1999) *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: Sage.

Tuula Helne

SISÄLLÄ, REUNALLA, ULKONA?

Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua

Niin välittömässä kuin symbolisessakin merkityksessä, niin fyysisessä kuin henkisessäkin merkityksessä olemme joka hetki niitä, jotka erottavat yhdistetyn, tai niitä, jotka yhdistävät erotetun. (Georg Simmel: *Brücke und Tür.*)

Minähän olen aina ollut valittujen joukossa katsomassa ketkä pääsevät sisään, ketkä eivät. Olen aina ollut tällä puolen pöytää, tällä laidalla kaupunkia ja maata, tällä pallonpuoliskolla. Maailmaan on vedetty monta rajaa ja viivaa ja aina uuden viivan jälkeen olen huomannut, että olen yhä kuvassa mukana. Imperiumi saattaa olla uppoamassa, mutta minä olen yläkannella. Eivätkä jalkani ole kastuneet, ainakaan vielä. (Markus Nummi: *Kadonnut Pariisi.*)

Connect, only connect. (E. M. Forster: *Howards End.*)

Rajapuomeja

Kaikkihan me haluamme palauttaa syrjäytyneet yhteisyytemme piiriin. Erityisesti sosiaalityön tehtäväksi on nähty ”syrjäytyneiden ja syrjäytymisvaarassa olevien ihmisten integroiminen yhteiskuntaan, palauttaminen yhteiskunnan normaaleiksi kansalaisiksi” (Raunio 2000, 14). Käyttäessämme syrjäytymisen ilmausta tulemme kuitenkin paradoksaalisesti piirtäneeksi inklusion piiriin, pystyttäneeksi sen raja-aidan, jonka toiselle puolen syrjäytyneet paikantuvat, Toisiksi tullen.¹ (Ja ”epänormaaleiksi” tullen.) Toiseus on näin ymmärrettävissä *symboliseksi* ja toisinaan myös *spatiaaliseksi* ulkopuolisuudeksi, jolloin voidaan puhua *toiseuden tiloista* (vrt. Ahrweiler 1985, 7). Niin me teemme: syrjäytymisestä on tullut yhteiskuntaa koskevan tutkimuksen ja keskustelun kestoteema. Syrjäytyminen ja sen rajat ja paikat puhuttavat ja puhuttelevat meitä.

Problematisoin artikkelissani tätä syrjäytymisdiskurssin ristiriitaista suhdetta rajoihin eri näkökulmista. *Ensiksi* erittelen sitä, millaisia rajoja syrjäytymisen käsite (marginalisaatio/eksklusio) konstruoi. *Toiseksi* kyseenalaistan eksklusiokäsitteeseen kuuluvaa ulkopuolisuuden ajatusta. *Kolmanneksi* siirrytään konteksteihin. Tiellä myöhäis- tai jälkimoderniin yhteiskuntaan rajat ovat muuttuneet monin tavoin. Mutta miten jäsentää muutosta? Syrjäytymisdiskurssilla on oma vastauksensa, rajoja vetävä. *Neljänneksi* suhteutan syrjäytymisdiskurssin jyrkkää rajatulkintaa kevyempään postmoderniin tulkintaan ja kummastelen niiden yhtäaikaisuudesta syntyvää riitasointua. *Lopuksi* pohdin näihin tarkasteluihin nojaten marginalisaatio- ja eksklusiokäsitteiden käyttökelpoisuutta sekä sitä, voidaanko rajoja joustavoittaa. Jos haluamme rajantarkistuksia tai -ylityksiä tai suorastaan rajattomuutta, kannattaako meidän puhua syrjäytymisestä?

Syrjäytymisen rajavedot

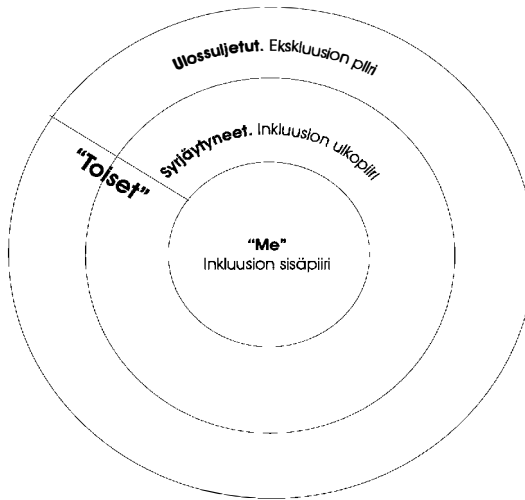
Syrjäytymisen käsite kietoutuu lähtökohtaisesti kaksinkertaiseen rajanvetoon. Yhtäältä kaikki käsitteet ovat poissulkevia ja erottelevia. Jokainen me-ilmaus tekee eron niihin, jotka ovat ”tuolla puolen”. Toisaalta syrjäytyminen on myös merkitykseltään rajaan kytkeytyvä – tosin hieman eri tavoin sen mukaan, tulkitaanko se todellakin syrjäytymiseksi (eli marginalisaatioksi, joskin tässä on vivahde-ero)² vai pikemminkin ulossulkemiseksi (eli eksklusioksi).

Muissa kielissä esiintyvää eroa sanojen *marginalisation* ja *exclusion* välillä ei yleensä ole suomen kielessä tehty selväksi, lukuun ottamatta Kari Vähätaloa (1998, 40), joka erottaa toisistaan syrjäytyneet ja uloslyödyt. Tässä artikkelissa vertaan näitä käsitteitä toisiinsa. Siksi käytän alkuperäistä ilmausta ulkomaista kirjoittajaa lainatessani, mikäli se on luontevaa. Syrjäytymisen ilmaukseen turvaudun viitatessani aihetta koskevaan keskusteluun kokonaisuudessaan tai marginalisaatioon ja eksklusioon yhtäaikaisesti.

Syrjäytymisestä puhuva ei kenties itsekään ole aina selvillä siitä, kummassa merkityksessä hän tuota sanaa käyttää. Saattaa kuitenkin olla, että suomalaisessa keskustelussa syrjäytyminen mielletään useimmiten eksklusioksi. Tästä antaa viitteitä keräämäni aineisto, jota voisi tulkita heijastumaksi syrjäytymiseen liittyvästä kulttuurisesta ymmärryksestä. Aineisto koostuu peruskoulujen, lukioiden, ammatillisten oppilaitosten ja työhallinnon ohjaustehtävissä toimivien (N = 162) vastauksista siihen, miten he ymmärtävät syrjäytymisen ilmauksen. Hallitsevana on eksklusion näkökulma. Liki puolet vastaajista käyttää muotoiluja, joissa syrjäytyneet paikannetaan muun yhteiskunnan elämämpiirien ulkopuolelle. Lievempää, syrjässä tai sivussa olemiseen viit-

taavaa sanastoa löytyy vain alle kymmenesosasta vastauksia. (Ks. Helne 2001a.)

Kaavio 1. Eksklusiivinen yhteiskunta

Syrjäytymisen ongelma hahmottuu erilaisena marginalisaation ja eksklusion käsitteissä (kaavio 1). Tähän palataan tarkemmin seuraavan otsikon alla. Todettakoon tässä vaiheessa, että marginalisaation käsite on peräisin latinankielisestä reunaan ja joskus rajaa merkitsevästä sanasta *margō*. Marginalisaatiomekanismin kohteet ajautuvat tai ajetaan reunalle, muttei sen toiselle puolen. Syrjäytyneet ovat siis ikään kuin inklusion ulkopiiriläisiä. Eksklusio taas tulee latinan verbistä *excludo*. Verbi on kaksiselitteinen, koska sillä voidaan tarkoittaa joko sitä, että pidetään ulkona jo siellä oleva, tai sitä, että sisällä oleva työnnetään ulos. Ulossuljetut saavat sijakseen eksklusion piiriin.

Ulossulkeminen (*exclure*) merkitsee "normaaliksi" julistetun sosiaalisen tilan aitaamista ja sitä, että sieltä häädetään pois epätyypilliset yksilöt tai sellaiset yksilöt, jotka eivät vastaa niitä ennalta määriteltyjä arvoja, jotka ovat edellytyksenä tähän tilaan kuulumiselle. Karkotetuksi voi tulla syntyessään tai päästyään sisään. (Dhoquois 1989, 12.)

Edellä olevasta määritelmästä ilmenee, ettei syrjäytymisessä ole kyse vain sosiaalisesta huono-osaisuudesta vaan myös – ja ehkäpä ennen kaikkea – (normaalin) rajoista ja tiloista. Eri vivahteista huolimatta marginalisaation ja

ekskluusion ilmauksia yhdistääkin niiden *spatiaalinen* luonne. Määritelmästä ilmenee myös, ettei spatiaalisuutta tule käsittää ahtaassa merkityksessä. Syrjäytyneiden paikantaminen eli spatialisaatio ei läheskään aina ole konkreettista, vaan useinkin *symbolista*: paikantaminen tai paikan konstruoiminen ei tapahdu ”reaalimaailmassa”, todellisessa tilassa, vaan sosiaalisessa symboli- maailmassa tai tajunnassa, metaforisessa tilassa. (Vrt. Eräsaari 1995, 93; Fassin 1996, 67; Shields 1991, 30–31.) Tämä symbolinen ulottuvuus jää monesti katveeseen varsinkin julkisessa keskustelussa. Silloinkin kun syrjäytymisen on sanottu olevan bimodaalista eli sekä sosiaalista³ että spatiaalista, on yleensä viitattu konkreettiseen spatiaalisuuteen. Pelkästään näinkin nähtyjen ulottuvuuksien yhdistäminen on vaativaa, minkä vuoksi tutkijoille saattaa syntyä kiusaus käsitellä vain toista niistä. Yhteiskuntatieteessä laiminlyötiin pitkään spatiaalista ulottuvuutta (ja maantieteessä sosiaalista). (Bailly 1983, 74–75; Bailly 1986; Leontidou & Afouxenidis 1999.)

Pikkuhiljaa, Ranskassa 1980-luvulta ja Suomessa 1990-luvulta alkaen, syrjäytymisen spatiaalinen painotus on voimistunut, ja syrjäytymistä on yhä useammin alettu pitää kaupunki- tai lähiöongelmana. Suomessa tähän kentties vaikutti se, että työttömyys keskittyi 1990-luvun alussa aikaisempaa voimakkaammin kaupunkeihin ja ennen muuta niiden lähiöihin (Kortteinen & Vaattovaara 2000, 243).

Syrjäytymisilmauksen rajanveto voi siis olla sosiaalista, spatiaalista tai symbolista – tai kaikkia näitä yhtä aikaa. Käsite onkin ennemmin trimodaalinen kuin bimodaalinen. Kyseiset kolme ulottuvuutta ovat kuitenkin usein päällekkäisiä ja työläästi toisistaan erotettavia. Esimerkiksi lähiöasumiseen liittyy leimaavaa symboliikkaa, joka kyllä perustuu aitoihinkin spatiaaliin ja sosiaaliin eroihin, mutta on vahvempaa kuin oikeastaan olisi aihetta (ks. Helne 1998). Myös maahanmuuttajuus saatetaan nähdä lähtökohtaisesti ongelமாகsi, maahanmuuttajien tilanteesta ja omista kokemuksista riippumatta. Syrjäytymispuheella voidaan siis tehdä symbolisia eroja. Sen vaikutukset ihmisten elämään voivat silti leimaavuudessaan olla hyvinkin konkreettisia. Lisäksi näin luotujen rajojen häivyttäminen saattaa olla kovan työn takana. Vaivalloisimpia rajantarkistukset ovat silloin, kun rajoista on tullut niin yleisesti hyväksytyjä, että niitä voidaan kutsua kulttuurisiksi.

Keskeltä reunoille, reunoilta ulos?

Jacques Donzelot on kirjoittanut yhteiskunnallisen luentatavan muuttumisesta dramaturgisesta topologiseksi eli ikään kuin sosiaalista karttaa piirtäväksi ja sosiaalisia ilmiöitä, ongelmia ja ryhmiä paikantavaksi. Yhteiskuntaa ei enää

ymmärretä omistajien ja työläisten vastakkainasetteluun perustuvan selkeän juonen kautta. Tilalle on tullut monitulkintaisuus; ei oikein tiedetä, missä ja miten asiat tapahtuvat. (Ks. Donzelot 1996, 77.) Uusi luentatapa tekee spatiaaliset käsitteet suosituiksi.

Topologinen luenta ei tuota vain yhdenlaisia karttoja. Didier Fassin on verrannut yhdysvaltalaisen, latinalaisamerikkalaisen ja ranskalaisen huononosaisuuskeskustelun topologista symboliikkaa. Niissä käytetään kolmea erilaista spatiaalista vastakohtaparia: ylhäällä/alhaalla (*underclass*), keskellä/reunoilla (*marginalidad*) ja sisällä/ulkona (*exclusion*). Vaikka näiden representaatioiden tilallinen hahmotus ei olekaan samanlainen, yhdistävänä tekijänä on ajatus epäjatkuudesta sosiaalisessa tilassa, symbolisesta rajasta kahden väestönosan välillä. (Fassin 1996, 44, 68.) Tästä seuraa, että yhteistä on myös idea rajalinjojen häivyttämisestä ongelman ratkaisuna. On kuitenkin kaikkea muuta kuin selvää ja julkilausuttua, miten yhteinen tila luotaisiin.

Yhteisyyden saavuttaminen lienee vaikeinta eksklusioon nojaavassa hahmotuksessa, jossa ulossuljettujen ja sisällä olijojen maailmaa erottavat selvät rajapyykit. Eksklusio on käsite, joka suorastaan pakottaa rajanvetoon. Vaikka usein on ajateltu, että perinteiseen köyhyyden sanastoon verrattuna syrjäytymisilmauksen etu on sen dynaamisuus ja prosessiluonteisuus, voidaan kuitenkin väittää, että eksklusioon käsite herkistyy vain sijainneille (ks. Born & Jensen 1999, 8). Rajalinja on siis selvempi eksklusiossa kuin marginalisaatiossa. Jotkut tutkijat ovat kutsuneet nykypäivän yhteiskuntaa eksklusioon yhteiskunnaksi (esim. Clavel 1998). Sikäli kuin luonnehdinta pitää paikkansa, elämme yhteiskunnassa, joka on rajojensa määrittämä (vrt. Lapeyronnie 1993, 105-106).

Reunalla ei ole sama kuin ulkona. Jos joku on reunalla, hän on vielä sisällä, keskustan liepeillä. Marginaalisten ihmisten sijaintia on kuvattu ulkopuolisuudeksi sisäpuolella (ks. Gordon 1993, 169). Bronislaw Geremekin (1985, 18) mukaan he ovat paradoksaalisesti sisäpuolella olevia Toisia (ks. kaavio 1). Marginaalisten ihmisten tilanne on siis suhteellinen ja kahtalainen. Esimerkiksi maahanmuuttajat ovat rajatapauksia: he pysyvät pitkään kulttuurisesti ulkopuolisinä, silloinkin kun heille on myönnetty kansalaisuus. He ovat siis ikuisia muukalaisia. Tästä havainnosta sai alkunsa koko marginaalisuuden tutkimus. Niin sanotun Chicagon koulukunnan Robert Park kehitteli 1920- ja 1930-luvulla Georg Simmelin muukalaisesseen innoittamana käsitteensä *marginal man*. Se viittasi ihmiseen – usein maahanmuuttajaan –, joka joutui elämään samanaikaisesti kahdessa erilaisessa kulttuurissa ja/tai yhteiskunnassa. (Park 1937; 1967.) Adjektiivinakin marginaalinen luonnehtii tapahtumaa tai asiaa, jonka luokitteluun on horjuvaa tai joka on kahden luokan tai kategorian rajalla (Reber 1985, 417).

Marginaalin voidaan myös ymmärtää symboloivan yhteiskunnan suvaitsevaisuuskynnystä tai vedenjakajaa, jossa inkluusio ja ekskluusio erottuvat toisistaan (vrt. Allard 1975, 17; Schmitt 1978, 367). Ekskluusio olisi näin marginalisaatiota seuraava, sitä pahempi aste. Otetaan tästä esimerkki.

Ihmisen ajattelua on monesti luonnehdittu dualistiseksi: maailma kuvataan vastakohtien avulla (integroidut/ulosuljetut). Aina näin ei ole, vaan sosiaalisen representaatioissa on kolme osaa ikään kuin triptyykinä. Lisäksi tällainen triptyykinä voidaan André Vant'n mukaan ymmärtää kolmella eri tavalla: sosiaalisena, spatiaalisena tai kulttuurisena (vrt. syrjäytymisen trimodaalisuus). Sosiaalisessa hahmotuksessa toisistaan erottuvat normaali, marginaalisuus ja ekskluusio. Spatiaalisessa hahmotuksessa vastaavaksi tarkoitettu jako keskukseen, siirtymä- eli transitiovyöhykkeeseen ja periferiaan representoituu paratiisina, kiirastulena ja helvetinä. (Vant 1986, 15-16.)

Kaavio 2. Sosiaalisen representaatio triptyykinä

Sosiaaliset tyypit		Spatiaaliset tyypit		Kulttuuriset tyypit
Normaali	Rikas	Keskus	Paratiisi	Porvarillinen kulttuuri
Marginaalinen	Hyvä köyhä	Siirtymävyöhyke	Kiirastuli	Väliasteen kulttuuri
Ulosuljettu	Huono köyhä	Periferia	Helveti	Kansankulttuuri

(Vant 1986, 16)

Tällainen spatiaalinen symboliikka herättää vastaväitteitä. Eletäänkö keskelä todellakin paratiisissa? Ja (vain) ulkona helvetissä? Nämä kysymykset johtavat pohtimaan, millainen yhteiskuntamme oikein on ja mitä sen keskellä tai sisäpuolella oleminen merkitsee. Kyetäänkö inkluusio, marginaalisuus ja ekskluusio erottamaan selkeästi toisistaan? Onko nyky-yhteiskunnassa ylipäätään mahdollista olla kokonaan ulkona?

Uskoakseni ei ole. "Ulosuljetuilla" on aina jokin suhde yhteiskuntaan, millainen se sitten onkin. Poissulkeva, tuskallinen tai nöyryyttäväkin suhde on suhde – ja juuri tässä on syrjäytymisen ydin (ks. Fierens 1990, 2). Syrjäytyneiden "sisäpuolisuus" merkitsee, että koko syrjäytymisen ilmiö (ymmärrettiinpä se marginaalisuutena tai eksklusiona) syntyy vain ja ainoastaan suhteessa muihin ihmisiin. Se on siten *relaationaalinen* ilmiö: ei ole mitään ongelmaa, jota voitaisiin pitää vain (poikkeavan) yksilön tai ryhmän ominaisuutena (ks. Gergen text8, 10). Ranskassa onkin ainakin joillain ta-

hoilla alettu tunnustaa, että erittäin vakavaksi koetussa nuorten ”kaupunkiväkivallassa” ongelmana on itse asiassa nuorten ja poliisin välinen suhde. (Subtil 2000.)

Relationaalisuuden ajatus johtaa yhtäältä siihen, että syrjäytyminen on ymmärrettävissä *yhteisöpatologiaksi*. Tähän yhteyteen sopii François Ewaldin käsite ”sosiaalinen paha”. Siitä, että ihmiset elävät yhdessä, seuraa aivan normaalisti ongelmia ja onnettomuuksia. Ne eivät oikeastaan ole kenenkään syytä, mutta ne johtuvat siitä, että olemme toistemme kanssa jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Sosiaalinen paha todistaa meidän elävän yhteiskunnassa. (Ewald 1986, 18–19; ks. Helne 2001b.)

Toisaalta relationaalisuus rinnastuu siihen, mitä Georg Simmel toteaa muukalaisuudesta: se on *positiivinen* suhde, erityinen vuorovaikutuksen muoto. Muukalainen on ryhmän osa, kun taas ”Siriuksen asukkaat” eivät ole edes muukalaisia, sillä he eivät ole lainkaan olemassa meille; he ovat läheisyyden ja kaukaisuuden tuolla puolen. (Simmel 1950, 402–403.) Köyhät kuuluvat muukalaisiin: he ovat tavallaan ryhmän ulkopuolella, mutta vuorovaikutuksessa, joka sitoo heidät yhteyteen kokonaisuuden kanssa (Simmel 1971, 157–161, 170–171). Näin on mielestäni syrjäytyneidenkin laita.

Robert Castel ei liioin usko täydelliseen eksklusioon, siihen että joku voisi nykyaikana olla kokonaan yhteiskunnan ulkopuolella. Hänen mukaansa eksklusion yhteiskuntia on ollut olemassa, mutta ne rakentuivat ”totaaliselle toiseudelle” kasti- ja orjayhteiskuntien tapaan. Myös esiteollisessa Euroopassa oli eksklusiota. Sen piirteitä olivat yhteisöstä poistaminen (karkotus tai kuolemantuomio), muusta yhteisöstä eristetyt suljetut paikat (ghetot, mielisairaalat, vankilat) sekä statukset, jotka mahdollistivat elämän yhteisössä vain tiettyjen oikeuksien menettämisen hinnalla (juutalaisten asema ennen Ranskan vallankumousta). (Castel 1995b, 18–19.) Toisin kuin aiemmin mainitut tutkijat Castel ei puhuisi tämän päivän yhteiskunnasta eksklusion yhteiskuntana.

Poissuljettuja eivät siis ole ainoastaan ne, jotka pidetään ulkopuolella, vaan myös ne, jotka on karkotettu yhteiskunnan sisäpuolelle, suljettu sen sisään (*les reclus*) (Allard 1975, 17–18). Ajatus on vietävissä vielä pidemmälle. Jean-Manuel de Queiroz katsoo eksklusion olevan erityinen inklusion tapa. Se tarkoittaa ihmisen liittymistä yhteiskuntaan tavalla, joka ei vastaa sosiaalista kuolemaa, mutta kylläkin vähempiarvoista elämää. (Queiroz 1996, 304.) Tällainen tulkinta horjuttaa Castelin kahta viimeistä eksklusioesimerkkiä, sillä sen valossa kumpikin muuttuu inklusioksi. Eksklusio saattaa olla vieläkin harvinaisempaa kuin Castel arvelee.

Eksklusiokeskusteluissa on esiintynyt huolta ”2/3:n yhteiskunnasta” (jollei sitten ½ :n yhteiskunnasta). Kuten Ruth Levitas on huomauttanut, ajatus on ongelmallinen. Yhteiskunta ei voi muodostua vain kahdesta kolmasosasta,

vaan se on sataprosenttinen kokonaisuus, jossa syrjäytyminen on endeemistä, kotoperäistä. (Levitas 1996, 19.)

Vielä globaalimmasta näkökulmasta voidaan lisätä meidän elävän aikaa, jona toisia ei enää ole (Giddens 1990, 149). Kukaan ei ole täydellisesti ulkona, sillä ne riskit ja vaarat, joita meillä on edessämme, kohdistuvat yhtä lailla kaikkiin. Globalisoitumisen vuoksi on tavallaan mahdotonta joutua maailmanjärjestelmän ulkopuolelle. Tälläkin tasolla eksklusio voi olla inklusion tai integraation muoto. Esimerkiksi maahanmuuttajien eksklusio saattaa olla heidän integroimistaan globaalitalouteen, jossa Pohjoinen riistää Etelää (Levitas 1996, 18–19). Vastaavasti kolmatta maailmaa ei niinkään ole suljettu pois kapitalistisesta maailmanjärjestelmästä vaan yhdistetty siihen erittäin epäedullisin ehdoin (Goodin 1996, 345).

Reuna voi olla keskellä, inklusio voi olla eksklusiota ja eksklusio inklusiota. Se, miksi ne luetaan, riippuu – relationaalisuuden ajatuksen mukaisesti – pitkälti siitä, kuka ilmiöstä puhuu ja millainen hänen positionsa, näkökulmansa ja tavoitteensa on. Nimeäminen ja arvottaminen on paikkaan sidottua. Se, mikä keskeltä katsottuna näyttää marginaaliselta sijainnilta, saattaa katseen kohteena olevien omasta perspektiivistä olla keskeisyyttä (ks. Gordon 1993, 168–169). Muinaiset kiinalaiset merkitsivät maansa kartalle maailman keskiöön; musliminaiset, joiden elämää kaavun alla me säälittelemme, ovatkin kenties tyytyväisiä saadessaan suojan seksuaaliselta häirinnältä.

Rajakriisi

Se, ettei syrjäytymisen tema ole vältettävissä, kertoo rajanvedon erityisestä ajan-kohtaisuudesta. Rajoille – tai niitä koskevalle ajattelullemme – on siis tapahtunut jotain. Siirryttäessä modernista myöhäismoderniin globalisaation yhteiskuntaan⁴ aikaisemmat rajat – sosiaaliset, symboliset, spatiaaliset, geopoliittiset (vrt. Schengenin sopimus tai maailmankyläkeskustelu) tai kulttuuriset rajat kokonaisuudessaan – hämärtyvät, muuttuvat häilyvämmiksi, muuttavat merkitystään, siirtyvät sijoiltaan tai suorastaan katoavat. Toisaalta syntyy uudenlaisia rajoja.⁵ Nämä muutokset voidaan käsittää tai arvottaa eri tavoin. Koetan tässä hahmottaa syrjäytymisdiskurssin ristiriitaista suhdetta tähän muutokseen.

Syrjäytymispuheen kyllästävä yhteisö on yhteisö, joka on huolissaan rajoistaan ja identiteetistään. Kuten edellä todettiin, topologisen dramaturgian suosio liittyy paikantamisen – ja sitä myötä rajojen vetämisen – vaikeutumiseen. Sakari Hännisen (1998) toimittaman ”Missä on tässä?” -kirjan nimi ilmentää oivasti herännyttä uudenlaista epätietoisuutta. Kenties kaiken tämän huolen taus-

talla on suorastaan jonkinlainen kulttuuri- tai moraalipaniikki (vrt. Cohen 1987, 192–193; Erikson 1966, 68–69; Takala 1994, 38; Ålund 1995, 315). Tällaisesta paniikista saattaa kummuta esimerkiksi se väite, että eksklusio-prosessit paljastavat koko sivilisaatiomme pahoinvoinnin, sen kiinnekohtien ja tulevaisuudennäkymien puutteen (Clavel 1998, 249).

Syrjäytymiskeskustelun voi tulkita kaipuiksi entisiin varmuuksiin, kadotettuun yhteisyyteen, jossa rajat olivat selviä ja hyväksytyjä (vrt. Beck 2000, 405). Toisaalta nostalgisimmissa puheenvuoroissa (joita löytyy varsinkin ranskalaisesta diskurssista) kuulostaa miltei siltä kuin niitä ei olisi ollutkaan. Kummassakin tapauksessa syrjäytymisdiskurssi kertoo strukturaation tai integraation kriisistä tai jonkinlaisesta ”rajakriisistä”. Siihen kuuluu, että entiset rajasopimukset ovat rauenneet ilman, että uusia olisi solmittu.

Myöhäismodernin yhteiskunnan arvot ovat relativisoituneet, joten on käynyt vaikeammaksi sanoa, mikä on normaalia ja samanlaista, mikä poikkeavaa ja erilaista. Olemme itsekkin aina jostakin näkökulmasta erilaisia. Samalla jokainen erilainen ihminen on mahdollinen ”poikkeava toinen” – halusipa tai ei (vrt. Young 1999, 15). Helpompaa olisi, kun ongelma koskisi vain Toisia. Kenties pääsisimme ahdistavasta rajakriisistä, jos tietäisimme, keitä he ovat. Konkreettisesti tällainen toive ilmenee vaikkapa vaatimuksina hiv-tartunnan saaneiden esiin kaivamisesta (ks. Huotari 1993, 133). Toisten on saatava nimi.

Victor Turner (1969, 95) on käyttänyt ilmausta *liminal personae*, ”kynnysihmiset”. He jäävät sellaisten luokittelujen ulkopuolelle, joiden avulla sijainti kulttuurisessa tilassa normaalisti määrätään. Tällainen luokittelujen ulottumattomissa eläminen nähdään vaaralliseksi: ”nimeämättömyys” uhkaa kumota yhteiskunnallisen erilaistumisproessin (Stallybrass 1990, 72). Jotta tilanteesta tulisi siedettävä, kynnysihmiset on nimettävä. Heistä voidaan tehdä vaikkapa ”syrjäytyneitä”.

Nikolas Rosen mukaan syrjäytyneiden hajanainen ja jakautunut joukko pyritään kokoamaan yhteen eettisesti ja spatiaalisesti. *Ettinen* kokoaminen tapahtuu niin, että syrjäytyneistä maalataan ankea kuva vastuullisuudesta kieltäytyvinä tai vastuuseen kykenemättöminä yksilöinä. *Spatiaalinen* kokoaminen tarkoittaa sitä, että syrjäytyneet paikannetaan marginaalisiin tiloihin, joko kokonaan moraalisen yhteisön ulkopuolelle tai sitten epämoraalisiin yhteisöihin. (Rose 1996, 346; ”moraalisesta toiseudesta” ks. Helne 2000.) Kyseessä on siis symbolinen spatilisaatio. Niin eettisessä kuin spatiaalisessakin yhteenkokoamisessa syrjäytyneistä tehdään Toisia. Ehkäpä juuri tällaisen niputtamisen vuoksi yhteiskunnassamme on syntynyt jonkinlainen implisiittinen käsitys siitä, keitä syrjäytyneet ovat, ja ennen kaikkea siitä, millaisia he ovat.⁶

Rajanvedon ongelma ei ole vain psykologinen tai kulttuurinen, vaan myös tieteelliseen ymmärrykseen liittyvä. Yhteiskuntatieteilijöitä tämä ongelma on askarruttanut aina. Onkin puhuttu suorastaan ”rajojen pakkomielleestä”

(Goldthorpe 1988; ks. Sulkunen 1992, 208). Pakkomielle tai ei, perinteisessä muodossaan rajanvedon kysymys oli, millä kriteerillä joitakin yhteiskunnan lohkoja tulisi kutsua luokiksi (Sulkunen 1992, 206). Sen sijaan postmoderniin refleksiivisyyteen kuuluu rajojen kyseenalaistaminen. Voitaisiin siis olettaa, etteivät edellisen kaltaiset kysymykset ole enää ajankohtaisia. Rajanvedon ongelma sinänsä sellainen on, mutta esimerkiksi Jussi Simpuran seuraava pohdiskelu on sävyltään postmoderni.

Kansallisvaltiollisessa hyvinvointipoliitikassa on erillaisuus ollut laadullisesti ja määrällisesti vielä sellaista, että siihen on voitu reagoida tarkistamalla aika ajoin poikkeavuuden suvaitsemisen rajoja, yleensä väljempään suuntaan. Kysymyksessä on ollut siis eräänlainen ”reunoilla” sijainnut ja jossakin mielessä yksilotteinen ja myös ajallisesti vakaa erillaisuus. Nyt näyttää olevan syntymässä sellaista erillisuutta, jota ei voi sijoittaa paikallisesti (sen paremmin maantieteessä kuin sosiaalisessa struktuurissa) eikä ajallisesti pysyvästi mihinkään. Uusi erillaisuus on läsnä kaikkialla ja siinä mielessä ”keskellä”, se elää ja muuttuu, ja sen koordinaatit venyvät kaikkien hallinnollisten, poliittisten ja kulttuuristen rajojen yli. (Simpura 1998, 58.)

Toisaalta vaikuttaa siltä, etteivät perinteisemmäkään rajanvedon kysymykset ole kokonaan kadonneet. Osaa sosiaalipoliittista tutkimusta askarruttaa edelleenkin, millä kriteereillä joitain ihmisiä tulisi kutsua syrjäytyneiksi. Kysymys ilmenee niinkin, että syrjäytymisen operationalisoiminen näyttää taas tulleen ajankohtaiseksi esimerkiksi brittiläisessä tutkimuksessa. Suomessa Pasi Moisio on kehittänyt syrjäytymisen kumuloitumisen riskiä tarkastelevaa mittaristoa. Näyttöä kumuloitumisesta ei löytynyt, mutta hän huomauttaa, että kotitalouksia – eli ilmeisesti yksilöitäkin – voidaan luokitella sen mukaan, montako syrjäytymisen indikaattoria ne täyttävät. (Moisio 2000, 225.)

Sekoittuvat rajatulkinnat

Syrjäytymisdiskurssin taustalla on huolta paikantamisen vaikeutumisesta, rajojen hämärtymisestä ja ”normaalin” liukenemisesta reunoiltaan. Siksipä se tulee itse luoneeksi kaipaamiaan rajoja (jotka nekin huolestuttavat). Diskurssi viestii, että syrjäytyneitä meistä muista erottava rajalinja on vahvistunut ja että inklusion ja eksklusion vyöhykkeiden välinen rajaliikenne on vähentynyt. Keskustelun ominta maastoa ovat väitteet kahtia jakautuvasta kansasta, optiomiljonääreistä ja leipäjonossa seisovista köyhistä, muukalaisvihasta ja asuinalueiden segregaatista. Erot pistävät silmään, selkeinä ja huolestuttavina.

”Postmoderni tulkinta” lähtee samasta rajojen hämärtymisestä. Tätä ei kuiten-

kaan surra, vaan rajat otetaan leikkiväliseksi; ne ovat kyseenalaistamisen ja iloisen kokeilemisen kohde. Ne ovat saaneet uuden, myönteisen korostuksen, ja niistä on tullut luovuuden lähteitä. (Ks. Pulkkinen 1986, 142; 1987, 291, 293.)

Engelmia ei kenties syntyisi, jos yhdet ihmiset puhuisivat postmodernista erojen kirjosta, toiset syrjäytyneiden sulkemisesta rajojen tuolle puolen. Näin ei kuitenkaan aina ole, vaan diskurssit saattavat sekoittaa jossain määrin. Silloin syrjäytymisestä puhuva tulee myöntäneeksi, etteivät rajanvedot olekaan niin yksinkertaisia, ja antaneeksi postmodernille tulkinnalle pikkusormensa. Esimerkiksi Gilbert Clavel (1998, 249–250) kirjoittaa ”ekskluusion yhteiskuntaan” kuuluvan muun muassa kaikenlaisen poikkeavuuden, mutta toisaalta myös yhteiskuntaa normaalisti rakenteistavien rajojen muuttumisen epämääräisiksi ja läpäiseviksi. Näiden kahden diskurssin kohtaaminen samassa tekstissä on kovin hämmentävää. Syrjäytymisdiskurssi antaa oman vastauksensa rajakriisiin, mutta sekin kriisiytyy kohdatessaan kepeän postmodernin tulkinnan. Syntyy ikään kuin toisen asteen rajakriisi.

Miten näin erilaiset tulkinnat ovat mahdollisia samassa yhteydessä? Lähden pohtimaan asiaa apuväliseenäni brittitutkija Jock Youngin ongelmallisuudessaan hedelmällinen kaavio (varsinkin sen kolme alinta riviä), jossa verrataan ”poikkeavan toisen” asemaa modernissa ja myöhäismodernissa.

Kaavio 3. Poikkeava toinen myöhäismodernissa

	Moderni	Myöhäismoderni
Yhteiskunta	Inklusiivinen	Eksklusiivinen
Poikkeavia	Vähemmistö	Enemmistö
Arvot	Absolutismi	Relativismi
Koossapitävä tekijä	Konsensus	Pluralismi
Erot	Selviä	Hämäriä/liukuvia/ päällekkäisiä/risteityviä
Rajat	Läpäisevät	Tiiviit
Suvaitsevaisuuskynnys	Matala	Korkea

(Young 1999, 16)

Youngin lähtökohdانا on, että me olemme siirtyneet modernista sulauttamisen ja integroinnin maailmasta erottavaan ja ulossulkevaan myöhäismoderniin. Modernissa hyvinvointivaltiossa ”poikkeavat toiset” pyrittiin tuomaan reunoilta keskukseen; päämääränä oli inklusio. Rajat olivat läpäiseviä: kulttuurinen siirtymä vähemmän sosiaalistetusta hyvin sosiaalistettuun oli mahdollista – ja toivottua. (Young 1999, 1, 5–6.) Modernin suurena kertomuksena olivat integraatio,

kolonisaatio ja sulauttaminen. Moderni ei hyväksynyt moninaisuutta, mutta oli sen sijaan suhteellisen suvaitsevainen ”hankalien ihmisten” (*difficulty, difficult people*) suhteen. Heidät se kohtasi sopeuttamistyön haasteina. (Mt., 59.) (Voidaan tietysti kysyä, millaista suvaitsevaisuutta tämä oikeastaan oli. Kuvaavaa on, että latinan sana *integritas* tarkoittaa paitsi eheyttä myös vammattomuutta ja nuhteettomuutta.)

Sen sijaan myöhäismodernissa ei enää pyritä reunoilla tai ulkopuolella elävien ihmisten integraatioon vaan pikemminkin heidän pitämiseensä siellä, missä he ovatkin (mt., 20). Tätä mieltä ovat monet muutkin kuin Young: esimerkiksi Robert Castelin (1988, 67, 76) mukaan yhteiskunnallisia interventioita ei enää läpäise samanlainen integraatiotahto kuin valtaosaa hyvinvointivaltion strategioita aiemmin. Young jatkaa väittämällä, että myöhäismoderni ylistää moninaisuutta ja erilaisuutta, muttei kykene suvaitsemaan ”vaikeita ihmisiä ja vaarallisia luokkia”, joita vastaan se koettaa rakentaa mahdollisimman pitkäviä puolustusmuureja. (Young 1999, 59, 104.)

Young lukeutuu niihin, jotka katsovat eksklusion lisääntyneen ja rajojen jyrkentyneen myöhäismodernissa. Silti hän on myös sitä mieltä, että poikkeavien toisten erottaminen muista on vaikeutunut: arvot eivät enää ole absoluuttisia, ja (potentiaalisia) poikkeavia on kaikkialla. (Young 1999, 15, 24.) Myöhäismodernin yhteiskunnan vääjäämätön ristiriitaisuus tulee tunnustetuksi. Millä perusteella eksklusoitavat eksklusoidaan?

* * *

Missä kulkee erilaisuuden ja poikkeavuuden raja? Milloin erot ovat hyväksyttäviä ja milloin niistä tulee torjuttavia ja vaarallisia? Nähdäänkö esimerkiksi kulttuuriset erot ylistettävänä erilaisuutena vai tuotetaan niitä korostamalla pikemminkin uudenmuotoista rasismia? Tästä on viime aikoina keskusteltu Suomessakin (ks. Manninen 2001). Ranskalaisessa maahanmuuttopolitiikassa taas on puollettu ”oikeutta erilaisuuteen”. Myös äärioikeisto on napannut ajatuksen käyttääkseen sitä ulkomaalaisvastaisesti puolustamalla ylitsekäymättömiä eroja – lue: rajoja. (Bernard 2000.)

Milloin siis erot käsitetään ikään kuin samanlaisuuden piirin sisäisiksi ja milloin ne sysätään sen ulkopuolelle? Milloin vaikkapa moninaistuneet elämäntavat kertovat vain harkituista tyylieroista, ja milloin elämäntapansa ”väärin” valinneista povataan uutta B-luokkaa (ks. Heikkilä 1990, 6)? Entä milloin jokainen on oman onnensa seppä ja sellaisena hyväksyty? Milloin kehnot sepät ovatkin menestykseen kykenemättömiä poikkeustapauksia tässä voittajien yhteiskunnassa?

Näihin kysymyksiin vastaaminen jää tämän artikkelin tehtävänasettelun ulkopuolelle. Tässä vaiheessa vaikuttaa siltä, ettei ”toisen asteen rajakriisistä”

ole ulospääsyä. Jäämme paradoksiin: raja-aidat voivat yhtä aikaa olla sekä korkeita että matalia, ylitsekäymättömiä tai ylitettäviä.

* * *

Kriisit koetetaan ratkaista jollakin tavoin. Tavoitteena on yleensä paluu niitä edeltävään olotilaan. Mitä jos pyrittäisiinkin eteenpäin, tässä tapauksessa johonkin muuhun kuin rajojen selkeyttämiseen? Kenties koko syrjäytymistä koskeva ajattelu sekä sosiaalipoliittinen yhteisyyteen palauttamisen pyrkimys ovat liian kiinnittyneitä rajan ajatukseen. Syrjäytymisestä puhutaan usein ongelmana, jonka ratkaisuna on ulos joutuneiden ”inklusoiminen”. Kuten Robert E. Goodin on havainnut, tähän sisältyy oletus, että inklusion piirin rajat on vedetty väärin. Tämä taas kätkee toisen otaksunan: rajoja on ja niitä on oltava. Lisäksi huomio kiinnittyy sisällä ja ulkona olevien välisiin eroihin. (Goodin 1996, 350, 356.) (Näin on kaavion 1 kuvaamassa ajattelussa.) Riskinä on, että essentialisoimme syrjäytyneet, mutta kenties myös ei-syrjäytyneet, sillä kun rajankäynti on jatkuvaa, myös sisällä oljoiden elämää mallittaa kireä normaliteetin muotti. Entä jos rajan ajatus kyseenalaistetaan?

Rajansa kaikella?

Ihmisen identiteetti, kieli, käyttämämme käsitteet ja luokittelet sekä tekemämme tutkimus perustuvat rajojen vetämiseen. Onko tämä muutettavissa? Voiko mahdollon olla mahdollista?

Vaikka ei voisi, on tärkeää tiedostaa, että puhuessamme syrjäytymisestä luomme maailmaan lisää rajoja. Tapahtuu ”*kaksoiseksklusio*” (vrt. Rahkonen 1990): syrjäytymistä eivät aiheuta vain erilaiset yhteiskunnalliset ja sosiaaliset mekanismit, vaan mahdollisesti myös syrjäytymisdiskurssi (ja kenties jopa sosiaalipoliittiset auttamisjärjestelmät) sinänsä. Myös jälkimmäinen mekanismi olisi tehtävä näkyväksi. Vähintäänkin on lisättävä refleksiivisyyttä. Artikkelin alussa lainatun Markus Nummen tekstikatkelman ”minä” vetää rajoja ja sijoittaa itsensä niiden paremmalle puolelle, mutta tajuaa, että nykyinen tilanne saattaa muuttua ja etteivät hänenkään jalkansa ehkä pysy kuivina. Rajat ovat konstruktioita ja sellaisina alati muuttuvia. Mikäli tällaista ymmärrystä ei synny, seurauksena on jähmeää essentialismia, eksklusiivista Toiseksi tekemistä.

Arkiajattelussa rajan käsite viittaa johonkin suhteellisen pysyvään, vyöhykkeeseen tai linjaan, jonka ylittäminen vaatii erityisiä ponnisteluja tai välineitä. Tämä ilmenee syrjäytymisestäkin keskusteltaessa. Jacques Delors (1994, 137) on ehdottanut, että syrjäytyneille myönnettäisiin passi, jolla pyrittäisiin ta-

kaamaan heidän oikeutensa ja sisäänpääsynsä yhteiskunnalliseen osallisuuteen. Mutta vaikka he saisivatkin passin, raja ei poistu – eivätkä varsinkaan syrjäytyneiden muukalaisuus ja toiseus. Rajat kohoavatkin syrjäytymisdiskurssissa toisinaan rautaesiripun kaltaisena esteenä (ks. Helne 2000). Yhteisöön palauttaminen juuttuu (tietynlaisten) rajojen ajatukseen. Esimerkiksi Hilary Silver ei usko eksklusion olevan dynaaminen prosessi, vaan näkee sen pysyväksi tilaksi. Syytä hän pitää rakenteellisia sosiaalisia rajoja. (Silver 1994, 7–8.)

Läpäisemättömiltä ja rakenteellisilta näyttävät rajatkaan eivät kuitenkaan ole muuttumattomia, vaan ne syntyvät suhteistamme toisiin. Nekin ovat siis relationaalisia. Rajoissa on kuitenkin eroja. Muun muassa Riccardo Lucchini erottaa rajan (*frontière*) ja sulun (*barrière*). Kumpikin on tärkeä sosiaalisen kontrollin ja normeihin sosiaalistamisen paikka, mutta toinen on avautuva, toinen sulkeutuva. Raja on kohtaamisen, vuorovaikutuksen, siirtymisen, kilpailun ja kamppailunkin paikka. Se voi kuitenkin muuttua segregaaation välineeksi eli suluksi. (Lucchini 1977, 46–47.) Sulkua konstruoidaan esimerkiksi ranskalaisessa lähiödiskurssissa. Siinä lähiöt ja muu yhteiskunta hahmotetaan omiksi maailmoikseen, joiden välillä kulkee järjestysvoimien puolustama rintamalinja tai eristysvyöhyke. Eikä tässä mitään: asiantila hyväksytään sellaisenaan. (Chambon 2000.) Toinen esimerkki: erilaiset etuuksien saamiseen liittyvät tulo-rajat voivat olla sulkua, sillä niiden alapuolelle pudonneet erkaantuvat muista sosiaalisista kerrostumista näkymättömän kynnyksen toiselle puolen (vrt. Thomas 1997, 61). Toisaalta raja saattaa pysyä innovatiivisen vuorovaikutuksen paikana ja synnyttää uudentyypisiä sosiaalisia rakenteita (Lucchini 1977, 46–47). Se voi siis mahdollistaa uusia avauksia. Käsite onkin tärkeä siirtymäriittien analyysissä (ks. van Gennep 1981). Rajat ovat väistämättömän ambivalentteja paikkoja.

Refleksiivinen syrjäytymisdiskurssi puntaroi omia lähtökohtiaan ja vaikutuksiaan. Silloin se ei voi olla havaitsematta, että yksi rajanvedon mekanismeista on paradoksaalisesti juuri syrjäytymisestä puhuminen. Pitäisikö tuosta käsitteestä sitten luopua? Sosiaalipoliittisen tutkimuksen rajanvedon kysymys ei tässä siis olisikaan se, millä kriteereillä joitain ihmisiä tulisi kutsua syrjäytyneiksi, vaan se, tulisiko ketään kutsua syrjäytyneeksi. Uskoakseni ei, mutta eihän tuota sanaa millään määräyksellä pysty kieltämään, varsinkin kun ajatellaan sitä, kuinka vakiintuneen aseman se on saanut eurooppalaisessa keskustelussa 1990-luvulta lähtien. En silti suosisi ainakaan eksklusiota painottavaa tulkintaa syistä, jotka tämä artikkeli on toivottavasti osoittanut. Kertauksen vuoksi: emme elä sellaisella kentällä, jonka ulkopuolelle voitaisiin päästä. Syrjäytyneiden ulkopuolisuus on aina suhteellista ja relationaalista.

Syrjäytymisen jäsentäminen marginalisaationa on eksklusiotulkintaa joustavampaa. Marginaalisuus voi tarjota myös positiivisia mahdollisuuksia (näinhän Robert Park ilmiön ymmärsi). Sikäli se on avarampi käsite kuin täydelliseen

ulkopuolisuuteen viittaava, kielteiseltä kuulostava eksklusio. En ole kuitenkaan varma, ratkaisisiko marginalisaation käsitteeseen siirtyminen suomenkielissä keskustelussa kaikki tässä artikkelissa mainitut ja mainitsematta jääneet syrjäytymiskäsitteen ongelmat. Marginalisaationkaan ilmaus ei ole rajoja vetävältä ja essentialisoivalta käytöltä suojattu. Aineistoni kertoi siitä, että ”syrjäytyminen” voidaan mieltää ”eksklusioksi”. Samoin voi käydä ”marginalisaatiollekin”.

Refleksiivisyyden seuraava askel on pohtia, onko toisenlainen rajojen rakentaminen mahdollista. Millaista olisi avoimien ja läpäisevien rajojen syrjäytymisdiskurssi – looginen mahdottomuusko? Miten luoda se yhteys syrjäytymisen ja ei-syrjäytymisen maailmojen väliin, jota erilaiset syrjäytymisen spatiaaliset representaatiot (*underclass*, *marginalidad* ja *exclusion*) kaipaavat? Onko rajoja, jotka eivät ole vaarassa muuttua suluksi? Ja voidaanko sulut purkaa?

Luonnostelen vastausta Ulrich Beckin avulla. Hänen mukaansa tutkijoiden on suuntauduttava käsitteellisesti uudelleen ”rajattoman maailman integroitumattomassa moninaisuudessa”. Tämän mahdollistamiseksi hän hahmottelee globalisaation sosiologiaa, joka olisi löyhä, itsessään ristiriitainen kokonaisuus kansallisvaltiollista järjestyssosiologiaa vastustavia suuntauksia. Toistaiseksi sen edustajia ovat lähinnä erilaiset tutkimuslupaukset, joista hän mainitsee muun muassa siirtolaisuustutkimuksen ja suurkaupunkisosiologian. (Beck 1999, 68.) Tässähän palataan siihen, mistä marginalisaatiotutkimus sai alkunsa: Chicaگون koulukunnan maahanmuuttaja- ja suurkaupunkitutkimukseen (ks. Helne 1998). Esimerkiksi siirtolaisuustutkimuksessa yritetään avata järjestykategorioiden poissulkemaa välikategoriaalista, ambivalenttia, liikkuvaa ja katoavaa – sitä, mikä on samanaikaisesti täällä ja muualla (Beck 1999, 69). Mutta miten tällaisia ilmiöitä voidaan tarkastella? Katsotaan Beckin jäsennyistä kahdesta eron tekemisen tavasta.

Eksklusiiviset eli poissulkevat erottelut seuraavat logiikkaa joko-tai. Ne hahmottavat maailman vierekkäis- ja alistusjärjestyksiin erotettuina maailmoina, joissa erilaiset identiteetit ja eri joukkoihin kuulumiset sulkevat toisensa pois. Kaikki väliinpuotoamiset ovat samalla välikohtauksia. Ne ärsyttävät, synnyttävät skandaaleja, pakottavat tukahduttamiseen tai toimiin, joilla järjestys jälleen saatetaan voimaan. (Mt., 106.)

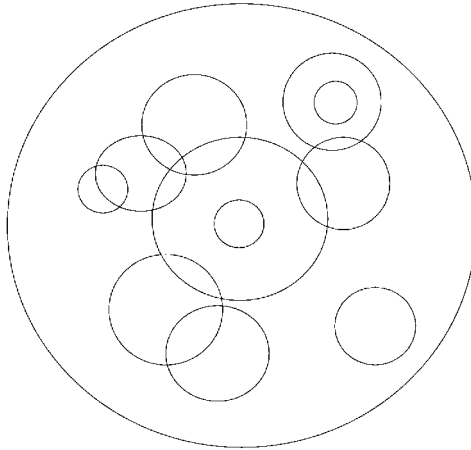
Sen sijaan *inkluusiivissa* eli mukaanlukevissa erotteluissa väliinpuotoaminen ei ole poikkeus vaan sääntö. Tällaisen erottelun etuna on, että

...se tekee mahdolliseksi toisen, liikkuvamman, (...) yhteistoiminnallisemman käsitteen ”rajoista”. Rajat eivät synny siinä poissulkemisen (eksklusion) vaan erityisen vakiintuneiden ”kaksinaisten inkluusioiden” muotojen kautta. Joku ottaa osaa moniin erilaisiin piireihin ja tulee sitä kautta rajatuksi. (...) rajoja

siis ajatellaan ja vakiinnutetaan liikkuvina malleina, jotka tekevät toistensa päälle asetuvat lojalisuudet mahdollisiksi. (Mt., 106.)

”Yhteistoiminnallisten rajojen” idea tulee lähelle relationaalisuuden ajatusta. Sosiaalista todellisuutta ei hahmoteta niinkään erojen kuin yhdistävien tekijöiden kautta. Logiikkana on sekä-että aivan kuten *marginal man* -käsitteessä. Tai miksei enemmänkin kuin sekä-että: inklusiivisen erottelun idea sisältää senkin, että inklusion voidaan ymmärtää syntyvän ”moninaisista, toisiinsa kiinnittyneistä rajoista” (Queiroz 1996, 304). Kuvaan tätä seuraavassa kaaviossa, jossa kysymys siitä, miten inklusio, marginalisaatio ja eksklusio erotettaisiin toisistaan, ei enää ole niin merkittävä.

Kaavio 4. Inklusiivinen yhteiskunta

Erillisyyt ja yhtenäisyys ovat saman asian kaksi eri puolta. Kuten Simmel (1984, 7) on todennut, jo valitsemalla kaksi asiaa, joita me kutsumme erillisiksi, asetamme ne yhteyteen toistensa kanssa. Tässä yhteydessä ja yhdistämisessä lienee ”syrjäytymisen ongelman” ratkaisun avain, sikäli kuin ratkaisua on. Niin tai näin, syrjäytymisen tarkastelu edellyttää *relationaalista teoriaa ja ontologiaa* (ks. Gergen text8; text9). Relationaalisessa tai kontekstuaalisessa ontologiassa minkä tahansa maailmallisen seikan olemisen määreet juontuvat siitä, minkälaisissa suhteissa se on kaikkeen muuhun olevaiseen (Karvonen 1997, 181). Mitä tämä merkitsee syrjäytymistutkimuksen, sosiaalipoliittisten järjestelmien ja syrjäytyneiden kannalta?

1) *Paikattomuus*. Syrjäytymisen rajaamiseen ja paikantamiseen liittyy riskettä, joita on syytä harkita huolellisesti. Viime vuosina syrjäytymisen spatiaalisuus

on tullut tutkimuksen ja keskustelun kohteeksi. Yhdestä näkökulmasta tämä on tervetullut laajennus; syrjäytymisessähän tartutaan usein vain sen sosiaaliseen ulottuvuuteen. Asiaa voidaan kuitenkin katsoa toisessa valossa. Nikolas Rosen pohdinta eettisistä ja spatiaalisista yhteenkokoamisprosesseista antaa aihetta varovaisuuteen *symbolisen* spatialisaation osalta, sillä siihen sisältyy välttämättä toiseutta tuottavia mekanismeja. Robert Castel puolestaan osoittaa *konkreettisen* spatialisaation riskin. Hän toivoo äärimmäistä varovaisuutta, kun puhutaan sosiaalisen kysymyksen muuttumisesta urbaaniksi kysymykseksi. Joistakin alueista tehdään eksklusion spatiaalinen projektio, jolloin saatetaan luulla, että hoitamalla kyseisen alueen ongelmia hoidetaan eksklusion ongelmaa kokonaisuudessaan. (Castel 1995a, 427–428.) Suomessa Irene Roivainen on havainnut saman riskin. Meillekin rantautunut amerikkalaisvaikutteinen diskurssi urbaanista alaluokasta, kaupunkiköyhälistöstä, urbaaneista slummeista ja ongelmalähiöistä vie huomion köyhyyden taloudellisista ehdoista sen uhreihin ja osoitteeseen (Roivainen 1999, 123).

2) *Connect, only connect*. Relationaalisuuden toinen seuraus on, ettei pitäisi tarttua syrjäytymisen ongelmaan *irralisena* ongelmana. Kuten François Ewald (1986, 18–22) on todennut sosiaalisesta pahasta: jos yhteiskunta haluaa taistella pahaa vastaan, sen tulee ottaa maalitauluksi itsensä eli vaihtosuhteensa, kansalaisvelvollisuutensa, moraalinsa ja yhteiskuntasopimuksensa muodon. Eksklusion ”kuolio” (ks. Castel 1995a, 442) ulottuu yhteiskunnan ytimeen asti. Syrjäytymisen tarkastelu on siis yhdistettävä sen yhteiskunnan tarkasteluun, jossa tuo ilmiö syntyy tai synnytetään. Yhteiskuntatieteilijän tehtävänä ei ole tutkia ilmiöitä yhteiskunnassa, vaan yhteiskuntaa ilmiöissä (Pietilä 1999, 9).

3) *Mukaanlukeminen*. Relationaalisuuden kolmas seuraus on, että syrjäytyneet on luettava mukaan, sisälle. Ketään ei voida paikantaa Siriukselle. Niiden kohdalla, jotka ovat ulkona, riippuu niistä, jotka ovat sisällä, – ja päinvastoin (Castel 1995a, 21). Jos rajoja ei tehdä, inklusiopyrkimys on hahmotettava jotenkin toisin kuin syrjäytyneiden hakemisena rajan takaa yhteisyyteen. Käytännössä tämä ja edellinen kohta puoltavat universaalia yhteiskuntapolitiikkaa (ks. Väärälä 2000; 2001). Kaikki tämä on otettava huomioon uutta yhteiskunta- ja rajaprosessista solmittaessa.

4) *Prosessi, liike, konstruktiot*. ”Rajojen pakkomielle” vaivaa varsinkin niitä, jotka hahmottavat syrjäytymisen tilana (vrt. Thomas 1997, 80). Siksi se, että kyseessä on prosessi, pitäisi viimeinkin ottaa vakavasti. Sama ihminen saattaa elämänsä eri tilanteissa olla niin sisällä olijan kuin syrjäytyneenkin roolissa. Tilanteet siis vaihtelevat ajassa. Lisäksi ihminen saattaa olla jollakin elämänalueella osallinen, toisella poissuljettu. Syrjäytyneiden ulkopuolisuus on suhteellista, niin myös sisällä olijoiden sisäpuolisuus. Toisaalta ihmisten tilanteet määrittävät eri tavoin riippuen siitä, kuka ja missä määrittelyn tekijä on.

Relationaalisuuteen sisältyy ajatus siitä, etteivät sisällä olijat ja syrjäytyneet ole henkilöitä, vaan sosiaalisesti tuotettuja näkökulmia (ks. Roulleau-Berger 1995, 109). ”Toiseuden tiloja” ei ole, ”toisia mahdollisuuksia” kylläkin.

5) *Antiessentialismi*. Syrjäytyneistä maalataan kernaasti jähmettynyt muotokuva, jossa he seisovat yksin, oletettuun olemukseensa vangittuina. Tällainen kuva ei voisi olla relationalistin pensselinjälkeä, sillä tämän koulukunnan edustajana hän uskoo kaikkien olemisen määreidemme riippuvan suhteistamme muihin. Lisäksi hän uskoo, että sen paremmin meillä kuin toisillakaan ei ole kaikesta muusta eristettyä, muuttumatonta olemusta (Karvonen 1997, 181). Hän tavoittelisi taulunsa hahmoille liikkeen illuusiota, vaikkei aivan Harry Potter -kirjojen velhokoulun taulujen hahmojen täydelliseen liikkuvuuteen yltäisikään. Syrjäytyneiden itsensä kannalta tällainen muutoksen mahdollisuuden tunnustaminen tuo silti lisää pelivaraa.

6) *Vastarinta*. Kuudes relationaalisuuden seuraus on tavallaan ristiriidassa joidenkin edellisten seurausten kanssa. Siinä siirrytään relationaalisuuteen ja inklusiivisiin erotteluihin kuuluvan moninaisen rajanvedon siihen puoleen, joka unohtuu toisinaan. Rajojen vetäminen on vallan käyttämisestä eli keino, joka syrjäytyneilläkin ainakin periaatteessa on. Tästä perspektiivistä se saa myönteisen, vapausasteita lisäävän tulkinnan. Omaehtoisesti luodut rajat voivat olla tarpeellisia. Niiden avulla voidaan luoda omaa identiteettiä ja sitä kautta tunnetta keskinäisestä yhteisyydestä. Tämä tunne saattaa olla organisoitumisen ja vastarinnan perustana. Omaehtoiset rajat estävät – onneksi – instituutioiden tuleminen täysin yhtenäisiksi (Knaebel 1987, 7).⁷

Vastaukseksi ”rajanvedon kysymykseen” hahmottuu siis inklusiivinen, sekä-että-logiikkaan perustuva rajanveto. Se voi riittää ratkaisuksi myös kaksoiseksklusion toiseen puoleen (syrjäytymisdiskurssin syrjäyttävään mekanismiin). Onko se ulotettavissa myös kaksoiseksklusion tunnustetumman puolen (yhteiskunnalliset ja sosiaaliset syrjäyttämismekanismit) ratkaisuksi? Toivoa sopii; onhan universaalisen yhteiskuntapolitiikan ajatus viime kädessä relationaalinen.

Länsimaiseen traditionaaliseen tarinarakenteeseen kuuluu taipumus päättää teksti moraaliseen opetukseen, telokseen, jota kohti kertomuksen tapahtumat suuntautuvat. Pysytelkäämme traditiossa, Simmelin (1984, 9) avulla, paradoksaalista sekä-että-logiikkaa noudattaen.

Ihmiskunnan on asetettava itselleen raja, mutta vapaasti eli niin, että se voi taas poistaa tämän rajan, sijoittaa itsensä sen ulkopuolelle.

VIITTEET

- ¹ Toiseus voidaan käsittää redusoivasti, kielteisesti ja torjuvasti tai sitten toista kohti suuntautuvasti ja omaa minuutta laajentavasti. Kirjoitan Toiset ensimmäisessä tapauksessa isolla alkukirjaimella. (Ks. Helne 2000, 184–185.)
- ² Syrjäytymistä voidaan pitää marginalisaation suomenkielisenä vastineena. Marginalisaatio ei kuitenkaan kuulosta yhtä kielteiseltä. Lisäksi sitä voidaan pitää tematiikaltaan laajempänä ja väljempänä ilmauksena (ks. Granfelt 1998, 80–83). Kyösti Raunio (2000, 32) ehdottaakin, että äärimmäistä marginalisaatiota kutsuttaisiin syrjäytymiseksi. Tämä merkitsisi kuitenkin sitä, että syrjäytymisen käännösvastine olisi *exclusion*.
- ³ Tässä ”sosiaalinen” on ymmärrettävissä laajasti, jolloin se sisältää myös poliittisen, taloudellisen, kulttuurisen ja psykologisen.
- ⁴ Muotoilu on yksinkertaistus. Mielestäni moderni ja myöhäismoderni eivät ole toisensa poissulkevia erotteluja, vaan esimerkiksi nykyajassa on piirteitä kummastakin. Modernia ja myöhäismodernia voidaan pitää myös tulkinnan tapoina.
- ⁵ Historian kuluessa monet yhteiskunnalliset rajanvedot ovat kääntyneet pääläelleen. Esimerkiksi keskiajalla köyhät olivat mallikuva evankeliumin oppien mukaan elämisestä, mutta moderniin siirryttäessä heistä tuli hyödytön taakka (Schmitt 1978, 356-359, 368-369). Kun taas katsomme arvohierarkian toista päätä, keskiajalla pankkiiri oli kunnialliselle ihmiselle sopimaton ammatti (Markkola 1996, 11). Moderniin kapitalismiin siirryttäessä siitä tuli vähitellen hyväksyttävä, sitten suorastaan kadehdittu toimi. Laman jälkiselvittelyissä pankinjohtajuuden arvostus romahti ainakin Suomessa. Ajan saatossa myös todelliset rajat liikkuvat ja muurit murtuvat, niin kuin Berliinissäkin, vastoin kaikkia odotuksia. Samalla murtui muutakin kuin kiveä: eräs maailmanjärjestys.
- ⁶ Keräämässäni aineistossa tuli hyvin esiin syrjäytyneiden moraalinen toiseus. Joissakin vastauksissa syrjäytyneet paikannettiin moraalisen yhteisön ulkopuolelle: ”Syrjäytyminen on... joutumista jonkin ulkopuolelle. Ei ole, olla enää kuin muutkin” (vastaaja 85). Toisissa vastauksissa syrjäytyneet sijoitettiin epämoraalisiin yhteisöihin. Noin kymmenesosa vastaajista kirjoitti, että syrjäytyneillä voi olla oma (omanlaistensa) tai alakulttuurinen yhteisö. Näin ajattelevista puolet kuvaili sitä kielteisin termein: syrjäytynyt on esimerkiksi ajautunut ”vääraan tai huonoon seuraan” (vastaajat 10 ja 127). (Ks. Helne 2001.)
- ⁷ On kuitenkin lisättävä, että instituutioiden yhtenäisyys on riski, mutta niin on sekin, että vastarinnan pesäkkeet jäävät erillisiksi saarekkeiksi. Riskinä on myös syrjäytyneiden keskinäinen rajanveto: niin kuin Julia Kristeva (1992, 32) on todennut, ”muukalaisellakin on muukalaisensa”.

KIRJALLISUUS

- Ahrweiler, Hélène (1985) L'image de l'autre et les mécanismes de l'altérité. Teoksessa Ahrweiler, Hélène (toim.) L'image de l'autre. Étrangers, minoritaires, marginaux. 16e Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart 25.8.–1.9., 1-13.
- Allard, Guy-H. (1975) Présentation. Teoksessa Allard, Guy-H. (toim.) Aspects de la marginalité au Moyen Age. Montréal: Aurore, 15-22.
- Bailly, Antoine S. (1983) Périphérie, minorité et marginalité. Universités Genève-Lausanne: Géotopiques (1), 73-76.
- Bailly, Antoine S. (1986) L'émergence du concept de marginalité: sa pertinence géographique. Teoksessa Vant, André (toim.) Marginalité sociale, marginalité spatiale. Paris: Éditions du CNRS, 48-53.
- Beck, Ulrich (1999) Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (2000) Kosmopoliittinen perspektiivi. Toisen modernin sosiologiasta. Teoksessa Nurminen, Eija (toim.) Sosiaalipoliitiikan lukemisto. Helsinki: Palmenia-kustannus, 377-415.
- Bernard, Philippe (2000) Le chemin d'intégration. Le Monde 19.5.
- Born, Asmund W. & Jensen, Per H. (1999) Organizing the Gaze Through the Concepts of Inclusion and Exclusion. Paper presented at the COST A13 conference: "Changing Labour Markets, Welfare Policies and Citizenship", September 16th-17th, Brussels.
- Castel, Robert (1988) De l'intégration sociale à l'éclatement du social: l'émergence, l'apogée et le départ à la retraite du contrôle sociale. Revue internationale d'action communautaire 20/60, 67-77.
- Castel, Robert (1995a) Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat. Paris: Fayard.
- Castel, Robert (1995b) Les pièges de l'exclusion. Teoksessa Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat. Montréal: Lien Social et Politiques - RIAC 34, 13-21.
- Chambon, Frédéric (2000) Les banlieues en rupture. Le Monde 28.9.
- Clavel, Gilbert (1998) La société d'exclusion. Comprendre pour en sortir. Paris: L'Harmattan.
- Cohen, Stanley (1987) Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers. Oxford & Cambridge: Basil Blackwell.
- Delors, Jacques (1994) Donner une nouvelle dimension à la lutte contre l'exclusion. L'événement européen (25), 125-140.
- Dhoquois, Régine (1989) Appartenance et exclusion. Paris: L'Harmattan.
- Donzelot, Jacques (1996) L'avenir du social. Esprit (3), 58-81.
- Erikson, Kai T. (1966) Wayward Puritans. A Study in the Sociology of Deviance. New York, London, Sydney: John Wiley & Sons, Inc.
- Eräsaari, Leena (1995) Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Helsinki: Gaudeamus.

- Ewald, François (1986) *L'État providence*. Paris: Éditions Grasset & Fasquelle.
- Fassin, Didier (1996) *Exclusion, underclass, marginalidad. Figures contemporaines de la pauvreté urbaine en France, aux États-Unis et en Amérique latine*. *Revue française de sociologie* XXXVII (1), 37-75.
- Fierens, Jacques (1990) *Rapport sur "Égalité et non-discrimination: pauvreté, exclusion sociale et droits de l'homme"*. Strasbourg: Conseil d'Europe.
- Forster, E.M (1921) *Howards End*. New York: Vintage Books.
- Geremek, Bronislaw (1985) *L'image de l'autre: le marginal*. Teoksessa Ahrweiler, Hélène (toim.) *L'image de l'autre. Étrangers, minoritaires, marginaux*. 16e Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart 25.8.-1.9, 18-47.
- Gergen, Kenneth J. (text8) *Social Construction and the Transformation of Identity Politics*. <http://swarthmore.edu/SocSci/kgergen1/text8.html>.
- Gergen, Kenneth J. (text9) *Social Theory in Context: Relational Humanism*. <http://swarthmore.edu/SocSci/kgergen1/text9.html>.
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Goldthorpe, John (1988) *Intellectuals and the Working Class in Modern Britain*. Teoksessa Rose, David (toim.) *Social Stratification and Economic Change*. London: Hutchinson.
- Goodin, Robert E. (1996) *Inclusion and exclusion*. *Archives européennes de la sociologie* XXXII (2), 343-371.
- Gordon, Tuula (1993) *Toiseuden "esiinmarssi"*. *Sosiologia* 30 (3), 165-173.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.
- Heikkilä, Matti (1990) *Köyhyys ja huono-osaisuus*. *Hyvinvointikatsaus* (2), 4-6.
- Helne, Tuula (1998) *Suurkaupungin menetetty maine? Mielikuvat, lähiöt ja syrjäytyminen* *Yhteiskuntasuunnittelu* 36 (2), 9-24.
- Helne, Tuula (2000) *Toiseudesta yhteisyyteen - kysymyksiä syrjäytymiskeskustelun oletuksista*. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus, 182-200.
- Helne, Tuula (2001a) *Syrjäytyneiden muotokuva. Ohjauksen ja syrjäytyminen -seminaareissa tehdyn kyselyn alustavaa analyysia*. <http://www.intermin.fi/suom/laanit/eslh/yksikot/sivistys/koul/menneet.htm>
- Helne, Tuula (2001b) *Vakuutusvaikeuksissa? Yhteisyyden ongelma, syrjäytyminen ja vakuutusajattelun haasteet*. *Janus* 9 (2), 81-108.
- Huotari, Kari (1993) *AIDS-kysymyksen muotoutuminen kansallisessa kirjoittelussa*. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 18.
- Hänninen, Sakari (toim.) (1998) *Missä on tässä? Jyväskylän yliopisto: SoPhi*.
- Karvonen, Erkki (1997) *Kohti relationaalista tietokäsitystä*. Teoksessa Stachon, Kari (toim.) *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan*. Helsinki: Gaudeamus, 171-204.
- Knaebel, Simon (1987) *Introduction*. Teoksessa Knaebel, Simon (toim.) *Marges, marginalités et institution*. Sine loco: Les Éditions du Cerf, 7-13.

- Kortteinen, Matti & Vaattovaara, Mari (2000) Pääkaupunkiseudun kehityssuunta on kääntynyt. Teoksessa Nurminen, Eija (toim.) Sosiaalipolitiikan lukemisto. Helsinki: Palmenia-kustannus, 243-262.
- Kristeva, Julia (1992) Muukalaisia itsellemme. Helsinki: Gaudeamus.
- Lapeyronnie, Didier (1993) De l'intégration à la ségrégation. Teoksessa Roman, Joël (toim.) Ville, exclusion et citoyenneté. Entretiens de la ville II. Paris: Éditions Esprit, 97-115.
- Leontidou, Lila & Afouxenidis, Alex (1999) Boundaries of social exclusion in Europe. In Hudson, Ray & Williams, Allan M. (toim.) Divided Europe. Society and territory. London: Sage, 255-268.
- Levitas, Ruth (1996) The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony. *Critical Social Policy* 16 (46), 5-20.
- Lucchini, Riccardo (1977) Aspects théoriques de la marginalité sociale. *Revue suisse de sociologie* 3 (3), 35-56.
- Manninen, Mari (2001) Rasismi muuttaa ovelasti muotoaan. *Helsingin Sanomat* 18.3.
- Markkola, Pirjo (1996) Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa Peltola, Jarmo & Markkola, Pirjo (toim.) Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan. Tampere: Vastapaino, 7-19.
- Moisio, Pasi (2000) Kasautuvatko sosiaalisen syrjäytymisen muodot EU-maissa? *Sosiologia* 37 (3), 216-227.
- Nummi, Markus (1994) Kadonnut Pariisi. Helsinki: Otava.
- Park, Robert E. (1937). Introduction. Teoksessa Stonequist, Everett V.: *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture Conflict*. New York: Charles Scribner's Sons, xii-xviii.
- Park, Robert E. (1967, alkuper. 1928) *Human Migration and the Marginal Man*. Teoksessa Park, Robert E.: *On Social Control and Collective Behavior. Selected Papers*. Edited and with an Introduction by Ralph H. Turner. Chicago: The University of Chicago Press, 194-206.
- Pietilä, Kauko (1999) Kääntäjän esipuhe. Teoksessa Simmel, Georg: *Pieni sosiologia*. Helsinki: Tutkijaliitto, 7-11.
- Pulkkinen, Tuija (1986) Jean-François Lyotard. Esittely. Teoksessa Kotkavirta, Jussi & Sironen, Esa (toim.) *Moderni/Postmoderni*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 44, 137-144.
- Pulkkinen, Tuija (1987) Raja. *Tiede & edistys* 12 (4), 284-293.
- Queiroz, Jean-Manuel de (1996) Exclusion, identité et désaffection. Teoksessa Paugam, Serge (toim.) *L'exclusion. L'état des savoirs*. Paris: Éditions La Découverte, 295-310.
- Rahkonen, Keijo (1990) 'Double-exclusion': A Case of Drunkenness Arrests in Finland. Teoksessa Gordon, Douglas & Riihinen, Olavi (toim.) *Exclusion in Cities in Britain and in Finland*. University of Helsinki, Department of Social Policy: Research Reports 3, 45-50.

- Raunio, Kyösti (2000) Sosiaalityö murroksessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Reber, Arthur S. (1985) *The Penguin Dictionary of Psychology*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Roivainen, Irene (1999) Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden konstruktiona. Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia 1999:2.
- Rose, Nicholas (1996) The Death of the Social? Re-figuring the territory of the government. *Economy & Society* 25 (3), 327-356.
- Rouleau-Berger, Laurence (1995) Expériences et compétences des jeunes dans les espaces intermédiaires. Teoksessa *Y a-t-il des exclus? L'exclusion en débat*. Montréal: Lien Social et Politiques - RIAC 34, 109-117.
- Schmitt, Jean-Claude (1978) L'histoire des marginaux. Teoksessa Le Goff, Jacques & Chartier, Roger (toim.) *La Nouvelle Histoire*. Paris: Retz - C.E.P.L, 344-369.
- Shields, Rob (1991) *Places on the Margin. Alternative geographies of modernity*. London and New York: Routledge.
- Silver, Hilary (1994) Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. Discussion papers 69. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Simmel, Georg (1950, alkuper. 1908) The Stranger. Teoksessa Simmel, Georg: *The Sociology of Georg Simmel*. Edited by Kurt H. Wolff. New York, London: The Free Press, 402-408.
- Simmel, Georg (1971, alkuper. 1908) The Poor. Teoksessa Levine, Donald N.: *Georg Simmel. On Individuality and Social Forms. Selected Writings*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 150-178.
- Simmel, Georg (1984, alkuper. 1909) Brücke und Tür. Teoksessa Simmel, Georg: *Das Individuum und die Freiheit. Essais*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 7-11.
- Simpura, Jussi (1998) Poliittikka piiloutuu, valta verhoutuu. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (1), 50-60.
- Stallybrass, Peter (1990) Marx and Heterogeneity: Thinking the Lumpenproletariat. *Representations* (3), 69-95.
- Subtil, Marie-Pierre (2000) "Le problème numéro un, c'est le rapport police-jeunes". *Le Monde* 20.4.
- Sulkunen, Pekka (1992) Häviävät erot - Uudet keskiluokat länsieurooppalaisessa yhteiskunnassa. *Sosiologia* 29 (3), 203-218.
- Takala, Jukka-Pekka (1994) Moraalinen paniikki ja sen konstruoiminen. *Sosiologia* 31 (1), 35-46.
- Thomas, Hélène (1997) *La production des exclus. Politiques sociales et processus de désocialisation socio-politique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Turner, Victor (1969) *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- van Gennep, Arnold (1981, alkuper. 1909) *Les rites de passage*. Paris: Éditions A. & J. Picard.

- Vant, André (1986) *Géographie sociale et marginalité*. Teoksessa Vant, André (toim.) *Marginalité sociale, marginalité spatiale*. Paris: Éditions du CNRS, 13-25.
- Vähätalo, Kari (1998) *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Väärälä, Reijo (2000) *Tarvitseeko Suomi syrjäytymisen vastaista ohjelmaa?* Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus 2000, 74–85.
- Väärälä, Reijo (2001) *Hyvinvointipolitiikka kunniaan*. Helsingin Sanomat 20.3.
- Young, Jock (1999) *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Ålund, Aleksandra (1995) *Alterity in Modernity*. *Acta sociologica* 38 (4), 311-322.

Suvi Raitakari

SOSIAALITYÖN MARGINAALISTATUS

Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä

Sosiaalityö ei ole otettavissa haltuun kovin yksiselitteisen työ- tai tehtäväkuvauksen kautta. Mitenkään helppoa ei ole vastata kysymykseen, mitä sosiaalityö on tai mitä asiakkuus ja asiantuntijuus merkitsevät sosiaalityössä. Myöskään marginaalisuus ei sosiaalityön kontekstissa määriy yksiselitteisesti. Sosiaalityöstä sekä yhteiskunnallisesta marginaalisuudesta on tehtailtu monia määritelmiä, mutta useinkaan ne eivät kommunikoi sosiaalityötä tekevien tai marginaaliin asetettujen itsensä kanssa. Todellisuus on jotain paljon vivahteikkaampaa ja ristiriitaisempaa. Yksiselitteisyyteen pyrkimisen sijasta tulisikin tarkastella sosiaalityöhön ja marginaalisuuteen sisältyviä, liki vastakkaisia, kulttuurisia jäsennostapoja.

Teksti tuo esille, miten sosiaalityötä voidaan ottaa haltuun erilaisten asiakas- ja asiantuntijakäsitysten varassa. Tarkastelutapani nostaa esille profession metatason todellisuutta, sitä esiyymmärrystä, mikä ympäröi sosiaalityön ammatillisuutta sekä asiakkuutta (vrt. Bauman 1997, 7–28). Kirjoitukseni kykenee jäsentämään sosiaalityön asiantuntijuutta ja asiakkuutta vain sangen yleisellä tasolla. Lähinnä paikannan niitä eri mahdollisuuksia, joita sosiaalityön ymmärrettäväksi tekemisessä on. Aivan toinen kysymys sitten on, miten sosiaalityön asiakkuus tai asiantuntijuus jossakin tiettyssä yksittäistapauksessa jäsenntyy. Teksti kutsuu lukijaansa ajatusleikkiin sosiaalityön itseymmärryksestä ja olemuksesta.¹

Tulkintakehys on minulle metodinen käsite, jolla korostan sitä, että tietty käsite tai ymmärtämisen tapa voidaan paikantaa osaksi laajempaa maailmankuvaa tai arvo-maailmaa (vrt. Gergen 1994; Parker 1992). Lähden liikkeelle ajatuksesta, että sosiaalityöpuhe sekä tuottaa että käyttää hyväksi länsimaisen kulttuurin peruspilareita ja -dikotomioita. Eritellessäni sosiaalityön ammatillisuuden taustaoletuksia tukeudun vahvasti Zygmunt Baumanin (1987; 1992; 1996)

postmoderniteoriaan. Työssäni moderni ja postmoderni ymmärretään toisistaan poikkeaviksi, diskursiivisiksi todellisuuksiksi. Voidaan ajatella, että modernin puheen vastadiskurssi on postmoderni, ja päinvastoin. Soveltamani lähestymistapa ei ole dikotomisuuudessaan ongelmaton, sillä sosiaalityön käytännöissä eri puhetaivat ovat usein yhtä aikaa läsnä. Toivon kuitenkin, että tekstini avaa mahdollisuuden tulkita sosiaalityötä hieman totutusta poiketen. Pohtimisen arvoista on, miten käyttämäni taustateoria taipuu selitetäessä sosiaalityön ristiriitoja ja tulevaisuuden haasteita (vrt. esim. Briskman & Noble 1999, 57–69).

Erittelen sosiaalityötä siis aivan tietystä näkökulmasta ja tavoitteesta käsin, kun tarkasteluni lähtee liikkeelle postmoderniteoriasta. Tällöin syntyy väistämättä kriittinen suhde perinteiseen (moderniin) professionaalisuuteen sekä ammatilliseen vallankäyttöön. Lähtökohdastani huolimatta pyrin kuitenkin osoittamaan, että molempiin maailmankuviin liittyy vahvuuksia ja heikkouksia. Sosiaalityön toteuttaminen olisi mahdotonta, mikäli professio ymmärrettäisiin yksinomaan vain joko modernin tai postmodernin retoriikan kautta. Keskeistä ei ole eri asiantuntijuus- ja marginaalisuuskäsitysten 'oikeellisuus' vaan niiden seuraamukset ja tarkoituksenmukaisuus. Voidaan kysyä, mitä seuraa esimerkiksi siitä, jos asiakas kohdataan modernin maailman arvoista käsin?

Tavoitteenani on tuoda esille, miten sosiaalityön asiantuntijuuteen ja asiakkuuteen liitettävä marginaalistasus näyttäytyy erilaisena modernissa ja postmodernissa tulkintakehyksessä. Ymmärrän marginaalistasuksen tässä yhteydessä sellaisena yhteiskunnallisena asemana, joka viestii valinnan vapauden puutetta, rajattua toimintamahdollisuutta, ihmisarvon kyseenalaistumista, objekti-asemaa ja/tai ei-hyväksytyä elämäntapaa. Marginaalistasukseen liittyy myös stigman, tabun sekä toiseuden piirteitä. Marginaalisuuden paikantaminen edellyttää kuitenkin aina laaja-alaisen käsitteiden tarkempaa analyysiä, sillä eri konteksteissa ja tulkintakehyksissä esimerkiksi 'ei-hyväksyty elämäntapa' saa erilaisen sisällön. Marginaalisuuden, normaalin ja poikkeavan raja voidaan vetää ja oikeuttaa eri perustein (ks. Brikman & Noble 1999, 57–69).

Esittelen ensin modernin ja postmodernin siltä osin kun se on välttämätöntä kirjoitukseni tuottamien asiakas- ja asiantuntijakonstruktioiden ymmärtämiseksi. Toiseksi luon kuvaa modernista, hierarkkisuuteen perustuvasta sosiaalityöstä sekä siihen liittyvästä alamaisasiakkaan konstruktiosta (vrt. Pohjola 1993). Kolmannessa kappaleessa erittelen vastaavasti postmodernia, tulkintatyöhön ja asiakkaan subjektiviteettiin perustuvaa asiantuntijaidentiteettiä. Neljännessä osiossa pohdin sosiaalityön kulttuurista paikkaa ja eri asiantuntijaidentiteettien funktioita. Lopuksi erittelen asiantuntijakonstruktiioihin sisältyviä olettamuksia sosiaalityön marginaalistasuksesta.

Sosiaalityö modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä

Sosiaalityön todellisuutta voidaan lähestyä ja jäsentää hyvin monin eri tavoin. Tässä kirjoituksessa sosiaalityötä tulkitaan sosiologisten ja kulttuurikriittisten silmälasien läpi. Näkökulma antaa mahdollisuuden tarkastella sosiaalityön ristiiriitoja suhteessa laajaan, kulttuuriseen kontekstiin. Voidaan ajatella, että sosiaalityöhön sisältyvä marginaalistasus ei ole tulosta yksittäisen työntekijän tai asiakkaan toiminnasta sinänsä. *Profession ja asiakkuuden status ilmentää ennemminkin kulttuurisesti jaettuina käsityksiä vallasta, oikeasta tiedosta sekä hyväksyttävästä kansalaisen mallista.* (vrt. esim. Pease & Fook 1999; Bauman 2000)

Kuten sanottu, analyysityöni tärkeimpänä innoittajana ja taustana on Zygmunt Baumanin² (1987; 1996) teoretisointi modernista ja postmodernista ajattelusta. Zygmunt Bauman on yksi 1990-luvun merkittävimmistä postmoderniteoreetikoista. Hänen tuotantoonsa on myös 1990-luvun tieteellisessä sosiaalityökeskustelussa ahkerasti viitattu, eikä suotta. Etenkin Baumanin (1987;1996) pohdinnat asiantuntijuuden muuttuneista ehdoista ja merkityksistä ovat sosiaalityön kannalta relevantteja. Baumanin suurin anti on ehkä mielikuvitusrikkaassa ja futurologisessa käsitteemuodostuksessa. *Tekstini kannalta keskeisin on Baumanin tekemä erottelu 'lakiasäättävään asiantuntijuuteen' sekä 'tulkitsevaan asiantuntijuuteen'.*

Määrittelen postmodernin, Baumania (1996) mukailen, modernin yhteiskunta-, yksilö- ja valtakäsityksen kriittiseksi tarkasteluksi. Täten postmoderni ilmaisee jonkin ilmiön tai käsitteen eroa modernista maailmankuvasta. Moderni on läsnä puhuttaessa postmodernista, ero ei niinkään ole ilmiössä vaan näkökulmassa. Voidaan ajatella, että moderni ja postmoderni muodostavat kilpailevat maailmanselitykset.

Bauman (1996; 1997) lähtee siitä, että relevantti ymmärrys nykyisestä yhteiskunnasta, yksilöstä ja asiantuntijuudesta edellyttää kriittistä asennetta traditioon sekä osin uusien käsitteiden omaksumista. Baumanin (1997) teoreettinen ajattelu perustuu uusien käsitteiden tuottamiseen sekä käsitteellisten dikotomioiden vertailemiseen. Näin hän pyrkii tekemään näkyväksi modernin ja postmodernin ajattelun ehtoja ja eroja. *Mukailen tekstissä dikotomisten käsitteiden vertailumetodia. Etenkin pyrin tulkitsemaan Baumanin määrittelemien asiantuntijuuksien merkitystä sosiaalityössä.*

Kuten yllä mainitsin, Bauman (1996) tiivistää asiantuntijuuden merkitykset käsittepariksi 'lakiasäättävä asiantuntija' (moderni) ja 'tulkitseva asiantuntija' (postmoderni). Lakiasäättävä viittaa modernissa kulttuurikehyksessä arvostettaviin universaaleihin normistoihin sekä objektiiviseen, hierarkkiseen tietoon. Tulkinallisuus ja kontekstuaalisuus ovat puolestaan postmodernin maailmankuvan keskeisimpiä oletuksia. Postmodernin ajattelun mukaisesti tietyn nä-

kökulman tai toimintatavan 'oikeellisuus' ja eettisyys ovat määritettävissä vain suhteiden, tietyn kontekstin sekä päämäärän kautta. 'Lakiasäättävä asiantuntija' ja 'tulkitseva asiantuntija' perustuvat siis erilaiseen tieto-oppiin sekä yhteiskunta- ja ihmiskäsitykseen. (Bauman 1987; 1996; Eisenstadt 1996)

Asiantuntija ja asiakas on nähtävä toisiaan vastavuoroisesti rakentavina käsitteinä. Eivät ainoastaan kulttuuriset käsitykset asiantuntijasta vaan myös tulkinnat asiakkaasta määrittävät sosiaalityön toimintatapoja ja -valtuuksia. Työskentelyyn vaikuttaa voimakkaasti se, tulkitaanko asiakas esimerkiksi resursseja omaavaksi, täysivaltaiseksi kansalaiseksi vai passiiviseksi, moraalisesti epäluotettavaksi kohteeksi. Täten sosiaalityön kannalta mielenkiintoinen on myös Baumanin (1996) käsitepari nyky-yhteiskunnan yksilö- ja identiteetikäsityksistä: 'pyhiinvaeltaja identiteetti' (moderni) sekä 'identiteetin koostaminen' (postmoderni). (Bauman 1996, 197–204, Niemi-Väkeväinen 1995)

Moderniin, vahvaan professionalismiin liittyy ajatus asiakkaan lineaarisesta elämänkulkumallista. Asiantuntijavalta perustuu muun muassa mahdollisuuteen määritellä ennalta hyvän elämän tavoite, jota kohti asiakkaan tulisi vaeltaa. Modernin 'hyvän' elämän indikaattoreina voidaan pitää vaikkapa suunnitelmallisuutta, ydinperhettä, vakituista palkkatyötä, raittiutta tai tiettyä kulutustasoa. Pyhiinvaeltajuuteen liittyy myös oletamus auktoriteettien kunnioittamisesta sekä jakamattomasta yhtenäiskulttuurista. (Bauman 1996, 197–204; Niemi-Väkeväinen 1995)

Postmodernin asiantuntijakäsityksen mukaan tilannetta lähdetään jäsentämään asiakkaan tulkinnoista käsin, ilman ulkoa päin tulevia normatiivisia ehtoja. Asiakas ja hänen elämäntilanteensa nähdään muutoksen tilassa olevana sekä ainutkertaisena. Tulkintatyössä hyväksytään asiakkaan monet identiteetit, ristiriitaiset arvot ja roolit sekä elämänkulun monitasoisuus. Modernit ihanteet määrittyvät tällöin lähinnä kulttuurisiksi ideaaleiksi, joita on mahdotonta tai tarpeetonta tavoitella. Keskeisintä on, että asiakas saavuttaa subjektina olemisen tunteen ja siihen kuuluvan vastuullisuuden. (vrt. Bauman 1996; Niemi-Väkeväinen 1995)

Nykyisin sosiaalityön ammatillisuus edellyttää kasvavassa määrin herkkyyttä sille, että yksilöt ja yhteisöt ottavat sosiaalisia ongelmia haltuun toisistaan poikkeavin käsittein ja arvolähtökohdin. Yksiselitteistä konsensusta on liki mahdoton saavuttaa, jäljelle jää vain loputon neuvottelun ja dialogin tie. Postmodernia tilaa ei suotta olla kuvattu neuvottelun, reflektion ja dialogin valta-kaudeksi (ks. esim. Bauman 1996, 214–215; Briskman & Noble 1999). Näissä neuvotteluissa samanaikaisesti sekä ylitetään totuttuja rajanvetoja että luodaan uusia raja-aitoja.

Hierarkkinen asiantuntijäkäsitys ja passiivinen asiakaskuva

Kansa oli aktiivisesti tavoitteisiinsa pyrkivän intelligentsian käsissä elotonta massaa: laiskat asettuivat ahkeria vastaan, taikauskoiset koulutettuja, valistumattomat valistuneita ja tietämättömät tietäväisiä – vastakkain asettuivat siis takapajuiset ja edistykselliset. (Bauman 1996, 126)

Yllä olevassa lainauksessa Bauman (1996, 126) paikantaa modernin maailmankuvan synnyn osaksi kansallisvaltion edellyttämää hierarkkista suhdetta intellektuellit vs. kansa. Kansallinen älymystö katsoi, että rahvaan sivistystä, moraalialia sekä kansallistunnetta oli nostettava, valtiovallan ohjausta lisäävä sekä köyhiä kaitsittava. Moderniin ajatteluun on näin alusta lähtien sisäänrakennettu hegemoninen kulttuurikäsite sekä tarve ohjata 'takapajuisia'. Rajalinjat ovat selkeästi määriteltävissä, samoin asiantuntijoiden tavoitteet. Edistymisen nimissä on kansaa ohjattava ja syntyy kulttuurinen raja me/he. (ks. Bauman 1987; 1986; Alapuro 1987; Satka 1995; 1999; Helne 2000a, 183)

Lakiasäättävän asiantuntijuuden avulla Bauman (1987; 1996) pyrkii tavoittamaan moderniin itseluottamukseen perustuvaa professionalismia. Hänen mukaansa moderni professionalismismi perustuu valtion ja ideologisen eliitin yhteistyösopimukseen. Professio, jonka arvovalta perustuu tieteelliseen koulutukseen, välittää kansalle modernin yhteiskunnan normistoa ja takaa näin yhteiskunnan (organisaation) etuja. Modernin asiantuntijatulkinnan voi tunnistaa esimerkiksi yhteiskunnan mandaatilla toimivan saarnaajan, opettajan tai kasvattajan stereotyypeistä. Asiantuntijuuden legitimitetti nojautuu tällöin käsitykseen 'oikeasta' tiedosta sekä vahvasta normistosta. (vrt. Bauman 1996, 145–147; Juhila & Pösö 1999, 165–170; 191–207; Matthies 1993)

Professio rakentaa kulttuurista eroa sekä asiakaskuntaan että maallikkotietoon ja saavuttaa näin tarvittavan auktoriteetin. Tämä professiotulkinta tarjoaa ammattilaiselle selkeän mission eli 'meidän' tehtävänä on sopeuttaa ja ohjata 'heidät' moderniin elämäntapaan sekä hyväksytyihin rooliodotuksiin. Sosiaaliset ongelmat nähdään valistus- ja sopeuttamistehtävinä. 'Meillä' on sellaista tietoa elämänhallinnasta mitä 'heillä' ei ole. (vrt. Bauman 1996, 145–147; Juhila & Pösö 1999, 165–170; 191–207; Helne 2000b, 1–3)

Modernissa tulkintakehyksessä sosiaalityön asiakas määrittyy hierarkkisesti alemmaksi palvelun tarjoajaan tai asiantuntijaan nähden. Hän ei ole tasa-veroisen palvelutarpeen arvioitsija vaan kohde, jonka tilannetta tarkastellaan etäännyttävän auktoriteetin varassa. Asiakas konstruoituu suhteessa moraaliseen auktoriteettiin ja tällöin sosiaalityö suuntautuu 'ylhäältä alas'. Vahva professionalismismi tuottaa ja edellyttää väistämättä vastinparikseen

itseäänmäärittämisoikeudeltaan rajoitettua asiakasta. Sosiaalityön asiakkuus sinänsä jo viestii intervention, holhoamisen sekä moraalisen kurinpalautuksen tarvetta.

Modernissa puheessa sosiaalityön asiakas otetaan haltuun ongelmapuheen sekä yleisten tyypittelyjen kautta, kuten esimerkiksi 'työtön tukinuori' tai 'vajaakuntainen keski-ikäinen'. Luokitteluprosessissa yksilön ainutkertainen tilanne tulee objektivoiduksi organisaation ongelmaratkaisuun sopivaksi (Jokinen & Juhila & Pösö 1995). Tällöin marginaalisen ongelmaryhmän edustajaksi määritelty asiakas valikoituu organisaation arviointi- sekä hoitoprosessiin. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat vaikka pitkäaikaistyöttömille tarkoitetut kuntoutustutkimukset sekä kuntoutuskurssit. Juuri modernin mielen pyrkimys nimetä ja hallita poikkeavuutta tuottaa sosiaalityössä tunnetun, kaksiteräisen miekan: pyrittäessä diagnosoimaan ja laitettaessa käyttäytymiselle rajoja asetetaan 'toinen' marginaaliin ja vahvistetaan poikkeavuuden tilaa. Ongelmapuheessa asiakas konstruoituu poikkeamana jostakin yleisesti hyväksytystä normista. (ks. Vanhala 2000, 245–264; Metteri 1996, 143–157; Saka 1995; 1999)

Yllä kuvasin modernissa tulkintakehyksessä sosiaalityön ammatillisuuteen liitettäviä oletuksia, joita ovat siis: valtion taustatuki, lainmukaisuus, yhtenäiskulttuuri, tieteellinen koulutus sekä alamaisasiakaskäsitys (ks. myös Konttinen 1997). Asiantuntija määrittyy yhteiskunnan sisällä olevaksi sekä diagnoosivallan omaavaksi yksilöksi. Asiakas konstruoituu vastaavasti syrjäytymisvaarassa olevaksi tapaukseksi. Modernissa tulkintakehyksessä asiantuntijan valta perustellaan ja oikeutetaan 'tapauksen' ohjaamisena takaisin yhteiskuntaan. *Hierarkkiseen asiakas-asiantuntija asetelmaan sisältyy ajatus 'kaikkien' yhteiskunnasta.* Asiakkaan marginaalistasus on modernin tulkinnan mukaan purettavissa, mikäli yksilö omaksuu 'kaikkien' normit.

Jos sosiaalityö ammentaisi tulkintaresursseja ainoastaan modernista asiantuntijakäsityksestä olisi ammattikunnasta syntyvä mielikuva ehkä lähellä tuomioistuinta, korttelipoliisia tai pakkotyölaitosta. Kirjallisuudessa onkin perustellusti esitetty usein väite, ettei sosiaalityö ole yksiselitteisesti moderni professio. *Modernin asiantuntijakäsitykselle syntyy merkittävä vastavoima etenkin sosiaalityön omasta eettisestä koodistosta sekä valtaistamisen teoriasta.* Myöskin voimistuva individualismi sekä yhteiskunnallisen kulttuurihegemonian heikkeneminen antavat tilaa tulkintatyöhön pyrkivälle asiantuntijuudelle. (ks. Bauman 1987; 1996; Pohjola 1993; Karvinen 1996a; 1996b)

Tulkitseva asiantuntijuus ja asiakas subjektina

Kenen puolella me seisomme ja mikä siis on tarvittavan muutostyön suunta, kun tavoitteeksi asetetaan kansalaiskeskeinen sosiaalityö? (Satka 1993, 55)

Riippuvuus, joka aiemmin näyttäytyi pakkona, lyymää nyt viettelyn verhon takana. (Bauman 1996, 202)

Sosiaalityössä on aina koettu tiettyä vastenmielisyyttä edellä kuvaamaani modernia asiantuntijuutta kohtaan. Ammattikunnan eettinen koodi edellyttää itsensä määräämisoikeuden kunnioittamista ja yksilön tahdon huomioonottamista. Sosiaalityön oman, sisäisen opin mukaan asiantuntija ei edusta pakkovaltaa tai auktoriteettia vaan määrittyy lähinnä tukihenkilöksi tai valmentajaksi. Arjen ristipaineesta ja modernin yliotteesta nousee kuitenkin asiantuntijan kysymys ja parahdus, kenen puolella me seisomme?

Tulkintaan perustuva asiantuntijuus merkitsee Baumanin sanastossa asiantuntijuutta, joka tiedostaa kulttuurisen erilaisuuden ja kunnioittaa sitä. Moninaisuus on täten postmodernin kehyksessä arvo, jota asiantuntijoiden tulee puolustaa. Sekä ammattilaisen että asiakkaan maailmankuva on pluralisoitunut ja elämäntapakirjo laajentunut. Tulkinta on ainoa mahdollisuus silloin, kun tiedostetaan argumenttien näkökulmallisuus sekä tiedon vajavaisuus. Kun korostetaan tulkintaa tietämisen sijasta, nostetaan esille myös dialogin ja henkilökohtaisen kokemuksen merkitys. Poikkeavuuden ja normaalin rajasta tulee liukuvampi, kun normit ymmärretään tulkinnallisiksi. Moraalia ei tuoda ylhäältä päin vaan sen ehdot rakentuvat osana vuorovaikutusta ja kohtaamista. (ks. Bauman 1992, 88–90; Gergen 1992; 1994; Juhila & Pösö 1999, 176–190)

Riippuvuus suhteet eivät määrity postmodernissa tulkintakehyksessä pakon sanelemiksi vaan aina vapaaehtoisuuteen ja vastavuoroisuuteen perustuviksi (esim. Bauman 1996, 202). Tällöin esimerkiksi asiakassuhteen ylläpidossa korostuu ammattilaisen kyky osoittaa ja 'markkinoida' profession hyödyllisyys asiakkaan näkökulmasta. Postmodernin näkemyksen mukaan asiantuntijoiden tarve ja mielipidevalta perustuvat siihen, että asiakas kokee tarvitsevansa tukea vaikeissa, eettisissä ristiriitatilanteissa. Asiantuntijan mielipiteen painoarvo korostuu silloin, kun asiakas on epävarma valinnoistaan ja haluaa tilanteestaan arvovaltaisen, toisen mielipiteen. Asiantuntijan määrittelyvalta ei perustu sinänsä 'oikeaan' tietoon vaan keskinäiseen luottamukseen ja henkilökohtaiseen karismaan. (ks. Bauman 1996; Karisto 1997; Konttinen 1997)

Postmodernissa tulkintakehyksessä asiakkuus konstruoituu asiantuntijaan nähden tasavertaiseksi. Myös asiakas tiedostaa, että tieto on aina näkökulmallista ja tulkinnallista. Tällöin kriittisyydelle sekä mielipideilmauksille syntyy sosi-

aalista tilaa. Postmodernilla subjektilla on rohkeutta muodostaa itsellinen tulkinta avuntarpeestaan. Hierarkkinen asetelma, auttaja – autettava, menettää osin uskottavuuttaan. Asiakkaan toimintakyky saattaa olla hyvinkin rajoittunut tai hänen elämäntapansa kyseenalainen, mutta hän ei luovu omasta määrittelyvallastaan. Itseasiassa hän saattaa olla sangen tyytyväinen omassa todellisuudessaan eikä ole halukas muutoksiin, ainakaan sellaisiin, mitkä olisivat modernin maailmankuvan perusteella toivottavia. *Postmodernin asiantuntijäkäsityksen on pakko lähteä siitä, että asiakas on oman elämänsä aktiivinen subjekti, ratkaisujen tekijä sekä lopullinen vastuunkantaja.*

Subjektina olemisen merkkinä voidaan pitää tasavertaisuuden, dialogin ja osallisuuden vaatimusta. Tällöin asiakas ja työntekijä osallistuvat omalla persoonallaan palvelutilanteeseen ja pyrkivät tuottamaan yhteisen puhetodellisuuden. Dialogin ja tasavertaisuuden vaatimus ei ole yksiselitteinen työntekijän näkökulmasta. Postmoderni retoriikka tuo toimijoille subjektin roolin sekä antaa mahdollisuuksia rajan ylityksiin sekä uudelleennimeämiin. Samalla vaarana on kuitenkin se, että sekä asiakas että asiantuntija jäävät yksin oman mielipiteensä ja todellisuutensa kanssa. Tällöin ei synny ongelmanratkaisulle riittävän yhtenäistä tavoitekieltä tai arvopohjaa.

Postmodernissa tulkintakehyksessä yksilö määrittyy vapaaksi valitsijaksi, päätöksentekijäksi sekä oman elämänsä määrittelijäksi. Edellä mainitut määreet kuvaavat myös sosiaalityön tavoitetilaa. *Mielenkiintoisella tavalla postmoderni ihmiskuva ilmentää sosiaalityön ideaaliasiakkuutta.* Voisi sanoa niin, että postmodernissa todellisuudessa sosiaalityön identiteettityöskentelyn merkitys kasvaa, mutta samalla vaikeutuu. Kompleksisessa tilassa omaehtoisuus sekä päätöksentekokyky ovat toimijalle tärkeitä, mutta vaikeasti saavutettavia taitoja.

Yksilölle muutos tulee herkemmin mahdolliseksi, kun yhteisölliset suhteet, sosiaaliset sopimukset ja identiteetin määreet ovat muuttuvia sekä monimerkityksellisiä. Postmoderni ihmiskuva on saman aikaisesti sekä mahdollistava että epävarmuutta lisäävä, ja näin yksilölle erittäin vaativa. Postmoderniin yksilökäsitykseen sisältyy individualismin kova kaiku. Yksilön selviytyminen ja elämänhallinta määrittyvät yksilösuorituksiksi. Sosiaalityöllä voi olla vaikeuksia perustella puuttumisen oikeutusta tai tarvetta, vaikka samanaikaisesti arjen hallinta vaikeutuu ja syrjäytymisen vaara (ainakin mielikuvatasolla) koskettaa suurta väestönosaa. *Eniten postmodernista maailmankuvasta hyötyvät ne, joilla on kulttuurisia, sosiaalisia ja taloudellisia resursseja.* Toimijuus, valinta ja valta ovat aina resurssikysymyksiä. (Niemi-Väkeväinen 1995; Rose 1993)

Sosiaalityön paikka neuvottelukysymyksenä

Edellä olen pyrkinyt osoittamaan, miten moderni ja postmoderni tulkintakehitys tarjoavat sosiaalityölle ja asiakkuudelle hyvin erilaisia positioita ja arvoasetelmia. *Näin tulee näkyväksi, miten erilaiset määritykset sekä keskenään ristiriitaiset tavoitteet rajaavat profession toimintakenttää ja -tapoja.* Sosiaalityölle annettu status on voimakkaasti sidoksissa toimijan tai 'puhujan' kulttuuriseen maailmankuvaan.

Hyvin usein sosiaalityöhön liitetään epämääräisiä häpeän, halveksunnan ja vastenmielisyyden tunteita. Mielikuvissamme pyrkimys sosiaalisuuteen ja yhteisvastuullisuuteen on kuitenkin myös jotakin ylevää, tarkoituksenmukaista ja tavoiteltavaa. Näin 'autettava toinen' määrittyy sekä joksikin pois torjuttavaksi että mukaan luettavaksi. Yhtäältä olisi parempi, jos yhteiskunnassa ei olisi normaalin elämän katkoksia, liukumia marginaalin rajoille ja näin sosiaalityön tarvetta. Toisaalta, etenkin nykyisin, 'postmodernin' yksilön on pakko tunnistaa elämänkulun riskit ja tunnustaa epätoivotun kehityksen mahdollisuus. Näin sosiaalityön kysymyksenasettelut koskettavat meitä kaikkia, myös valtakulttuurin jäseniä. (vrt. Aho 1999, 12–14; Bauman 2000; Niemi-Väkeväinen 1995)

Voisi ajatella, että sosiaalityö tekee olemassa olollaan näkyväksi kulttuurisia 'toivotun' ja 'epätoivotun'; 'hyvän' ja 'pahan' sekä 'normaalin' ja 'epänormaalin' rajoja. Sosiaalityön retoriikka ja toimintatavat luotaavat syvälle länsimaisen kulttuurin arvo- ja toleranssiperustaan. *Väitän, että sosiaalityön marginaalistasus on tulosta profession tavasta käsitteellistää ja heijastaa yhteiskunnallista 'toiseutta'.* Sosiaalityö kohtaa sellaisia todellisuuksia, mitä keskiluokkainen kansanosa ja moderni sivistysvaltio eivät haluaisi olevan olemassakaan. Yhteisvastuullisuuden periaate kääntyy helposti marginaaliin nimeämisen käytännöksi. (vrt. Helne 2000; 2002)

Nykysosiaalityöhön kohdistuu ristiriitaisia tavoitteita, odotuksia, ja yhä useammin kyseenalaistetaan jopa koko ammattikunnan merkittävyys. Yhteiskunnallisessa linjakeskustelussa sosiaalityön tieto- ja kokemusperusta helposti ohitetaan. Voidaan todeta, että sosiaalinen asiantuntijuus määrittyy professiokentässä herkästi marginaaliin sekä vaihtoehdottomuuden tilaan (vrt. esim. Metteri 1996; Matthies 2000). Marginaalista käsin taas syntyy ammattikieli, jossa modernia toimintatapaa ei voida ohittaa, muttei myöskään kritiikitömästi hyväksyä. Sosiaalityön professio joutuu perustelemaan metodejaan sekä arvojaan hyvin erilaisille yleisöille. Eri tulkintakehykset ovat valideja eri kuulijakunnalle ja kuulostavat näin vaihdellen 'oikeilta'. Sosiaalityön työnkuvasta tekee kuormittavan juuri vaatimus asettua ristiriitaiten ja toisistaan poikkeavien todellisuustulkintojen keskelle.

Bauman (1987) kuvaa teoretisoinnissaan, miten valtiovallan ja professioiden

suhde muuttuu kaiken kaikkiaan ristiriitaisemmaksi. Postmodernin tulkin-
nan mukaan yhteisöllisyys ja järjestys saavutetaan markkinoilla, ilman valtion
kontrollia tai vähäosaisten kaitsijoita. Tavallaan huono-osaisuutta ei nähdä enää
sosiaalisena ongelmana, eikä jakamatonta ihmisoikeutta itsetarkoituksena (Ife
1999; Jokinen & Juhila & Pösö 1995; Bauman 2000). Huono-osaisuus on
vain valitettava ja deterministinen osa yhteiskuntaa. *Sosiaalityöntekijöiden mis-
sio 'kaikkien' yhteiskunnasta menettää merkityksensä, uskottavuutensa ja vetovoimansa.* Mikäli valtiollinen tuki sosiaalityöltä horjuu, edellyttää se ammatti-
kunnalta uusia työtapoja ja uutta orientaatiota. Tähän mielestäni viitataan, kun
sosiaalityökirjallisuudessa korostetaan, miten ammattikunta on nykyisin ”enem-
män itsensä varassa”. (esim. Koho 1993; Satka 1993; Bauman 1992, 48–53,
94–103, Matthies ym. 2000)

*Sosiaalityön paikkaa ja roolia määriteltäessä käytetään hyväksi sekä modernin
että postmodernin asiantuntijäkäsityksen osasia.* Eri tulkintakehysten vaihtelu on
vivahteikasta ja monensuuntaista. Puhetodellisuutta luotaessa tehdään tulkin-
toja ammatilaisen ja asiakkaan identiteetistä, uskottavuudesta sekä valtaoike-
uksista. Asiakassuhteessa sekä julkisessa keskustelussa tasapainoillaan aina
modernin ja postmodernin asiantuntijaideaalin välimaastossa. Tasapainoilussa
käytetään hyväksi kulttuurimme tarjoamaa, monikerroksista arvo- ja
tietovarantoa.

Sosiaaliset käytännöt asettavat toimijat joko aktiivisten tekijöiden tai passiivisten sivustakatojien rooliin. *Asiantuntijalla sekä asiakkaalla on päätösvaltaa oman työnsä ja elämänsä suhteen, mutta tietyssä kontekstissa kumpikin voi olla pakotettuja marginaaliin, vaihtoehdottomuuden ja vallattomuuden tilaan.* Kohtaamisissa käydyt neuvottelut tuottavat määrityksiä siitä, kuka toimijoista kulloinkin työntyy sivummalle tai keskemmälle, alemmas tai ylemmäs (vrt. esim. Jokinen & Suoninen 1999; Bauman 1997, 29–48). Voidaankin kysyä, mitä tarkoitusta varten sosiaalityössä käytetään modernia tulkintakehystä tai vastaavasti postmodernia selitystä ?

Asiantuntijäkäsitysten ‘käyttötarkoitus’

Sekä moderni että postmoderni asiantuntijäkäsitys ovat abstraktioita, jotka realisoituvat sosiaalityön käytännöissä hyvin eri tavoin ja nopeasti vaihdellen. Tulkintakehysten vaihto mahdollistaa sosiaalityöstä ja arjesta tutun ‘toisaalta, mutta taas toisaalta’ position. Seuraavassa esitän joitain yleisiä huomioita modernin ja postmodernin tulkintakehysten merkittävydestä.

Moderni ymmärrys asiantuntijuudesta on ehdoton valtti työmarkkina-asemasta tai työntekijän työoloista keskusteltaessa. Vahvalla professionalismilla saa-

vutetaan arvostettu asema yhteiskunnallisessa työnjaossa sekä palkkausjärjestelmässä. Julkisen vallan tukema ammattikunta omaa selkeän työnkuvan sekä turvatut edut. Se, mikä hävitään autonomiassa, voitetaan jatkuvuudessa ja turvallisuudessa. On ymmärrettävää, että modernia asiantuntijakäsitystä ei kovin herkästi lähdetä purkamaan, päinvastoin. Sosiaalityön professionaalisuuteen vedoten kyetään säilyttämään tietynlaisen eksperttityden tarve, johon liittyy hierarkkinen tieto-oppi. Sosiaalityöntekijä on sosiaalisten ilmiöiden asiantuntija, ja täten hänellä on merkittävä asema yhteiskunnallisessa työnjaossa. Ammattikunnan roolin muuttaminen tai refleктоiva työote tuottavat sekaannusta sosiaalityön asemaan ja työnkuvaan. Myös järjestelmien ja organisaatioiden toimivuus perustuu pitkälti selkeisiin professio- ja tehtävärajoihin. Hierarkkisuus ja työkuviin selkeät rajaukset voidaan nähdä myös työntekijän persoonaa suojaavina ja työkuormaa helpottavina tekijöinä.

Moderni asiantuntijakäsitys on nykyisin vahva julkisessa keskustelussa. Moderni puhe tarjoaa sosiaalityölle mission kansallisen integraation lujittajana, syrjäytymisen vastustajana sekä sosiaalisten ongelmien ratkaisijana. Mielellään tarjotaan sosiaalityöntekijöille moraalisen portinvartijan roolia sekä nähdään heidät huono-osaisten kaitsijoina. Tämä ei sinänsä ole yllättävää, sillä postmoderni vapaus synnyttää ironisesti tarpeen vahvistaa me/he jakoa. Baumanin sanoin kyse on moraalipaniikista sekä fundamentalismin noususta. Jollei ihminen toteuta itseään työ- ja kulutusyhteiskunnassa, kohdistuu häneen moraalista epäluuloa. Sosiaalityön olemassaolo oikeutetaan juuri tarpeella kontrolloida ja ohjata ihmisiä sekä heidän elämänsä kulkuaan.

Moderni tulkinta nykytilanteesta kai olisi, että irtolaisuus, lahkolaisuus ja kurittomuus ovat kansan keskuudessa lisääntyneet! Tämän tulkinnan mukaisesti muutoksen hallinta edellyttäisi tiukempaa lainsäädäntöä, lisää valvontaa ja kovempia sanktioita. Moderni vastaus postmoderneihin ilmiöihin on, että hallinta–apparaatteja tulee tehostaa. Lisää teknologiaa, tutkimusta, koulutusta, lainsäädäntöä ja seurantaa, niin maailma järjestyy taas. Tähän rajojen uudelleen piirtämiseen sosiaalityötäkin kutsutaan ja tarvitaan.

Moderni asiantuntijuus tarjoaa vallankäytön sijasta myös tukea heikon subjektiviteetin omaaville yksilöille. Parhaimmillaan moderni puhe mahdollistaa ammattilaisen vastuunoton tilanteessa, jossa yksilö on kykenemätön toteuttamaan itsemääräämisoikeuttaan. Modernin asiantuntijuuden ehdoton vahvuus on näkemys 'kaikkien' yhteiskunnasta. Kulttuurisesti ei hyväksytä sellaista asiantilaa, että valtiossa eläisi a ja b luokan kansalaisia. Sosiaalityön kannalta on merkityksellistä, että modernin kulttuurikehyksen murtuminen tuottaa tilaa juuri välinpitämättömyydelle, ääriilikkeille ja ääriindividualismille. Polarisaatio ja ihmisten eriarvoisuus tulkitaan väistämättömäksi osaksi taloutta, yhteiskuntaa ja yksilöiden arkea. Tällöin sosiaalityöntekijöiden tehtäväksi ehkä jää modernin, yhdenvertaisuuteen perustuvan kansalaisidealin ylläpito (ks. Ife 1999; Roth 2000, 22–23; Bauman 2000).

Postmoderni asiantuntijakäsitys on relevantti pohdittaessa ammattikunnan muutostarpeita ja eettisiä lähtökohtia. Asiantuntijakäsitys muuttuu, mikäli hyväksytään,

että modernin valtion taustatakaus ei ole riittävä eikä välttämätön edellytys sosiaalityölle. Sosiaalityön ammatillisuus suuntautuu tällöin enemmän yhteistyöhön paikallisten toimijoiden, järjestökentän, tutkijoiden sekä elinkeinoelämän kanssa. Kulttuurinen murros toivottavasti aktualisoi sosiaalityössä sosiaalisen liikkeen, maallikkomaisuuden ja yhteiskuntakritiikin piirteitä (Matthies 1990; Ife 1999).

Profession jäädessä 'itsensä varaan' totutut kahtiajaot horjuvat: asiakas vs. työntekijä; työntekijä vs. työntekijä. Parhaimmillaan postmoderni asiantuntijakäsitys mahdollistaa politisoituneen ja henkilökohtaista etiikkaa korostavan työtteen. Profioiden kohdatessa entistä vaikeammin ratkaistavia sosiaalisia kriisejä, saattaa löytyä tilaa myös todelliselle yhteistyölle kaikki tietäväisyyden sijaan. Samalla mahdollistuu ja korostuu sosiaalityöntekijöiden henkilökohtainen visio 'hyvästä' sosiaalityöstä. (ks. Metteri 1996; Matthies 1993; Matthies ym. 2000)

Postmoderni asiantuntijakäsitys soveltuu hyvin työskentelyyn yksilöityneiden asiakkaiden ja yhteistyökumppaneiden kanssa. Asiakas määrittää pitkälti tarkoituksenmukaisen ammattiroolin ja etenkin voimakkaan subjektiviteetin omaava asiakas edellyttää tasavertaisuuteen perustuvaa työtettä. Itsellinen asiakas ei alistu valtasuhteeseen vaan odottaa kuulluksi tulemistä. Sosiaalityöntekijän vaikuttavuus on tällöin sidoksissa kykyyn ymmärtää ja kyseenalaistaa yksilön arvopreferenssejä. Muutostyö edellyttää toisen arvostamista, uusien narratiivisten avausten tekoa ilman oikeassa olemisen pakkomiellettä (vrt. Jokinen & Suoninen 1999, 208–241).

Tulkintaan perustuva asiantuntijuus sekä subjekti-asiakkaan nousu asettavat sosiaalityölle monenlaisia haasteita, joskin postmodernissa ajattelussa on paljon professionle entuudestaan tuttuja aineksia. Sosiaalityöntekijöillä on aina ollut näkymä ja kosketus modernin maailman verhon taakse; arjen kaaos, näkökulmallisuus ja elämän epäjatkuvuus ovat käytännön työntekijöille ajasta riippumatta tosiasioita. Kuitenkin modernin ihanteiden vaikea saavutettavuus sekä arvojen kiihtyvä pluralisoituminen aiheuttavat ristiriitaa sosiaalityön vaikuttavuutta arvioitaessa. Työn vaikuttavuutta kun mitataan aina suhteessa johonkin tavoitetilään. Mitä, jos moderni organisaatio ja subjekti-asiakas määrittelevät tavoitetilän eri tavalla tai tietyn asiakkaan kohdalla keskiluokkainen elämäntapa näyttäytyy vain valovuosien päässä? Postmoderni tulkinnallisuus kaiken kaikkiaan vaikeuttaa yhteisesti hyväksyttävien päämäärien asettamista.

Mielestäni Baumanin (esim. 1996, 147–157) näkemys profession legitimiteettiperustan murtumisesta on syytä ottaa vakavasti. Sosiaalityön tulevaisuus ei ehkä ole yksin korkeantason poliittisista ratkaisuista kiinni. Asiakaskunnan luottamuksella ja arvostuksella on kasvava merkitys. Tulevaisuudessa sosiaalityön tulee kyetä vakuuttamaan mielikuvayhteisön³ jäsenet tarpeellisuudestaan. Tämä edellyttää tilannekohtaista liittolaisuussuhdetta marginaaliin määritelyjen ihmistryhmien kanssa, vain tätä kautta sosiaali-

työntekijä voi saavuttaa henkilökohtaiseen karismaan ja rohkeuteen perustuvaa määrittelyvaltaa. Tulevaisuuden asiantuntija- ja mielipidemarkkinoilla on kova kysyntä sekä tarjonta. Ellei sosiaalityö astu toimijaksi elämänpolitiikan areenalle, sinne astuu jokin muu mielipidevaikuttaja. (ks. Bauman 1996; 2000)

Tulevia haasteita tulee lähestyä sekä vahvistamalla modernia asiantuntijuutta että luomalla edellytyksiä tulkintaa ja subjektia korostavalle toimintatavalle. *Tehdyt valinnat heijastelevat käsityksiämme 'kunniallisesta' köyhästä, kansalaisesta sekä ihmisestä, jolla on oikeus olla subjekti.* Eri asiantuntijatahoilla on postmodernissa tilassa valtaa joko kutsua asiakas ihmisyyteen tai työntää hänet objektina olemisen todellisuuteen. Keskeistä ei niinkään ole eri tulkintakehysten oikeellisuus vaan niiden joustava käyttö. Tiedostava ammatillisuus on eri asiantuntijakäsitysten ylittämistä ja yhdistämistä – tarkoituksenmukaisesti. Tarkoituksenmukaisuuden määrittäminen edellyttää osallisilta, ja etenkin asiantuntijoilta, vaativaa tilannetajua sekä dialogia. Sosiaalityön itseymmärryksen ristiriitaisuuden voikin tulkita resurssiksi, kulttuuristen vaikutteiden rikkaaksi varastoksi.

Sosiaalityön moderni ja postmoderni marginaalistatus

Mielikuvat sosiaalityön asiantuntijuudesta ja asiakkuudesta heijastelevat länsimaisen ajattelun perusdikotomioita: yksilö vs. yhteisö (valtio); vapaus vs. riippuvuus; pakko vs. valinta (ks. Bauman 1997). Mielenkiintoisella tavalla myös puhe marginaalisuudesta rakentuu mainittujen vastinparien ympärille. Onko marginaalistatus yksilöstä vai yhteisöstä johtuvaa? Onko marginaalisuus valinta vaihtoehdoelämästä vai ikuinen köyhyys- ja häpeäloukku? Miten normaalin ja poikkeavan välinen ero syntyy? Ketkä itse asiassa ovat marginaalisia ja suhteessa mihin? Puhe marginaalistuksesta herättää enemmänkin mielenkiintoisia kysymyksiä rajanvedosta kuin antaa luokitteluongelmaan yksiselitteisiä vastauksia. (vrt. Helne 2000, 182)

Moderni ja postmoderni tulkintakehys tarjoavat erilaisen näkökulman sosiaalityössä todentuviin vallan ja vaihtoehdottomuuden tiloihin. Keskeistä modernissa kehyksessä on ammattilaisen hyvä status, idea kansalaisten yhdenvertaisuudesta sekä pyrkimys yhteen, kaikkien yhteiskuntaan. Sosiaalityöntekijä edustaa yhteiskuntaa ja työskentelee yhteisesti hyväksytyin mandaatin turvin. Modernissa retoriikassa sosiaalityöllä on kuitenkin ristiriitainen ja samalla marginaalinen asema, koska ammattikunta viestittää olemassa olollaan modernin valtion epäonnistuneen tehtävässään. Kaikenkattava suunnittelu, valistus- ja projektitoiminta ei kyennyt korjaamaan yhteiskunnallisia epäkohtia, ja näin poistamaan sosiaalityön tarvetta. Sosiaalityö on kuin yhteiskunnallinen omatunto tai piikki moder-

nin ajattelun lihassa. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden korostaminen on ammattikunnan epäkiitety tehtävä.

Moderni idea 'kaikkien' yhteiskunnasta ja kansalaisten jakamattomasta hyvinvoinnista tarjoaa sosiaalityölle merkittävän eettisen ja toiminnallisen ponnahduslaudan. Modernissa tulkintakehyksessä tulee mahdolliseksi konstruoida 'sosiaalisia kysymyksiä' ja epäkohtia. Sosiaalityön käytännöt edellyttävät näkemystä yhteisistä arvoista sekä jakamattomasta ihmisarvosta. Täten postmoderni puhe kaiken suhteellisuudesta ja tulkinnallisuudesta kohtaa vakavia rajoitteita huono-osaisuuden arjessa. Marginaalistatuksen ja köyhyyden rajaa ei pyyhitä pois pelkällä uudelleenmäärittelyllä. Postmoderni 'rajaleikki' ja mahdollisuus statussymbolien vaihtoon on vain harvojen etuoikeus (ks. Helne 2002). Sosiaalityössä ei voida luopua yhteisö- tai kollektiiviajatuksesta, sillä juuri se mahdollistaa työskentelyn ihmisarvoisen elämän saavuttamiseksi kaikille, myös köyhälle ja kunnianttomalle. (Ife 1999; Bauman 2000)

Sosiaalityön kannalta ongelmallisinta modernissa tulkintakehyksessä on se, että asiakas määrittyy yhtäaikaaisesti sekä kyseenalaiseksi että potentiaaliseksi kansalaiseksi. Asiakas on yhteiskunnan tunnistama ja yhteisön rajojen sisäpuolella, mutta kuitenkin marginalisoitu muukalainen. Oikeus täysivaltaiseen kansalaisuuteen saavutetaan omaksumalla tietyt, yhteiskunnalliset normit. Juuri tähän asiakaskuvan ristiriitaan sisältyy professionaalisen vallankäytön ja objekti-asiakkuuden mahdollisuus. Pyrkimys 'vetää' kaikki kansalaiset yhteiskunnan keskiöön merkitsee normatiivista kannanottoa yhteiskuntakelpoisuudesta. Sosiaalinen luokittelu on välttämätöntä asiakkuuden haltuunotossa, mutta samalla tuotetaan huono-osaisuuden identiteettejä ja statuksia. Sosiaalisen statuksen määrittely (esim. vajaa-kuntoinen tai mielenterveysongelmainen) tuottaa monimerkityksellisiä rajoja, ja nimeämisprosessi voi asettua esteeksi asiakkaan omille elämänhallinta pyrkimyksille.

Postmodernissa tulkintakehyksessä mahdollistuu marginaalistatusten kyseenalaistuminen. Samalla syntyy tilaa sekä asiakkaan että työntekijän subjektiiviselle ongelmamäärittelylle. Erilaiset tulkinnat ovat oikeutettuja silloin, kun ei ole jaettava varmuutta normien rationaalisuudesta tai tarkoituksenmukaisuudesta. Reflektion mahdollistaa vaihtoehtoisten asiantilojen havaitseminen ja ole-massaolo. Tietoinen sosiaalisen statuksen ja identiteetin uudelleenmäärittely on keino synnyttää asiakkaan valtaistamisprosessi (empowerment).

Myös nopeat yhteiskunnalliset murrokset, kuten pörssiromahdus tai lama voivat liikuttaa kulttuurista rajaa keskuksen ja periferian välillä. *Postmodernissa kehyksessä syrjäytyminen on monivivahteinen, muuttuva ja vaikeasti haltuunotettava ilmiö.* Esimerkiksi yksilö voi olla syrjäytynyt palkkatyön ja kulutuskyvyn näkökulmasta, mutta hän on hyvin integroitunut kehitysmaakauppaliikkeeseen ja perheeseensä. Esimerkki nostaa pintaan kysymykset: minkä suhteen ihminen

on syrjäytynyt vai onko ollenkaan? Onko sosiaalityöntekijällä tämän tapauksen kohdalla syytä olla huolissaan syrjäytymisestä?

Marginaalistatuksen näkökulmallistuminen on postmodernissa puheessa sekä kolikon valoisa että pimeä puoli, sillä näkökulmallisuus merkitsee mahdollisesti myös raja- ja tulkintakiistojen kovenemista. Voidaan olettaa, että eri uusyhteisöjen ja arvomaailmojen rinnakkaiselo ei kuvasta ainoastaan solidaarisuutta ja dialogia vaan ehkä myös kova kilpailu ja epäluulo. Luokitteluperusteiden järkkymisen ja tulkintaongelmien tuottama epävarmuus syntyy osin siitä, että meillä on vähän kokemuksia sellaisesta sosiaalisesta todellisuudesta, jossa arvohierarkian huipulla ovat monikulttuurisuus, paikalliset yhteisöt ja vapaa, individualistinen kilpailu (esim. Bauman 1996, 47–84; 1997; Ife 1999). Mielestäni, tämän ajan syrjäytymispuheessa vuorottelevatkin sekä suvaitsevaisuusnäkökulmat että 'muukalaisten' ja rajojen hämärtymisen pelko.

Roth (2000) kirjoittaa artikkelissaan heikosta paikallisuudesta (weak locality), joka tarkoittaa paikallistasolla tapahtuvaa kansalaisoikeuksien eroosiota ja pois-sulkemista keskiluokasta. Pluralistisessa järjestelmässä huono-osaisten ja vähemmistöjen asema helposti vaikeutuu, sillä yhteisvastuullisuus ei modernissa mielessä ole itsestäänselvyys. Alueellisen ja maailmanlaajuisen kilpailun kiihtyessä tietty ihmisryhmä voidaan työntää erittäin kauas 'jaettavasta kakusta'. Sosiaalityön statuksen kannalta keskeisin kysymys on, miten professio ja marginaalistatuksen omaavat yksilöt asemoituvat tällä 'pelikentällä'.

Postmoderni todellisuustulkinta mahdollistaa sen, että jonkin uusyhteisön näkökulmasta sosiaalityön asiakas ei ainoastaan ole 'kyseenalainen kansalainen' vaan 'ei-kansalainen', jopa 'ei-ihminen'. Tämän tulkinnan mukaan myös sosiaalityöntekijät paikantuvat 'laitamille' ja 'takapihoille'. Toisaalta taas elämän epävarmuus synnyttää yleistä riskitietoisuutta marginalisoitumisen mahdollisuudesta. Kukaan ei voi olla enää täysin varma elämänkulustaan tai statuksestaan, modernin keskiössä pysymisestä käydään kovenevaa kilpaa.

Yhteiskunnallinen riskitietoisuus synnyttää kulttuurista tilaa sosiaalityön monitasoiselle, marginaalista lähtevälle asiantuntijuudelle. Marginaalistatus on sosiaalityölle sekä stigma että monimerkityksellinen resurssi. Sosiaalityön asiakkuudessa marginaalistatus on sekä vaikeasti purettava sosiaalinen tila että yksilön uudelleenmäärittelyn kohde.

VIITTEET

- ¹ Artikkelin liittyä Suomen Akatemian ”At the Edge of the Helping Systems” – projektiin.
- ² Zygmunt Baumanin kirjoitustapa on hyvin itsenäinen, omaperäinen ja lyyri- nen. Hän rikkoo tieteellisen kirjoittamisen rajoja ja tuottaa kielikuvallista tek- stiä. Etenkin postmoderniteoriassa on nähtävissä vaikutteita Baumanin henkilö- historiasta. Puolan juutalaisena ja toisen maailmansodan kokeneena Zygmunt Baumanille modernin valtion prototyyppiä edustaa natsisaksan ideologia ja järjestys (ks. myös Bauman 1986). Täten Baumanin (1987: 1992; 1996) tek- steissä moderni ajattelu määrittyy korostuneesti vallan, oikeaoppisuuden ja alistussuhteiden kautta. Näin voimakkaaseen, valtion vallankäytöstä lähte- vään, modernitulunkintaan on syytä suhtautua varauksellisesti, kun puhutaan suomalaisen sosiaalityön taustoista. (ks. myös Kilmister & Varcoe 1996, 1– 10)
- ³ Mielikuvayhteisön käsitettä Bauman (1996, 207–208) käyttää vastakohtana yhteiskunta-käsitteelle. Yhteiskunta viittaa jakamattomaan, yhtenäiskult- tuuriseen ja rationaaliseen yhteisöön kansallisvaltion rajojen sisällä. Mielikuva- yhteisö on alati muuttuva, yksilöiden muodostama, sopimusperusteinen statusyhteisö. Keskeinen idea on, että sosiaalinen integraatio perustuu pien- yhteisöihin, joilla kaikilla on omat arvopreferenssinsä ja tavoitteensa. Tällöin mahdollistuu nopeasti muuttuva, epävarma sosiaalinen kenttä.

KIRJALLISUUS

- Aho, Päivi (1999) Haasteet ja asiantuntijuus sosiaalialan työssä. Porvoo: Sosiaalityöntekijöidenliitto, Wsoy.
- Alapuro, Risto (1987) *Kansaliikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bauman, Janina (1986) *Winter in the Morning – Young Girls Life in Warsaw Ghet- to And Beyond 1939–1943*. London: Virago.
- Bauman, Zygmunt (1987) *Legislators and Interpreters. On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. Oxford: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1992) *Intimations of Postmodernity*. London & New York: Routledge
- Bauman, Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Bauman Zygmunt (1997) *Sosiologinen ajattelu. Alkuteos Thinking Sociologically*. Tampere: Vastapaino:
- Bauman, Zygmunt (2000) *Am I My Brother’s Keeper ? European Journal of Social Work* (3) 1, 5–11.

- Briskman, Linda & Noble, Carolyn (1999) *Social Work Ethics: Embracing Diversity?*. Teoksessa Bob Pease & Jan Fook (toim.) *Transforming Social Work Practice – Postmodern Critical Perspectives*. London & New York: Routledge, 57–69.
- Eisenstadt, S. N. (1996) *The Cultural Programme of Modernity and Democracy: Some Tensions and Problems*. Teoksessa Richard Kilminster & Ian Varcoe (toim.) *Culture, Modernity and Revolution. Essays in Honour of Zygmunt Bauman*. London & New York: Routledge, 25–41.
- Gergen, Kenneth (1992) *Toward a Postmodern Psychology*. Teoksessa Steiner Kvale (toim.) *Psychology and Postmodernism*. London: Sage, 17–30.
- Gergen, Kenneth (1994) *Realities and Relationship. Soundings in Social Constructionism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Helne Tuula (2000) *Toiseudesta yhteisyyteen – kysymyksiä syrjäytymiskeskustelun oletuksista*. Teoksessa Matti Heikkilä & Jouko Karjalainen (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros* Helsinki: Gaudeamus, 182–200.
- Helne, Tuula (2002) *Sisällä, reunalla ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua*. Tässä teoksessa.
- Ife, Jim (1999) *Postmodernism, Critical Theory and Social Work*. Teoksessa Bob Pease & Jan Fook (toim.) *Transforming Social Work Practice – Postmodern Critical Perspectives*. London & New York: Routledge, 211–223.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1995) (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (1999) *From Crime to Resource. Constructing Narratives in a Social Work Encounter*. Teoksessa Synnöve Karvinen & Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) *Reconstructing Social Work Research. Finnish Methodological Adaptations*. Jyväskylä: Sophi, 208–241
- Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1999) *Local Cultures in Social Work. Ethnographic Understanding and Discourse Analysis in Probation Work*. Teoksessa Synnöve Karvinen & Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) *Reconstructing Social Work Research. Finnish Methodological Adaptations*. Jyväskylä: Sophi, 165–207
- Karisto, Antti (1997) *Kaupunkisosiaalityö tulee*. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *Tehdä itsensä tarpeettomaksi?*. *Sosiaalityö 1990–luvulla*. Helsinki: Stakes & Sosiaali- ja terveysministeriö raportteja 213, 129–144.
- Karvinen, Synnöve (1996a) *Hajoaako sosiaalityö? – Havaintoja sosiaalityön ammatillisesta asiantuntijuudesta*. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto, Edita, 32–50.
- Karvinen, Synnöve (1996b) *Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen*. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. *Yhteiskuntatieteet 34 Sosiaalitieteen laitos*.
- Koho, Arto (1993) *Rämettyykö ammattietiikka hyvinvointivaltion käänneessä?*. Teoksessa Synnöve Karvinen (toim.) *Sosiaalityön eettiset jännitteet*. Helsinki: Sosiaalityöntekijöiden Liitto, Painatuskeskus, 33–39.

- Konttinen, Esa (1997) Professionaalinen asiantuntijatyö ja sen haasteet myöhäismodernissa. Teoksessa Juhani Kirjonen & Pirkko Remes & Anneli Eteläpelto (toim.) *Muuttuva asiantuntijuus*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuskeskus, Jyväskylän yliopisto, 48–61.
- Matthies, Aila–Leena (1990) Kapinasta muutoksen malliksi. Vaihtoehtoinen sosiaalityö Suomessa. Helsinki: Hanki ja jää.
- Matthies, Aila-Leena (1993) Epävirallinen ja virallinen sosiaalityö modernisaatiossa. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola *Monisärmäinen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 97–130.
- Matthies, Aila-Leena & Järvelä, Marja & Ward, Dave (2000) (toim) *From Social Exclusion to Participation. Explorations Across Three European Cities. Action Research in Community Work*. Jyväskylä: University of Jyväskylä Department of Social Sciences and Philosophy Working Papers 106.
- Matthies, Aila-Leena (2000) *From Social Exclusion to Participation in Social Environment*. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Marja Järvelä & Dave Ward (2000) (toim) *From Social Exclusion to Participation. Explorations Across Three European Cities. Action Research in Community Work*. Jyväskylä: University of Jyväskylä Department of Social Sciences and Philosophy Working Papers 106, 9–18.
- Metteri, Anna (1996) Arjen tieto ja sosiaalityö terveydenhuollon moniammatillisessa työryhmässä – tietojen yhteensovitus. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaalityöntekijöiden Liitto, Edita, 143–157.
- Niemi–Väkeväinen, Leena (1995) Zygmunt Bauman – Postmodernin tulkki. Teoksessa Leena Niemi–Väkeväinen (toim.) *Yksilön ja yhteisön muuttuva suhde. Yhteiskunnan ja sosiaalityön muutoksen tulkintaa*. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Sosiaalialan oppilaitosten julkaisuja Julkaisusarja B. oppimateriaalit 3, 1–26.
- Parker, Ian (1992) *Discourse Dynamics*. London: Routledge.
- Pease, Bob & Fook, Jan (toim.) (1999) *Transforming Social Work Practice – Postmodern Critical Perspectives*. London & New York: Routledge.
- Pohjola, Anneli (1993) Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola (toim.) *Monisärmäinen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 55–95.
- Rose, Nicolas (1993) Eriarvoisuus ja valta hyvinvointivaltion jälkeen. *Janus* 1, 44–68.
- Roth, Ronald (2000) Chances of New Local Policies in European Cities – Time of Civil Society? Teoksessa Aila-Leena Matthies & Marja Järvelä & Dave Ward, Dave (toim) *From Social Exclusion to Participation. Explorations Across Three European Cities. Action Research in Community Work*. Jyväskylä: University of Jyväskylä Department of Social Sciences and Philosophy Working Papers 106.
- Satka, Mirja (1993) Hyvinvointivaltion sosiaalityöstä kansalaisten sosiaalityöksi. Teoksessa Synnöve Karvinen (toim.) *Sosiaalityön eettiset jännitteet*. Helsinki: Sosiaalityöntekijöiden Liitto, Painatuskeskus Oy, 50–62.

- Satka, Mirja (1995) Making Social Citizenship: Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Satka, Mirja (1999) Conceptual Practices in Theorising the Social Work Past for the Future. Teoksessa Synnöve Karvinen & Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) Reconstructing Social Work Research. Finnish Methodological Adaptations. Jyväskylä: Sophi, 17–53
- Vanhala, Anni (2000) Ongelmapuhe ja voimavarapuhe asiakkuuden määrittymisessä. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino.

Vuokko Niiranen

ASIAKKAAN OSALLISTUMINEN TUKEE KANSALAISUUTTA SOSIAALITYÖSSÄKIN

Palveluista käytävä keskustelu korostaa kuluttajan oikeuksia ja kansalaisten itsemääräämisoikeutta. Käsitteiden näennäisen samansuuntaisuuden taustalta löytyvät erityyppiset arvot ja keskenään jännitteiset tasa-arvon, vapauksien ja hyvinvoinnin edellytykset. Heikoimmassa asemassa olevat kansalaiset ovat heikoimmilla myös vapauksissa ja valintojen tekemisessä. He joutuvat helpoiten marginalisoitumisen, vaikuttamismahdollisuuksien vähenemisen ja kansalaisuuden kaventumisen poluille. Toisaalta taas pienetkin asiakkuudessa saadut kuulluksi tuleminen ja osallistumisen kokemukset voivat nostaa näiltä poluilta elämänhallinnan väylille ja vahvistaa kokemusta täysivaltaisesta kansalaisuudesta.

Sosiaalityössä voi joskus käydä niin, että työ tuottaa tavoitteidensa vastaisia tuloksia. Asiakkaan elämänhallinnan lisäämiseen tähtäävä toiminta esimerkiksi pitääkin elämänhallinnan matalalla tasolla. Työn arvopäämäärien uskottavuus horjuu, jos konkreettinen työ vie toiseen suuntaan kuin arvopäämäärät. Mitä tapahtuu, jos toiminnan tavoitteena on asiakaslähtöisyys ja asiakkaiden hyvinvoinnin edistäminen, mutta organisaation rakenteet, työyhteisön toimintakulttuuri ja työtavat eivät tunnista tai eivät anna sijaa asiakkaiden osallistumiselle tai omatoimisuudelle?

Käsitellen tässä artikkelissa kuntalaisen ja asiakkaan osallistumista, osallistumisen vajeita ja niiden kytkeitä kansalaisuuteen ja marginalisoitumiseen. Tarkastelen asiakkaan osallistumiselle annettuja erilaisia merkityksiä ja osoitan miten sosiaalityön asiakkaan osallistuminen ja marginalisoitumisen ehkäiseminen liittyvät paikallishallinnossa toteutuvaan demokraattiseen kuntakansalaisuuteen eli kuntalaisuuteen ja laajemmin kansalaisoikeuksiin. Lopuksi tarkastelen julkisen hallinnon reformien tuottamaa asiakasosallistumista. Pohdin, peittävätkö julkisten reformien sisältämät asiakas kuluttajana -käsitteet alleen kansainvälisiin sopimuksiin nojaavan ja demokraattisen järjestel-

män periaatteita heijastavan ajatuksen kansalaisoikeuksia vahvistavasta asiakkuudesta? Artikkelin perustuu Kuopion yliopistolla tekemiini kuntalaisten sekä sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaiden osallistumista käsittelevän Demokratia-projektin tuloksiin (Niiranen 1999) sekä julkisen sektorin reformeja, hyvinvointipalvelujen tuloksellisuutta ja asiakaslähtöisyyttä koskeviin analyysiin (Niiranen et al. 2001).

Kansalaisuuskeskustelun linjat

Kansalaisuuden kehittyminen liittyy kansalaisoikeuksiin, joista valtio vastaa lainsäädännöllään. Kansalaisuuden erilaiset käsitteet yhdistetään tavallisesti valtiokansalaisuuteen. Kansalaisuus konkretisoituu joukossa oikeuksia ja velvollisuuksia, joihin liittyy kunnioitus ne antanutta valtiota kohtaan (Roth 2000, 24–25). T. H. Marshall (1950) on tehnyt tunnetuksi kolme kansalaisuuden historiallisesti muotoutunutta elementtiä: yleinen kansalaisuus, poliittinen kansalaisuus ja sosiaalinen kansalaisuus. Hyvinvointivaltiokehitys on tukenut erityisesti sosiaalisia oikeuksia ja sosiaalista kansalaisuutta. Vastaavasti myös näiden käsitteiden sisällöllinen toteutuminen on hyvinvointivaltion merkitystä (Twine 1994, 104–107). Hyvinvointivaltiollisen kehityksen yksi keskeinen edellytys on se, että kansalaisten yksityisoikeudet, poliittiset oikeudet ja sosiaaliset oikeudet ovat kunnossa eikä niissä ole horjuvuutta.

Valtioiden sisäinen kehitys ja postmodernin ajan hajanaisuus heijastuvat kansalaisuuskeskusteluun. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kansalaisuuden kehitys olisi lineaarista tai että uusi kansalaisuus käsite hylkäisi edelliset kansalaisuuden sisällöt (Ketola 1996, 177). Päin vastoin, kansalaisuuden peruspilarit kuten vapaus, oikeus nousta vastustamaan sortoa tai äänioikeus ovat maailmanlaajuisesti ja eurooppalaisittainkin sängen ajankohtaisia ja tarpeellisia sekä yksittäisten valtioiden demokratisoitumiskehityksessä että esimerkiksi Euroopan Unionin tasolla.

Kansalaisuus käsitteet eivät tunnista kansalaisuuden monimuotoisuutta tai esimerkiksi joidenkin valtioiden sisällä tapahtunutta hyvinvointivastuiden siirtymistä enemmän paikallisyhteisöjen, kuntien vastuulle. T.H. Marshallin kolmiosaiselle luonnehdinnalle kansalaisuudesta onkin pyritty löytämään yhteiskunnallista kehitystä kuvaavia uudenlaisia kansalaisuuden käsitteitä. Fred Twine (1994, 72–75) esimerkiksi puhuu kulttuurisesta kansalaisuudesta. Kulttuurinen kansalaisuus sisältää kansalaisoikeuksista ja valtiokansalaisuudesta poikkeavia elementtejä. Se korostaa enemmän vastavuoroisuutta ja keskusteluvoimaa. (Ketola 1996, 161). Kulttuurinen kansalaisuuskaan ei tunnista kansalaisen ja kunnan välistä suhdetta eikä kunnan vastuuta kansalaisesta, asukkaastaan

ja hänen hyvinvointinsa edistämisestä (Kuntalaki 365/1995, 1§).

Jos kansalaisen taloudellisessa tai sosiaalisessa turvallisuudessa on valtakunnan tasolla aukkoja, kuntien oletetaan täyttävän nämä. Kunta on velvollinen tarjoamaan peruspalvelut ja huolehtimaan kansalaisten oikeuksista. Alkuaan paikallisesti tarjotut palvelut, esimerkiksi lasten päivähoito, ovat valtiollistuneet ja myöhemmin lainsäädäntö on velvoittanut kaikkia kuntia tarjoamaan ne kuntalaisille. Paikallishallinto tarjoaakin yhä enemmän kansalaisen tarvitsemia palveluja, oikeuksia ja mahdollisuuksia, jotka kytkeytyvät pitkälti sosiaalisen kansalaisuuden alueelle.

Monessa maassa kuten Suomessakin, autonominen paikallishallinto on niin konkreettinen, että vastuu kansalainen kiinnittyy siihen enemmän kuin valtioon. Myös Euroopan Neuvoston paikallisen itsehallinnon asiakirja¹ korostaa demokraattisen kansalaisuuden toteutumista paikallisesti.

Monet sosiaalisen kansalaisuuden elementit kuten sosiaaliset, sivistykselliset ja taloudelliset oikeudet konkretisoituvat siinä, millainen sosiaalinen responsiivisuus paikallishallinnolla eli kunnalla on asukkaisiinsa nähden. Hyvinvointivaltion murrokseen liittyy kunnan oman päätösvallan lisääntyminen ja valtionosuuksien kaventuminen. Paikallishallinto ratkaisee siis yhä enemmän valtiollisten päätösten tuottamia ongelmia ja vastaa kansalaisten hyvinvoinnista. Tutkijat esittävät tästä kehityksestä tosin hieman erityyppisiä tulkintoja. Valtio vaikuttaa kuntien talouteen ja toimintaehtoihin monilla muillakin tavoilla kuin vain valtionosuuksilla. Esimerkiksi valtion tekemät verotusta ja sosiaaliturvaa koskevat päätökset, valtion alue- ja paikallishallinnon reformit tai vaikkapa liikenteeseen liittyvät ratkaisut heijastuvat kuntien talouteen ja toimintaehtoihin. Talouskriisin jäljet näkyvät eniten marginaaliryhmien tarvitsemissa palveluissa (Lehto & Blomster 2000, 47 ja 53). Kunnan ja valtion hyvinvointivastuun välinen jännite näkyy valtakunnallisten hyvinvointitavoitteiden ja paikallisen itsehallintokorostuksen välillä (Kröger 1997).

Kansalaisuuden ensimmäisiä sisältöjä ei siis ole mitään syytä hylätä, vaikka uusia tulkintoja syntyykin. Poliittisen kansalaisuuden aika ei ollut vain 1800-luvulla. Sen vahvistaminen näkyi esimerkiksi Suomessa 1990-luvun julkisissa valtakunnallisissa ja paikallisissa kehittämishankkeissa. Laajat valtakunnalliset reformit kuten vapaakuntakokeilu, sisäasiainministeriön osallisuushanke ja kuntalain uudistus lisäsivät paikallisesti vahvistuvan kansalaisuuden, kuntakansalaisuuden merkitystä.

Kansalaisen suhteesta valtioon tai suhteesta kuntaan käytettävät käsitteet eivät ole yhdentekeviä. Sanojen avulla ja kielen kautta vaikutetaan arkipäivän merkityksiin, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja yhteiskunnan valtarakenteisiin. Jokainen kielellinen valinta ja sanoilla ilmaistavien asioiden liittäminen toisiinsa (esimerkiksi syrjäytymisen ehkäiseminen ja talouden kasvu, hyvinvointierojen tasoittaminen ja kuluttajaresponsiivisuus) kytkeytyvät

aina johonkin näkökulmaan, jonka taustalla on tietty uskomusten ja arvojen muodostama kokonaisuus (Mälkiä 1998, 174–175). Meillä ei ole kuntalainen-sanaa lukuun ottamatta sellaista kansalaisuutta kuvaavaa käsitettä, joka yhdistäisi kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet omaan kuntaan. Etenkin suurempien kaupunkien kunta–kuntalainen -suhdetta ja yhteiskunnan ongelmia implikoiva (urban citizenship -käsite²) korostaa paikallishallinnon vastuuta, läheisyysperiaatetta ja paikallisuutta kansalaisen ja hallinnon kohtaamisessa (Roth 2000, 28–29). Samalla käsite korostaa myös kunnallista itsehallintoa kuntalaisten itsehallintona, osallisuutta ja paikallista yhteisöllisyyttä erotuksena kunnallisen itsehallinnon ymmärtämisestä valtiosuhteen näkökulmasta (Niiranen 1999, 57).

Viiimeaikaiselle kansalaiskeskustelulle on ollut tyypillistä yksilöllisten demokraattisten arvojen kuten kansalaisoikeudet ja -vapaudet korostuminen sekä kollektiivisten demokraattisten arvojen kuten sosiaalinen tasa-arvo, väistyminen. Tässä keskustelussa nousee esille kuluttajakansalaisuuden käsite. Kuluttajakansalaisuus korostaa valintojaan tekevää aktiivista asiakasta. Hän määrittää omat tarpeensa ja palvelun sisällön itse. Asiakas kuluttajakansalaisena -ajattelussa eivät kansalaisen tarpeet, niihin vastaaminen tai niiden määrittäminen ole ammatillisen henkilöstön päätettävissä tai valtakunnallisesti poliittisesti ohjattavissa (Ketola 1996, 177). Tästä seuraa, että toimintaa ohjaava poliittinen päätöksentekijä ja palvelun professionaalinen asiantuntija saavat rinnalleen palveluvaihtoehtoja tekevän subjektin, asiakkaan. Kansalaisten oikeuksia koskevan keskustelun vastapoleiksi asettuvat tällöin helposti oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaiset mahdollisuudet versus valinnanvapautta korostava kuluttajuus.

Yhteiskuntaa kuvaavissa sosiaalisissa ja poliittisissa teorioissa painotetaan kansalaisuutta ja demokratiaa ja niihin liittyneenä kuvaa aktiivisesta ja sitoutuneesta kansalaisesta (Denhardt & Denhardt 2000, 552). Julkisten palvelujen kehittämiseen käytettävissä malleissa ja kansainvälisissä talouden ja (julkisen)palvelujen reformeissa (mm. Maailmanpankki, OECD, WHO) puolestaan korostetaan kansalaisten kuluttajasuuntautuneisuutta (Naschold 1995; Saarelainen 1999, 188). Päämääränä kuluttajalähtöisyys eli konsumentarismi on yksilön kykyä toimia markkinoilla. Se edistää sopimuksiin perustuvia kuluttajan oikeuksia ja käyttäjien suorittamaa palvelun valvontaa (Anttonen & Sipilä 2000, 265–267 ja 273).

Kuluttajakansalaisuutta hellivä tulevaisuudenkuva ei ole yksiselitteinen tai helppo. Se korostaa ensisijaisesti yksilöä, sivuuttaen kansalaisen yhteisönsä jäsenenä ja osallistujana. Esimerkiksi Fred Twinen (1994, 72) käyttämä käsite keskusteleva kansalaisuus (cultural citizenship) tai Ronald Rothin (2000, 28) esille tuoma kansalaisuuden paikallishallintopainotus (urban citizenship) poikkeavat kuluttajamaisesta kansalaisuudesta. Michel Sandel (1995, 5–6)

puolestaan esittää omiin intresseihinsä suuntautuneen kuluttaja-aktiivisuuden ja kuluttajakansalaisuuden vaihtoehdoksi demokraattisen kansalaisuuden (democratic citizenship).

Kieli on käsitteellinen väline, jolla jäsennetään ympäristöä ja kokemuksia. Kielen sanat rakentavat sosiaalista todellisuutta ja kieleen sisältyvät arvot ja uskomukset ohjaavat ajattelua tiettyyn suuntaan. Kieli tuottaa myös vuorovaikutuksen ehtoja sekä tukee rakenteellista ja symbolista valtaa (Mälkiä 1998). Instituutioiden kieli ja kieleen sisältyvät merkitykset ohjaavat taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen päämääriä. Kansalainen aktiivisena kuluttajana merkitsee erilaista asiakasrooleja kuin esimerkiksi kansalainen alamaisena. Kuluttajan valinnanvapaudella argumentoitu viesti rakentaa samalla käsityksiä siitä, millaisia talouden mekanismeja tulisi edistää.

Kuntalainen asiakkaana – kolme näkökulmaa

Yhteiskunnan tämän hetken suurimpia haasteita on syrjäytymisen ehkäiseminen (For Citizens and Against Exclusion 1995; Vobruba 2000, 602). Käytännössä se tarkoittaa esimerkiksi sitä, että asiakkaan osallistumiselle tai osallistumaan opettelemiselle annetaan tilaa. Osallistumisen opetteleminen voi lisätä ihmisen elämänhallinnan taitoja, ehkäistä omaa elämää koskevasta päätöksenteosta syrjäytymistä ja mahdollisesti myös vahvistaa yleisemmin kokemusta täysivaltaisesta kansalaisuudesta (Niiranen 1999, 64). Osallistuminen on paitsi poliittisiin oikeuksiin kytkeytyvää edustuksellista ja suoraa demokraattista prosessia, myös palveluasiakkuuden kautta toteutuvaa osallistumisen, oppimisen ja valtaistumisen (empowerment) mahdollisuutta. Ihminen saa erilaisia kokemuksia vaikuttamisesta, mukana olemisesta tai syrjäytymisestä sen mukaan, millainen rooli hänelle asiakkuudessa tarjotaan; nähdäänkö hänet toimenpiteiden kohteena, palvelua käyttävänä ja vaikuttamiseen oikeutettuna asiakkaana, markkinasuuntautuneena kuluttajana vai oman yhteisönsä tai yhteiskuntansa aktiivisena jäsenenä (Lowndes 1995).

Kansalaisen rooleja sosiaalipalvelujen asiakkaana ja käyttäjänä voidaan kuvata pelkistetyllä mallilla (Kuvio 1), jossa on kolme erilaista, mutta osittain limittäistä asiakkuuden ulottuvuutta: 1) kuntalainen palvelun kohteena, ”kohdeasiakkaana” (object-client), 2) kuntalainen aktiivisena, valintoja tekävänä palvelun käyttäjänä ja kuluttajasuuntautuneena subjektina (consumer) sekä 3) kuntalainen demokraattisen yhteisönsä jäsenenä (democratic citizenship) ja palveluasiakkaana.

Kohdeasiakkuus tarkoittaa selkeästi ammatillisten toimenpiteiden objektina olemista (Niiranen 2000, 15; Haverinen 2000, 27). Se ei sisällä esimerkiksi

kansalaisen kykyä arvioida itse asiakkuuteen johtanutta ongelmaansa, ei myöskään aktiivisuutta omien palvelujensa suhteen. Hänen rooliinsa kuuluu noudattaa annettuja ohjeita, sitoutua työntekijän osoittamiin tavoitteisiin. Kohdeasiakkuuden voi myös liittää vahvaan valtiokeskeiseen sosiaalipolitiikkaan sekä valtakunnallisesti määriteltyihin ja ohjattuihin palvelunkäytön oikeuksiin ja reunaehtoihin. Kohdeasiakkuus saattaa sisältää oletuksen, että kansalaisella ei ole kykyä tai edellytyksiä arvioida palvelun laatua tai omaa ongelmanratkaisuaan. Asiakkuutta sosiaalipalveluissa määrittävät ensisijaisesti ongelmat, joita pitää olla riittävä määrä, jotta asiakassuhde syntyy (Pohjola 1993, 63; Ketola 1996, 173; Juhila & Pösö 2000, 93).

Kuvio 1. Kansalainen ja kunnalliset palvelut – kolme näkökulmaa asiakkuuteen

Kuluttajana ja palvelun käyttäjänä olemiseen sisältyy kaksi markkinoistuvaan sosiaalipolitiikkaan liittyvää ulottuvuutta. Kuluttajuuteen yhdistetään tavallisesti maksuvalmius ja siihen oleellisesti liittyvä valinnan mahdollisuus, (Saarelainen 1999). Toiseksi, voidakseen tehdä valintoja ihmisellä täytyy olla tietoa tarjolla olevista palveluista ja kykyä vertailla eri vaihtoehtoja. Aktiivisuus ja osallistuminen kohdistuvat ensisijaisesti omiin palvelunkäyttömahdollisuuksiin. Kuluttajuutta ja kuluttajaorientoitunutta hyvinvointipalveluiden kehittämistä perustellaan sillä, että palvelut parantuvat käyttäjien valinnan seurauksena. Kuluttajalähtöinen kehittäminen kohdistuu siis pikemminkin johonkin palveluun tai palvelukokonaisuuteen kuin palvelujärjestelmän oikeudenmukaisuuteen tai palvelujen vaikutuksiin käyttäjän tai käyttäjäryhmän asemaan.

Kuluttaja-käsite painottaa laatua ja yksilön palveluodotuksiin vastaamista, responsiivisuutta. Yksittäisen palvelunkäyttäjän näkökulma korostaa asiakastyytyvyyttä. Markkinasuhteelle on tunnusomaista, että kaupankäyn-

nin osapuolet pyrkivät maksimoimaan omat etunsa, että heillä on tähän tarvittava tieto hallussaan ja että he voivat valita, haluavatko he käydä kauppaa vai eivät. Tavarain tai palvelun tuottajat kilpailevat myyntitilanteessa kuluttajan kanssa kummankin hyödyn maksimoimisesta. Lisäksi tuottajat kilpailevat toistensa kanssa kuluttajan miellyttämisestä (O’Sullivan 1998, 18). Jos markkinalähtöisen kuluttajan malli siirretään hyvinvointipalvelujen käyttämiseen ja tuottamiseen, se edellyttää kansalaisilta riittäviä kuluttajan valmiuksia ja työntekijöiltä valmiuksia kohdata kuluttaja-asiakas. Kuluttajanäkökulma olettaa, että palvelun käyttäjä hyötyy palvelun tarjoajien välisestä kilpailusta. Sosiaalipalvelujen käyttäjät tai sosiaaliryhmien asiakkaat eivät ole automaattisesti sellaisessa tilanteessa, että he pystyisivät kuluttamaan missä ja mitä haluavat.

Palveluasiakkuudessa palvelua käyttävällä ihmisellä on kohdeasiakkuutta aktiivisempi rooli. Palvelua ei voi olla olemassa ilman sen käyttäjän aktiivista osallistumista. Tämä edellyttää, että asiakkaan vaikuttamisen mahdollisuudet ja kanavat ovat hyväksytyjä ja toimivia. Vaikka asiakkuudessa keskityttäisiin asiakkaan palvelutarpeen ratkaisemiseen, siinä tunnustetaan silti asiakkaan kansalaisuus, kuntalaisuus. Sosiaalipalvelun kuluttaja-asiakkaan tai kohdeasiakkaan reaalit mahdollisuudet saada äänensä kuuluville ovat erilaisia kuin kuntakansalaisena kohdeltavan palveluasiakkaan oikeudet. Kuntalaisuuden ja täysivaltaisen kansalaisuuden näkökulmasta korostuu myös asiakkaiden oikeus tietää, mitä heidän (kuntalaisina) omistamansa kuntayhteisö tekee tai suunnittelee, miten verovarot käytetään ja millaista tuloksellisuutta verovarilla saadaan aikaan.

Käsitteet asiakas, kuluttaja ja palvelun käyttäjä saavat siis eri ihmisillä ja eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä. Siihen, mitä ilmiöitä valinnanvapauten tai tasa-arvoisuuden yhdistetään ja kuinka näiden eri ilmiöiden väliset suhteet ymmärretään, vaikuttavat sekä ilmiöt itse että se, mitä merkityksiä niillä on ajattelussa. Kieltä voidaan käyttää vakuuttelun ja suostuttelevan asiantuntijavallan välineenä. Asiantuntijapuheeseen liittyy myös paljon retoriikkaa, jonka perusteella jotain tietoa tai asiantilaa pidetään oikeutettuna (Mälkiä 1998, 186). Erilaisissa asiakkuuksissa osallistumisen ja osallisuuden odotukset vaihtelevat. Siirtyessään aihealueelta toiselle käsitteet vievät lähdealueen merkitykset ja niihin sisältyvät arvot helposti mukanaan kohdealueelle. Markkinamekanismeja heijastava kuluttaja-aktiivisuus sisältää erilaisia osallistumisen odotuksia kuin esimerkiksi kunnallisen itsehallinnon arvioihin nojaava kuntalaisaktiivisuus (Niiranen 2000, 14–15).

Eri asiakasryhmät tunnistavat ja käyttävät asiakkaan oikeuksiaan eri tavoin. Kaikilla kansalaisilla ei ole riittävästi autonomiaa eikä myöskään voimavaroja kansalaisuuden olemuksen muuttamiseen. Palveluihin vaikuttamisen ja itseään koskevaan päätöksentekoon osallistumisen taidot kasaantuvat, samoin

vajeet (Niiranen 1999, 65–66). Mikäli ihminen näkee itsensä vain vastaanottavana kohdeasiakkaana, hänen on vaikea toimia aktiivisesti ja tuoda esille omia odotuksiaan.

Palveluasiakkuus käsitteenä tunnistaa yhteisön jäsenyyden. Se korostaa kuntalaisuutta siten, että palvelun käyttäjä on samalla demokraattisen järjestelmän jäsen, kuntalainen. Osallistuminen on mahdollista siinä palvelussa jota hän käyttää, mutta aktiivisuus ja osallistuminen tavoitteet saattavat ulottua myös palvelun järjestämisen tavoitteisiin, kohdentamiseen ja palvelun kehittämiseen. Esimerkkinä kuntalaisuuden tunnistavasta palveluasiakkuudesta ovat vaikkapa asiakas- ja käyttäjäneuvostot, lasten aseman korostaminen ympäristönsuunnittelussa, kuntien vammaisneuvostot ja vanhusneuvostot. Ne implikoivat neopluralistista demokratiaa, eri osallistuvien ryhmien keskustelevuutta, jos kohta keskinäistä kilpailuakin. Nämä kaikki liittyvät ajatukseen paikallisesti ja paikallisuudessa vahvistuvasta kansalaisuuden kokemuksesta.

Hyvinvointipalvelujärjestelmällä on palvelun tarjoamisen ohella myös demokraattista kansalaisuutta tukevia tasa-arvo- ja oikeudenmukaisuustavoitteita. Palvelua käyttävä kuntalainen on edelleen jäsen demokraattisessa järjestelmässä; joskus äänestäjä, joskus veronmaksaja tai osallistuva kansalainen – riippumatta siitä, käyttääkö hän juuri sillä hetkellä näitä mahdollisuuksiaan tai velvollisuuksiaan. Asiakkuus ei ohenna tai vähennä hänen kuntalaisuuttaan, vaan päinvastoin, asiakkuuden yhtenä tavoitteena on tukea kuntakansalaisena olemista ja osallisuutta.

Julkisen sektorin reformeissa korostettu kuluttajakansalaisuus sallitaan eri asiakkaille eri tavoin. Kun asiakas ottaa käyttöön kuluttajakansalaisen piirteitä kuten palvelun tai työntekijän valikointia tai valitusoikeuttaan, hän saattaa leimautua profession silmissä hankalaksi tai ei-toivottavaksi. Onko kuluttajakansalaisuuteen pyrkiminen ja kansalaisen kuluttaja-aseman korostaminen silti ainoa tie sosiaalityön asiakkaan osallistumisoikeuden parantamiseen tai marginalisoitumisen pysäyttämiseen? (Ketola 1996, 172). Puhe asiakkaan aktiivisesta roolista palvelun sisällön määrittäjänä edellyttää toteutuakseen kaikki osallistumisen elementit. Kuluttaja-asiakkuus ja palveluasiakkuus ovat erilaisia tapoja ratkaista kohdeasiakkuutta, jonka sanotaan olevan jo historiaa, mutta josta asiakkaat edelleen kertovat (esim. Röpelinen 2000; Somerkivi 2000). Jos ihminen ei pysty toteuttamaan kuluttajaorientoitunutta asiakkuutta, nousivat demokraattista kansalaisuutta heijastavan palveluasiakkuuden edellytykset todella tärkeiksi.

Asiakas kohtaa järjestelmän

Sosiaalityöntekijät saattavat pitää kuntalaisen osallistumista pelkästään hallinnollisena reformina, joka ei liity heidän työhönsä. Osallistumista korostavilla demokraatioteorioilla on kuitenkin konkreettinen yhteys sosiaalityön ammatillisiin tavoitteisiin ja ihmisen elämänhallinnon lisäämiseen tai syrjäytymisen ehkäisemiseen. Esimerkiksi lastensuojelussa on erityisen tärkeää muistaa, että lapsuuden kokemukset ja käyttäytymismallit vaikuttavat myöhempään elämään ja itsetunnon heikkouteen tai vahvuuteen (Bardy 1996). Ei ole lainkaan yhdentekevää, millaisia osallistumisen, kuulluksi tulemisen ja omaa elämää koskevaan päätöksentekoon vaikuttamisen kokemuksia huostaanotetulle lapselle tai nuorelle syntyy.

Osallistuminen voidaan ymmärtää sekä tavoitteena että keinona, ja sillä on sekä itseisarvo että välinearvo. Kun puhutaan asiakkaiden osallistumisesta keinona (välinearvo), se liitetään ainakin seuraaviin asioihin: 1) työn varsinaisten tavoitteiden saavuttaminen kuten asiakkaan ongelmien lievittyminen tai elämänhallinnan ja itsenäisen selviytymisen edistäminen, ja 2) työn laatuun liittyvät tavoitteet, jolloin asiakkaan osallistuminen ja hänen kuulemisensa ovat osa hyvin tehtyä laadukasta työtä. Osallistumisen itseisarvo tulee selvemmin esille silloin, kun puhutaan demokraattisen yhteiskunnan arvotavoitteista ja demokraattisen hallinnon kansalaislähtöisyydestä. Osallistumista pidetään keinona ehkäistä omaa itseään koskevasta päätöksentekosta syrjäytymistä. Esimerkiksi Euroopan Unionin toimintaohjelmat sosiaalisen syrjäytymisen ja marginalisoitumisen vähentämisessä (For Citizens and Against Exclusion 1995, 16–19) korostavat kansalaisten osallistumista tukevia menettelyjä.

Marginalisoitumisen ehkäisemiseen tähtäävä osallistuminen pitää sisällään monia toiminnan eettisiä peruslähtökohtia, jotka ovat yhteisiä kaikille hyvinvointipalveluille. Itsemääräämisoikeuden edistäminen ja osallistumisen oikeus on muotoiltu Suomen perustuslaissa (731/1999, 14§ 3 mom) seuraavasti:

Julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon.

Kuntalaki (365/1995, 27§ 1 mom) esittää osallistumisen perusehdot näin:

Valtuuston on pidettävä huolta siitä, että kunnan asukkailla ja palvelun käyttäjillä on edellytykset osallistua ja vaikuttaa kunnan toimintaan.

Sosiaalihuollon asiakaspalvelulaki (812/2000, 8§, 1–2 mom) korostaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja mahdollisuutta osallistua koko palveluprosessiin:

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan. (...) Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Kuntalaisten ja asiakkaiden osallistuminen edellyttää, että heillä itsellään on osallistumisen edellytykset. Näitä ovat varsinaisten legitimoitujen osallistumisen kanavien ohella tieto, oikeusturva, mahdollisuus valvoa profession ja päätöksentekijöiden toimintaa sekä näiden lisäksi taito, halu ja kyky osallistumiseen. Jos ihminen jää sivuun omaa itseään koskevasta päätöksenteosta, ei usko muuhunkaan vaikuttamiseen lujitu (Niiranen 1999, 63). Osallistumisen avainkäsitteenä voidaan pitää myös itsemääräämisoikeutta, joka konkretisoituu erityisesti valintatilanteissa (Aalto 2000). Käsitys asiakkaan roolista ja käsitykset demokratian malleista vaikuttavat siihen, millaisena kansalainen ymmärtää oman asemansa ja liikkuma-alansa. Perustuslain soveltaminen ei suinkaan ole vain eduskunnan asia eikä kuntalain soveltaminen vain kunnanvaltuutettujen tehtävä. Nämä lait antavat yhtä lailla julkista valtaa käyttävälle sosiaalityöntekijälle oivallisen mahdollisuuden hyödyntää niitä suoraan tai tulkintaperusteena asiakkaan osallistumisen ja osallisuuden tukemisessa. Lainsäädäntö ei siis estä tai rajoita vaan tukee ja mahdollistaa osallistumista ja antaa välineitä syrjäytymisen ehkäisemiseen. Asiakkaan osallistumisen tukeminen on virkavelvollisuus.

Asiakkaan (kuntalaisen) osallistumisen ja osallisuuden konkretia syntyy niissä prosesseissa, joissa ei ole kyse institutionaalisesta demokratiasta ja siihen liittyvästä osallistumisesta. Osallisuuden kokemus ja vaikuttamisen mahdollisuudet punnitaan silloin, kun työntekijä pohtii asiakkaan kanssa toiminnan vaihtoehtoja. Ne punnitaan jo ennen kuin kysytään varsinaisia osallistumisen formaatteja tai oikeusturvaa. Ne punnitaan silloin, kun kuntalainen/asiakas kohtaa palvelujärjestelmän ja sen edustajan.

Kaikkein tärkeintä kansanvallalle on lopulta se, kuinka kansalaiset muissa rooleissaan kuin valittuina luottamushenkilöinä tosiasiallisesti voivat, haluavat ja kykenevät toteuttamaan täysipainoista kuntalaisuuttaan, osallistumistaan ja osallisuuttaan deliberatiivisen demokratian periaatteiden mukaisesti. (Ahonen 1999, 130).

Demokratiaperustelut osallistumiselle

Elitistiset demokratiateoriat korostavat edustuksellisuutta ja valittujen edustajien kykyä nähdä, mikä on kansalaisille parhaaksi. Niissä ei äänestystilanteita

lukuun ottamatta korosteta kansalaisten omaa suoraa vaikuttamista, vaan luotetaan edustajien kyvykkyyteen. Pluralistiset demokratiateoriat, joita muun muassa kuntalaki heijastaa hyvin vahvasti, korostavat että valta ei jakaannu tasaisesti kansalaisille, eikä sitä myöskään käytä yksi ainoa eliitti. Pluralistisen käsityksen mukaan demokratiaan sisältyy useita osallistumaan halukkaita, tavallisesti keskenään kilpailevia ryhmiä ja useita eliittejä. Kyetäkseen tekemään kansaa koskevia ja heidän oikeustajuaan tyydyttäviä ratkaisuja, päättäjiin täytyy tietää, mitä mieltä kansalaiset ovat. Hallinnon, paikallistasolla kunnan, on edistettävä kuntalaisten osallistumisen mahdollisuuksia. Tämä voi tapahtua muun muassa kysymällä kuntalaisten ja palvelun käyttäjien mielipiteitä sekä tarjoamalla kuntalaisille useita erilaisia osallistumisen ja vaikuttamisen verkostoja, kuten asiakas- ja käyttäjäneuvostoja tai mahdollisuutta osallistua käyttämänsä palvelun suunniteluun ja arviointiin (Kuntalaki 365/1995, 27§). Neopluralistisen ajattelun mukaan osallistumaan halukkaat ryhmät eivät ole tasavertaisia käytettävissään olevien voimavarojen suhteen. Eri asukasryhmät ja asiakkaiden järjestöt kilpailevat keskenään saadakseen tavoitteensa välitettyä päättäjille (Held 1995; Niiranen 1999). Tässä tilanteessa edustuksellisen päätöksenteon merkitys ei suinkaan vähene, koska talouden tiukentuessa toiset ryhmät voittavat ja toiset häviävät.

Osallistuvan demokratian teoriat edustavat yhteiskunnallisen muutoksen myötä kehittyneitä näkemyksiä kansalaisten omista osallistumisen taidoista. Osallistumisteoriat korostavat jokaisen ihmisen omaa kyvykkyyttä, oppimista ja halua osallistua itseään tai lähiympäristöään koskevien päätösten tekemiseen. Kansalaisille on tarjottava osallistumisen mahdollisuuksia jo varhain, sillä osallistumisen nähdään tukevan ihmisen henkilökohtaista kasvua ja lisäävän kykyä ottaa vastuuta sekä itsestään että lähiympäristöstä. Osallisuus ja oikeus osallistua tuloksellisesti (valtaistuen, saaden itseään ja elämänsä koskevaa valtaa) on hyvin selvästi ja näkyvästi sisäänrakennettuna toiminta-ajatuksena esimerkiksi vammaisten kuntoutuksessa (Somerkivi 2000, 178–181). Osallisuus voidaan ymmärtää olotilana, joka toisaalta tuottaa osallistumista eli toimintaa, ja se on toisaalta toiminnan eli osallistumisen edellytys.

Ihmisoikeuksien kanssa tavalla tai toisella työskenteleviltä avainprofessioilta edellytetään erityistä herkkyyttä tunnistaa niitä kansalaisryhmiä tai yksilöitä, joiden kohdalla kansalaisoikeudet tai demokraattiset osallistumisen mahdollisuudet jäävät puutteellisiksi. Tällaisia uusia ryhmiä voivat olla yhtä hyvin dementoituneet vanhukset kuin pakolaiset ja maahanmuuttajatkin. Kansalaisoikeudet ja erityisesti sosiaaliset oikeudet saattavat olla hyvinkin haavoittuvia, koska heikommilla ryhmillä ei välttämättä ole merkittävää poliittista tai taloudellista vaikutusvaltaa eikä arvostettuja puolestapuhujia.

Nykyisten tutkimusten perusteella näyttää siltä, että osallistumisen arvorusta ja sen merkitys syrjäytymisriskien tunnistamisessa tai ehkäisemisessä

pitäisi keskustella selvemmin auki. Kansainvälisissä sopimuksissa ja lainsäädännössä puhutaan marginalisoitumisen vähentämisestä, moniarvoisen demokratian vahvistamisesta ja kansalaisuuden demokraattisista ulottuvuuksista. Julkisen sektorin palvelujärjestelmää koskevilla reformeilla puolestaan korostetaan managerialismia ja markkinaorientoitunutta kuluttajaresponsiivisuutta. Toistaiseksi näyttää siltä, että julkiset reformit ovat olleet voimakkaampia kuin kansainväliset sopimukset.

Professionaaliset osallistumistulkinnat

Aito asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja osallistumisen tukeminen edellyttävät konkreettista toimintaa, johon ne voidaan kiinnittää. (Ahonen 1999, 126). Kohdeasiakkuudessaakin ihminen yleensä odottaa saavansa tietoa siitä, mitä työntekijä päättää tai mitä hän aikoo tehdä. Asiakkaan osallistuvampaan rooliin kuuluu, että hän voi itse olla mukana suunnittelemassa ja valitsemassa eri ratkaisuja. Tämä edellyttää, että toimintaa tai palvelua suunniteltaessa eri toimintavaihtoehdot pidetään aidosti avoimina. Asiakkaan suostuttelu ylipuhumisen avulla ei esimerkiksi ole itsemääräämisoikeutta edistävää osallistumista (Röpelinen 2000, 135).

Asiakkaan on tärkeää tietää, kuinka työntekijä arvioi hänen tilannettaan tai ongelmaansa. Esimerkiksi lastensuojelussa asiakkaan ja työntekijän yhteinen käsitys ongelman luonteesta ja ongelmanmäärittelyvaiheeseen panostaminen tuottivat myönteisiä asiakkuuskokemuksia ja sovittujen menettelyjen noudattaminen oli asiakkaiden mielestä helpompaa (Bell 1999, 447; Röpelinen 2000, 150). Toisaalta, ellei asiakas tiedä millaista omaa aktiivisuutta ja osallistumista häneltä odotetaan, hän saattaa tulkita osallistumisen odotukset vaikkapa työntekijän haluttomuudeksi auttaa häntä (Biehal 1993, 449).

Asiakkaan elämänhallinnan ja osallisuuden tukeminen merkitsevät asiakkaalle ja työntekijälle eri asioita. Työntekijälle osallistumisen tukeminen on osa ammatillisesti hyvin tehtyä työtä; ammatillisen taidon, työtä ohjaavien normien ja työn eettisten periaatteiden yhdistelmä. Asiakkaalle kyse ei ole hyvin tehdystä työstä, vaan elämästä! Hän ei tulkitse tai hänen ei tarvitsisi tulkita käyttäytymistään tai kokemustaan profession ammattitermein. Asiakas ei ”ehkäise marginalisoitumista” tai ”vahvista elämänhallintaansa”, vaan haluaa saada asiansa järjestykseen, löytää apua ongelmaansa ja päättää omista asioistaan.

Syrjäytymisen käsite on esimerkki sanojen kautta tapahtuvasta vallankäytöstä. Sanojen avulla ihminen voidaan rajata marginaaliin. Osallistumisesta puhuminen ja samanaikainen osallistumisen vaje toiminnassa luovat ristirii-

taisen tilanteen, joka kaventaa asiakkaan subjektiutta (Vobruba 2000, 610; Helne 2002). Ihminen voi periaatteessa olla oikeutettu osallistumaan mutta käytännössä osallistuminen ei toteudu esimerkiksi taitojen, mahdollisuuksien tai organisaation rakenteellisten puutteiden vuoksi. Näennäiset osallistumisen mahdollisuudet ilman riittäviä osallistumisen edellytyksiä muuttavat täysivaltaisen kansalaisuuden kapeaksi kohde-asiakkuudeksi. Osallistumisen kokemukset asiakkuudessa tukevat myönteisesti tai heikentävät entisestään kansalaisten kokemuksia mahdollisuuksistaan vaikuttaa esimerkiksi kansalaisena demokraattiseen päätöksentekoon (Niiranen 2000a).

Julkiset reformit ohjaavat työkäytäntöjä vaiivikkaa

Laajat ja kansainväliset julkisen hallinnon reformit sekä niihin kytkeytyvät arvot ja käsitykset muokkaavat asiakkuuden ja asiakkaiden osallistumien reunaehtoja. Useimpien Suomessa viimeisten kymmenen vuoden kuluessa toteutettujen kunnallishallinnon uudistusten taustalla löytyvät samansuuntaiset arvot ja tavoitteet (Haveri 2000; Niiranen et al. 2001). Julkisella sektorilla näkyvät voimakkaasti managerialismia korostavat uudistukset ja johtamissuuntaukset, kuten 1980- ja 1990-lukujen tulosjohtamisideologia, sen varjoon osittain jäänyt vuosien 1989–1996 vapaakuntakokeilu (Niiranen 1995, 175) sekä 1990-luvulla ja vuosituhanen taitteessa yhä suosittumaksi tullut ja uuden julkisjohtamisen (New Public Management, NPM) malli. Uusi julkisjohtaminen korostaa muun muassa johtajakeskeisyyttä, palveluiden tehokkuutta ja korkeaa laatua (Saarelainen 1999; Niiranen et al. 2001). Esimerkiksi OECD:n julkisen sektorin uudistamisen PUMA-ohjelmissa³ NPM-ajattelu on ollut taloudellisten tavoitteiden rinnalla hyvin vahvasti ja hyväksytysti näkyvillä (Naschold 1995).

NPM-ajattelun lähtökohtaisena tavoitteena on hyödyntää yksityisen sektorin ja liiketaloustieteen lähestymistapaa ja arvoperustaa julkisella sektorilla (Denhardt & Denhardt 2000, 549–550). NPM korostaa asiakasnäkökulmaa, erityisesti niin, että julkisten palvelujen käyttäjät nähdään asiakkaina ja kuluttajina, joiden toiveita palvelujen tuottamisessa noudatetaan tarkkaan. Tätä pidetään myös organisaatioiden rakenteiden uudistamisperusteena. Julkisen hallinnon tavoitteena on jo pitkään ollut pyrkimys tuottaa kansalaisille laadukkaita palveluja entistä taloudellisemmin, liittyivät ne sitten yhteiskunnan oikeudelliseen sääntelyyn tai kansalaisten peruspalveluihin.

Asiakaslähtöisyys, asiakkaiden osallistuminen ja myös marginalisoitumisen ehkäiseminen kytkeytyvät sekä laajoihin kansainvälisiin reformeihin että paikallisiin toiminnan ja organisaatioiden uudistuksiin. Osallistumisen edellytys-

ten rakentamisessa ja niiden arvioinnissa on otettava huomioon kolme ulottuvuutta; organisaation rakenteiden ulottuvuus, työntekijöiden osaamisen ulottuvuus sekä organisaation arvojen, sitoutumisen eli laajemmin kuvattuna organisaatiokulttuurin ulottuvuus. Vasta nämä yhdessä tuottavat kuntalaisten osallistumista ja kansalaisuutta tukevan palvelumallin. Jos yksikin tekijä ohitetaan tai siihen ei panosteta, puute heijastuu kokonaisuuteen. Mikäli johtajat tai poliittiset päätöksentekijät sosiaalipalveluissa eivät pidä asiakkaiden osallistumista tärkeänä, se heijastuu sekä johtamiskäytännöissä, työntekijöiden ammattitaitoon panostamisessa että organisaation asenneilmastossa. Työntekijöiden ja ammattijärjestöjen merkitys asiakkaan osallistumisessa on ehdottoman keskeinen. Kaikki asiakkaiden kanssa työskentelevät työntekijät, mutta erityisesti professionaaliset työntekijät kuten sosiaalityöntekijät ovat avainasemassa asiakkaan osallistumista edistäessään – tai toimintakäytännöillään sitä ohittaessaan.

Palvelun käyttäjän kohteleva ensisijaisesti kuntalaisena tarkoittaa sitä, että asiakas voi säilyttää kansalaisen arvokkuutensa ja kuntalaisena olemisen oikeutensa. Asiakkuus ei kavenna eikä kutista kuntalaisuutta. Parhaimmillaan asiakkuudessa tapahtuva osallistumisen opetteleva ja osallisuuden tukeminen voivat vahvistaa kansalaisuuden kokemusta.

Profession merkitys korostuu myös osallistumisen portinvartijana (Rummery & Glendinning 2000, 546–547). Hyvinvointivaltion professioista erityisesti sosiaalityöntekijöillä ja erällä terveydenhuollon ammattilaisilla on mahdollisuus nähdä työssään, miten kansalaisuuden eri elementit ja oikeudet eri asiakasryhmillä toteutuvat kunnallisissa palveluissa ja kunnan poliittisessa päätöksenteossa. Jos poliittisten ratkaisujen ja ammatillisen etiikan välille syntyy paikallisessa päätöksenteossa ristiriitaa, heikoimpien kansalaisryhmien palveluihin vaikuttaa se, missä määrin ammatillisia etujaan valvovat ryhmät ovat sitoutuneet eri asiakasryhmiä koskevien palvelutavoitteiden asettamiseen. Esimerkiksi Kirstein Rummery ja Caroline Glendinning (2000, 548) osoittavat tutkimuksessaan, että uuden julkisjohtamisen (NPM) tavoitteiden suojassa toteutetut reformit ovat lähinnä vahvistaneet vahvojen professioiden omaa asemaa, mutta eivät ole lisänneet merkittävästi marginalisoituneiden ryhmien kuten vanhusten ja vammaisten kansalaisuusasemaa.

Valinnan vapaus ja osallistumisen aste on syytä erottaa toisistaan. Usein nämä kuitenkin yhdistetään, erityisesti kun puhutaan kuluttajuudesta. Palvelujen supistaminen ja kuntasektorin talouden sopeutumisstrategiat kavensivat vapautta valita palveluja, erityisesti tilanteissa joissa yksityistettyjen palvelujen tarjonta ei ole lisääntynyt ja niiden käyttömahdollisuudet eivät todellisuudessa mahdollistaneet vapauden lisääntymistä (Lehto & Blomster 2000, 57–58). Sen sijaan osallistumisen oikeutta ei ole leikattu tai muutettu. Päin vastoin, 1990-luvun lainsäädäntö ja kansainväliset sopimukset ovat vahvistaneet kansalai-

sen oikeutta osallistua ja viranomaisen velvollisuutta tukea osallistumista ja edistää kaikkia osallistumisen edellytyksiä.

Sosiaalityön tutkimuksessa on nähtävä, miten kunnallisen demokratian kriisiytyminen tai talouden ongelmat siirtyvät hyvinvointipalveluihin, ja muuttuvatko ne vähitellen sosiaalisiksi ongelmiksi tai hyvinvointipalveluiden omiksi ongelmiksi? Yhtä lailla on osattava tunnistaa, millaisia tulkintoja demokratiasta ja sen mahdollisuuksista rakennetaan sosiaalityön käytännöissä. Ulottuvatko kansalaisten demokraattisten oikeuksien edistäminen ja kansalaisuuden toteutuminen paikallishallintoon? Miten sosiaalityöntekijä kohtaa asiakkaan? Nähdäänkö asiakas oman elämänsä subjektina vai ongelmaryhmää edustavan asiakastyypin jäsenenä (Pohjola 1993, 65)? Voitaaisiinko osallisuutta rakentaa suunnitelmallisesti, esimerkiksi asettamalla tavoitteeksi ongelman poistamisen tai käyttäytymisen muuttamisen rinnalle subjektin ja osallisen rooli?

Kuntalaisten osallistumista, kuntayhteisön jäsenyyden vahvistamisesta ja kansalaisuuden uusien piirteiden edistämistä voidaan tukea monin tavoin. Sosiaalipalvelussa institutionaalinen tehtävä voi olla esimerkiksi demokraattiseen järjestelmään ja kansalaisuuteen sisältyvien kuntalaisen ja asiakkaiden osallistumisen edellytysten tukeminen ja mahdollistaminen. Tämä ole millään tavoin vastakkaista sosiaalityön ammatillisille tavoitteille tai edes sosiaalihuollon erityislainsäädännön tavoitteille. Kyse on siitä, miten sosiaalityöntekijä haluaa ymmärtää institutionaalisen tehtävänsä ja käyttää hänelle suotuja mahdollisuuksia. Professio taas ei voi määrittää sitä, minkä osallisuuden tavoitteen asiakas haluaa elämälleen. Toiselle se saattaa olla konkreettista mukanaoloa kansalaistoiminnassa tai vaaleissa äänestämistä. Toiselle osallistumista on oma kokemus kuulluksi tulemisesta, oman mielipiteen esittämisestä ja mahdollisuudesta olla mukana suunnittelemassa viranomaisten päättämää ratkaisua. Kansalaisuutta ja asiakkuutta koskeva pohdinta osoittaa myös sen, että palvelujärjestelmässä asiakas pitäisi nähdä koko ajan ensisijaisesti kansalaisena, ihmisenä. Ei siis pidä muuttaa kansalaista asiakkaaksi vaan säilyttää kansalaisuus myös asiakkuudessa.

VIITTEET

- ¹ Euroopan Neuvosto hyväksyi vuonna 1984 ja Suomen valtio ratifioi vuonna 1991 Paikallisen itsehallinnon peruskirjan (Charte Européenne de l'Autonomie Locale). Se on määritelty koskemaan kuntia ja kuntayhtymiä, ja koska Suomessa on myös valtion paikallista itsehallintoa, asiakirjasta käytetään usein nimitystä Kunnallisen itsehallinnon peruskirja.
- ² Vastaavaa suomenkielistä käsitettä ei oikein löydy. Kuntalainen on edelleen käyttökelpoisin sana kuvaamaan paikallishallintoon kiinnittyvää demokraattista kansalaisuutta.

- ³ Maailman paras julkinen sektori? (1993). Julkisen hallinnon kansainvälinen vertailuprojekti. Loppuraportti. Valtiovarainministeriö. Helsinki.

KIRJALLISUUS

- Aalto, Anna-Mari (2000) Kuluttajalähtöisyys WHO:n terveystiedossa. Julkaisussa Unto Häkkinen ja Eeva Ollila (toim.) Suomen terveydenhuollon tila ja maailman terveystiedot 2000. Stakes, Aiheita 35. Helsinki, 43–49.
- Ahonen, Pertti (1999) Arviointi kansanvaltaisena käytäntönä. Julkaisussa Risto Eräsaari & Tuija Lindqvist & Mikko Mäntysaari & Marketta Rajavaara (toim.) Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus, 119–142.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Jyväskylä: Vastapaino.
- Bell, Margaret (1999) Working in Partnership in Child Protection: The Conflicts. *British Journal of Social Work* 3, 437–455.
- Bardy, Marjatta (1996) Lapsuus ja aikuisuus – kohtauspaikkana Emile. Stakes. Tutkimuksia 70. Helsinki.
- Biehal, Nina (1993) Changing Practice: Participation, Rights and Community Care. *British Journal of Social Work* 23 (5), 443–458.
- Denhardt, Robert B. & Denhardt, Janet Vinzant (2000) The New Public Service: Serving Rather than Steering. *Public Administration Review* 60 (6), 540–559.
- For Citizens and Against Exclusion: The Role of Public Welfare Services (1995) European Foundation for Improvement of Living and Working Conditions. Luxemburg.
- Haveri, Arto (2000) Kunnallishallinnon uudistukset ja niiden arviointi. ACTA nro 124. Suomen Helsinki: Kuntaliitto.
- Haverinen, Riitta (2000) Julkishallinnon modernisaatio ja paikallisen sosiaalipolitiikan vaihtoehdot. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 28 (1), 17–29.
- Held, David (1995) *Models of Democracy*. Cronwall: Polity Press.
- Helne, Tuula (2002) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Tässä teoksessa.
- Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (2000) Auttamisen organisaatiot ja ongelmien tulkinnat. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino, 35–64.
- Ketola, Outi (1996) Sosiaalihuollosta sosiaaliin oikeuksiin ja sosiaalipalveluasiakkuuteen. Teoksessa Jorma Sipilä & Outi Ketola & Teppo Kröger & Pirkko-Liisa Rauhala: *Sosiaalipalvelujen Suomi*. Juva: WSOY, 157–187.
- Kröger, Teppo (1997) Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana. Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 561. Tampere.
- Kuntalaki 17.3.1995/365.

- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812. (Sosiaalihuollon asiakaspalvelulaki)
- Lehto, Juhani & Blomster, Peter (2000) Talouskriisin jäljet sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 28 (1), 44–60.
- Lowndes, Vivien (1995) Citizenship and Urban Politics. Teoksessa David Judge & Gerry Stoker & Harold Wolman (toim.) Theories of Urban Politics. London: Sage Publications, 160–180
- Marshall, T. H. (1950) Citizenship and Social Class and other Essays. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mälkiä, Matti (1998) Kieli, vuorovaikutus ja valta tietoyhteiskunnassa. Hallinnon tutkimus 17 (3), 15–48.
- Nascholf, Frider, with the assistance of Maarit Lahtonen (1995) The Modernisation of the Public Sector in Europe. A Comparative Perspective on the Scandinavian Experience. Labour Policy Studies 93. Helsinki: Ministry of Labour.
- Niiranen, Vuokko (1995) Sosiaalitoimen moniulotteinen johtajuus. Pieksämäki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Niiranen, Vuokko (1999) Municipal Democracy and Citizens' Participation. Citizens' Views on Municipal Decision-Making and Possibilities to Affect Local Social Policies. Teoksessa Luc Rouban (toim.) Citizens and the New Governance. Beyond New Public Management. EGPAYearbook. Amsterdam: IOS Press, 55–67.
- Niiranen, Vuokko (2000) Vastaako terveydenhuolto väestön ja potilaiden odotuksiin? – Terveyspalvelujärjestelmän kansalaisresponsiivisuuden tarkastelu. Teoksessa Unto Häkkinen & Eeva Ollila (toim.) Suomen terveydenhuollon tila ja maailman terveysraportti 2000. STAKES, Aiheita 35. Helsinki, 13–18.
- Niiranen, Vuokko & Laulainen, Sanna & Kiviniemi, Markku & Virranta, Kari (2001) Resident-oriented organizational reform and new partnerships at the local level. European Group of Public Administration, Vaasa 5.–8.9.2001. (Niiranen et al.)
- O'Sullivan, Tim (1998) Consumerism in the Health Services. Administration 46 (1)14–28.
- Pohjola, Anneli (1993) Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola (toim.) Monisärmäinen sosiaalityö. Jyväskylä: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 53–95.
- Roth, Roland. (2000) Changes of new local policies in european cities – time of civil society? Teoksessa Aila-Leena Matthies & Marja Järvelä & Dave Ward (toim.) From social Exclusion to Participation. Exploration across Three European Cities. Action Research in community work. University of Jyväskylä. Department of Social Science and Philosophy. Working Papers no 106. Jyväskylä: Kampus-Kirja, 19–39.
- Rummery, Kirstein & Caroline, Glendinning (2000) Access to Services as a Civil

- and Social Rights Issue: The Role of Welfare Professionals in Regulating Access to and Commissioning Services for Disabled and Older People Under New Labour. *Social Policy and Administration* 34 (5), 529–550.
- Röpelinen, Anne-Mari (2000) Lastensuojelun asiakasperheiden auttaminen vanhempien ja eri auttajatahojen näkökulmasta. *Demokratia-projektin julkaisu* 5. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Kuopion yliopisto.
- Saarelainen, Tarja (1999) The Consumption of Best practices. How to Understand New Public Management. Teoksessa Luc Rouban (toim.) *Citizens and the New Governance. Beyond New Public Management*. EGPA Yearbook. Amsterdam: IOS Press, 187–198.
- Sandel, Michael (1996) *Democracy's Discontent*. Cambridge MA: Belknap Press.
- Somerkivi, Pirjo (2000) Vammaisuus, kuntoutuminen ja selviytyminen sosiaalisen tuen verkostoissa. Helsinki: Valopaino Oy.
- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.
- Twine, Fred (1994) *Citizenship and Social Rights. The Interdependence of Self and Society*. London: Sage Publications.
- Vobruba, Georg (2000) Actors in Process of Inclusion and Exclusion: towards a dynamic approach. *Social Policy and Administration* 34 (5), 601–613.

Katja Forssén & Kaarina Laine & Juhani Tähtinen

HYVINVOINNIN TEKIJÄT JA UHAT LAPSUUDESSA

Sosiaalisten ongelmien synty ja kasautuminen ovat olleet yhteiskuntatieteissä voimakkaan mielenkiinnon kohteena jo pitkään. Hyvinvointitutkimus on yleensä kohdistunut aikuisväestöön ja siinä pieniin erityisryhmiin kuten pitkäaikaistyöttömiin tai sosiaalihuollon asiakkaisiin. Lapsuus on jäänyt selvään marginaaliin tällä tutkimusalueella. Kahden viimeisen vuosikymmenen muutokset niin talouden, sosiaalisen elämän kuin ideologistenkin näkemysten suhteen ovat koskettaneet erityisesti lasten ja lapsiperheiden elämää. Tähän liittyvät elinkeinoelämän rakenne- ja toimintakulttuurimuutokset ovat nostaneet työvoiman uusintamiskysymyksen poliittisen keskustelun keskiöön. Varhaislapsuuden ikäkausi on alettu yhä enemmän nähdä tässä suhteessa tärkeäksi vaiheeksi. On oltu huolestuneita muun muassa päivähoiton laadusta, perinteisen perherakenteen murentumisesta ja modernin, fragmentoituneen perheen ja vanhempien kyvystä vastata lastensa hyvinvoinnista. Tähän kehitystrendiin liittyy myös lapsi- ja perhetutkimuksen lisääntyminen: on alettu peräänkuuluttaa aiempaa laaja-alaisempia ja moniulotteisempia tulkintakehyksiä lasten ja lapsuuden kysymysten tutkimukseen.

Stein Ringenin (1997) mukaan lasten hyvinvointi riippuu kahdesta prosessista; ensinnäkin siitä, miten perheet, joissa lapset elävät, voivat yhteiskunnassa, ja toiseksi siitä, miten lapset itse voivat näissä perheissä. Yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa on yleensä keskitytty ensiksi mainittuun eli siihen, miten lapsiperheiden hyvinvointi on toteutunut. Viimeaikainen huomio on entistä enemmän kääntynyt myös jälkimmäiseen, hyvinvoinnin kuvaamiseen lasten itsensä kautta. Tutkimusten aineistot ja käsitteiden käyttö on kohdannut kuitenkin kritiikkiä. Vastaavasti psykologista lapsitutkimusta on kritisoitu tutkimusten rajautumisesta korrelatiiviseen tutkimusasetelmaan muutamane taustamuuttujineen sekä lasten ja perheiden laajemman kontekstin ja sosiaalisten tekijöiden sivuuttamisesta. Kritiikin mukaan tällainen tutkimus ei ole riittävää lasten monisyisen kasvu- ja kehitysprosessin tulkitsemiseen.

Tässä artikkelissa tarkastellaan laaja-alaisesti lasten hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä ja lasten hyvinvointitutkimukseen liittyviä ongelmia. Tavoitteena on luoda kokonaisvaltainen viitekehys lapsuuden ja lasten kehitysprosessin ja tähän liittyvien riskitekijöiden ymmärtämiseksi. Tarkastelunäkökulma yhdistää siis lapsiin liittyvät eri tasot ja käsitteet: näemme tärkeäksi hahmottaa lasten elämänehtoja koko lapsi – lapset – lapsuus -käsitteistön jatkumolla. Tarkastelemme lasten hyvinvointia lisääviä tai tätä estäviä prosesseja myös lapsuuden hyvinvointi – riskitekijä -jatkumon sekä perinteisemmän sosiaalisen deprivatiiokehän perspektiivistä. Tarkastelemme aluksi pienten lasten hyvinvointitutkimuksen marginaalista asemaa yhteiskuntapoliittisessa kentässä. Tuomme esiin lapsuuden paradoksaalisen aseman hyvinvointitutkimuksessa: sen asema teorioissa on ollut vahva, mutta empiirisissä tutkimuksissa heikko. Tämän jälkeen tarkastelemme yksityiskohtaisemmin lasten kehitykseen liittyviä prosesseja ja tekijöitä. Kysymme, mitkä tekijät ovat keskeisiä lapsen myönteiselle kehitykselle. Mitkä puolestaan ovat riskitekijöitä? Artikkelin lopuksi pohdimme syrjäytymiskäsitteen käyttöä varhaislapsuutta tutkiessa. Käsitettä on kritisoitu sen leimaavuuden ja asiantuntijakeskeisyyden johdosta. Pohdimme, missä määrin on oikeutettua puhua marginalisaatiosta tai syrjäytymisestä alle kouluikäisten lasten hyvinvointiongelmia tarkasteltaessa, liittyhän näihin käsitteisiin ongelmien pitkäkestoisen kasautumisen ehto.¹

Lapsuuden asema hyvinvointi- ja syrjäytymistutkimuksessa

Syrjäytymistä ja huono-osaisuutta käsittelevät tutkimukset paikantuvat yhdeksi hyvinvointiteoreettisen tutkimussuunnan osa-alueeksi, tarkastellaanhan niissä hyvinvointipuutteiden synnyn ja kasautumisen mekanismeja. Sosiaalisten ongelmien kasautumisen idea on tunnettu jo kauan teoreettisessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuskentässä. Empiirinen tutkimus on kulkenut jälkijunassa. Suomalaisen syrjäytymiskeskustelun täsmällistä empiiristä kiinnekohtaa onkin vaikea hahmottaa (Helne & Karisto 1993). Erityisesti lapsia koskeva tutkimus ei juurikaan ole käsitellyt syrjäytymisen problematiikkaa (Järventie 1999). Teoreettinen tutkimus on kritisoinut syrjäytymiskäsitteen käyttöä yleisellä tasolla sekä erityisesti lapsia koskevassa tutkimuskentässä. Käsitettä on lähinnä pidetty liian leimaavana. Syrjäytymiseen liitetyn pitkäkestoisuuden ehdon on niin ikään nähty vähentävän käsitteen käytökel- poisuutta lasten asemaa kuvattaessa. Helne ja Karisto (1993) katsovat, että syrjäytymistä voidaan pitää lähinnä näkökulmana erilaisten sosiaalisten ongelmien tarkastelussa. Se tuo esiin sinänsä erityyppisten ongelmien rakenne-

yhtäläisyyden. Toisena syrjäytymiskäsitteistön etuna on mahdollisuus erottaa toisistaan syrjäytymisen prosessi ja sen lopputulos eli syrjäytyneisyyden tila. (Helne & Karisto 1993.) Syrjäytymiskäsitteen istuvuutta lapsi- ja lapsuuden tutkimuksessa voidaankin puolustaa ilmiön prosessiluonteen näkökulmasta. Lapsuus on selkeästi yksi syrjäytymisprosessiin liittyvä riskikausi.

Lapsuuden merkittävä asema syrjäytymisprosessissa tulee esiin ongelmien uusiutumista käsittelevissä tutkimuksissa. Keskeisinä käsitteinä tämän alueen tutkimuksissa ovat olleet sosiaalisen perimän ja deprivatiokehän käsitteet. Sosiaalisen perimän teoria kehittyi kulttuurisista teorioista, jotka pyrkivät selittämään vaikeisiin olosuhteisiin sopeutumista sekä sosiaalisten ongelmien pitkäkestoisuutta. Esimerkiksi Jonsson (1969) vertaili tavallisten tukholmalaispoikien ja laitokseen sijoitettujen poikien sosiaalista taustaa kolmessa sukupolvessa. Tutkimuksen mukaan epäsuotuisilla kasvuolosuhteilla oli vaikutusta lapsen myöhempään selviytymiseen elämässään. Sosiaalinen perimä eteni neljän vaiheen kautta. Ensimmäisessä vaiheessa sosiaaliseen perimään vaikuttavat vanhempien omat negatiiviset lapsuudenkokemukset kuten taloudelliset vaikeudet, kodin huono ilmapiiri tai erokokemukset. Toisessa vaiheessa vaikuttaa vanhempien tämän hetken asema yhteiskunnan jäsenenä (esim. heikko työmarkkina-asema). Kolmantena vaiheena on epäonnistuminen tärkeissä elämän rooleissa ja tehtävissä, kuten avioliitossa, vanhemmuudessa tai lasten kasvatuksessa. Neljäntenä tekijänä sosiaalisen perimän kehitysprosessissa on heikon itsetunnon kehittyminen perheenjäsenille ja perheen voimakkaan epäluuloinen suhtautuminen ympäristöön ja viranomaisiin. Lapsuudella ja vanhemmuudella on siis selkeä rooli syrjäytymisprosessin etenemisessä.

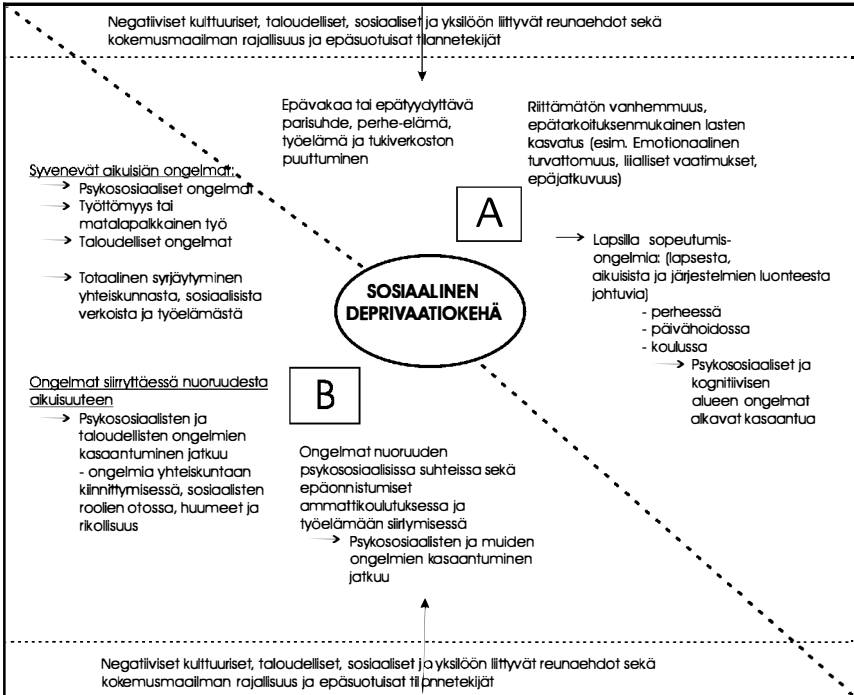
Holman (1978) puhuu sosiaalisesta perimästä käyttämällä käsitettä deprivatiokehä. Deprivatiokehäteorian mukaan epäsuotuisa kasvatusta deprivoi lapsia tunteiden, sosiaalisuuden ja älykkyyden tasolla, mikä johtaa usein ongelmiin myöhemmässä elämässä ja yhteiskuntaan integroitumisessa. Kulttuurisen deprivaaation katsotaan siirtyvän sosialisointiprosessin yhteydessä sukupolvelta toiselle, ellei kierrettä pystytä murtamaan. Hessle (1988) on tutkinut sosiaalisen perimän kehää huostaanotettujen lasten taustoista käsin. Hänen mukaansa oli yleistä, että vanhemmat itse olivat kokeneet olevansa ei-toivottuja tai hylätyksi tulleita lapsia. Hesslen mukaan sosiaalisen perimän kierre alkaa lapsuuden kokemuksista ja johtaa nuoruudessa ja varhaisaikuisuudessa koettujen ongelmien kautta sosiaaliseen eristäytymiseen. Lopulta ongelmien pitkäkestoisuus johtaa kehän sulkeutumiseen sosiaalisen hajaannuksen ja vanhempana epäonnistumisen kautta.

Edellä esitetyt tutkimukset kohdentuivat kaikki syrjäytymiskiarteessä jo olevien henkilöiden tilanteen tarkasteluun. Tutkimusasetelmallisesti tulosten yleistettävyyteen liittyy muutamia ongelmakohtia. Osassa tutkimuksia tarkastelun ulkopuolelle jäivät ne henkilöt, jotka huonoista lähtökohdista

huolimatta olivat selviytyneet myöhemmässä elämässään. Näin tieto sosiaalisen perimän ei-lineaarisuuteen vaikuttavista tekijöistä jää käsittelemättä. Tulokset eivät myöskään ole suoraan siirrettävissä ns. keskivertoväestöön, jossa lähtötilanne on usein parempi ja vaikeiden tilanteiden hallintaan tarvittavat resurssit yleisempiä.

Kuviossa 1 havainnollistamme sosiaalisen syrjäytymisprosessin negatiivista kumuloitumisprosessia ihmisen kehityskaaren eri vaiheissa ja elämänkulun eri osa-alueilla. Kuvionesittämässä tulkintakehikossa yhdistyvät mikro- ja makronäkökulma (vrt. Bronfenbrenner & Ceci 1994; Horowitz 2000; Wyman ym. 1999). Yksilön kehitykseen lapsuudessa, kuten aikuisuudessaakin, vaikuttavat sekä yksilölliset ominaisuudet että ympäristön sosiaaliset tekijät. Kehityksen vinoutumille, johtuivat ne yksilön persoonallisista ominaisuuksista, kasvuympäristön vaikutteista, perheen sosioekonomisista tai laajemmista yhteiskunnallisista tekijöistä, on tyypillistä kasautuminen. Tämä taas heijastuu siihen, miten yksilö kohtaa vaikeuksia eri elämänvaiheissa ja miten hän sopeutuu erilaisiin sosiaalisiin tilanteisiin, ensin kotona, sitten päivähoitossa ja koulussa ja myöhemmin työ- sekä perhe-elämässä. Tätä epäsuotuisaa kehitystä vahvistaa ryhmien ja instituutioiden taipumus diskriminoida erilaisuutta. Deprivaatiokehä ei kuitenkaan ole deterministinen eikä eri tekijöiden vaikutussuhde ole väistämättä lineaarinen. Yksilön ominaisuudet ja elämänolosuhteet heijastuvat osaltaan siihen, miten eri tekijät häneen vaikuttavat.

HYVINVOINTIYHTEISKUNTA INSTITUUTIOINEEN

HYVINVOINTIYHTEISKUNTA INSTITUUTIOINEEN

Kuvio 1. Sosiaalinen deprivatioteoria, kumuloituvat ongelmat ja elämänkulun osa-alueet

Syrjäytymis- tai sosiaalisen deprivatioteorian keskeinen väite on huonojen olosuhteiden periytyminen lapsuudesta nuoruuteen ja aikuisuuteen. Lapsuuden merkitys nousee sosiaalista perimää käsittelevissä teorioissa keskiöön. Lapsuutta on kuitenkin yleensä käsitelty teoreettisesti tai retrospektiivisesti. Empiiriset syrjäytymistutkimukset ovat pääasiassa kohdentuneet aikuisväestöön eli kuvion 1 B-osioon, kun taas kehityspsykologinen lapsuustutkimus on keskittynyt kuvion A-osioon. Syrjäytymistutkimuksessa on tutkittu esimerkiksi aikuisväestössä esiintyneitä hyvinvointipuutteita ja niiden kasautumista suhteessa yksilön retrospektiivisesti esiin tuomiin lapsuudenkokemuksiin (esim. Heikkilä 1990; Ritakallio 1991; Forsén 1993). Heikkilän (1990) tutkimuksen mukaan sosiaalinen perimä ei olisi niin voimakasta kuin aikaisemmat klassikot todistivat, kun tarkastellaan koko väestön hyvinvointia. Sosiaalihuollon asiakastutkimukset puolestaan vahvistavat sosiaalisen perimän teoriaa, joskin myös näissä tutkimuksissa yhteys lapsuuden vaikeiden olosuhteiden ja

aikuisiän ongelmien välillä vaihtelee (Duncan & Brooks-Gunn 2000; Ritakallio 1991; Forssén 1993; Stenberg 1994; ks. myös Rintanen 2000; Sauvola 2001).

Pitkittäistutkimus on toinen, tieteellisesti korrekimpi tapa tutkia sosiaalisen perimän merkitystä. Pitkittäisaineiston avulla voidaan seurata yksilön kehityskulkua kuvion 1 A-alueelta B-alueelle. Tällaista tutkimusta on tehty ennen kaikkea kehityspsykologiassa runsaasti. Suomessa Lea Pulkkinen keräämää aineistoa voidaan pitää yhtenä merkittävimmistä aineistoista, jonka avulla on tarkasteltu muun muassa nuoren aikuisen sosiaalista selviytymistä ja siihen vaikuttavia tekijöitä (Pulkkinen 1996; Rönkä 1999). Tutkimusten tulosten valossa vaikuttaa siltä, että aikuisiän sosiaalisen selviytymisen yhteys lapsuuden ajan taustatekijöihin vaihtelee useiden eri tekijöiden, kuten sukupuolen, persoonallisuustekijöiden, sosiaalisen taustan sekä elämäntapahtumien, mukaan. (Pulkkinen 1996; Kokko & Pulkkinen 2000.)

Perinteisen yhteiskunnallisen, kasvatustieteellisen ja psykologisen tutkimuksen yhdistäminen tarjoaakin yhden tarkoituksenmukaisen ja kokonaisvaltaisen viitekehyksen sen selvittämiseksi, miten lapsuuden taustatekijät ja kokemukset heijastuvat nuoruus- ja aikuisiän hyvinvointiin tai ongelmiin. Seuraavaksi luodaan kuva niistä tekijöistä ja prosesseista, jotka vaikuttavat lasten hyvinvoinnin ja kehitysriskien syntyyn ja kumuloitumiseen. Pohdimme samalla, miten pienten lasten hyvinvoinnin toteutumisen edellytykset ovat muuttuneet hyvinvointiyhteiskunnan kehittymisen myötä.

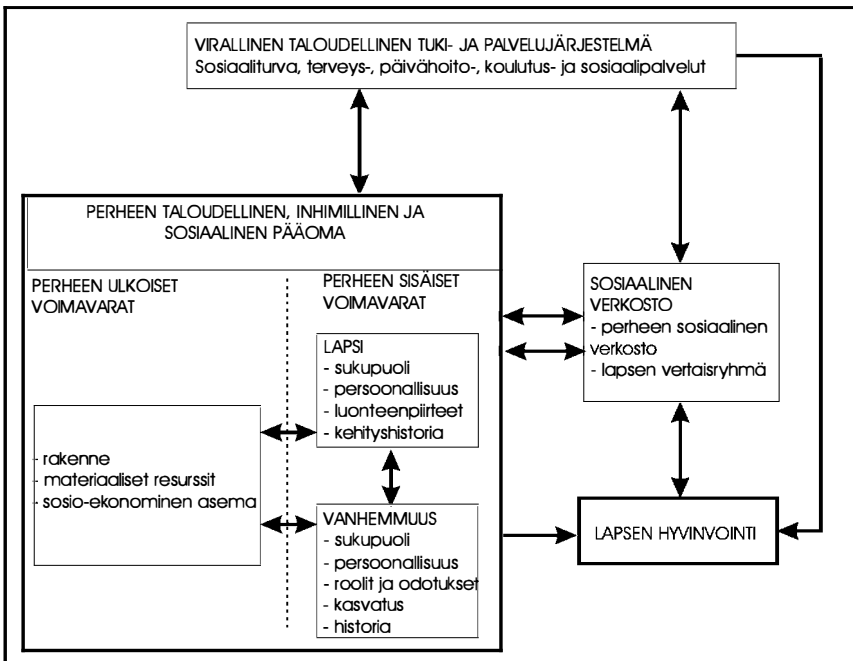
Varhaislapsuus ja lasten hyvinvointiin vaikuttavat tekijät

Lapsuus on yhteiskunnallinen konstruktio, joka muuttuu jatkuvasti yhteiskunnallisten muutosten ja diskurssien myötä (Cunningham 1991; 1996; Prout & James 1997; James, Jenks & Prout 1998). Lapsuutta voidaan tarkastella laaja-alaisesti yhtenä kaikenkattavana konstruktiona tai erikseen lapsi–lapset–lapsuus -tasojen avulla. Tässä hahmottelemamme tulkintakehys perustuu näiden kolmen tason muodostamaan kokonaisuuteen: kulloisenkin tarkastelun tavoitteet määrittävät käytettävän spesifin tarkastelutason. Yleinen lapsuuskäsite ei tavoita sitä kaikkea lasten kokemusten ja maailmojen variaatiota, joka perustuu muun muassa heidän sukupuoleensa, sosiaaliseen ryhmäänsä, etnisyyteensä ja ikäänsä, puhumattakaan lasten hyvinvointiin liittyvien prosessien moninaisuudesta. Näiden erojen merkityksen huomioon ottaminen on keskeistä pohdittaessa lasten hyvinvointiin ja syrjäytymisriskiin liittyviä mekanismeja. Yleisellä tasolla niin individualisaation, familisaation kuin institutionaalisuudenkin voidaan nähdä määrittelevän lasten hyvinvoinnin riskitekijöitä, mutta samalla on tärkeää todeta näiden riskitekijöiden ilmenevän

ja vaikuttavan eri lapsiryhmissä ja konteksteissa eri tavoin (Edward & Alldred 2000).

Näemme tärkeäksi tarkastella sekä lasten kehitysprosessia että hyvinvointi/syrjäytymisprosessia usealla tasolla: esimerkiksi ihmisen kehitysprosessia tulisi tarkastella yleisesti ihmisen enemmän tai vähemmän universaalien kehityksen, tietyn ryhmän, kulttuurin tai yhteisön jäseneksi sosiaalistumisen sekä yksilökehityksen näkökulmista; vastaavasti syrjäytymistä tulisi analysoida syrjäyttävien yhteiskunnallisten prosessien, syrjäytyneiden ihmisryhmien sekä yksilön elämäntulon näkökulmista.

Aikaisemmin kuvion 1 yhteydessä tarkastelimme yksilön hyvinvointia edistävien ja ehkäisevien tekijöiden kasautumisen prosessia elämäntalon näkökulmasta. Seuraavassa kuviossa (kuvio 2) hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä tarkastellaan spesifimmin lapsen ja lapsiperheen näkökulmasta.

Kuvio 2. Lasten hyvinvointia turvaavat ja uhkaavat tekijät

Kuvio havainnollistaa tutkimuskohteemme kaksisuuntaista luonnetta: Niin suojaavilla kuin uhkaavilla tekijöillä voi yksittäisissä tapauksissa olla kaksisuuntaisia vaikutuksia. Monilla myönteisillä kehitystekijöillä voi olla ennalta odottamattomia negatiivisia vaikutuksia lasten kehitykseen, esimerkiksi vanhempien kiintymys voi käantyä lapsen ylisuojeleksi, joka estää hänen

oma-aloitteisuutensa normaalia kehittymistä tai toverisuhteiden muodostumista, ja vastaavasti kehitystä uhkaavat tekijät saattavat joissakin tilanteissa muuttua yksilön kehitystä tukevaksi voimavaraksi, esimerkiksi elämänhallinnaksi. Kuvion 2 kaksisuuntaiset nuolet kuvaavat juuri tätä eri tekijöiden ja lasten ja vanhempien vuorovaikutuksen moniulotteisuutta sekä myönteisten tai kielteisten tekijöiden ja prosessien kasautumistendenssiä. Tutkimuksissa tulisikin kiinnittää entistä enemmän huomiota lasten hyvinvoinnin edistymis- ja estymisprosessien lisäksi erilaisten riskitilanteiden hallitsemisprosesseihin (Duncan & Brooks-Gunn 2000; Wyman ym. 1999; Rutter 1987). Olisi tutkittava muun muassa, mitkä mekanismit, prosessit ja tekijät ja näiden toiminnan luonteet ovat keskeisiä lapsia ja lapsiperheitä koskevissa makro- ja mikroilmiöissä, eli vanhaan ”miten”-kysymykseen tulisi suhtautua entistä vakavammin.

Lasten hyvinvoinnin toteutumista tai kehitysrisien syntymistä voidaan tarkastella myös niiden toiminta-areenoiden kautta, joihin lapsuus paikantuu. Tällaisia toiminta-areenoja ovat mm. perhe, vertaissuhteet sekä lapsuuden instituutiot, kuten päivähoito tai koulu. Instituutioihin liitetään aikuislähtöisesti rakennetut odotukset, kuten säännöt ja toimintatavat, joita lapsilta edellytetään näissä instituutioissa toimimisessa. (Lehtinen 2000; Rohner 1986.) Eri-laisten toiminta-areenoiden herkkyys vastata lapsuuden muuttuviin vaatimuksiin ja se, että lapset saavat riittävästi toiminta- ja osallistumismahdollisuuksia, ovat ensi sijalla pyrittäessä turvaamaan lasten hyvinvoinnin toteutuminen ja ehkäistäessä mahdollisten hyvinvointirisien kasautumista.

Perheen voimavarojen merkitys lapsen hyvinvoinnille

Lapsen hyvinvoinnin perustan yksi keskeisimpiä tekijöitä on hänen perheensä. Lapsen omien resurssien lisäksi hänen vanhempiansa ja koko perheen voimavarat ovat olennaisen tärkeitä. Perheen ulkoiset ja sisäiset resurssit voivat toimia suojaavana tai riskiä lisäävänä tekijänä lapsen hyvinvoinnin suhteen. Ulkoisilla resursseilla viitataan yleisesti muun muassa perheen taloudelliseen taustaan, asumistasoon, vanhempien koulutuksen tasoon ja ammattiin. Perheen sisäisillä voimavaroilla ja resursseilla taas viitataan perheen historiaan, vanhempien ja lasten persoonallisuuteen sekä lapsi–vanhempi –suhteeseen.

Colemanin (1988) mukaan perheen voimavarat voi jakaa analyttisesti kolmeen eri osa-alueeseen, nimittäin taloudelliseen, inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan (vrt. Bourdieu 1986). Colemanille taloudellinen pääoma liittyy perheen aineellisiin resursseihin. Inhimillinen pääoma liittyy taas vanhempien muodolliseen koulutustasoon ja valmiuksiin tukea lastensa kehitystä ja koulunkäyntiä. Sosiaalinen pääoma puolestaan liittyy sekä perheen ulkoisiin että

sisäisiin rakenteisiin ja vuorovaikutussuhteisiin. Esimerkiksi Gordon ja Jordan (1999) näkevät lasten hyvinvoinnin keskeiseksi tekijäksi lasten ja perheiden sosiaalisen lähiverkoston, joka tukee ja luo resursseja lapsiperheille ja lapsille itselleenkin. Coleman liittää sosiaalisen pääoman käsitteeseensä myös perheen sisäiset tekijät ja ennen kaikkea vuorovaikutuksen sekä lasten hoitamiseen, tukemiseen ja kasvatukseen liittyvät tekijät. Kaikki kolme pääomaa ovat tärkeitä perheen hyvinvoinnin ja lasten kehityksen suhteen. (ks. myös Hofferth, Boisjoly & Duncan 1998.) Colemanin, kuten Bourdieunkin, esittämä pääomajaottelu tarjoaa yhden kokonaisvaltaisen viitekehyksen, jonka avulla kuvion 2 perheen ja lapsen hyvinvoinnin ja näiden riskitekijöiden analyysi on mahdollista sekä perheen sisäisiin että ulkoisiin sidosryhmiin liittyvien tekijöiden, suhteiden ja prosessien tasolla.

Perheen ja lasten taloudellinen asema

Lasten hyvinvoinnin makrotason tarkastelussa on usein pidättäydytty lapsiperheisiin ulkoisesti vaikuttavissa tekijöissä. Pyrimme seuraavaksi laajentamaan tätä näkemystä siten, että ulkoisia tekijöitä voimakkaammin erittelemme niitä mekanismeja, joiden kautta ulkoisten tekijöiden vaikutus siirtyy lapsen kokemusmaailmaan. Ulkoiset ja sisäiset tekijät ovat kiinteässä suhteessa toisiinsa. Ulkoiset puutetekijät vaikuttavat lapsen hyvinvointiin kahdella tapaa, suorasti ja epäsuorasti (Daniel & Ivatts 1998; Sallinen & Kinnunen 2001). Ensinnäkin ulkoiset negatiiviset tekijät, kuten vanhempien työttömyys tai köyhyys, aiheuttavat konkreettista puutetta materiaalisissa resursseissa. Lapsen tämä heijastuu arkielämän niukkuutena. Toisaalta ulkoiset puutteet saattavat aiheuttaa painetta perheen sisällä. Lapsen tämä heijastuu vanhemmuuden heikentyneinä käytäntöinä ja perheilmapiirin negatiivisuutena.

Lasten ja perheiden taloudellisten tarpeiden ohessa työvoiman uusintaminen on ollut yksi keskeinen lähtökohta perhepolitiikan synnylle. (Gauthier 1996). Useat kansalliset seurantatutkimukset osoittavat perheen pitkäaikaisen heikon taloudellisen tilanteen, köyhyyden, olevan yhteydessä epäedulliseen lasten fyysiseen ja psyykkiseen kehittymiseen ja heidän myöhempien elämänmahdollisuuksiensa sulkeutumiseen. Toisaalta tämä vaikutus ei ole lineaarinen: erilaisista yksilöllisistä ja tilannetekijöistä riippuen vaikutus toisiin lapsiin ja heidän tulevaan elämäänsä ei ole niin dramaattinen kuin toisiin. Tämän suhteen tutkimuksissa ei ole edetty vielä kovinkaan pitkälle, vaan tulokset ovat jääneet yleiselle tasolle. Köyhyyden on kuitenkin yleisesti todettu heijastuvan negatiivisesti muun muassa vanhemmuuteen, kodin ympäristöön, perheen rakenteeseen ja käytettävissä oleviin välittömiin resursseihin. (Zill et al. 1995; Huston, Mcloyd & Garcia Coll 1994; Duncan & Brooks-Gunn 2000.) Köyhyys, erityisesti varhaislapsuudessa koettu pitkäaikainen

köyhyys, vaikuttaa negatiivisesti myös lasten sosiaaliseen ja kognitiiviseen kehitykseen, koulutukseen ja yleisemminkin kulttuuripääomaan. Kyse ei kuitenkaan ole yksilön sisäisten resurssien vajeesta vaan palvelujen ja instituutioiden eriarvoisuutta tukevista mekanismeista. Yksilön sosiaalisen aseman kautta määrittyy pitkälti hänen paikkansa työelämässä samalla, kun se rajaa muutoinkin yksilön osallistumismahdollisuuksia. (Duncan & Brooks-Gunn 2000.)

Lapsiperheiden tulotaso vaikuttaa suoran taloudellisen niukkuuden ja tämän tuottaman paineen lisäksi lapsiin esimerkiksi perheen elämänolosuhteiden ja asuinalueen, perhe-elämän kiinteyden ja säännöllisyyden, lastenhoidon ja kasvatuksen, vanhempien terveyden sekä lasten toveripiirin välityksellä. (Duncan & Brooks-Gunn 2000; Doll & Lyon 1998.) Perheen heikot taloudelliset puitteet heijastuvat herkästi perhe-elämän epäsäännöllisyytenä ja hajanaisuutena. Näihin liittyviä prosesseja ja vaikutuksia ei kuitenkaan tunnetta riittävästi. Ylipäätään köyhyiden subjektiivisista vaikutuksista tiedetään vielä vähän. Lapset ja lapsiperheet kokevat köyhyiden eri tavoin. Sillä, miten lapset ja perheet kokevat köyhyiden, on kuitenkin merkittävä yhteys siihen, miten he kokevat oman hyvinvointinsa. (Duncan & Brooks-Gunn 2000; Huston ym. 1994; Connell, Spencer & Aber 1994.) Palvelujärjestelmällä on merkittävä asema köyhyiden ja köyhydestä aiheutuvien negatiivisten kokemusten lieventäjänä. Viime vuosina onkin yhä voimallisemmin vaadittu perinteisten tulonsiirtojen rinnalle uusia ennaltaehkäiseviä ja esimerkiksi lasten koulutusuraa kohentavia toimenpiteitä. Tulonsiirrot eivät yksinään näytä korjaavan köyhyiden pitkäaikaisia seuraamuksia.

Köyhyiden ongelmaa tulisi tarkastella lapsuuden kannalta monitieteellisestä viitekehystä samalla, kun köyhyyskäsite tulisi tulkita aikaisempaa dynaamisemmin ja laaja-alaisemmin: esimerkiksi perheen matala sosioekonominen status ei väistämättä tarkoita todellista köyhyyttä (Kangas & Ritakallio 1998). Lisäksi tutkimuksissa tulisi kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota köyhyiden makro- ja mikrotasoihin ja näiden välisiin yhteyksiin. Lapsuus- ja köyhyystutkimus onkin jossain määrin edennyt tähän suuntaan. Kun 1960-luvulla uskottiin optimistisesti suorien tulonsiirtojen avulla kyettävän tukemaan lasten valmiuksia osallistua koulutukseen ja yhteiskuntaan, tutkimuksissa keskityttiin pitkälti köyhyiden ja lapsen intellektuaalisen kehityksen, kuten älykkyyden (IQ) ja koulusaavutusten, väliseen yhteyteen. 1980- ja 1990-luvulla näkökulma on laajentunut köyhyiden ja lasten sosioemotionaalisten ulottuvuuksien, kuten itsetunnon, depression ja sosiaalisen kompetenssin, välisiin yhteyksiin.

Perheen ja lasten sosiaalinen pääoma

Rakentavien vuorovaikutussuhteiden on todettu lisäävän ihmisten koettua hyvinvointia vahvistamalla identiteettiä ja positiivista itsearviointia (Raitasalo 1995). Tämä pätee niin aikuiseseen kuin lapseenkin. Lasten kehitykseen ja sosiaaliseen ympäristöön kiinnittymiseen vaikuttava sosiaalinen pääoma ei liity yksinomaan perheen sisäisiin suhteisiin, vaan se liittyy yhtä lailla kodin ulkopuolisiin sosiaalisiin suhteisiin ja yhteisön instituutioihin (Gordon & Jordan 1999). Tutkimuksissa on osoitettu esimerkiksi se, että lasten koulu-menestystä eivät selitä yksinomaan perheeseen liittyvät tekijät, vaan tähän vaikuttavat myös monet muut tekijät, kuten perheen sosiaalinen verkosto. Perheen sosiaalinen verkosto luo ”funktionaalisen yhteisön” normeineen ja sanktioineen. Nämä sekä luovat että rajaavat lasten toimintaa ja suuntautumista. Samalla perheen sosiaalinen verkosto toimii merkittävänä tiedon lähteenä esimerkiksi lasten erilaisista koulutusmahdollisuuksista. Perheiden ja lasten osallisuutta lähiyhteisöön tukevat muun muassa koettu yhteisöllisyys, perheen sosiaaliset kontaktit ja perheenjäsenten keskinäinen vuorovaikutus. Toimintaa ja kehitystä rajoittavia tekijöitä puolestaan ovat muun muassa sidosten heikkeneminen naapurustoon tai naapuruston ja ystäväpiirin anti-sosiaalisuus, lasten turvattomuus (tai vanhempien ylisuojelevuus), negatiiviset toverivaikutteet tai rajoittuneet resurssit. (Beckman et al. 1998.)

Lasten ja vanhempien vuorovaikutus on perinteisesti nähty yhdeksi lasten keskeisistä kehitystekijöistä. Tähän liittyy vanhempien ja lasten vuorovaikutuksen laatu yleisesti, ja spesifimmin se energia ja aika, joka vanhemmilta liikenee lasten hoitoon, kasvatukseen, opettamiseen ja tukemiseen. (Coleman 1988; Hofferth, BoisJoly & Duncan 1998.) Seuraavaksi tarkastelemme sosiaalisen pääoman merkitystä lapsen hyvinvoinnille lähinnä kotikasvatuksen ja sosiaalisten suhteiden kautta.

Lasten kotikasvatus ja vanhemmuus

Lasten kotikasvatuksen ideaalit ja konkretia ovat viimeisen puolen sadan vuoden aikana muuttuneet lapsen yksilöllisyyttä ja tarpeita korostavaan suuntaan. Kasvatuskäsitysten perusteet nojaavat nykyään entisten uskonnollisten ja lääketieteellisten premissien sijaan ennen kaikkea psykologisiin lähtökohtiin. Nyt korostetaan alle kouluikäisten kohdalla fyysisen hyvinvoinnin ohella psyykkistä hyvinvointia. Vanhempien odotetaan toimivan joustavasti otaen huomioon lasten yksilöllisyyden ja eri tilanteet. Kasvatuksen ja lasten ja vanhempien vuorovaikutuksen perusteiden tulisi nousta entistä voimakkaammin lapsista käsin, ei abstrakteista lasten ulkopuolelta johtuvista normeista. (Tähtinen 1992;

Hautamäki 2000.) Vaikka nykyiseen lasten kasvatuksen kehitystendenssiin liittyä runsaasti myönteisiä ja lupauksia herättäviä elementtejä, ei kehitys ole ollut pelkästään positiivista lasten kannalta. Myöhäismodernin ajan kasvatusta antaa lapsille suuremman vapauden, mutta samalla se saattaa asettaa lapsille aikaisempaa suurempia vaatimuksia. Lasten tulee nykyään esimerkiksi omaksua universaalit normit ja orientoitua lineaariseen aikaan (kelloon) aiempaa nuorempina, kun heidän elämänsä ennen määrittivät perheen normit, rajat ja toimet. Lapset joutuvat nykyään jo varhain kantamaan vastuun omasta elämästä ja käsittelemään yksin elämän tuottamia paineita ja ahdistuksia. (Hautamäki 2000; Keltikangas-Järvinen 2000.) Toisaalta joidenkin tutkimusten mukaan lasten elinolosuhteet eivät ole muuttuneet merkittävästi tai eivät ainakaan kielteiseen suuntaan, vaan pikemminkin ne ovat parantuneet yhteiskunnan kehityksen ja vaurastumisen myötä (esim. Grinde 1993; Karvonen et al. 2000).

Psykologiset teoriat ja kehityspsykologiset tutkimukset ovat korostaneet varhaislapsuuden ja kotona tapahtuvan sosialisatiion yhteyttä lapsen kehitykseen ja lasten myöhempään elämäntilanteeseen. Pitkittäistutkimuksissa on pureuduttu muun muassa vanhempien tai laajemman kotiympäristön yhteyteen lasten myönteiseen tai epäedulliseen kehitysprosessiin. (Baumrind 1993; Katainen 1999; Deater-Deckard 2000; Hautamäki 2000). Viime vuosina tätä vanhempi-lapsi -suhteen ja vanhemmuuden keskeytyttä on haastanut etenkin käyttäytymisen geneettinen tutkimus. Tämän tutkimussuuntauksen edustajien mukaan lapsen kehitys ja käyttäytyminen perustuvat ennen kaikkea perimään, eivät niinkään ympäristötekijöihin. Esimerkiksi Sandra Scarrin (1992; 1993) mukaan ei ole ongelma, että lapsilla on erilaisia vanhempia. Tärkeätä on, että lapsella ylipäätään on vanhemmat tai joku muu empaattinen ja tukeva aikuinen, joka huolehtii hänestä. Scarrin mukaan riittävän hyvä vanhemmuus vaikuttaa lapseen aivan yhtä positiivisesti kuin kulttuurisesti määritetyt supervanhemmat, koska primääritekijä lasten kasvussa ja kehityksessä on hänen perityt taipumuksensa. (Scarr 1992.)

Scarrin vastaan on debatoitu muun muassa Diana Baumrindin (1993), jonka mukaan geneettisen tutkimuksen asetelmat ja tulokset eivät kestä kriittistä tarkastelua. Lisäksi psykologinen tutkimus antaa vahvan evidenssin lasten ympäristökokemusten merkitykselle heidän kehityksensä ja sosialisationsuhteen. Geneettinen tulkinta lasten kehityksestä luo vanhemmissa epäuskoa omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa, mikä ei ole suotava tilanne. Ylipäätään ”keskiverto-ympäristö” ei ole riittävä nykypäivän lapsille ja nuorille, minkä takia Baumrindin (1993) mukaan monet lapset jäisivät vaille optimistista kehitystä tukevaa perheympäristöä ja muuta tukea. Toiset tutkijat ovat puolestaan ottaneet vakavasti geneettisen tutkimuksen esitykset. Esimerkiksi sosio-ekologisesta tulkintakehyksestään tunnettu Bronfenbrenner on esittänyt uuden bio-

ekologisen tulkintakehyksen, jossa sekä geneettiset että ympäristötekijät otetaan huomioon yksilön kehityksen rakentajina ja rajoittajina (Bronfenbrenner & Ceci 1994). Myös Horowitzin (2000) ja Deatre-Deckardin (2000) malleihin sisältyvät yhtenä osatekijänä lasten perimätekijät. Muutenkin kehityspsykologiseen ja sosialisatiotutkimukseen on peräänkuulutettu laaja-alaisempia tulkintakehyksiä jo vuosikymmeniä (esim. Bronfenbrenner 1979; Belsky 1984; Duncan & Brooks-Dunn 2000; Horowitz 2000).

Viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana on kasvatus- ja kehityspsykologisessa tutkimuksessa tarkasteltu pääasiallisesti vanhemmuuden tyylien yhteyttä lasten sosialisatioon. (Darling & Steinberg 1993.) Myös Coleman (emt.) korostaa tätä perheen sosiaalisen pääoman tulkinnassaan. Tyylijaottelun äidiksi on todettu pitkälti Baumrindin (esim. 1967) laajoihin tutkimuksiin perustuva vanhemmuuden kolmijakoinen (auktoritatiivinen, autoritaarinen, salliva) tyylikonstruktio. Vanhemmuuden tyylien on katsottu heijastuvan vanhempien ja lasten vuorovaikutuksen laatuun ja vanhempien lastenkasvatukseen. Maccoby (Maccoby et al. 1983) sallivan vanhemmuuden edelleenjaottelu hemmottelevaan ja laiminlyövään toi asetelmaan merkittävän lisän, kun tarkastellaan lastenkasvatuksen perustavanlaatuisia riskitekijää, eli lasten täydellistä tai osittaista laiminlyöntiä. Suomessa muun muassa Lea Pulkkinen tutkijaryhmineen on hyödyntänyt Baumrindin luokittelua. Pulkkinen (1977) on kuvannut lastenkasvatusta janalla, jonka toisessa ääripäässä on ”ohjaava” ja toisessa päässä ”aikuiskeskeinen” kasvatus tai -ilmapiiiri. Ohjaavassa kasvatuksessa keskeisellä sijalla ovat demokraattisuus ja huolenkantaminen lapsista. Ohjaava kasvatus vastaa Baumrindin auktoriteettikasvattajia. Aikuiskeskeinen kasvatus puolestaan on epädemokraattista, ja siinä lapset jäävät ilman tarkoituksenmukaista huolenpitoa ja valvontaa. (Pulkkinen 1977; 1996.)

Yleisesti on siis korostettu positiivista vanhempi-lapsi -suhdetta ja sitä, että vanhemmat kontrolloivat lapsiaan johdonmukaisesti, mutteivät liian tiukasti, ja luovat lapsilleen näin turvalliset rajat. Tämä on nähty tärkeäksi lasten sisäisen varmuuden ja yhteiskuntaan sopeutumisen kannalta. Lapsi-vanhempi -suhde on toisaalta nähty kaksisuuntaisena, mutta samalla asymmetrisenä, koska mitä pienempiä lapset ovat, sitä riippuvaisempia he ovat vanhemmistaan ja tarvitsevat hoivaa avuttomuutensa vuoksi. Tämä asymmetrinen suhde on nähty tärkeäksi lasten fyysiselle, psyykkiselle ja sosiaaliselle kehitykselle. Myöhäismodernin ajan psyykkisten valmiuksien kehittymisen katsotaan edelleen tarvitsevan Baumrindin esittämiä auktoritatiivisia, lasten kehitystä tukevia, vanhempia. (Esim. Hautamäki 2000; Keltikangas-Järvinen 2000.)

Toisaalta Baumrindin tapaiset vanhemmuuden tyylityypologiat ja yksioikoiset tulkinnat kasvatuksen ja lasten suhteesta ovat saaneet viime aikoina yhä enemmän osakseen myös kritiikkiä. Tämän lähtökohdan ongelmaksi on todet-

tu muun muassa se, ettei typologioissa oteta huomioon lasten ja vanhempien sosiokulttuurisia eroja, vaan ne esitetään ikään kuin universaaleina. Lisäksi niissä ei oteta huomioon lasten omien luonteenpiirteiden vaikutusta vanhempien toimintaan eikä sitä, että vanhemmat käyttävät erilaisia kasvatustapkeinoja eri lapsiin ja suhtautuvat eri tavoin lapsiinsa eri tilanteissa ja että vanhemmat usein neuvottelevat lastensa kanssa ja muuttavat vaatimuksiaan näiden suhteen. Tyylikäsitemähdään liian yleiseksi käsitteeksi, joka ei ota huomioon riittävästi kasvatustapahtuman dynamiikkaa ja sen eri osatekijöiden suhteita. Kriittikin esittäjien mukaan lasten socialisaation ymmärtäminen edellyttäisi laajalaisempia näkökulmia ja syvällisempää analyysia. (Esim. Darling & Steinberg 1993; Grusec, Goodnow & Kuczynski 2000.)

Ylipäätään vanhemmuuden tutkimuksessakin kaivattaisiin syvempää analyysia. Belsky (1984) esitti vanhemmuuden determinanteiksi muun muassa vanhempien kehityshistorian, persoonallisuuden, puolisoiden välisen suhteen, lasten ominaisuudet, perheen sosiaalisen lähiverkoston ja vanhempien työn. Vanhemmuus, joka vaikuttaa osin lasten kehityksen kulkuun, muodostuu siten monisivistä tekijöistä (vrt. kuvio 2). Myös Grusec et al. (2000) korostavat kuviossa 2 ilmenevää lapsen omaa osuutta vanhempien käyttäytymiseen, kasvatukseen ja koko socialisaatioprosessiin. Sekä vanhemmat että lapset vaikuttavat toistensa käyttäytymiseen ja heidän käyttämiinsä strategioihin. Molemmat tulisi nähdä keskeisinä toimijoina socialisaatioprosessissa.

Sosiaaliset suhteet

Myös lasten omien sosiaalisten verkostojen merkitys lisääntyy iän karttuesä. Lasten vertais- ja toveriryhmät onkin todettu keskeisiksi lasten myönteisen kehityksen kannalta. Vertaisryhmässä lapset oppivat sosiaalista vertailua ja sosiaalisen todellisuuden tajuamista, mikä kehittää itsetuntemusta, itse-tuntoa ja sosiaalisia taitoja (Rubin 1980). Ryhmätaitojen kehittyminen on todettu tärkeäksi myös kouluun sopeutumisen kannalta. (Ladd, Kochenderfer & Coleman 1996). Sitä vastoin lapsen epäsocialisuus ja eristäytyneisyys on riskitekijä lasten kehitykselle (Ladd, Kochenderfer & Coleman 1997; Parker & Asher 1987; Parkhurst & Asher 1992). Vertaisryhmän ulkopuolelle jääminen voi olla kehityksen riskitekijöitä etenkin, jos lapsi joutuu muiden lasten aktiivisen torjunnan kohteeksi, kokonaan syrjään muista, kokee itsensä yksinäiseksi tai tulee kiusatuksi tai kiusaajaksi lapsiryhmässä. (Laine 1998.)

Toimivia suojaavia tekijöitä ovat erityisesti myönteiset vuorovaikutussuhteet perheen ulkopuolisten aikuisten, kuten isovanhempien, päivähoitajien ja opettajien, kanssa. Erityisesti syrjäytymisriskissä oleva lapsi tarvitsee myönteistä vuorovaikutusta ja tukea niiltä aikuisilta, jotka ovat tekemisissä hänen

kanssaan. (Durlak 1997.) Toisaalta sopimaton vertaisryhmä saattaa vaikuttaa negatiivisesti lasten itsetunnon ja sosiaalisten taitojen kehitykseen sekä lisätä asosiaalisen käyttäytymisen todennäköisyyttä.

Nykyinen vahva sosiaalisuuden painotus voidaan kuitenkin myös kyseenalaistaa. Esimerkiksi Liisa Keltikangas-Järvinen (2000) ei näe tarkoituksenmukaisena sitä, että yksilöllistä kohtelua tarvitsevat pienet lapset sijoitetaan ryhmiin. Hänestä sosiaalisuuden korostaminen ja kasvattaminen ennen yksilöllisen identiteetin kehittymistä ei ole kehityspsykologisesti tarkasteltuna oikein tai edes mahdollista. Kun ryhmässä kasvanut lapsi tai nuori menettää ryhmänsä, hän menettää helposti elämänsä hallinnan ja syrjäytymisvaara on todellinen. Muutenkin Keltikangas-Järvinen (emt.) kyseenalaistaa nykyisen kehityssuuntauksen, jossa painottuu lasten ohjattu ja tuettu toiminta. Hänen mukaansa nykyajan lapset eivät kärsi niinkään virikkeiden puutteesta, vaan pikemminkin päinvastoin. Liiallinen virikkeellisyys, levottomuus ja rauhattomuus ovat lasten kehityksen kannalta kasvavia ongelmia. Tutkimuksissa olisikin pureuduttava tulevaisuudessa yhtä lailla lasten sosiaalisten suhteiden merkitykseen kuin mahdollisesti liian varhaisen ryhmävetoisen elämän vaikutuksiin lasten kehitykseen. Tämänkin kysymyksen suhteen tulisi tutkimuksissa keskittyä jatkossa tiukemmin näiden tekijöiden välitysmekanismeihin ja prosesseihin, jotka vastaisivat kysymykseen ”miten tämä tapahtuu”. Vastausten löytäminen edellyttää laajempien tulkintakehysten käyttöä.

Colemanin (1988) mukaan sosiaalinen pääoma on muiden pääomien lailla produktiivinen – se edesauttaa tietyn tavoitteen saavuttamista. Vanhempien inhimillinen pääoma ei riitä, jos heidän mielenkiintonsa suuntautuu kokonaan perheestä ja lapsista pois, esimerkiksi oman uran luomiseen. Aikuisen fyysinen poissaolo voidaan nähdä perheen sosiaalisen pääoman vajuksena. Yksinhuoltajaperheet ovat Colemanin mukaan tästä hyvä esimerkki. Toisaalta kahden vanhemman ydinperhekin voi olla sosiaalisen pääoman suhteen vajaa, jos perheeltä ja lapselta puuttuu sosiaalinen pääoma, joka muodostuu vanhempien läsnäolosta ja sosiaalisesta verkostosta. Vanhempien läsnäolokaan ei takaa perheen sosiaalisen pääoman tarkoituksenmukaisuutta, jos vanhempien ja lasten suhde ei ole vahva. Perheen sosiaalisella pääomalla, kuten muillakin pääomamuodoilla, on todettu olevan merkittävä yhteys lasten koulutusuriin (Coleman 1988; Kivinen & Rinne 1996; Hoffert, Boisjoly & Duncan 1998). Tutkimuksissa on todettu perheen vuorovaikutuksen laadun ja kasvatustyylien heijastuvan jo koulutulokkaiden konkreettisiin kouluvalmiuksiin ja opiskelustrategioihin (ks. esim. Aunola 2000; Onatsu-Arvilommi, Nurmi & Aunola 1998), jolloin epäedullisista olosuhteista tulevat lapset ovat suuressa vaarassa tulla ”uloslyödyiksi” koulujärjestelmästä ja -käytänteistä alusta alkaen.

Lapsuuden hyvinvointitutkimuksen kehitysnäkymät

Suuret yhteiskunnalliset ja ideologiset muutokset ovat vaikuttaneet merkittävästi lapsuuteen ja lapsiperheisiin niin Suomessa kuin muissakin länsimaissa viime vuosikymmeninä (Prout & James 1997). Yleisesti on esitetty, että lasten elämä on nykyään aikaisempaa paljon kompleksisempaa ja vaativampaa. Useat tutkijat ja alan ammattilaiset näkevät lasten ja lapsuuden marginalisointirisikien lisääntyneen merkittävästi viime vuosikymmeninä (Kamerman & Kahn 1997; Danziger & Danziger & Stern 1997). Perinteisen lapsuuden katsotaan väistämättä muuttuvan ja muuttuneen kulttuurin muutosten myötä (Prout & James 1997; Qvortrup 1997; Boyden 1997). Puhutaan muun muassa ”anti-lapsi -kulttuurista”: perhe-elämä ja laajemmin yhteiskuntaelämä on muuttunut siten, ettei lapsilla ole näissä juuri tilaa, eivätkä he saa riittävästi rakentavia ja suojaavia aineksia kiinnittyäkseen tarkoituksenmukaisesti ympäröivään yhteiskuntaan. Näin tulkitsevat katsovat myöhäismodernistisen yhteiskunnan aliarvioivan ja mitätöivän perhe-elämän merkitystä, minkä myötä vanhemmat ovat menettäneet tai ovat menettämässä otteen vanhemmuudestaan.

1900-luvun loppupuolen lapsuutta on katsottu yleisesti määrittävän kaksi toisilleen vastakkaista tendenssiä: Ensinnäkin lapset ja vanhemmat ovat tulleet toisilleen läheisemmiksi samalla, kun heidän toimintamaailmansa ovat eronneet toisistaan. Toisaalta lasten elämä määrittyy yhä enemmän perheen ja koulun kautta samalla, kun lasten individualisaatiota, heidän subjektiivisia oikeuksiaan ja riippumattomuuttaan aikuisista, korostetaan. (Frønes 1997; Hautamäki 2000.) Nämä vastakkaiset tendenssit korostavat toisaalta perheen ja lapsen tiivistä sidosta samalla, kun lasten individualisaatioprosessin katsotaan murentavan perheen moraalialia ja kiinteyttä. Toisaalta lapsuuden ja perheiden katoamis- ja muutostulkintojen rinnalla löytyy runsaasti niiden pysyvyyttä ja vahvistumista kuvaavia indikaattoreita. Vanhemmuuden katoamista ja lasten ja vanhempien elämän erkaantumista koskevasta puheesta huolimatta lasten ja vanhempien yhteinen ja yhdessä vietetty aika on lisääntynyt viimeisten kymmenen vuoden aikana.

Toisistaan rajusti poikkeavat tulkinnat lapsen aseman muutoksista viittaavat siihen, että lasten hyvinvointitutkimus on vasta kehityksensä alkupäässä. Yleisemminkin hyvinvointitutkimusta on syytetty yksilöotteisuudesta eli siitä, että tutkimuksissa keskitytään muutamaiin sosiaalisiin ongelmiin jättäen suurin osa kokonaisuuden osatekijöistä tarkastelun ulkopuolelle (Gallie 1999; Room 1998). Olemme edellä hahmottaneet tulkintakehystä, jossa korostuu lasten ja lapsuuden hyvinvoinnin ja syrjäytymisriskien moniolotteisuus. Luonnostelemassamme viitekehyksessä yhdistyvät käyttäytymis- ja sosiaali-

tieteiden, yksilö- ja ryhmä- sekä lapsi–lapset–lapsuus -perspektiivit. Lähtökohtamme on, että lasten hyvinvointia ja sen riskitekijöitä tulee tarkastella yhteiskunnallisten prosessien, eri ihmisryhmien sekä yksilön elämänkulun näkökulmista. Kasautumistendenssistä huolimatta syrjäytymisprosessi ei ole niin deterministinen kuin aiemmin on esitetty. Lasten kehitys- ja elämänkulun prosessit ovat kompleksinen ilmiö, mikä asettaa tutkimukselle suuria haasteita: pelkkien riskitekijöiden toteaminen ei riitä, on kiinnitettävä huomiota riskitekijöiden kasaantumisen ohessa entistä enemmän suojaavien tekijöiden merkitykseen ja siihen, miten lapset ja lapsiperheet hallitsevat ja työstävät riskitilanteet. Mallissamme korostuu myös hyvinvointi- ja riskitekijöiden prosessipainotteisuus, mikä edellyttää näiden ja erilaisten näihin liittyvien mekanismien aiempaa syvältäluotaavampaa tutkimista. Lasten ja lapsuuden hyvinvointitutkimus kaipaa kokonaisvaltaisen tulkintakehyksen lisäksi käsitteiden vakiintumista. Valtaosa tutkimuksista pohjautuu poikkileikkaushetken aineistoon, jonka avulla ei pystytä pureutumaan ongelmien kasautumisen problematiikkaan. Sosiaalisten ongelmien moniulotteisuuden lisäksi ongelmien kehittymisen aikaperspektiivi tulisi entistä enemmän ottaa huomioon ilmiötä tutkittaessa. Syrjäytymisprosessin ja hyvinvoinnin uhkatekijöiden tutkimus- kenttä on pitkäikäisyydestään huolimatta yhä edelleen haastavien kysymysten edessä.

Vaikka nykyään tiedetään paljon riskitekijöistä, lasten syrjäytymisprosesseja ja niihin vaikuttavia toisiaan vahvistavia mekanismeja on toistaiseksi tutkittu vähän. Voidaan kuitenkin nähdä, että lapsen kehitysprosessi on hyvin kompleksinen. Riski- ja suojaajatekijät nivoutuvat toisiinsa samanaikaisesti. Esimerkiksi Rutterin (1987) mukaan riski- ja vahvuustekijät tulisi nähdä kolikon kahtena puolena. Hänen mukaansa yksinomaan riskitekijöiden toteaminen ei ole riittävä lähtökohta. Tulisi kiinnittää enemmän huomiota suojaaviin tekijöihin riskitilanteissa. (Vrt. Rönkä 1999.) Kuitenkin, mitä useammalle riskitekijälle lapsi altistuu, sitä todennäköisempiä ovat kehitykseen liittyvät ongelmat (Coie ym. 1993; Doll & Lyon 1998; Reiss & Price 1996). Monenlaisten ongelmien kasautuminen ja sen jatkuvuus merkitsevät selvää syrjäytymisriskiä sekä jo lapsuudessa että myöhemmin aikuisena. Lapsen kehitys ei ole kuitenkaan suoraviivainen seuraus hänen kasvuympäristöstään. Suotuisissakin kasvuoloissa joillakin lapsilla saattaa olla paljon ongelmia kehityksen eri alueilla. Vastaavasti monet lapset välttyvät syrjäytymisprosessilta heikoista lähtökohdistaan huolimatta. (Ks. myös Walsh 1996.)

Syrjäytymiskäsitteen käytön sopivuutta lapsuuden uhkatekijöitä kuvattaessa on kritisoitu; liitetäänhän syrjäytymiseen mm. ongelmien pitkäkestoisuuden ja kasautumisen ehto. Juuri se, ettei riskitekijöiden vaikutus ole lineaarista – vaikka hyvinvoinnin/ongelmien kasautumistendenssin olemassaoloa ei voikaan täysin kieltää – tekee syrjäytymiskäsitteen käytön ongelmalliseksi. Esimer-

kiksi lapsuuden ammattilaisten käyttämänä käsite saattaa voimistua liian deterministiseksi, jolloin syntyy myös leimautumisen ja 'ongelmien itseään ruokkimisen' uhka.

Toisena syrjäytymiskäsitteen pulmana on se, että itse ongelmiksi määritetyt tekijät ovat aina aikaansa sidottuja, kulttuurisidonnaisia. Tätä osoittaa esimerkiksi se, että lastenhuollossa tehdyt ongelmien määrittelyt ovat vaihdelleet vuosikymmenten aikana (Goddard 1996). Ongelmaksi mielletyt seikat ja niiden diagnosointikin näyttävät seuraavan ajan trendejä. Ammattikuntien eriytymisen myötä myös sosiaaliset ongelmat eriytyvät. Tämän eriytymisprosessin myötä lapsuuteen liittyviä normaaleja kehityspoikkeamia saatetaan alkaa luokitella liian herkästi erityisiksi kehitysriskeiksi, joihin puututaan liian varhain tai liian hanakasti.

Suurimman ongelman syrjäytymiskäsitteen systemaattiselle käytölle aiheuttaa ehkä kuitenkin normaaliuden ja ei-normaaliuden rajan määrittäminen. Tämä kysymys korostuu varsinkin puhuttaessa alle kouluikäisten lasten hyvinvoinnista ja syrjäytymisriskistä. Syrjäytymisen käsite perustuu normaaliuden määrittelylle. Hyvinvointiyhteiskunnan on sanottu rakentuvan erilaisten normaaliutta vaalivien instituutioiden varaan (Vobruba 2000). Tämän laajalle levinneen ja yleisesti hyväksytyyn normaaliuden kyseenalaistaminen ei ole helppoa. Kuitenkin modernin yhteiskunnan tulisi analysoida aktiivisesti sen eri toimijoiden ja instituutioiden toiminnan perustaa. Ilman hyvinvointipalvelujen lähtökohtien kriittistä arviota riskiksi nousee esimerkiksi se, että asiantuntijat sokeasti ajavat edustamiensa instituutioiden sisäistettyjä tavoitteita sen liiemmin pohtimatta, kuinka paikkansapitäviä ne ovat tämän päivän maailmassa.

Sosiaalisesta periytyvyydestä huolimatta syrjäytymisen määrittelyssä ja varsinaisissa syrjäytymistutkimuksissa on hyvin vähän kiinnitetty huomiota lasten syrjäytymiseen tai syrjäytymisriskeihin. On jopa katsottu, ettei syrjäytymiskäsitettä voi soveltaa lapsiin (ks. Heikkilä & Karjalainen 2000). Viime aikoina kuitenkin esimerkiksi Järventie (1999) ja Rönkä (1999) ovat soveltaneet käsitettä myös lapsia koskeviin tutkimuksiinsa. Erityisesti Järventien tutkimus suuntautui pieniin lapsiin. Sitten Järventie (2000) itse on todennut syrjäytymiskäsitteen problemaattiseksi lapsuustutkimusta ajatellen. Hän näkeekin identiteetin käsitteen liitettynä kansalaisuuskaasiteeseen soveltuvan syrjäytymiskäsitettä paremmin lapsitutkimukseen. Nykytutkimuksen valossa näyttääkin siltä, että hyvinvointi- ja syrjäytymistutkimuksen käsitteistöä tulisi kehittää siten, että se entistä paremmin istuisi eri kohderyhmien tarpeita ja asemaa palveleviksi. Erityisesti lapsuuden kohdalla käsitteistöä tulisi karsia leimaavat ja voimakkaasti deterministiset käsitteet, onhan kyseessä ryhmä, jolla tulevaisuus on vasta edessä. Toisaalta poliittisesti vetoavilla käsitteillä on myös puolensa. Syrjäytymiskäsitteen käytöllä on todettu olevan erityinen poliittista mielenkiintoa herättävä piirre (Walker 1999).

Kuten edellä on todettu, on vaikea vetää rajaa, mistä alkaen voidaan puhua syrjäytymisestä tai syrjäytymisriskeistä. Elettyä elämää ei kuitenkaan voi enää muuttaa. Vaikka kaikki syntyvät lapset ovat periaatteessa samalla lähtöviivalla, tosiasiallisesti koti ja se elinpiiri, jossa lapsi kasvaa, suuntaavat lapsen kehitystä sosiaalisten ja psykologisten mekanismien välityksellä aivan alusta lähtien hyvin erilaisiin suuntiin. Jotkut lapset ovat jo syntymästään asti erittäin suuressa syrjäytymisvaarassa ilman yhteiskunnan tukitoimenpiteitä ja joskus niistäkin huolimatta.

VIITTEET

- ¹ Artikkeliliitty Suomen Akatemian "Origins of Exclusion in Early Childhood" -hankkeeseen (n:o 73613).

KIRJALLISUUS

- Aunola, Kaisa (2000) Miksi lapsi menestyy heikosti koulussa? Perhe ja koulu suoritusstrategioiden kehitysympäristöinä? *Psykologia* 35, 271 – 279.
- Baumrind, Diana (1967) Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs* 75, 43 – 88.
- Baumrind, Diana (1993) The Average Expectable Environment Is Not Good Enough: A Response to Scarr. *Child Development* 64, 1299 – 1317.
- Beckman, Paula J., Barnwell, Deirdre, Horn, Eva, Hanson, Marci J., Gutierrez, Sonya & Lieber, Joan (1998) Communities, Families, and Inclusion. *Early Childhood Research Quarterly* 13, 125 – 150.
- Belsky, Jay (1984) The determinants of parenting: a process model. *Child Development* 55, 83 – 96.
- Bourdieu, Pierre (1986) The Forms of Capital. In John G. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 241 – 258.
- Boyden, Jo (1997) Childhood and the policy makers: A Comparative Perspective on the globalization of childhood. Teoksessa Allison James & Alan Prout (eds) *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press.
- Bronfenbrenner, Urie (1979) *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Harvard University Press. England.
- Bronfenbrenner, Urie & Ceci, Stephen J. (1994) Nature-nurture reconceptualized in development perspective: A bioecological model. *Psychological Review* 101, 568 – 586.

- Coie, John D., Watt, Norman F., West, Stephens G., Hawkins, D., Asarnow, J. R., Markman, H.J., Ramey, S.L., Shure, M.B. & Long, B. (1993) The science of prevention: a conceptual framework and some directions for a national research program. *American Psychologist* 48, 1013 – 1022.
- Coleman, James S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94S, 95 – 120.
- Connell, James P., Spencer, Margaret B. & Aber, J. Lawrence (1994) Educational Risk and Resilience in African-American Youth: Context, Self, Action, and Outcomes in School. *Child Development* 1994, 493 – 506.
- Cunningham, Hugh (1996) *Children & Childhood in Western Society since 1500*. London & New York: Longman. 2 pr.
- Cunningham, Hugh (1991) *The Children of the Poor. Representations of Childhood since the Seventeenth Century*. Oxford: Blackwell.
- Daniel, Paul & Ivatts, John (1998) *Children and social policy*. London: Macmillan.
- Danziger, Sheldon, Danziger, Sandra & Stern, Jonathan (1997) The American paradox: High income and high child poverty. In Giovanni, A. Cornia & Sheldon Danziger (eds.) *Child poverty and deprivation in the industrialized countries 1945 – 1995*. A UNICEF International Child Development Centre Study. Oxford: Clarendon Press.
- Darling, Nancy & Steinberg, Laurence (1993) Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin* 113, 487 – 496.
- Deater-Deckard, Kirby (2000) Parenting and Child Behavioral Adjustment in Early Childhood: A Quantitative Genetic Approach to studying Family Processes. *Child Development* 71, 468 – 484.
- Doll, Beth & Lyon, Mark A. (1998) Risk and resilience: Implications for the delivery of educational and mental health services in schools. *School Psychology Review* 27, 348 – 363.
- Duncan, Greg J. & Brooks-Gunn, Jeanne (2000) Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development. *Child Development* 71, 188 – 196.
- Durlak, J.A. (1997) Primary prevention programs in schools. *Advances in Clinical Child Psychology* 19, 283 – 318.
- Forssén, Katja (1993) Suojaverkon lapsiperheet. Sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja A:2. Turun yliopisto.
- Frones, Ivar (1997) The Transformation of Childhood: Children and Families in Postwar Norway. *Acta Sociologica* 40, 17 – 30.
- Gallie, Duncan (1999) Unemployment and social exclusion in the European Union. *European Societies*, 1, 2.
- Gauthier, Anna H. (1996) *The State and the Family. A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Goddard, Chris (1996) *Child abuse and child protection*. Australia: Churchill Livingstone.
- Gordon, Jack & Jordan, Bill (1999) Social Capital and Child Welfare. *Children & Society* 13, 245 – 256.

- Grinde, Turid V (1993) Child Welfare as a Gateway to Knowledge of Children and Families. In Politics of Childhood and Children at Risk. Provision – Protection – Participation. International Expert Meeting Kellokoski, Finland 22 – 24 August 1992. Eurosocial Report 45/1993, 95 – 99.
- Grusec, Joan E., Goodnow, Jacqueline J. & Kuczynski, Leon (2000) New Directions in Analyses of Parenting Contributions to Children's Acquisition of Values. *Child Development* 71, 205 – 211.
- Hautamäki, Airi (2000) The Matrix of Relationships in the Late Modern Family in the Nordic Countries: A Haven in a Heartless World, a Disturbed Nest or a Secure Base? In Airi Hautamäki (ed.) *Emergent Trends in Early Childhood Education – Towards an Ecological and Psychohistorical Analysis of Quality*. Helsinki: Department of Teacher Education, University of Education, Research Report 216, 33 – 121.
- Heikkilä, Matti (1990) Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasaantumisesta Suomessa. Helsinki: Sosiaalivaltion julkaisu 8.
- Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (2000) (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Helsinki: Gaudeamus.
- Helne, Tuula & Karisto, Antti (1993) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Juva: WSOY, 517 – 531.
- Hessle, Sven (1988) *Familjer i sönnerfall. En rapport från samhällsvården*. Göteborg: Norstedts.
- Hofferth, Sandra L., Boisjoly, Johanne & Duncan, Greg J. (1998) Parent's Extrafamilial Resources and Children's School Attainment. *Sociology of Education* 71, 246 – 267.
- Holman, Robert (1978) *Poverty. Explanations of social deprivation*. Oxford: Martin Robertson & Company Ltd.
- Horowitz, Frances D. (2000) Child Development and the PITS: Simple Questions, Complex Answers, and Developmental Theory. *Child Development* 71, 1 – 10.
- Huston, Aletha C., McLoyd, Vonnie C. & Garcia C. Cynthia. (1994) Children and Poverty: Issues in Contemporary Research. *Child Development* 65, 275 – 282.
- James, Allison, Jenks, Chris. & Prout, Alan (1998) *Theorizing childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jonsson, Gustav (1969) *Det sociala arvet*. Stockholm.
- Järventie, Irmeli (1999) Syrjäytyvätkö lapset. Tutkimus 1990-luvun lasten perushoivasta, hyvinvoinnista ja lasten suojelupalvelujen käytöstä Helsingissä. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu 6.
- Järventie, Irmeli (2000) Lasten syrjäytyminen – laiminlyöty alue tutkimuksessa ja politiikassa. Teoksessa Matti Heikkilä & Jouko Karjalainen (toim.) *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Helsinki: Gaudeamus, 135 – 153.

- Kamerman, Sheila B. & Kahn, Alfred J. (1997) Investing in children: Government Expenditure for children and their families in Western industrialized countries. Teoksessa Giovanni, A. Cornia & Sheldon Danziger (eds.) Child poverty and deprivation in the industrialized countries 1945 – 1995. A UNICEF International Child Development Centre Study. Oxford: Clarendon Press.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (1998) Different methods – Different results: approaches to multidimensional poverty. Teoksessa: Hans-Jürgen Andress (ed.) Empirical poverty research in a comparative perspective. Ashgate: Aldershot, 167 – 203.
- Karvonen, Sakari, Hermanson, Elina, Sauli, Hannele, Harris, Hanna. (2000) (toim) Lasten ja nuorten hyvinvointi 1990-luvulla. Stakesin tilastoraportti 1. Helsinki.
- Katainen, Saara (1999) Temperament and Development: A Longitudinal study of temperament-mothering interaction and the development of temperament, depressive tendencies and hostility. University of Helsinki Department of Psychology Research Reports No. 20.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (2000) Tunne itsesi, suomalainen. Helsinki: WSOY.
- Kokko, Katja & Pulkkinen, Lea (2000) Aggression in childhood and long-term unemployment in adulthood: a cycle of maladaptation and some protective factors. *Developmental Psychology* 36, 463 – 472.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1996) The social inheritance of education. Equality of educational opportunity among young people in Finland. *Statistics Finland*.
- Ladd, Gary W., Kochenderfer, Becky J. & Coleman, Cynthia C. (1996) Friendship quality as a predictor of young children's early school adjustment. *Child Development* 67, 1103 – 1118.
- Ladd, Gary W., Kochenderfer, Becky J. & Coleman, Cynthia C. (1997) Classroom peeracceptance, friendship, and victimization: Distinct relational systems that contribute uniquely to children's school adjustment? *Child Development* 68, 1181 – 1197.
- Laine, Kaarina (1998) Alkaako kaveripiiristä syrjäytyminen jo päiväkodissa? *Kasvatus* 29, 491 – 500.
- Lehtinen, Anna-Riitta (2000) Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. *Sophi, Jyväskylän yliopisto*.
- Maccoby, Eleanor E. & Martin, John A. 1983. Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. Teoksessa Eileen, M. Hetherington (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol 4. Socialization, personality, and social development*. New York: Wiley, 1 – 101.
- Onatsu-Arvilommi, Tiina P., Nurmi, Jari-Erik & Aunola, Kaisa (1998) Mothers' and fathers' well-being, parenting styles, and their children's cognitive and behavioural strategies at primary school. *European Journal of Psychology of Education* 13, 543 – 556.

- Parker, Jeffrey J. & Asher, Steven R. (1987) Peer acceptance and later personal adjustment: Are low-accepted children "at risk"? *Psychological Bulletin* 102, 357-389.
- Parkhurst, Jennifer T. & Asher, Steven T (1992) Peer rejection in middle school: subgroup differences in behavior, loneliness, and interpersonal concerns. *Developmental Psychology* 28, 231 – 241.
- Prout, Allan & James, Allison (1997) A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. Teoksessa Allison James & Alan Prout (eds) *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press.
- Pulkkinen, Lea (1977) *Kotikasvatuksen psykologia*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pulkkinen, Lea (1996) Sosiaalinen kehitys lapsuudessa ja nuoruudessa. Teoksessa Lea Pulkkinen (toim.) *Lapsesta aikuiseksi*. Jyväskylä: Atena, 29 – 44.
- Qvortrup, Jens (1997) A voice for children in statistical and social accounting: a plea for children's right to be heard. Teoksessa Allison James & Allan Prout (eds) *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press.
- Raitasalo, Raimo (1995) *Elämänhallinta sosiaalipolitiikan tavoitteena. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1*. Helsinki.
- Reiss, David & Price, Richard H. (1996) National research agenda for prevention research – the national institute of mental health report. *American Psychologist* 51, 1109 - 1115.
- Ringen, Stein (1997) *Citizens, families and reform*. Oxford: Clarendon Press.
- Rintanen, Hannu (2000) *Terveys ja koulutuksellinen syrjäytyminen nuoren miehen elämänkulussa*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Ritakallio, Veli-Matti (1991) *Köyhyys ei tule yksin. Sosiaali- ja terveyshallitus, tutkimuksia 11/1991*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Rohner, Ronald P. (1986) *The warmth dimension, foundations of parental acceptance – rejection theory*. USA: Sage Publications.
- Room, Graham (1998) *Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization*. Mimeo, University of Bath.
- Rubin, Zick 1980. *Children's friendships*. Shepton Mallet: Open books.
- Rutter, Michael D. 1987. Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. *American Journal Orthopsychiatric* 57 (3), 316 – 331.
- Rönkä, Anna 1999. The accumulation of problems of social functioning. *Jyväskylä studies in Education, Psychology and Social research* 148.
- Sallinen, Marjukka & Kinnunen, Ulla (2001) Taloudellinen stressi ja perheen hyvinvointi: yhteyksiä välittävät mekanismit. *Psykologia* 36, 245 – 256.
- Sauvola, Anu (2001) *The Association between Single-parent Family Background and Physical Morbidity, Mortality, and Criminal Behaviour in Adulthood*. Department of Psychiatry, University of Oulu.
- Scarr, Sandra (1993) Biological and Cultural Diversity: The Legacy of Darwin for Development. *Child Development* 64, 1333 – 1353.

- Scarr, Sandra (1992) Development Theories for the 1990's: Development and Individual Differences. *Child Development* 63, 1 – 19.
- Stenberg, Sten-Åke 1994. Family structure and the inheritance of welfare dependence. An inter-generational study in postwar Sweden. Teoksessa *Project Metropolitan* 39. Studies of a Stockholm cohort. A longitudinal study of a Stockholm cohort. Research report No 39. Department of Sociology, University of Stockholm.
- Tähtinen, Juhani (1992) Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatusmoraliteetin ja -suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850 – 1989 suomenkielisten kasvatusta- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 157.
- Vobruba, George (2000) Actors in processes of inclusion and exclusion: Towards a dynamic approach. *Social Policy & Administration*, vol 34, 5. 601 – 613.
- Walsh, Froma (1996) The concept of family resilience: crisis and challenge, *Family Process* 35, 261-281.
- Walker, Robert (1999) (toim) Ending child poverty. Popular welfare for the 21st century? Bristol: The Policy Press.
- Wyman, Peter A., Cowen, Emory L., Work, William C., Hoyt-Meyers, Lynne, Magnus, Keith B. & Fagen, Douglas B. (1999) Caregiving and Developmental Factors Differentiating Young At-Risk Urban Children Showing Resilient versus Stress-Affected Outcomes: A Replication and Extension. *Child Development* 70, 645 – 659.
- Zill, Nicholas, Moore, Kristin A., Smith, Ellen W., Stief, Thomas & Coiro, Mary J. (1995). The life circumstances and development of children in welfare families. A profile based on national survey data. Teoksessa P. Lindsay Chase-Lansdale & Jeanne Brooks-Gunn. (eds) *Escape from poverty. What makes a difference for children?* Melbroune: Cambridge University Press.

Osa 2

KOKEMUKSEN TYÖSTÄMISEN PROSESSEJA

Hannele Forsberg

ASIANOSAISET JA MARGINAALIA KOSKEVA KERRONTA

Sosiaalityön keskeinen tavoite on auttaa ihmisiä löytämään selviytymisen keinoja ja voimavaroja erilaisissa elämän ongelma- ja kriisitilanteissa. Viime aikoina on peräänkuulutettu tutkimustietoa tehokkaimmin selviytymistä edistävästä auttamisen ja itseavun menetelmistä; painopiste on auttamisen lopputuloksissa ja onnistumisissa. Yhtä tärkeää sosiaalityössä on kuitenkin pyrkiä ymmärtämään myös sitä mitä on tavanomaisuuden murtuminen, ulkopuolisuus ja toiseus ihmisten kokemana. Tällöin on katsottava edistyksen ja onnistumisten taakse ja ohi, marginaaliin, reunalle, rajalle.

Tässä kirjan osassa “Kokemuksen työstämisen prosesseja“ tutustutaan joidenkin marginaaliin olettamiemme ihmisten ja ihmisryhmien marginaalia ja normaalia koskevaan kerrontaan. Alun käsitteellisten keskustelujen jälkeen vuoron saavat empiirisille aineistoille perustuvat laadulliset tarkastelut, joiden kautta marginaaliin ehdotetaan suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa toistaiseksi vähemmän tunnettuja ryhmiä, kuten esimerkiksi nuoret huumaiden käyttäjät, hiviin sairastuneet homomiehet ja sosiaalityöntekijänaiset. Pitkään yhteiskuntamme perussyrjäytyjänä pidetty perheetön, vähän koulutettu ja alhaiseen sosiaaliryhmään kuuluva työtön mies saa rinnalleen uudenlaisia ryhmiä. Painopiste on laadullisissa ja erityisissä tarkasteluissa.

Sosiaalinen haastaa henkilökohtaisen

Ihmisten henkilökohtaiset kokemukset nousivat merkityksellisiksi suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa 1980-luvulla, jolloin alleviivattiin asiakas- ja asianomaisnäkökulman tärkeyttä. Professionaalisen tietämisen oheen peräänkuulutettiin omakohtaisuuden ja asianosaisuuden luomaa oikeutta

tietämiseen. Subjektiivisen kokemuksen huomioimisen merkitys vahvistui naistutkimuksen virittämänä 1980- ja 1990-lukujen taitteessa. Postmodernin aalto teki kokemuksen käsitteestä sittemmin ongelmallisen. Tutkijoiden ei enää nähty kykenevän tavoittamaan ihmisten kokemusta sellaisenaan; uskomus kokemuksen kautta saadusta välittömästä todellisuuskuvasta problematisoiti. Ongelmallisena alettiin pitää myös yhteisiksi määriteltyjä marginaalien tai naiseuden kokemuksia. Henkilökohtaisesta kokemuksesta tuli yhä painokkaammin kokemuksen tilannesidonnaista ja sosiaalisesti välittyntä kertomista, konstruointia ja tulkintaa. Alettiin painottaa sitä, miten kulttuuriset käsitykset toivottavasta ja hyvästä elämästä toimivat subjektiivisen nimeämisen varantona; myös se kenelle kokemuksesta kerrotaan kehystää koettua. Suhteellistumisestaan huolimatta ihmisten erityisiä elämäkokemuksia koskevat näkemykset, ajatukset ja tunteet ovat sosiaalityön tutkimuksessa edelleen tärkeitä. Kokemuksen käsitteeseen liittyvien pulmien huomioimisen ja väistämisen tavat vaihtelevat ilmiöstä kiinnostuneissa tutkimuksissa.

Sosiaaliin ongelmiin liittyvistä yksilöiden “ongelmaidentiteeteistä” kirjoittaessaan Jaber Gubrium ja James Holstein (2001) toteavat, että ajatus ihmisen sisäisestä minästä ja siihen kuuluvista henkilökohtaisista kokemuksista on modernin kauden tuote. Tässä ajattelussa henkilökohtaiset kokemukset paikantuvat ihmisen sisäiseen maailmaan, joka on vastakohta sosiaaliselle maailmalle. Aikuisuuden saavutettuaan sisäisen minän ajatellaan olevan jokseenkin pysyvä. Postmodernissa henkilökohtaisen minän ja sosiaalisen maailman suhde on joutunut uudelleen ajattelun kohteeksi: sosiaalinen minä muuttaa etualalle. Näin käy myös valtaosassa kirjan tämän osan luvuista. Marginaaliin sovitettavien ihmisten/ihmisryhmien henkilökohtaisista kokemuksista puhumista kaihdetaan. Sen sijaan korostuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tuotettavat minän puhunnan ja konstruoinnin tavat: tutkija ja tutkittava luovat yhdessä haastattelukeskustelussa kokemuksille merkityksiä, tutkittava käyttää hyväkseen ja haastaa kulttuurissa runsaasti tarjolla olevia kokemuksen ja minän kerronnan resursseja. Tutkija valitsee mistä näkökulmasta hän näin jäsenyviksi ajatelluista kokemuksista kirjoittaa. Kokemuksen käsitteen sijaan puhutaan mieluummin esimerkiksi identiteettistä, muistoista, minän kerronnan tavoista ja subjektiaseamista. Tarkasteluun asettuvat erilaiset minän työstämisen tavat ja prosessit.

Marginaalin monet sävyt

Arjen kokemusten tasolta lähtevissä tarkasteluissa marginaali saa erilaisia ulottuvuuksia. Harriet Strandellin, Ilse Julkusen ja Katri Lammisen kirjoj-

tuksessa marginaalisuus on ennen kaikkea *innovatiivisuutta ruokkiva potenti-aali*. Marginaali on luova tila, josta löydetään vaihtoehtoja normaalille. Lastensuojelunuorten aktivointiin liittyneen projektikerronnan kautta havaitaan normaalin työ- ja elämänkulkuputken pakottavuus ja peräänkuulutetaan, edelleen nuorten puhuntaan pohjaten, toisin toiminnan mahdollisuuksia. Toisessa, Elina Virokannaksen kirjoittamassa luvussa marginaali on siitä kertovien nuorten *valinta*, joka jäsenyy hallitsevasti mitänsanomattoman *normaalin vaihtoehdoksi*. Tällöin huumeiden kanssa ongelmiin joutuneet nuoret esittävät normaalin alueena, josta on pyrittävä aktiivisesti eroon. Kolmannessa, Kari Huotarin hiv-positiivisten miesten kanssa käymille keskusteluille perustuvassa luvussa marginaali saa moniulotteisempia sävyjä: *yksinäisyys, kurjuus, vaihtoehdottomuus* kuuluvat sinne – silti elämän voidaan kuvata olevan *samanaikaisesti tavallista*. Olennaista on, että marginaalisuus on myös *prosessi*, jossa on erilaisia vaiheita. Shokeeraavien alkuvaiheiden jälkeen voidaan elää vaihetta, jossa marginaalisuus *mahdollistaa persoonallisen kasvun, kirkastaa olennaisen ja toimii uutena alkuna*. Neljäs Heli Valokiven kirjoittama luku tarkastelee yhteiskunnan marginaaliin itse itsensäkin paikantavien kriminaalihuollon naisasiakkaiden näkemyksiä asiakkaana olemisesta. Keskiöön asettuu auttamistyöntekijöiden suhtautuminen marginaalissa elävään asiakkaaseensa. *Kanssakulkijuus marginaalissa ja välimatkan ylläpitäminen marginaaliin* tuottavat erilaisia versioita naisten asiakkuudelleen antamista merkityksistä. Tärkeää naisten asiakkuuskokemuksissa näyttää olevan kokemus kohdatuksi tulemisesta, mikä kiinnittyy kokemukseen työntekijän kanssakulkijuudesta. Viimeisessä luvussa marginaaliin asetetaan koemielessä sosiaalityöntekijät itse. Päivi Petrelius muistelee yhdessä sosiaalityöntekijänaisten kanssa ristiriitaiseksi koettuja sosiaalityön tilanteita. Kysymys kuuluu: ovatko sosiaalityöntekijänäiset marginalisoituja työelämän toimijoina? Artikkelit tuo esiin *tavalliseksi ja normaaliksi oletetun ihmisryhmän tilanteisia marginaaliin joutumisen kokemuksia ja siihen liittyvän itsereflektion mahdollisuuksia*.

Marginaalia koskevat kokemukset jäsenyvät tutkijoiden tarkastelemassa kerronnassa monenlaisiksi versioiksi, joista osa kaihtaa totuttuja normaalin määritelmiä. Esiin piirtyvät versiot haastavat perinteistä normaalibiografista ajattelua, kritisoivat kiinteäksi ajateltua identiteetti-käsitettä, hämärtävät ja sekoittavat normaalin ja marginaalin välistä rajaa. Marginaalin kokemukset eivät ole vain negatiivisia, vaan ilmi tulee varsin paljon marginaaliin liittyviä myönteisiä puolia. Richard Sennettä (1998, 133) mukaellen voisikin kysyä, missä määrin tilanteisuuteen vannota sekä toisiin ja uusiin mahdollisuuksiin kurottava postmoderni näkökulma jättää tilaa epäonnistumisen tunteille ja kivulle elämän murtumakohdissa. On hämmästyttävää, että marginaalia koskeva kerronta on niin myönteistä hallitsevalta sävyiltään.

Sosiaalityötä ajatellen yhdeksi kiinnostavaksi kysymykseksi nousee se, millä välineillä ja millaiseen tietoon pohjaten se kohtaa väitetyin minän sirpaloitumisen ja koosteisuuden, hetkellisyys, joustavuuden. Vai kohtaako se yhä myös “jähmeitä” minuuksia, jotka eivät suostu tai kykene muuntautumaan ja joustamaan ajan vaatimusten mukaisesti? Miten ammatillinen tietäminen ja vastaan tulevien ihmisten kokemustieto kohtaavat toisensa? Asettuvatko ne hierarkisiin vai dialogisiin suhteisiin?

KIRJALLISUUS

- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2001) Introduction: Trying Times, Troubled Selves. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim.) Institutional Selves. Troubled Identities in A Postmodern World. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Sennett, Richard (1998) The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. New York & London: Norton.

‘KU OIS VAAN SELLANE NORMAALI ELÄMÄ’ elämänkulku marginaalista katsoen

”Toiveena on, että viiden vuoden päästä olisi kaupungin vuokra-asunto, ajokortti, auto ja poikaystävä sekä töitäkin ja opiskelupaikka”. Toive on peräisin helsinkiläisen lastensuojelunuoren haastattelusta, joka on osa HELSA-tutkimusprojektin aineistoa¹. Haastatteluissa selvitettiin nuorten elämäntilannetta ja siinä tapahtuneita muutoksia sekä tulevaisuuden näkymiä.²

Nuorten haastatteluja tehdessämme ja niitä lukiessamme panimme merkille, että niitä voimakkaasti jäsentävä piirre oli pyrkimys suhteuttaa kerrottu omaan käsitykseen normaalista elämäntilannesta. Nuoret loivat tästä viitekehyksen kertomukselleen. Päätimme paneutua syvällisemmin teemaan, joka on kiehtonut meitä pitkään ja joka synnytti keskustelua monessa tutkimusprojektin tapaamisissa. Minkälainen on se ’normaali’ elämäntilanne, jonka nuoret konstruivat kertomuksensa puitteiksi, ja johon suhteuttavat kokemaansa? Ja mihin nuori sijoittaa itsensä toimijana?

Voidaan tietysti kysyä, eivätkö kaikki ihmiset suhteuta – taustasta ja iästä riippumatta – omaa elämäänsä kuvaan normaalista elämästä, olivat omat kokemukset sitten millaiset tahansa? Erot lastensuojelunuorten ja muiden välillä eivät tässä suhteessa välttämättä ole kovin dramaattisia. Miksi heidän käsityksensä normaalista sitten kiinnostaa? Kiinnostavaksi sen tekee se, että he katsovat ’normaalia’ ’marginaalista’ käsin.

Haastattelemillamme nuorilla ’normaali’ oman kertomuksen kehyksenä tuntui pakottavammalta kuin nuorilla yleensä. Nuorilla, joilla on muita heikommat lähtökohdat ’normaaliin’ kiinni pääsemiseksi, on samalla pienempi liikkumavara sen suhteen. Normaalin normatiivisuus nousee selvästi esille näiden nuorten kohdalla. Tämän takia ryhmä on kiinnostava: normaalin ’rikkoina’ he tekevät näkyväksi sen olemassaolon ja sen miltä normaali näyttää.

Normaali marginaalista katsoen

Kun ajattelemme lastensuojelun nuoria marginaalissa olevina emme ensisijaisesti viittaa niihin erityisiin elämäkokemuksiin, joiden ansiosta nuoret ovat päässeet tai joutuneet lastensuojelun piiriin, ja joista johtuen heillä on erityisiä vaikeuksia esimerkiksi päästä kiinni työelämään. Emme tämän artikkelin puitteissa paneudu kysymykseen siitä, missä määrin nuoret ovat faktisesti syrjäytyneitä tai syrjäytymisvaarassa – tästä olemme kirjoittaneet arviointiprojektin loppuraportissa (Julkunen, Strandell, Kangas 2000). Ajattelemme, että nuorten suhtautumiseen omaan elämäänsä ja omiin mahdollisuuksiinsa vaikuttaa paljon se *miten heihin suhtaudutaan*. Lastensuojelun asiakkaina he ovat olleet ja ovat edelleen sosiaaliviranomaisten normaalistavien interventioiden kohteena. Työttömiä, lastensuojelutaustaisia nuoria instituutiot säätelevät huomattavasti, ja he ovat voimistuvan valtiovallan kohteena (Puuronen 1997). Interventioita ovat esimerkiksi riskitekijöiden tunnistaminen ja nimeäminen, avohuollon tukitoimet, huostaanotto, sijaishuolto, jälkihuolto, tuettu asuminen. Interventioiden kautta nuoret määrittyvät syrjäytymisvaarassa oleviksi. Syrjäytymiskeskustelu on iskostunut julkiseen keskusteluun, tarttunut poliitikkojen, viranomaisten, kenttätyötä tekevien ja tutkijoiden puheeseen (Helne 1994, 32–33).

Olemme kiinnostuneita siitä, miten haastattelemamme nuoret kertoessaan itsestään peilaavat 'meidän' suhtautumista 'heihin' syrjäytymisvaarassa olevana ryhmänä. Heidän elämäkokemuksensa eivät välity suoraan kerrottuun. Ne siivilöityvät sen tietoisuuden kautta, että lastensuojelun nuoret muodostavat erityisen ryhmän, josta yhteiskunnassa on vallalla tiettyjä käsityksiä, ja joka on viranomaisten erityishuomion kohteena.

Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten lastensuojelun nuoret kertoessaan omasta elämäntilanteestaan ja pärjäämisestään käyttävät tietoisuuttaan siitä mikä on normaalia kertomuksensa kehystäjänä. 'Heidän' kertomustensa avulla voimme tarkastella 'meitä' ja 'meidän' edustamia arvoja ja järjestyksiä. Miten syrjäytymisvaarassa oleviksi määritellyt nuoret itse näkevät tai konstruoivat sen, mistä ovat vaarassa syrjäytyä? Minkälaista heidän elämänsä pitäisi olla jotta se istuisi 'meidän' (normaaliyhteiskunnan) luomiin puitteisiin?

Olemme kiinnittäneet huomiota myös lastensuojelun nuorten kertomusten *ambivalenttisuuteen*. Ajattelemme ambivalenttisuuden liittyvän nimenomaan 'normaalin' ahtauteen ja sen normatiivisuuteen ja pakottavuuteen. Normaaliin pyrkiminen koetaan palkitsevana. Sen saavuttamisen vaikeuden takia se samalla torjutaan. Mitä kauempana normaalista kokee itse olevansa, sitä ristiriitaisemmaksi sen normatiivisuus muodostuu. Kun vielä liittyy mukaan marginaalisuuskäsitteen poliittisuuden, pyrkimyksen pakottaa kaikki kan-

salaiset saman arvojärjestelmän piiriin (ks. Helne 1996, 297), ambivalenttisuus sen kuin lisääntyy. Jos syrjäytymistä ei määritellä integraatiosta lähtien, vaan vaihtoehtoiseksi yhteisöllisyydeksi, yhteiskunnan normalisoivien representaatioiden ulkopuolelle jäämiseksi tai jättäytymiseksi, saa marginaalisuus (myös) toivottuna ja luovana tilana jalansijaa (mt., 293–295). Tietoisuus normalisoivista representaatioista ja myös toisten (vaihtoehtoisten) yhteisöllisyyksien olemassaolosta – tässä tapauksessa esimerkiksi kaveriporukat ja vapaa-aikaan liittyvä toiminta – tuottavat ambivalenssia, jota haastattelemamme nuoret työstävät kertomuksiansa yhtenä juonteena.

Aikuistuminen siirtymävaiheena

Haastattelemamme nuoret ovat normaalistavien interventioiden kohteena paitsi lastensuojelun asiakkaina *myös nuorina*. Nuorina heihin kohdistuu *siirtymävaiheen* normalisoivia representaatioita. Aikuistuminen käsitetään ”siirtymävaiheeksi” ja siitä keskustellaan siirtymisenä. Nuoruudesta siirrytään aikuisuuteen tiettyjen instituutioiden välityksellä, joista keskeisimmät ovat työmarkkinoille tulo, kotoa lähteminen ja perheen perustaminen (Wyn & White 1997). Wyn ja White (1997, 98) kiinnittävät huomiota siirtymävaiheen käsitteen normatiivisuuteen ja lineaarisuuteen. Siihen sisältyy ennako-oletus yksioikoisesta siirtymisestä nuoruuden ”väli”vaiheesta aikuisuuden ”valmiiseen” tilaan, vaikka todellisuudessa siirtymiset ovat moniulotteisia ja monisuuntaisia tapahtumia (Wyn & White 1997, 94–98). Siirtymävaiheeseen kiinnitetäänkin yleensä huomiota ongelmapainotteisesti, kun asiat eivät etenekään selväpiirteisesti (Griffin 1997).

Siirtyminen nuoruudesta aikuisuuteen edustaa elämänkaari- tai elämänvaihemallia, jolla tarkoitetaan eteenpäin vievää, lapsuudesta nuoruuden kautta aikuisuuteen kulkevaa institutionaalista ”käsikirjoitusta”. Yksilöltä edellytetään ikämääräytyneitä tehtäviä, joiden toteuttamisen puolestaan ajatellaan edellyttävän tiettyjä ominaisuuksia, taitoja ja valmiuksia. Elämänkaarimalli toimii eri elämänvaiheiden tapahtumien tunnistamisessa ja arvottamisessa, merkitysten lataajana. (Hoikkala 1992, 14–15; 1993, 15–21)

Lastensuojelunuorilla institutionaalinen siirtyminen saa omat erityispiirteensä, erityisesti niiden kohdalla, jotka asuvat laitoksissa, joista tietyn iän saavuttettuaan muuttavat pois. Näitä siirtymisiä ja siinä syntyneitä ongelmia helpottamaan ja hallinnoimaan on luotu erityisinstituutiot, kuten tuettu asuminen ja jälkihuolto, jossa sosiaalityöntekijä pitää yhteyttä nuoreen jonkin aikaa laitoksesta poismuuttamisen jälkeen. Myös HELSA ja HELSAn kaltaiset juuri tälle kohderyhmälle suunnatut projektit ja ohjelmat ovat näitä erityisinstituutioita.

Erityisinstituutioille on nykyisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa aivan

erityinen tilaus, sillä siirtymävaihe koulusta työelämään on monimutkaistunut. Suomessa siirtymävaiheeseen alettiin kiinnittää uudenlaista huomiota 1990-luvulla, jolloin suurtyöttömyys muutti elämänmallia ja jolloin koulutuksen rooli siirtymisessä muutti muotoaan ja sen arvon ennustettavuus väheni (Nyyssölä & Pajala 1999; Komonen 2001). Nyyssölän ja Pajalan mukaan (1999, 144; Nyyssölä 1999, 174-175) suomalainen koulutuksesta työelämään siirtyminen on muuttumassa katkoksellisemmaksi ja epävarmemmaksi, mikä ilmenee työttömyysjaksoina, koulutuksen keskeyttämisinä sekä normaalien työsuhteiden puuttumisena. Oman osansa katkoksellisuuteen on tuonut harjoitettu työvoimapolitiikka, jolla haluttiin torjua 1990-luvun alkupuolella räjähdysmäisesti kasvanutta nuorten työttömyyttä (Julkunen 2000). Lyhytkestoiset työvoimapolitiittiset koulutus- ja tukityöllistämisyksiköt ovat tulleet normaalin työllisyyden tilalle (Aho & Vehviläinen 1997, 14-18). Osaa nuorista on alettu määritellä ”syrjäytymisvaarassa oleviksi”, ja heille on alettu järjestää erityisiä tukitoimenpiteitä ja ohjelmia työmarkkinoille integroinnin helpottamiseksi ja syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Tässä erilaiset aktivointiprojektit - ja niitä arvioivat tutkimushankkeet - astuvat kuvaan.

Elämänkulku kertomisen välineenä

Normaalielämänkululla tarkoitamme tässä nuorten haastattelupuheesta nousevaa kuvaa siitä millainen on normaali aikuistumisen ja työelämään siirtymisen malli. Malli ilmentää samalla elämänkulun muotoutumista rakenteellisten ehtojen ja yksilötason valintojen välisessä vuorovaikutuksessa (Levy 1996, 83-104). Elämänkulku rakentuu enemmän tai vähemmän määrättyjen kaavojen mukaisesti. Puhutaan ”standardielämänkulusta” tai ”normaalibiografioista” (mt.). Normaalielämänkulun käsite viittaa diskursiiviseen maailmaan: se on tiedollinen ja tulkinnallinen resurssi, joka ohjaa ihmisten tapaa organisoida ja merkityksellistää kokemuksiaan – ja kertoa niistä haastattelussa (Gubrium ym. 1994). Tässä ei yritetä ottaa kantaa siihen, missä määrin nuoret tai ihmiset yleensä elävät ’normaalia’ elämänkulkua, sillä todellisessa elämässä kirjo on varmasti suuri.

Konstruktivistisessa elämänkulututkimuksessa tarkastellaan miten ihmiset järjestävät ja merkityksellistävät oman elämänsä tapahtumia suhteessa aikaan. Elämänkulun käsite on keino jäsentää tapahtumia ja tehdä ne ymmärrettäviksi. Elämänkulku on eräänlainen sanasto, yhdistelmä tapoja jäsentää ja representoida kokemuksia suhteessa aikaan tilanteisessa vuorovaikutuksessa – tässä tapauksessa tutkimushaastattelussa. Muutos on elämänkulun keskeinen komponentti; elämässä tapahtuvat muutokset tulevat tulkinnan kohteeksi. Tyypillistä sa-

nastoa ovat vaihe, kriisi, käännekohta, epäkypsä ja kypsä. Myös ikäkäsitykset kuuluvat sanastoon. (Gubrium ym. 1994, 2-41.)

Kun nuori kertoo elämästään, kertomisesta itsestään tulee elämänhallinnan väline. Kertomuksista tulee elämänhallinnan näyttämöjä, joilla käsitellään menneen suhdetta nykyiseen, ja nykyisen suhdetta tulevaan. Anni Vilkkonen (1997, 52 ja 94) erottaa Laboviini ja Waletzkyyn nojautuen kertomuksesta kaksi funktiota: referentiaalisen, tapahtumia selostavan ja evaluatiivisen, kerrotun merkitystä arvioivan funktion. Kertomus menneestä suhteutuu nykyisyyteen ja siellä toimivaan arvioivan kertojan merkityksenäntoon. Evaluatiiviset ainekset antavat erillisille tapahtumille ja niiden ketjuille paikan elämän tulkinnaissa.

Seuraavassa tarkastelemme miten haastattelemamme nuoret rakentavat elämänsä ja minkälaisia rakennusaineita he tähän tarkoitukseen käyttävät.

”Poikkeavasta” kunnon kansalaiseksi

Kertomustyyppi, joka on melko runsaasti edustettuna aineistossa on *muutos*-painotteinen: se on kertomus muutoksesta huonommasta parempaan. Siitä voi selvästi erottaa ennen-vaiheen nyt-vaiheesta. Kertomukselle on tyypillistä *eteenpäinvievä juoni*, jonka mukaan elämässä edetään jostakin jonnekin, huonommasta parempaan. Kertomuksissa on melko runsaasti tapahtumien ja niiden merkitysten arviointia.

Jody Miller ja Barry Glassner (1997) ovat jenginuoria haastatellessaan huomanneet nuorten käyttävän tiettyjä narratiivisia välineitä tehdäkseen itsensä ymmärretyksi henkilöille, jotka oletettavasti eivät tunne heidän maailmaansa. Nuoret suhtautuvat käsityksiimme poikkeavasta ja normaalista joko vahvistamalla uskomuksiamme tai haastamalla ne vakuuttaen nuorten elävän itse asiassa normaalia ja tavallista, ’meidän tuntemaa’ elämää. (Miller & Glassner 1997.) Haastattelemamme lastensuojelunuoret käyttävät usein molempia välineitä saman kertomuksen puitteissa. Kertomuksen alkupää rakennetaan usein normaalista poikkeavan ympärille. Mitä lähemmäs tätä päivää nuori tulee, sitä enemmän hän sen sijaan siirtyy kertomuksessaan ’meille’ tuttuun maailmaan.

Ennen-vaiheeseen liitetään monentyyppisiä ”huonoja” asioita kuten kovaa bailaamista, rankkaa ryypäämistä ja/tai päihteiden käyttöä. Koettiin hirveitä työttömyyskausia, laiskottelua ja masennusta. Elämä lähti alamäkeen, eikä jaksettu kuin nukkua iltapäivään asti ja vetää kamaa. Hermot menivät kun kaikki meni huonosti. Elämä oli tyhjäkäyntiä, notkumista, keskeyttämisä. Ongelmat ja vaikeudet pahenivat jos tilanne kotona kärjistyi ja äidin tai molempien vanhempien kanssa tuli hankaluuksia. Vaihtoehtoisesti alkoi mennä

huonosti siinä vaiheessa kun nuori alkoi irrottautua kotoa ja muutti erilleen.

Nyt-vaihe taas täyttyy hyvistä asioista. On löytynyt hyvä poikaystävä ja perustettu kunnon koti. Nuori kokee olevansa ihan erilainen ja paljon iloisempi ihminen nyt. Hän on saanut tekemistä ja oppinut elämään itsenäisesti, minkä seurauksena itseluottamus on kasvanut. ”...on saanu kaikkee niinku, Elämä on rauhoittunut ja kaikki vanha jäänyt”. Asiat menevät nyt paljon paremmin ja nuori on tyytyväinen elämäänsä. Kaikki on raiteillaan, on turvallinen olo ja oma elämä. Nyt-vaihe on äidiksi tulemistä ja turvattua elämää. ”Elämä on kunnossa, raha-asiat pelaa ja on työpaikka, koira ja asunto. On ystäviä kenen kanssa jutella.” Nyt-vaihetta luonnehtii elämän rauhoittuminen, vastuun ottaminen, arjesta selviytyminen, tottuminen säännölliseen päivärutmiin ja aikaiseen heräämiseen sekä taloudellinen itsenäisyys.

Ennen- ja nyt-vaiheen väliin sijoittuu usein selvä käännekohta, joka muuttaa asioiden kulkua ja niille annettavia merkityksiä. Ei varmastikaan ole kovin yllättävää, että työstä ja opiskelusta, sekä HELSA:n osuudesta niiden alulle saattamiseksi, muodostuu kertomusten käännekohta. Niiden kauttahan pääsee ”kunnon kansalaiseksi”, ja juuri työn ja opiskelun tielle HELSA-projekti pyrkii lastensuojelunuuoria saattamaan.

Nuoret ovat hyvinkin tietoisia koulutuksen merkityksestä porttina normaaliin elämään, jossa eri elämänalueet loksahavat paikoilleen. Tämä tietoisuus toimiikin vahvasti kertomuksia jäsentävänä tekijänä. Opiskelu ja ammattiin valmistuminen muodostuvat aikuistumisen ja itsenäistymisen keskeisiksi väyliksi. Ne täyttävät nyt tilan, joka aikaisemmin täyttyi ”huonoista” asioista. Ne ymmärretään muutoksen moottoriksi ja niiden puolesta ollaan valmiita uhraamaan muita asioita, jotka ovat aikaisemmin näytelleet keskeistä roolia nuorten elämässä. Tällaisia asioita ovat mm. ajan vietto ystävien ja kavereiden kanssa sekä bailaaminen myöhään yöhön. Työn ja opiskelun avulla saa toimivan päivärutmin ja säännöllisyyttä elämäänsä. Laitoksissa asuvat tai asuneet nuoret taas liittävät itsenäistymisen ja elämänsä muuttumisen muita useammin asumistilanteen muutokseen, siihen että pääsee asumaan itsenäisesti.

Kun haastattelija virittää keskustelua nuoren tulevaisuuden näkymistä, kertomusten lineaarisuus ja myös pyrkimys normaaliin vahvistuvat. Nuoret rakentavat elämäänsä normaalielämäkulun käsikirjoituksen mukaisesti:

”Silleen niinku et ehkä sit perhe on niinku se tärkein ja sit on just duunit ja tommoset. Semmost mitä mutsil ja fajjal on ollu meidän kaa kun me ollaan oltu pienempiä, et normaali perhe-elämää” (pienen lapsen äiti).

”Mut tota, must ois ihana just perustaa oma perhe... mul on vaa sellane et perhe

pitäs saada ja naimisiin vois mennä nii et sit ois semmone jatkuva oma juttu”.

”Toiveena on, että viiden vuoden päästä olisi kaupungin vuokra-asunto, ajokortti, auto ja poikaystävä sekä töitäkin ja opiskelupaikka”.

Ammattiin valmistuminen, työelämään pääsy ja siellä pysyminen ovat asioiden tärkeysjärjestyksessä ykkösenä:

”Kyl mä haluun et mul on viiden vuoden päästä joku ammatti. ... Mä oon päättänyt et mä haluun (vauvan – HS), viel ku mä oon nuori, mut mä haluun ensin kuitenkin jonku koulutuksen ja jonku työpaikan.”

”Kokee vaan jotenki työn niin tärkeeks, et ei viitti mennä illal myöhään minnekään. ... Mä koen tän ittelleni hirveen tärkeeks. On niinku se elämänjärjestys”.

Nämä ovat suhteellisen valoisia kertomuksia onnistumisesta, toiveikkuudesta ja itseluottamuksen kasvamisesta. Ennen- ja nyt-vaiheet erottuvat niissä selvästi toisistaan asettuen melko pitkälle toistensa vastakohdiksi. Kertomukset huokuvat kunnollisuutta ja ”uomiin” asettumista, rauhoittumista, aikuistumista, itenäistymistä, säännöllisyyttä, tavallista elämää. Miksi normaalia ja tavallista alleviivataan kertomuksissa? Miksi kaikki on niin kunnollista? Normaali elämänkulku ei tunnu näillä nuorilla olevan pelkästään löyhä viitekehys, jota voi käyttää tai olla käyttämättä elämänsä kokemuksien kehystämisessä, vaan jokseenkin pakottava ura”putki”, josta ei sallita itselleen poikkeamia tai kriittistä etäisyyttä. Osasyys nuorten vahvaan pyrkimykseen normaaliin on varmasti kertomuksen yleisö. Tutkimushaastattelut ovat nuorten näkökulmasta katsottuna osa HELSA-projektia; edustamme siis myös tutkijoina yhteiskunnan normalistavia representaatioita. Ei myöskään ole kovin yllättävää, että nuorilla, joiden kertomuksista löytyy muutoskaari huonommasta parempaan, on useammin kuin heidän osuutensa aineistossa antaisi olettaa, avohuoltotausta. He siis edustavat lastensuojelunuorten ”parhaimmistoa”, ja ovat useammin tyttöjä kuin poikia.

Katkosura normaalin sovellutuksena

Kun katsomme miten haastattelemamme nuorten elämä on - heidän kertomansa mukaan – tähän asti kulkenut, niin lineaarisuus aika pitkälle häviää. Vain harva on edennyt vakaasti ja tasaisesti eteenpäin ankkuroituen turvallisesti työelämään ammatillisen identiteetin turvin (ks. Lamminen 2000, 67-70). Huomattavasti tavallisempaa on katkoksellisuus urankulussa, jolloin ankkuroituminen jää osittaiseksi ja haavoittuvaksi.

Osittaiselle ankkuroitumiselle on tyypillistä työ- tai koulutusjaksojen ja työstä tai koulutuksesta vapaiden jaksojen vuorottelu tietyllä säännöllisyydellä. Ollaan työssä tai koulutuksessa joitakin kuukausia, sitten pidetään vapaa jakso ja sitten jaksetaan taas innostua.

Ei voi sanoa, että tällainen vuorottelu työn ja työstä vapaiden jaksojen välillä olisi suunniteltua ja tarkoituksellista. Yhtä vähän se on myöskään jostain, joka vain sokeasti sattuu nuorille, ja jonka avuttomia uhreja he olisivat. Vuorottelussa on monentyyppisiä aineksia. Monelle nuorelle normaali työelämä aamubarhain alkavine kahdeksan tunnin työpäivineen on liikaa. Nuoret kokevat, ettei muulle elämälle jää tilaa. Muut elämänalueet, jotka ovat yhtä lailla normaalielämänkulkuun kuuluvia, kärsivät: kotia ei jakseta pitää kunnossa, ei ehditä harrastaa mitään, eikä ystäviä ja kavereita ole aikaa tavaata. Muutaman kuukauden tauko silloin tällöin palauttaa taas tasapainon työn ja muun elämän välille. Pitempiaikaisena työttömyys alkaa rasittaa, mutta lyhytaikaisena työttömyysjaksot voivat olla tervetulleita katkoksia, jotka tuovat väljyyttä liian vaativaksi koettuun työhön. Työstä vapaita jaksoja ei silloin välttämättä koeta työttömyydeksi, vaan ainakin jossain määrin ”lomajaksoiksi”. Jos tauko venyy liian pitkäksi, se alkaa kuitenkin merkitykseltään muuttua selvemmin ei-halutuksi työttömyydeksi.

”Haastattelija: Minkälaisista työttömyysaikaista oli?”

Marja: Öhmm. Se oli oikeestaan ihan hauskaa. Vois olla silleen, et joka toinen kuukausi esimerkiksi olis töissä, silloin saa paljon himas laitettua kaikkee ja pääsee käymään jossain ja inhottavaa, ku siivoo duunissa ja sitte, ku himas on kaikki ihan päin seinii, ku ei, ei jaksa enää tääl ruveta siivoamaan. Silloin jotenki helpotti hirveesti. Sai olla tosiaan rauhassaki välillä. Mut kyl se loppujen lopuksi sit jo. Mä olin enne sitä päiväkotia nii olinks mä yli puol vuotta kuitenkin työttömänä. Se rupes ole jo piste i:n päälle. Et ei helvetti, eiks tääl nyt löydy mitään ja sit siit jotenki masentu silleen ei jaksanu enää hakee mitään ja jotenki tuli, vaan et pelasin korttia ja nukuin päivät pitkät tyyliin. Semmosta. Mut ois se ihan kivaa pitää välillä semmosii viikon pauseja.”

Suomessa työajat ovat aina olleet melko joustamattomia. Esimerkiksi osa-aikatyö, joka voisi helpottaa nuorten arjen hallitsemista, on Suomessa aina edustanut normaalista poikkeavaa reunailmiötä (Julkunen & Nätti 1999, 38, 40). Naisetkaan eivät ole meillä liiemmin – päinvastoin kuin monissa Skandinavian ja muun Euroopan maissa – rikkoneet yhtenäistä työaikakuviota (mt., 44). Osa-aikatyö ei siten tarjoudu nuorillekaan normaalin elämän rakennusaineeksi. Se ei kelpaa normaalin elämän representaatioksi, eivätkä nuoret juurikaan tuo sitä esille mahdollisuutena. Vaikka joustot ovatkin lisääntyneet vuonna 1996 hyväksytyin uuden työaikalain jälkeen (mt., 44), suomalainen työaikamalli on edelleen pitkälle joko-tai -malli: joko ollaan

kokopäivätyössä tai sitten työelämän ulkopuolella; joko tehdään liikaa töitä – tai sitten ei ollenkaan.

Katkosura voidaan nähdä yhden lajin joustona, joka helpottaa työn ja muun elämän yhteensovittamista. Monille nuorille on kyse ensimmäisestä työpaikasta, jota jännitetään monesta syystä: pärjääkö, jaksanko mennä aikaisin töihin, mitä muut ajattelevat minusta ja miten suhtautuvat minuun? Tasapainon löytämistä työn ja muun elämän välille vasta opetellaan. Työsuhteiden lyhytkestoisuus ei läheskään aina olekaan nuorille ongelma. He eivät välttämättä odotakaan pitkiä työsuhteita (Lamminen 2000, 72–73). Miten hyvin katkosura toimii riippuu paljon siitä, millä tavalla työjaksojen väliin sijoittuvat vapaat jaksot ovat nuorten valittavissa ja ohjattavissa, miten paljon nuori itse voi vaikuttaa siihen milloin vapaa jakso alkaa ja varsinkin siihen milloin se loppuu.

Katkosura näyttää siten toimivan eräänlaisena (lineaarisen) normaalielämäkulun ”sovellutuksena” nuoren elämäntilanteeseen. Sen avulla nuori voi työstää normaalin ahtauteen ja pakottavuuteen liittyvää ambivalenssia. Se on tapa sovittaa työelämään osallistumista yhteen muiden tasapainoiseen elämään kuuluvien elämänalueiden kanssa – tapa joka tulee lähelle normaalia elämäntulkua. Ammatillisen koulutuksen keskeyttäneitä nuoria tutkineen Katja Komosen (2001, 102–116, 241–245) tulkinnaissa keskeyttämiset ovat osa rationaalisen koulutusuran rakentamista. Keskeyttäminen näyttäytyi usein nuoren näkökulmasta myönteisenä ratkaisuna, joka suuntasi koulutuspolkua parempaan suuntaan muodostaen siten ainakin osittain järkevän ja perustellun valinnan. Keskeyttämisiä on Komosen mukaansa tulkittu liikaa epäonnistumisena.

Edustaako katkosura sitten lainkaan poikkeamaa normaalielämäkulusta? 1990-luvun muuttuneet työmarkkinat ja työvoimapolitiikka ovat tehneet katkoksellisuudesta aikaisempaa tavallisempaa. Nuorten työ- ja koulutusuria tutkineiden Kari Nyysölän ja Sasu Pajalan mukaan (1994, 144; ks myös Komonen 2001) suomalainen institutionalisoitunut koulutuksesta työelämään siirtyminen on muuttumassa yleensäkin katkokselliseksi ja epävakaaaksi, mikä ilmenee työttömyysjaksoina, koulutuksen keskeyttämisinä ja normaalielämän työsuhteiden puuttumisena. Ainakin jonkinasteinen katkoksellisuus edustaisi silloin aivan tavallista elämäntulkua.

Normaali saavuttamattomana

Katkosura ei kuitenkaan läheskään aina toimi normaalin sovellutuksena. Työ- tai koulutusjaksot ovat lyhyitä ja niiden väliin sijoittuvat vapaat jaksot

pitkittyvät. Vapaat jaksot koetaan epämiellyttävinä, ongelmallisina ja elämänhallintaa uhkaavina epäonnistumisina. Ne merkityksellistyvät huonosti osaksi arkielämää ”...*ku must on ärsyttävää vaan makaa päivät pitkät ja olla tekemättä mitään*”. Tasapainoa työn ja muun elämän välille ei tahdo löytyä. Työtehtävätkin koetaan usein liian vaativina tai epämiellyttävinä, kanssakäymisessä muiden työntekijöiden ja esimiesten kanssa on ongelmia nuorten kokiessa helposti tulewansa pompotelluiksi ja hyväksikäytetyksi. Hermot menevät.

Kun tasapainoa ei löydy työn ja muun elämän välille, työ ja koulutus eivät myöskään toimi oikein minkäänlaisen muutoksen agentteina. Kertomuksissa ei ole tässä suhteessa ”nousua”. Muutoskaarta selvästi erottuvine ennen- ja nytvaiheineen ja käännekohtineen ei osasta kertomuksia oikein tahdo löytyä. Tyypillinen kertomuksen piirre on sen sijaan epäjatkuvuus ja sattumanvaraisuus. Kertomuksessa ei ole (selkeää) eteenpäin kantavaa juontaa, joka sijoittaisi erilliset tapahtumat laajempaan yhteyteen ja määrittäisi niiden merkityksen suhteessa toisiinsa. Asioita vain sattuu, enemmän tai vähemmän ennakoimattomasti ja hallitsemattomasti. Uskotaan sattumanvaraisuuteen, siihen että aina jotain löytyy. Opiskelu ja ammatin hankkiminen ei kiinnostaa, mutta töitä ollaan valmiita paiskimaan. Elämässä selviäminen rakentuu työnteon varaan. Aina jotain saa – tai sitten ollaan ilman. Elämä on tässä hetkessä.

Koulutuksesta tulee tällöin varsinainen kompastuskivi, sen sijaan, että se toimisi muutoksen agenttina. Koulutuksen ”neulansilmäisyys” ja pakkoluonteisuus (ks. Nyysölä 1999, 175-177) tulee koulutushaluttomilla vieläkin selkeämmin esille kuin muutostarinoiden kertojilla. Heillä puhe koulutuksesta tuntuu enemmän tai vähemmän ulkokohtaiselta.

”Ei mua hirveesti sillai kiinnosta lähtee koulunpenkille, mut siin tapaukses pakko sinne on mennä. En mä missään kadullakaan haluu asuu rahattomana. Pakko se joku ammatti on hankkii”.

”Ei siis.. Mä oon vakavasti niinku sitä mieltä, et täs on pakko niinku opiskella... Niinku jotain. Jos jostain sit vaik tuliski joskus myöhemmin jotain. Tai että että en kyll nyt sit tosiaan yhtään tiedä sitte et mitä täs nyt tosiaan sit pitäis tehdä, että oppisopimus vois ehkä olla yks sellane... Emmä tiä. Ehkä se on just niinku mull on kauheen tärkeä just jokutyö... Tai niinku koulutus niinku silleen”

Kun tällaisessa yhteydessä nuori toivoo ”*Ku ois vaan sellane normaali elämä*”, puhe merkityksellistyy erilaisessa kontekstissa kuin muutostarinoiden kohdalla. On enemmän kyse epärealistisesta toiveesta tai haaveesta kuin omien kokemusten sisäänkirjoittamisesta normaalielämänkulun kaavaan.

Ei ole mitenkään epätavallista, että kertomukset, joista ei löydy selkeää työhön ja opiskeluun liittyvää muutosjuontaa, ovat sellaisten lastensuojelunuorten kertomia, jotka vielä asuvat tai ovat asuneet lastensuojelulaitoksissa. Ne ovat

myös useammin poikien kuin tyttöjen kertomuksia. Asumisesta saattaa joskus tulla koko haastattelua jäsentävä teema. Asumistilanne, sen ongelmat ja sen muuttumiseksi asetetut toiveet nousevat kertomuksen keskiöön. Tyytymättömyys nykyiseen elämäntilanteeseen liitetään pitkälti laitoksessa asumiseen. Asumistilanteen muuttumisesta tulee se moottori, jonka avulla koko elämäntilanne on kääntymässä tai toivotaan kääntyvän tyydyttävämmäksi. Työn ja koulutuksen muutospotentiali sen sijaan työntyy kertomuksissa taka-alalle.

Hypoteesina voisi esittää, että asuminen nousee kertomusten keskiöön, koska laitosasumisesta irrottautumisessa on kyse paljon enemmän kuin tavallisesta kodista irrottautumisesta – olkoonkin että perheessä on saattanut olla vaikeuksia. Laitosasuminen edustaa ydinperheideologian kyllästävässä yhteiskunnassamme normaalista poikkeavaa kasvuypäristöä. Muutto laitosasumisesta omaan tai tuettuun asumiseen on aikuistumisen ja oman identiteetin kannalta isompi harppaus kuin muuttaminen omasta lapsuuden perheestä omilleen. Sitä työstetään kertomuksissa monitasoisemmin kuin lapsuuden perheestä erilleen muuttamista.

Joidenkin nuorten elämänkokemukset ovat niin kaukana normaalista ja tavallisesta arkielämästä, että normaalielämäkulun käsikirjoitus ei taivu omista kokemuksista kertomisen muodoksi. Muutokseen ei oikein jakseta uskoa, eikä elämäkulun konstruoimiselle normaalin uomiin riitä rakennusaineita. Nuorten taustoista löytyvät astetta rankemmat kokemukset kuin muutostarinoiden kertojilla, kuten vaikeita perheoloja, vanhempien alkoholismia, vanhemman kuolemaa, huostaanottoa, viihtymättömyyttä lastenkodissa, kouluvaikeuksia. Kuilu koetun ja tavoitellun välillä on kasvanut liian suureksi.

Myös ne kertomukset, joista ei löydy muutostarinaa käännekohtineen on kuitenkin mahdollista tulkita kerrotuiksi suhteessa normaalielämäkulkuun. Ääritapauksissa niistä tehdään muutostarinan ja normaalielämäkulun vastakohta: ei aikuistuta, ei asetuta, ei välitetä, ei halutakaan mitään muutosta. Työt on ”*paskahommii*”, työttömyys on ”*oleihua vain*”. Nuori ei odotakaan elämäntilanteen muuttuvan muuttaessaan nuorisokodista solukämppään ”*paitsi ettei kytätä*”. Huumeet ovat ongelma vain muiden mielestä. Koulutukseen ei ole halua, eikä tulevaisuutta viitsi ajatella. Kysymykseen mikä on tärkeintä elämässä tällä hetkellä vastataan:

”Emmä tiä... dokaaminen varmaan. ... Lepäily on aika tärkeätä. Syöminen ja hengittäminen. ...Dokauskaverit ja seksi.”

”Mä elän vaan päivä kerrallaan. ...Mä elän melkee sil periaatteel et kerran tääl ollaan ja kerran täält lähetään. Sama se on miten sitä tääl ollaan. [Viiden vuoden päästä] Nukun ja tuiverran. Emmä osais vastata tohon.”

Välinpitämättömyys voi olla myös tietoista etäisyyden ottoa suhteessa normaaliin. Haluttomuus osallistua kertomuksen luomiseen haastattelutilanteessa ja elämän tapahtumia arvioivien elementtien niukkuus viittaavat myös tietoisuuteen siitä, että kertomuksesta tulee ”väärä”, toisin pitäisi asioiden olla ja mennä.

Hallittu katkoksellisuus

Lastensuojelunuorten kertomukset tekevät mielenkiintoisella tavalla näkyväksi erilaisten valintojen rakenteellisia reunaehtoja. Koulutuksen keskeinen asema porttina norminmukaiseen aikuisuuteen muodostaa kertomusten punaisen langan, niin niiden kohdalla, jotka ovat motivoituneita hakeutumaan koulutukseen ja löytävät paikkansa koulutuksen viidakossa kuin niidenkin kohdalla, joilla motivaatio koulutukseen tai kykyä suoriutua siitä ei löydy. Tässä suhteessa lastensuojelunuoren kertomus tuskin eroaa kovin paljon monen muun nuoren kertomuksesta tämän päivän Suomessa. Vaikka vertailua muihin nuoriin ei tämän artikkelin puitteissa ole mahdollista tehdä, voi kuitenkin olettaa, että niinkin vahva itsensä sisäänkirjoittaminen ’normaaliin’ aikuisuuteen sekä vallitsevia arvostuksia haastavien valintojen puuttuminen, ovat tämän ryhmän erityispiirteitä. Myönteiset vaihtoehdot ovat vähissä ja ”vaihtoehtoisuus” näyttäyty lähinnä alkoholi-, huume-, työttömyys-, mielenterveys- ym. ongelmien kasautumisena.

Koulutuksen katkosellisuus ja keskeyttämiset nousivat keskeiseksi kertomuksia jäsentäväksi teemaksi. Katkoksellisuudesta näyttää tulleen aikaisempaa tavallisempi tapa orientoitua monimutkaistuneen yhteiskunnan tarjoamiin mahdollisuuksiin. Olisikin syytä siirtää keskustelun painopiste katkoksellisuuden ongelmallisuudesta siihen, miten katkoksellisuuteen liittyviä riskejä ja haittapuolia voisi vähentää, ja miten sen saisi sovitettua paremmin osaksi normaalia urankulkua (ks. myös Komonen 2001). Lisääntynyt katkosellisuus heijastaa yhteiskunnan muutosta ja erityisesti koulutuksen muuttunutta asemaa. Hallittuna ja institutionalisoituneena se voi palvella oman paikkansa löytämistä yhteiskunnasta ja lisätä mahdollisuuksia ”olla hyvä jossain”.

VIITTEET

- ¹ HELSA-projekti on helsinkiläisten 18-21-vuotiaiden lastensuojelunuorten v. 1996-1999 toiminut aktivointiprojekti. Projektin keskeisenä tavoitteena oli ehkäistä nuorten syrjäytymistä ja tukea heitä elämänhallinnan vahvistamisessa. Projektin puitteissa nuoret saattoivat osallistua heille räätälöityihin ja toisiinsa kytkettyihin palveluihin, kuten työharjoittelu, työllistäminen, ammatilliset kurssit ja oppisopimuskoulutus. Projektin toimintaa ja tuloksia arvioi vuosina 1996-1999 tutkimusprojekti, jossa olemme olleet osallisia. Arviointitutkimuksen tuloksia on julkaistu teoksessa Julkunen, Strandell, Kangas (2000).
- ² Haastattelut tehtiin kahdessa erässä runsaan vuoden välein. Yhteensä niitä kertyi 25 ensimmäisellä kierroksella (14 naista ja 11 miestä) ja 17 toisella kierroksella (11/6). Haastattelut ovat suurimmaksi osaksi Katri Lammisen tekemiä, ja ne muodostavat hänen pro gradu työnsä aineiston (Lamminen 1999). Tutkimuksessa kerättiin ja käytettiin myös muita aineistoja (ks Julkunen, Strandell, Kangas 2000, 186-188).

KIRJALLISUUS

- Aho, Simo, ja Vehviläinen, Jukka (1997) Keppi ja porkkana. Tutkimus alle 20-vuotiaiden aktivoivan työvoimapolitiittisen uudistuksen vaikutuksista ja koulutuksen ulkopuolle jäävistä nuorista. ESR-julkaisut No 3. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Griffin, Christin (1997) Representations of the Young. Teoksessa: Jeremy Roche ja Stanley Tucker (toim.): Youth in Society. Contemporary Theory, Policy and Practice. London: Sage Publications 17-25.
- Gubrium, Jaber, Holstein, James ja Buckholdt, David (1994) Constructing the life course. New York: General Hall.
- Helne, Tuula (1994) Erään muodin tarina: 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta. Teoksessa: Matti Heikkilä ja Kari Vähätalo (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Gaudeamus
- Helne, Tuula (1996) Uudet uljaat uusheimot – Martine Xiberras ranskalaisen syrjäytymisteorian edustaja. JANUS 4(3), 292-299.
- Hoikkala, Tommi (1993) Katoaako kasvatusta, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Ilse (2000) Pohjoismaisten nuorten tie työelämään. Työpoliittinen Aikakauskirja 1/2000, Työministeriö, 38-44.
- Julkunen, Ilse, Strandell, Harriet ja Kangas, Heidi (toim.) (2000) 'Kunnon elämä... olisi hyvä jossain'. Helsinki: SSKH Skrifter Nr 12.

- Julkunen, Ilse ym. (toim.) (1999) 'Ku ois vaan sellane normaali elämä... HELSA evaluatitotutkimuksen väkiraportti. Helsingin kaupunki, Sosiaaliviraston julkaisusarja C 1/1999.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1999) *The Modernization of Working Times. Flexibility and Work Sharing in Finland*. Jyväskylä: SoPhi University of Jyväskylä.
- Komonen, Katja (2001) *Koulutusyhteiskunnan marginaalissa? Ammatillisen koulutuksen keskeyttäneiden nuorten yhteiskunnallinen osallisuus*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 47.
- Lamminen, Katri (1999) *Koulutusta kyllä, muttei koulunpenkillä*. Tutkimus aktivointiprojektiin osallistuneiden nuorten työelämään ankkuroitumisesta. Sosiaalipolitiikan pro gradu tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Lamminen, Katri (2000) *Osittainen ankkuroituminen väylänä työelämään?* Teoksessa Ilse Julkunen, Harriet Strandell, Heidi Kangas (toim.) 'Kunnon elämä... olisi hyvä jossain'. Helsinki: SSKH Skrifter Nr 12, 62-97.
- Levy, René (1996) *Toward a Theory of Life Course Institutionalization*. Teoksessa: Weymann, A. ja Heinz, W.R. (toim.) *Society and Biography. Interrelationships between Social Structure, Institutions and the Life Course*. Deutscher Studien Verlag. Weinheim 1996, 83-104.
- Miller, Jody ja Glassner, Barry (1997) *The 'Inside' and the 'Outside'. Finding Realities in Interviews*. Teoksessa: David Silverman (toim.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications.
- Nyysölä, Kari (1999) *Koulutuksesta työelämään siirtymisen murros ja huono-osaisuus*. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (2), 169-181.
- Nyysölä, Kari & Pajala, Sasu (1999) *Nuorten työura. Koulutuksesta työelämään siirtyminen ja huono-osaisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Puuronen, Vesa (1997) *Johdatus nuorisotutkimukseen*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Vilkko, Anni (1997) *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wyn, Johanna & White, Rob (1997) *Rethinking Youth*. London: Sage Publications.

Elina Virokannas

NORMAALIN MERKITYKSET HUUMEHOITOYKSIKÖN NUORTEN PUHEESSA

Huumeita käyttävät nuoret kategorisoituvat usein niin julkisessa keskustelussa, hoitotyössä kuin tutkimuksessakin omaksi erityiseksi ongelma-ryhmäkseen, jonka tilasta ollaan yleisesti huolissaan. Nuorten huumeidenkäyttö on erilaisten mittauksien perusteella lisääntynyt Suomessa huomattavasti 1990-luvun aikana (Suikkila 1998; Partanen 1999) ja nuorten päihteidenkäyttöä seurataan säännöllisin väliajoin laajoin, lähinnä koululaisille ja varusmiehille suunnatuin kyselyin (esim. Rimpelä ym. 1996). Huumausaineiden käytön voimakasta leviämistä verrataan 1960- ja 1970-lukujen taitteen kannabiskulttuuriin helsinkiläisen nuorison keskuudessa ja sitä kutsutaan ”toiseksi huumeaalloksi” (Salasuo 1998). Huolesta kertovat myös viime vuosien aikana pääkaupunkiseudulla ilmestyneet erilaiset päihdetyötä koskevat mietinnöt ja strategialinjaukset (Espoon sosiaali- ja terveystoimi 1998; Helsingin kaupunginkanslia 1997; 2000; Sosiaali- ja terveysministeriö 2000).

Nuorten huumeidenkäyttöä koskevan keskustelun voimistuminen ja ilmiön näkyvyys ovat herättäneet myös oman mielenkiintoni aiheeseen. Olin omaa tutkimustani aloittaessa kiinnostunut sellaisista kysymyksistä kuin miksi nuoret alkavat käyttää huumeita entistä nuorempana, millaisia nämä nuoret ovat, miten huumeidenkäyttö vaikuttaa heidän identiteettinsä muotoutumiseen ja tapaansa ymmärtää maailmaa. Huumeita käyttävien nuorten asettaminen yhdeksi yhtenäiseksi tutkimuskohteeksi ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteistä. Nuorten huumeidenkäyttö muuttuu ja vaihtelee niin nopeasti sekä muodoiltaan että määriltään, että ”huumenuorten” tarkasteleminen yhtenä kategoriana ei ole perusteltua.

Yhtenä tapana käsitellä ilmiön moninaisuutta on käytetty nuorten jakamista lähtökohdiltaan kahteen ryhmään: perinteisiin huono-osaisista perheistä lähtöisin oleviin syrjäytyneisiin nuoriin sekä tavallisiin ”bilekäyttäjiin”, jotka etsivät huumeista jännitystä osana nuoruutta (Sosiaali- ja terveysministeriö 2000). Tällaiset kahtiajaot ja määrittelyt tarjoavat kyllä yhden käytökelpoisen näkökulman, mutta kategorisoivat yksilöitä tietynlaisiksi jo ennen heidän oman tarinansa kuulemistä.

Toisenlaisessa lähestymistavassa kategorisoidaan yksilöiden sijaan erilaisia toimintoja ja merkityksiä. Luokituksia ei tällöin tehdä etukäteen vaan ne rakentuvat tutkittavien omassa puheessa ja sama yksilö voi olla edustettuna useammassakin kategoriassa. Sosiaalisten ongelmien käsittelemistavat voidaan jakaa lähtöasetelmaltaan kahteen ryhmään, objektivistiseen ja konstruktionistiseen. Edellinen keskittyy ongelmien tarkasteluun objektiivisesti mitattavissa olevin kriteerein kun jälkimmäisen mukaan sosiaalinen ongelma syntyy siihen liittyvien määrittelyprosessien ja julkiseksi tulemisen myötä. Huumeongelmaa tarkastellaan jälkimmäisessä tapauksessa konstruktiona, jonka määrittymisen perusta on yhteisöjen vuorovaikutuskuvioissa ja asioiden käsitteellistämistavoissa. (Esim. Jaatinen ym. 1998; Jokinen, Juhila & Pösö 1995.)

Artikkelissa käyttämäni aineisto koostuu 12:sta 14 – 18 -vuotiaan nuoren, seitsemän tytön ja viiden pojan, haastattelusta. Nuoret olivat haastatteluhetkellä hoidettavana neljästä kuukaudesta puoleen vuoteen kestävässä päihteiden käytön katkaisemiseen ja jatkohoidon suunnitteluun tähtäävässä lastensuojelulaitoksessa pääkaupunkiseudulla. Yksikköön sijoitettavat nuoret ovat usein nuoresta iästään huolimatta käyttäneet päihteitä useamman vuoden ajan ja pitkiäkin aikoja miltei päivittäin. Kaikki haastattelemani nuoret olivat minulle vieraita enkä tiennyt heidän taustastaan tai mahdollisista diagnooseistaan etukäteen mitään. Yksikön toimintaidean ja virallisen määrittelyn siitä, minkälaisille nuorille paikka on tarkoitettu, tunsin ennestään. En halunnut saada nuorista etukäteistietoa yksikön työntekijöiltä tai hoitodokumenteista, sillä tarkoitukseni ei ollut rakentaa heistä mahdollisimman objektiivista ja informatiivista kuvaa. Sen sijaan halusin lähestyä kysymyksiäni sitä kautta, kuinka nuoret itse kuvaavat ja selittävät elämänsä ja toimintaansa.

Vaikka omat kysymykseni lähtivätkin liikkeelle kiinnostuksesta yksittäisten nuorten tarinoihin, siihen mikä on juuri heidän elämälleen erityistä, päädyin ottamaan tutkimukseni lähtökohdaksi merkitysten rakentumisen tarkastelun. Tarkastelun välineenä käytän diskurssianalyysiä¹. Tutkimusaineisto saa diskurssianalyysissä poikkeuksellisen korkean statuksen, koska sitä pidetään tutkimuskohteena itsessään eikä pelkkänä kohteesta kertovana ku-

vauksena (Silverman 1985, 165; Suoninen 1993, 49). Tutkimuskohteenani ei näin ollen olekaan huumeita käyttävät nuoret ja heidän elämänsä vaan nuorten puheessaan rakentamat konstruktiot ja määritelmät elämästään ja toiminnastaan.

Kuvaamani tutkimuskohteen valinta mahdollistaa analyyttisen irrottautumisen niin julkisesta huolesta kuin objektiivisiin mittareihin perustuvista kriteereistä. Omassa työssäni tämä tarkoittaa pyrkimystä tuoda esiin sitä, sijoittavatko nuoret *itse* itsensä ja oman toimintansa osaksi sosiaalista ongelmaa, josta on syytä olla huolissaan. Vai näkevätkö he toimintansa jonain muuna, kenties aivan normaalina? Ja jos nuoret määrittelevät olemistaan suhteessa johonkin, minkä he nimeävät normaaliksi, niin millaisena normaali näyttäytyy ja millaiseksi nuorten suhde normaaliin muodostuu? Näitä kysymyksiä lähestyn käyttämällä apunani identiteetin käsitettä siten kuin käsite ymmärretään sosiaalisessa konstruktionismissa. Tarkastelen erityisesti sitä, *millaisiin normaaliuden tai normaalin vaihtoehtojen määrittelyihin nuoret puheessaan identifioituvat ja kuinka päihteiden käyttö näyttäytyy osana identiteetin sijoittumista suhteessa normaaliin.*

Identiteettien rakentuminen haastatteluissa

Identiteetti on yleinen, paljon käytetty käsite ja herättää niin sosiaalitieteiden tutkijoissa kuin ihmissuhteitaan pohtivissa maallikoissa mielikuvia siitä, mitä käsite pitää sisällään. Arkipuheessa identiteetti ymmärretään usein ihmisen sisäisenä, kokonaisvaltaisena ominaisuutena, joka kehittyy ja kypsyy elämänsä myötä. Sen yhteydessä puhutaan persoonallisuudesta, luonteesta, rooleista, arvoista tai samastumisesta. Koska nuoruus ymmärretään kehityspsykologiassa vaiheeksi, joka vaikuttaa voimakkaasti identiteetin muovautumiseen, käsitettä käytetään hyvin yleisesti myös nuorisotutkimuksessa (esim. Houni & Suurpää 1998; Helve 1997; Puuronen 1997; Hoikkala 1996).

Identiteetin määrittelytapoja

Stuart Hall (1999, 21 - 23) tarkastelee erilaisia identiteetin määrittelytapoja kolmen eri aikakausiin liittyvän kategorian kautta. Varhaisimman hän nimeää *valituksen subjektiksi* ja määrittelee sen perustuvan käsitykseen ihmisestä keskuksen omaavana, yhtenäisenä yksilönä. Yksilön keskus eli sisäinen ydin saa alkunsa ihmisen syntyessä ja pysyy ihmisen kehittyessäänkin olemukseltaan samana. Toisena kategoriana Hall mainitsee *sosiologisen subjektin*, joka ei ole sisäiseltä ytimeltään autonominen vaan muodostuu suhteessa ”merkityks-

ellisiin toisiin”. Sosiologisen subjektikäsitteen mukaan identiteetti säilyy yhtenä kokonaisuutena mutta muodostuu ja on jatkuvassa dialogissa ympäröivän yhteiskunnan ja tarjolla olevien eri identiteettien kanssa. Kolmannella, *postmodernilla subjektilla* ei nähdä olevan kiinteää, pysyvää identiteettiä vaan identiteetti muokkautuu jatkuvasti suhteessa erilaisiin representaatioiden tapoihin. Subjekti ottaa eri identiteettejä eri aikoina eivätkä identiteetit rakennu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi jonkin eheän minän ympärille.

Oma tapani käyttää identiteetin käsitettä perustuu konstruktionistiseen näkemykseen. Tällöin identiteettiä tarkastellaan vuorovaikutuksessa rakentuvana, tilanteittaisena minäkonstruktiona (esim. Antaki & Widdicombe 1998; Jokinen 1995). Mielenkiinto kohdistuu siihen, kuinka identiteetti näyttäytyy jonain, jota käytetään jokapäiväisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä.

Edellä esitetyistä Hallin nimeämistä tutkimussuuntauksista postmodernin subjektin käsite on lähimpänä itse käyttämäni identiteetin määrittelytapaa, sillä molemmissa korostetaan identiteettien moninaisuutta ja liikkuvuutta. Postmoderni ja konstruktionistinen näkemys identiteetistä poikkeavat toisistaan kuitenkin oleellisella tavalla. Edellinen korostaa yhden yksilön sisällä holtittomasti vallitsevien eri identiteettien yksilölle aiheuttamaa ristiriitaa (Hall 1999, 22-23) kun taas jälkimmäisessä huomio kiinnittyy joustavuuteen ja muuntuvuuteen, jolloin sama fyysinen toimija voi liikkua monenlaisissa asemissa.

Konstruktionistisessa näkemyksessä identiteettien moninaisuus nähdään osana minän *rakentumisen* (ks. Potter & Wetherell 1987, 101 - 104) eikä *pirstaloitumisen* prosessia. Minän rakentuminen voi sisältää myös keskenään ristiriitaisia identiteettiversioita. Tutkimuksen tavoitteeksi ei tällöin aseteta sen ratkaisemista, mikä versioista edustaa aidoimmin tutkittavan identiteettiä, vaan moninaisuus otetaan tutkimuskohteeksi sellaisenaan. (Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, 37 - 38.)

Haastatteluteemat ja puhuja-asemat

Toisin kuin puheen analysoinnissa usein on tapana, omassa tutkimuksessani analyysin kohteena ei ole tutkijasta riippumaton ”luonnollinen puhe” (Hakulinen 1997, 15) vaan tutkijan aloitteesta rakennettu mutta melko epävirallinen haastattelupuhe. Samantyyppistä asetelmaa käyttäneet Sue Widdicombe ja Robin Wooffitt (1995, 73) perustelevat ratkaisuaan sillä, että ihmiset käyttävät samoja keskustelun mekanismeja niin haastattelupuheessa kuin luonnollisessa puheessakin (ks. myös Juhila & Suoninen 1999, 237).

Haastattelut tein kahdenkeskinä keskusteluinä nuorten kanssa. Kaikki haastattelut alkoivat siten, että esittelin tutkimuksen lyhyesti ja kysyin luvan

keskustelun nauhoittamiseen. Nuorille oli jo etukäteen kerrottu, että haastattelut nauhoitetaan ja nuori sekä hänen huoltajansa olivat antaneet kirjallisen suostumuksen tutkimukseen osallistumisesta. Olin myös hakenut nuoren sijoittaneen kunnan sosiaalilautakunnalta sekä hoitoyksikön toiminnasta vastaavalta organisaatiolta luvat nuorten haastattelemiseen. Lisäksi varmistin, että nuori on tietoinen siitä, että hän voi halutessaan jättää vastaamatta kysymyksiin tai keskeyttää haastattelun kokonaan ilman, että siitä seuraa hänelle tai hänen hoidolleen mitään seurauksia.

Haastattelut kulkivat etukäteen laatimani väljän teemarungon mukaisesti. Kaikissa haastatteluissa käsitellyjä aiheita ovat nuoren perhe- ja ystävyys-suhteet, käsitykset omasta itsestään ja toiminnastaan, päihteidenkäyttö sekä lähitulevaisuuden näkymät ja tavoitteet. Eri aiheiden käsittelyjärjestys sekä teemojen painopistealueet vaihtelivat ja uusia teemoja otettiin käsittelyyn keskustelun etenemistä myötäillen. Yksikään nuori ei halunnut keskeyttää haastattelua tai kieltäytynyt vastaamasta mihinkään kysymykseen. Sen sijaan nuoret tuntuivat olevan kyvykkäitä kertomaan ja pohtimaan asioitaan.

Itseä ja omaa toimintaa luonnehtiva puhe ei kuitenkaan tapahdu kontekstittomassa tilassa ja heijasta ”puhtaasti” kertojan tuntemuksia itsestään. Näkökulmien tuottamista puheessa tutkineiden Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen (1997, 96 – 100) mukaan todellisuuden ymmärrettävyys muodostuu merkityksen antamisen ja tulkinnan vuorovaikutuksesta. Todellisuuden symboliset ilmenemismuodot ovat puhetta joltakulta joillekin oletetuille vastaanottajille, ja todellisuusmääritelmiin rakentuu aina jälkiä tästä vuorovaikutuksesta. Vuorovaikutuksessa rakentuneet ”puhujaja- ja vastaanottajakuvat” määrittelevät näkökulman, josta todellisuutta tarkastellaan.

Haastateltava sijoittaa siis itsestään kertovaan puheeseensa aina oletuksia siitä, millaiseksi yleisöksi hän haastattelijan mieltää (ks. myös Michael 1996, 26-27). Esimerkiksi alakulttuurista koskevassa haastattelupuheessa olisi tällöin huomioitava, näyttäytyykö haastattelijaa haastateltavalle alakulttuurin jäsenenä, siihen myötämielisesti suhtautuvana viestinviejänä tai millaiseksi haastattelijan oma identiteetti rakentuu haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa. Uskoisin oman roolini olleen nuorten silmissä pääasiassa heidän asioistaan kiinnostuneen tutkijan, jolle pyrittiin antamaan mahdollisimman oikeaa tietoa tapahtumista ja niiden ajankohdista. Kysymyksiäni ei juurikaan kyseenalaistettu ja minuun suhtauduttiin asiallisesti ja yhteistyöhaluisesti.

Haastattelijan identiteetin rakentumisen tarkempi analysoiminen ei ole kiinnostuksen kohteena tässä artikkelissa. Siitä huolimatta keskusteluissa syntyvät määritelmät ja identifioitumiset ovat aina jossain määrin keskustelun osapuolten yhteispelin tuotosta, jolloin keskusteluja on tarkasteltava kokonaisina episodeina. Koska omaan asemaani nuorten ”keskustelu-

kumppanina” ei sisälly institutionaalista valtaa, tarkastelemani haastattelut ovat lähtökohdaltaan kovin erilaisia kuin tietyn virallisen organisaation edustajan ja sen asiakkaan väliset ”neuvottelut” (ks. esim. Jokinen & Juhila & Pösö 1995; Rostila 1997; Jokinen & Suoninen 2000).

Oma valtani haastattelijana näkyy keskusteluissa siten, että käsiteltävät aiheet ovat minun valitsemiani; minä toimin haastattelutilanteissa kysymystenasettajana ja nuorelle jää vastaajan asema. Asetelmaan sisältyvä valtani todentuu haastatteluissa kuitenkin ennemminkin keskustelun kuljettamisena ja suunnan ohjaamisena kuin nuoren tekemien määritelmien muokkaamisena tai suostutteluna johonkin tiettyyn suuntaan.

Normaali ja sen vaihtoehdot identiteettien rakennusaineina

Kysymyksistäni johtuen tekemäni haastattelut sisältävät runsaasti nuorten suoraan määrittelypuhetta itsestään (ks. Widdicombe & Wooffitt 1995): millaisiksi ihmisiksi he itsensä kuvaavat, mitä he haluaisivat itsessään muuttaja ja millainen merkitys huumeidenkäytöllä on heidän elämässään ollut. Suoran määrittelypuheen lisäksi haastatteluissa tulee esiin myös epäsuorasti tapoja, joilla nuoret jäsentävät olemistaan ja sijoittavat itsensä suhteessa toisaalta toisiin huumeidenkäyttäjiin ja toisaalta muihin, joiksi määrittyvät usein vanhemmat, opettajat ja hoitoyksikköjen henkilökunta (ks. Jaatinen 2000). Sekä itseä koskevassa määrittelypuheessa että oman olemisen jäsentämisessä toisten kautta nuoret tuottavat toistuvasti määritelmiä *normaalista* ilman, että pyytäisiin heitä haastattelijana sitä tekemään. Määritelmien runsaan esiintymisen ja sisältöjen vaihtelevuuden vuoksi oman toiminnan suhteuttaminen normaaliin näyttäisi olevan yksi keskeinen identiteetin rakentamistapa.

Analysoitavat esimerkkioitteet valitsin haastattelujen kohdista, joissa nuoret tuottavat elämästään ja päihteidenkäytöstään kertoessaan oma-aloitteisesti olemisen ja tekemisen luokitteluja (ks. Sulkunen & Törrönen 1997, 82) ja identifioituvat rakentamiinsa positioihin. Jokainen ote on eri haastattelusta. Yhteistä kaikissa otteissa syntyville luokituksille on ”normaalin” (otteet 1 – 5) tai ”tavallisen” (ote 6) olemisen erottuminen jostakin sen ulkopuolelle jäävästä. Analyysi kohdistuu otteiden tarkastelussa siihen, *miten normaalius määrittyy nuorten puheessa, millaisiksi erilaisten normaalien sisällöt muodostuvat ja millaisia identiteettejä nuoret tuottavat itselleen rakentaessaan suhdetta normaaliin.*

Normaali juhlinnan vastakohtana

Normaalin määritelmä tulee kaikissa esimerkkioitteissa näkyviin lausuman (ks. Sulkunen & Törrönen 1997, 100) eli suoran puheen tasolla. Sen sijaan sekä normaalin saamat sisällöt että nuoren sijoittuminen suhteessa normaaliin määrittyvät eri oitteissa eri tavoin. Otteessa 1 normaali määrittyy juhlimisen vastakohtaksi mutta nuori itse identifioituu sekä normaaliin olemiseen että juhlintaan ja liikkuu joustavasti ja ristiriidattomasti (vrt. Hall 1999, 22) niiden välillä.

Ote 1²

1	H	<i>minkä tyypisistä asioista sä tykkäät et sillon kusä saat itse päättää et mitä sä</i>
2		<i>teet (.) mitä sä tykkäät tehä onksul jotain harrastuksia</i>
3	N	<i>ei ku mä nään kavereita (.)</i>
4	H	<i>joo (.)</i>
5	N	<i>meen niitte kaa</i>
6	H	<i>mitä te teette (.) yhdessä sun kavereitten kaa</i>
7	N	<i>se vähä riippuu joko me juhlistaan tai sit me vaa ollaan iha normaalisti</i>
8	H	<i>no mitä erohhh eroo niillä on</i>
9	N	<i>no jos me ei juhlista nii sit me niinku (1.5)</i>
10		<i>vaa jutellaan tai jotain [kuunnellaan musiikkii</i>
11	H	<i>looteks te yleensä</i>
12		<i>ooteks te niinku jonku himassa [yleensä</i>
13	N	<i>ljoo</i>
14	H	<i>no entäs mitäs sit se juhlinta pitää sisälläänhhh</i>
15	N	<i>no sit ryypätään kunnolla</i>

Ote 1 alkaa haastattelijan kysymyksellä nuorelle mieluisista asioista ja harrastuksista. Nuori sivuuttaa nopeasti harrastusten olemassaolon ja vastaa kysymykseen mieluisien asioiden tekemisestä, joksi määrittyy kavereiden näkeminen. Haastattelijan tarkentavan kysymyksen jälkeen, mitä kavereiden kanssa tehdään, nuori tuottaa kahtiajaon olemisen ja tekemisen laadusta: ”joko me juhlistaan tai sit me vaan ollaan ihan normaalisti” (rivi 7). Nuori ei selitä tekemäänsä erottelua juhlimiseen ja normaaliin olemiseen tarkemmin tai määrittele niiden sisältöjä ennen kuin haastattelijä sitä erikseen pyytää (rivi 8). Ilmaisua juhliminen käytetään niin yleisesti kuvamaan erottautumista arjesta, että voisinkin tulkita nuoren pitävän erontekoa selvänä myös haastattelijalle.

Haastattelijan kysymyksen jälkeen nuori lähtee määrittelemään juhlimisen ja normaalin olemisen eroja sitä kautta, mitä normaali oleminen on sen

sijaan, että lähtisi selittämään mitä juhliminen tarkoittaa: ”no jos me ei juhlita nii sit me niinku (1.5) vaa jutellaan tai jotain” (rivit 9–10). Normaaali oleminen hahmottuu ennemminkin joksikin, mitä tehdään silloin kun ei juhlita kuin että juhliminen olisi jotain erityistä normaalista poikkeavaa. Juhlimisen sisällön nuori kertoo vasta toisen tarkentavan kysymyksen jälkeen (rivit 14–15). Juhlimisen sisältö määrittyy myös tarkemmin – tai itsestäänselvemmin – kuin normaalin oleminen sisältö; juhlinta tarkoittaa kunnolla ryyppäämistä kun taas normaali oleminen on vain juttelemista, musiikin kuuntelua *tai jotain*.

Normaalista irtisanoutuminen

Myös otteessa 2 oleminen ja tekeminen jakautuvat normaaliin ja johonkin siitä poikkeavaan. Toisin kuin otteessa 1, jossa normaali oleminen saattoi näyttäytyä sekä nuoren oman toiminnan vastakohtana että osana omaa toimintaa, seuraavan otteen nuori samastuu ainoastaan normaalin ulkopuoliseen olemiseen.

Ote 2

- 1 H *jossä aattelet niinku täällä Hoito (.) Paikassa oloa noin niinku yleensä nimitä (.)*
 2 *asioita sä täällä (.) tykkääät tehä ja mitä sä niinku onks jotain mitä sä inhoot (.)*
 3 *tai minkä sä haluaisit olevan toisella tavalla*
 4 N *vois nukkuu pitempään (.) sais päättää omista asioista (1.5)*
 5 *ei koko aja (.) määrättäis (.) vois tehä niinku haluaahhh*
 6 H *yym (1.5)*
 7 N *liian pitkä hoito (.)*
 8 H *yym (2) no [mitä nii jatka vaan*
 9 N *[on tääl sillee iha (1)*
 10 *tääl tehää niin paljo kaikkee semmosii normaaleja asioita*
 11 *mitä ei tulis ikimaailmassa niinku mieleenkään tehä tai maksaa ite (.)*
 12 *jotai leffaan menoo sellasii (.) (haukottelee)*

Haastattelija esittää moniosaisen kysymyksen nuorelle hoitoyksikössä olemisesta, asioista joiden tekemisestä nuori pitää, joista hän ei pidä ja mitä nuori haluaisi muuttaa. Nuori vastaa ensiksi kysymyssarjan viimeiseen kysymykseen luettelemalla asioita, joiden hän haluaisi olevan toisin (rivit 4–7). Keskustelun tauottua hetkeksi ja haastattelijan alkaessa tehdä uutta kysymystä (rivi 8) nuori jatkaakin vielä hoitoyksikön kuvaamista erotellen yksikössä tehtävät asiat normaaleiksi ja hänen oman toimintansa joksikin muuksi: ”tääl tehään niin paljo kaikkee semmosii normaaleja asioita mitä ei

tulis ikimaailmassa niinku mieleenkään tehdä tai maksaa ite” (rivit 10–11).

Nuori sanoutuu vastauksessaan voimakkaasti (**ei** tulis **ikimaailmassa** niinku mieleenkään) irti normaalien asioiden tekemisestä ja sijoittaa oman toimintansa normaalien asioiden tekemisen ulkopuolelle. Normaalin ulkopuolisuus ei saa nuoren puheessa mitään tiettyä määritelmää kuten edellisessä otteessa, jossa normaalin vastakohtaksi nimettiin juhlinta. Asioiksi, joita nuori ei itse tekisi, tarkentuu ainoastaan leffassa käynti, minkä lisäksi hän viittaa muihin määrittelemättömiin asioihin: ”jotai leffaan menoo sellasii” (rivi 12). Tulkitsen nuoren haukkotellun normaalien asioiden kuvaamisen jälkeen tehostavan normaalin ikävyyttä ja ei-haluttavuutta.

Normaali päihhteettömänä ja ei-haluttavana elämänä

Otteissa 3 ja 4 haastateltavat nuoret erottelevat huumeiden vaikutuksen alaisena olemisen selvänä olemisesta ja määrittävät jälkimmäisen normaaliksi olemiseksi ja edellisen siitä poikkeavaksi. Eronteot normaalin ja ei-normaalin välillä ovat molemmissa otteissa niin voimakkaita, että olotilat määrittyvät toistensa vastakohtiksi. Toisin kuin otteessa 1, jossa puhuja asemoitui koko episodin ajan osaksi kaverijoukkoa (joko **me** juhliitaan tai sit **me** vaa ollaan iha normaalisti (rivi 7)), näissä otteissa päihhteidenkäyttö määrittyy yksilökohtaisena ja muista erillisenä.

Ote 3

- 1 H *no tota osaaksä sitä yhtään niinku entellä tai saatko siitä kiinni et minkä takia (.)*
2 *sä aloit sit käyttää niit aineita yleensä jos (1) et minkä takii se ensimmäinen kerta*
3 *ja minkä takii sit (.) enemmän sen jälkeen (.)*
4 N *no (.) se toi sellasen niinku järnän olon (.) et siit tuli semmonen niinku (.) ettei*
5 *ollu semmonen normaali paskamainen olo (.) vaan semmonen niinku hassu olo (.)*
6 *se oli niin erilaista kuin normaali olo (.) mm (1) ja sit (.) jotenki mä oon niinku (.)*
7 *niin pitkälle sen vieny et (.) et mä pääsen niihin hallusinaatioihin (.)*
8 *et ne on niinku se mistä mä (.) oikeesti niinku tykkään*
98 H *jos mä vielä palaan siihen paskafilikseen ni [onksul vieläki*
99 N *lyym*
100 H *nyt semmonen olo et nyt ku sä oot selvinpäin niin (.) niin sulla on vähän tylsää*
101 N *no siis mullon todettu pitkäaikainen masennus (.) [jotain seiskaluokast lähtien (.)*
102 H *[onkse*
103 *jo ennen ku nää tuli nää*
104 N *joo et se on ihan normaali olo*

Ote 3 koostuu yhden haastattelun kahdesta eri kohdasta, joissa molemmissa

käsitellään samaa asiaa, huumeidenkäyttöön liittyviä syitä ja tuntemuksia. Ote alkaa haastattelijan tekemällä kysymyksellä siitä, miksi nuori on jatkanut päihteiden käyttöä ensimmäisten kokeilukertojen jälkeen (rivit 1-3). Nuori lähtee erittelemään pitkässä vastauksessaan päihteiden käytön syitä niistä saamiensa tuntemusten kautta (rivit 4-8). Päihteiden alaisena oleminen hahmottuu ”jännäksi” ja ”hassuksi” normaalista olemisesta poikkeavaksi. Normaali oleminen puolestaan määrittyy ”paskamaiseksi” ja sellaiseksi mistä nuori ei pidä. Normaalista pyritään aktiivisesti ja pitkäjänteisesti eroon tavoittelemalla päihteiden avulla toisenlaista olotilaa: ”jotenki mä oon niinku (.) niin pitkälle sen vieny et (.) et mä pääsen niihin hallusinaatioihin” (rivit 6-7).

Oteen toisessa osassa palataan haastattelijan aloitteesta nuoren aikaisemmin jaottelemiin eroihin päihteiden alaisena ja selvänä olemisesta. Kun oteen ensimmäisessä osassa keskustelu sijoittuu kokonaan menneeseen aikaan (minkä takia sä aloit sit **käyttää** (rivit 1–2), se **toi** sellasen niinku jännän olon (rivi 4)), toisen osan alussa haastattelija pyytää nuorta kuvaamaan tuntemuksiaan tässä hetkessä: ”onksul vieläkin nyt semmonen olo et nyt ku sä oot selvinpäin niin (.) sulla on vähän tylsää” (rivit 98 ja 100). Kysymyksessään haastattelija tarjoaa nuorelle mahdollisuutta joko vahvistaa aikaisempi kahtiajaottelu ei-haluttavan normaalin ja toivottavan ei-normaalin välillä sekä nuoren identifioituminen jälkimmäiseen tai määritellä asetelma uudelleen.

Nuori ei lähde vastaamaan haastattelijan tarjoukseen uudelleenmäärittelystä vaan tuo esiin aikaisempaa kahtiajaottelua tarkentavan uuden tiedon. Epäsuorassa vastauksessaan ”no siis mullon todettu pitkäaikainen masennus” (rivi 101) ja masennuksen luokitteluemisessa osaksi normaalia oloa ”joo et se on ihan normaali olo” (rivi 104) uusi tieto muodostuu normaalin olotilan ei-haluttavuuden selittäjäksi. Sen sijaan, että nuori sanoutuisi irti aikaisemmasta, hoitoyksikköön tuloa edeltävään aikaan sijoittuvasta eronteosta päihtyneenä ja selvänä olemisen välillä, hän vahvistaa kahtiajakoa uuden kriteerin perusteella. Uusi tieto vahvistaa selvänä olemisen ei-haluttavuutta moraalisesti hyväksyttävällä tavalla – pitkäaikainen masennus on muiden diagnosoimaa ja siten totuusarvoltaan voimakasta. Sen sijaan päihtyneenä olemisen miellyttävyyttä ei oteta käsitteeseen uudelleen.

Ote 4

1	H	<i>mikä se sitte niinku on mikä saa sut aina ottamaan sitte uuestaan (1)</i>
2	N	<i>emmä oikeestaan tiiä (1)</i>
3	H	<i>tai osaksä sä niinku yhtään kuvaa et mitä sun mielessä niinku liikkuu sillo (1)</i>
4	N	<i>no (.) jotenki vaa haluu pään sekasi et ei siin oikeestaan muut mitään erikoista</i>
5		<i>syytä oo sillee vaan ihan huvikseen</i>

- 6 H *yym (1) yym (2) ja sitte vaikka se välillä vähä kaduttaaki niin sit kuitenkin*
7 *se voittaa se (.) [tunne nii*
8 N [yym jotenki vaa (.)
9 *tuntuu siltä et on niin tylsää elää (hiljentää ääntä) (.)*
10 *jos ei oo pää sekasi (.)*
11 H *yym siis [elää siellä siis*
12 N [() tai elää yhtään missään sillee
13 H *nii (1) yym (.) et tota et sä et niinku semmosta (.) tyydytystä saa niinku*
14 *tekemällä jotain muita asioita mistä sä niinku tykkäisit (.)*
15 N *niin nosit mä nyt täs koko ajan yritän mut ei oikein (.) mä en hirveesti tykkää*
16 *vaa sillee elää hirveen (.) normaalisti*
17 H *yym (1) eli tota mikä se sun käsitys on siitä normaalista elämisestä*
18 *mistä sä et tykkää*
19 N *no emmä oikeestaan tiä (1) sillee vaan (1)*
20 *tuo jotain mielenkiintoo elämään sillee ku käyttää*

Haastattelija pyytää otteen alussa nuorta kuvailemaan syitä päihteiden käytön jatkumiseen. Nuori alkaa määritellä syitä vasta toisen kysymyksen jälkeen, jolloin syyksi hahmottuu pään sekoittaminen huvin vuoksi (rivit 1–5). Haastattelija viittaa nuoren aikaisempaan, otteen ulkopuolelle jäävään, puheenvuoroon, jossa nuori on kertonut katuvansa sitä, ettei pysy päätöksissään vähentää käyttöä (rivit 6–7), minkä jälkeen nuori tuottaa huvikseen käyttämistä moraalisesti pätevemmän syyn käytölle: ”jotenki vaa (.) tuntuu siltä et on niin tylsää elää” (rivit 8–9) ”tai elää yhtään missään silleen” (rivi 12).

Huvin vuoksi pään sekoittamisesta siirrytään vielä kauemmaksi nuoren määrittellessä itsensä halukkaaksi kiinnostumaan muista asioista kuin päihtyneenä olemisesta: ”sitä mä nyt täs koko ajan yritän mut ei oikein” (rivi 15). Syyksi yrityksissä epäonnistumiseen määrittyy normaalin elämän eihaluttavuus ja mielenkiinnottomuus (rivit 15–16, 20). Haastattelija pyytää nuorta vielä tarkentamaan normaalin elämän sisältöjä (rivit 17–18), mutta nuori vastaa kysymykseen määrittelemällä syitä normaalista poikkeamiseen ”tuo jotain mielenkiintoo elämään silleen ku käyttää” (rivi 20) eikä tarkentamalla normaalin olemisen sisältöjä.

Otteissa 3 ja 4, kuten myös aikaisemmissa otteissa 1 ja 2, normaali elämä ja siitä poikkeaminen hahmottuvat toistensa vastakohtiksi. Otteissa 1, 3 ja 4 normaali näyttäytyy päihteettömänä elämänä ja sen ulkopuolella ollaan sekaisin (otteessa 2 päihteisiin ei viitata suoraan). Otteissa 2, 3 ja 4 normaali elämä on ei-haluttavaa - otteessa 4 jopa ei elämisen arvoista - ja siitä sanoudutaan irti hakemalla elämään mielenkiintoa vaihtoehtoisesta olemisesta. Ainoastaan otteen 2 nuori sijoittaa oman toimintansa kokonaan nor-

maalin ulkopuolella tapahtuvaksi. Muissa otteissa normaali on itsen toinen tunnetila: otteessa 1 kavereiden kanssa tapahtuvaa tekemistä ja otteissa 3 ja 4 epämääräistä ja ahdistavaa olemista.

Vaikka otteissa 1, 3 ja 4 normaalin olotilan hahmottuminen jää epäselvemmäksi kuin siitä ulkopuolella oleminen, kukaan puhujista ei käännä asetelmaa päinvastaiseksi – muuta vaihtoehtoista olemista normaaliksi ja normaalia poikkeavaksi – tai kyseenalaista normaalin määrittymisen kriteereitä. *Puhujat tuottavat siis vahvan käsityksen siitä, että heidän päihteiden käyttönsä on jotain, mikä erottaa heidät normaalista elämästä siitä huolimatta, että he identifioituvat (otteissa 2–4) normaalin ulkopuolelle aktiivisesti hakeutuviksi.*

Otteissa 3 ja 4 nuorten määrittelemät päihteiden käyttöön liittyvät syyt - pois pääseminen ahdistavasta ja mielenkiinnottomasta selvästä olemisesta - poikkeavat kovasti peruskoululaisten päihdekulttuuria tutkineen Jaana Jaatisen (2000, 141) tuloksista. Jaatisen tutkimuksessa yksi keskeisimmistä nuorten tuottamista päihteiden käyttöä selittävästä konstruktioista on ”kaikkilogiikka” jonka mukaan nuoret käyttävät päihteitä, koska kaikki muutkin tekevät niin. Vaikka nuoret käyttävät päihteitä, he eivät määrittele itseään vastuulliseksi vaan käyttöön päädytään ympäriltä saatujen vaikutteiden ja mielikuvien ohjaamina. Siksi nuoret konstruoituvat avuttomiksi ja voimattomiksi valintatilanteissa päihteidenkäytön ja raittiuden välillä.

Yksi syy erilaiseen tulokseen voi olla haastattelukontekstien erilaisuus. Jaatisen tekemät haastattelut tapahtuivat kouluympäristössä ja suuntautuivat tavallisille peruskoululaisille kun taas omat haastatteluni sijoittuvat hoitolaitokseen, jossa oleminen jo sinänsä eroaa ”tavallisesta olemisesta”. Huumeidenkäytön katkaisuun tähtäävään lastensuojelulaitokseen ei voi tulla ilman, että joku tietyn statuksen omaava taho on tehnyt virallisen määritelmän tai diagnoosin hoidon tarpeesta.

Normaalisuus strategiana

Nuoren asemoituminen suhteessa normaaliin poikkeaa otteessa 5 oleellisesti aikaisemmissa otteissa rakentuneista normaalin jäsennyksistä. Otteissa 1–4 normaali rakentuu olotilan kuvaukseksi. Tässä olotilassa saatetaan tehdä tiettyjä asioita tai siinä oleminen tuntuu tietynlaiselta ja nuori on saattanut hakeutua siitä pois paremman tunteen tarjoavaan olotilaan. Otteessa viisi normaali ei näyntyä olemisena tai tilana, jossa tehdään tietynlaisia asioita, vaan toimintastrategiana, jota voi käyttää tiettyjen tavoitteiden saavuttamiseen.

Ote 5

- 1 H *nii siitä tulee niinku se et teijän äiti ei sitte halunnu (.) enää välttämättä sua (1,5)*
2 N *nii*
3 H *sinne (.)*
4 N *just siitä ja sit ku se aina huomaa et mä oon kuitenkin sekasi (.)*
5 H *yym (.)*
6 N *ku mä tuln kotiin (1)*
7 H *yym (1,5)*
8 N *ja sit ku se löys kaikkii lääkelappui sielt (.) huoneesta toi niit tänne ja (.)*
9 *sit ku noi analysoi niin paljo (.)*
10 H *nii (1) käytäyditytkö sä niinku koskaan sillai aggressiivisesti sun äitiä kohtaan*
11 *sitte ku sä tulit kotiin*
12 N *een (.) mä yritin olla mahdollisimman normaali*

Ote alkaa keskeltä keskustelua, joka koskee nuoren lomien viettoa hoitoyksiköstä kotonaan yksinhuoltajaäitinsä luona. Nuori kertoo, että äiti on huomannut hänen olevan lomien aikana päihtyneenä ja löytänyt kotoa päihteitä, jotka oli tuonut hoitoyksikköön (rivit 4–8). Haastattelija pyytää nuorta tarkentamaan nuoren ja äidin välisiä tapahtumia, jotka johtivat äidin haluttomuuteen ottaa nuori kotiin lomille: ”käytäyditytkö sä niinku koskaan sillai aggressiivisesti sun äitiä kohtaan” (rivi 10). Tarkentavan kysymyksen jälkeen nuori tuottaa luokituksen omasta olemisestään: ”mä yritin olla mahdollisimman normaali” (rivi 12).

Toisin kuin aikaisemmissa otteissa, joissa normaali on hahmottunut enemmän tai vähemmän epämiellyttävänä olotilana, normaalius näyttätyy tässä episodissa yksilön ominaisuutena, jonka saavuttamiseen nuori pyrkii. Aikaisempien otteiden tavoin myös tämän nuoren puheessa normaalius näyttätyy päihtyneenä olemisen vastakohtana, ei-sekavuuteena ja ei-aggressiivisuutena, mutta nyt ei-haluttavuuden sijaan tavoittelemisen arvoisena. *Nuori ei kuitenkaan identifioitu normaaliin vaan pikemminkin käyttää normaaliin pyrkimistä välineenä normaalin ulkopuolella tapahtuvan toiminnan jatkamiselle* - mahdollisimman normaalilla käyttäytymisellä hän pyrkii peittelemään sekavuuttaan ja ennaltaehkäisemään kiinnijäämisestä aiheutuvia sanktioita äidin ja hoitoyksikön henkilökunnan taholta: ”sit ku se löys kaikkie lääkelappui sielt (.) huoneesta ja toi niit tänne ja (.) sitku noi analysoi niin paljo” (rivit 8–9).

Normaali tavoitteena

Edellisten otteiden tavoin normaalin ulkopuolinen päihteisiin liittyvä elämä erottautuu normaalista selvästi elämästä myös viimeisenä käsittelemässäni episodissa. Sen sijaan nuoren suhde normaaliin muodostuu aikaisemmista otteista poikkeavaksi. Otteessa 6 normaali ei ole positio, jossa nuori välillä on ja josta hän pyrkii pois vaan normaali näyttäytyy olotilana, jossa olemisesta nuorella ei ole kokemusta mutta jonka saavuttamiseen hän pyrkii. Myös otteessa 5 normaalin saavuttamiseen pyritään mutta otteessa 6 pyrkimys ei näyttäydy tiettyyn tilanteeseen sijoittuvana strategiana vaan pysyvän olotilan tavoitteluna.

Ote 6

- 1 H *miten sä niinku aattelet et tää kaikki on nyt vaikuttanu sun elämään ja (.)*
2 *miten sää luulet et sun elämä tästä nyt sitte lähtee eteenpäin (.)*
3 N *yym (.) no kyllä ainaki (.) on varmaan (.) tai siis (1) tai siiskun se on ollu*
4 *se elämä (.) et ku mäkin kolmetoistavuotiaasta asti käyttäny*
5 *nyt oon seittämäntoista ni se on ollu (.) siis (.) pelkkää (1) narkkaamista*
6 *jos nyt niin ni (1) koko se aika*
7 *et tota (.) emmä ees emmä vois kuvitellakkaan (.) et jos mä en ois käyttäny*
8 *et millasta se ois ees voinu olla (.) et se oli se (.) ihan se elämä (.) et*
9 *tää on tavallaan nyt se taitekohta (1) niinku nyt täst (.)*
10 *et täs vaihees on hankala sanoo mut tottakai mä toivon et mä pääsisin siit*
11 *heroiinist (.) varsinki eroon ja kyl nyt varmaan pääsenkinhhh mut tota niinku et*
12 *(1) millai se sit menee niin kaikki on aika auki koska (1)*
13 *pisin (.) jakso mitä varmaan ollu just kaks viikkoo (.) ilma (.) päihteit niinku (.)*
14 *näitte vuosien aikaan (.) et (1) et (.) hankala sanoo mut*
15 *toivottavasti semmosta tavallist (.) jotain (.) töissä käymistä*
16 *ja mitä se nyt onkaanhhh sitte*
17 H *yym*
18 N *et ei tarte koko aja (.) miettii et mistä saa rahaa ja (.) koko aja olla tavallaan*
19 *jossain jonku (1) pelko poliisien niinku*
20 H *yym*
21 N *pelos et semmone (.) sais olla ihan (.) rauhas koko ajan*

Ote koostuu nuoren pitkästä vastauksesta haastattelijan kaksiosaiseen kysymykseen, kuinka nuori arvioi huumeidenkäytön vaikuttaneen elämäänsä ja mitä tulevaisuudessa tulee tapahtumaan. Nuori lähtee vastaamaan kysymykseen sijoittamalla kaiken olemisensä ja tekemisensä päihteidenkäytön ympärille (rivit 3-6) jopa siinä määrin, että hän määrittyi tietämättömäksi siitä,

mitä päihteetön eläminen on: ”emmä ees emmä vois kuvitellakaan (.) et jos mä en ois käyttäny et millaista se ois ees voinu olla” (rivit 7–8).

Nuoren totaalinen pitkäaikainen päihteidenkäyttö rajoittaa hänen kykyään ymmärtää, mitä selvänä elämiseen kuuluu ja asettaa hänet marginaaliseen asemaan suhteessa niihin, jotka tietävät ja tuntevat millaista on päihteetön elämä. Aseman marginaalisuutta korostaa myös se, että nuori määrittelee haluavansa päästä nykyisestä olotilastaan pois sellaiseen olotilaan, jossa päihteetön elämä on mahdollista: ”tottakai mä toivon et mä pääsisin siit heroiiniin (.) varsinki eroon” (rivit 10–11).

Pyrkimys huumeettomaan elämän hahmottuu itsestäänselvästi hyvänä: ”tottakai mä toivon” mutta sen saavuttaminen on kuitenkin epävarmaa: ”millai se sit menee niin kaikki on aika auki” (rivi 12). Siirtymävaiheeksi määrittänyt meneillään oleva hetki: ”tää on tavallaan nyt se taitekohta” (rivi 9), joka erottaa menneen ”marginalisoituneen” päihtyneen elämän ja tulevan päihteettömyyteen pyrkivän ”paremman” elämän. Muissa otteissa ei vastaavanlaista siirtymisvaihetta esiinny vaikka otteessa 3 haastattelija sitä haastateltavalle suorastaan tarjoaa: ”onksul vieläki nyt semmonen olo et nyt ku sä oot selvinpäin niin (.) niin sulla on vähän tylsää” (rivit 98, 100).

Huumeettoman elämän luokittuminen tavalliseksi normaaliksi elämäksi sijoittuu vastauksen loppupuolelle ja sen sisällöt ilmenevät epämääräisinä: ”semmosta tavallist (.) jotain töissä käymistä ja mitä se nyt onkaanhhh sitte” (rivit 15–16). Normaalius näyttäytyykin tarkemmin jonain tavallisuudesta poikkeavan olemisen vastakohtana: ”et ei tartte koko aja (.) miettii et mistä saa rahaa” (rivi 18) ja sitä kuvataan normaalin ulkopuolella sijaitsevasta positiosta käsin: ”koko aja olla tavallaan – poliisien niinku pelos et semmonen (.) sais olla ihan (.) rauhas” (rivit 19, 21). Toisin kuin otteissa 3 ja 4, joissa normaalista pyrittiin pois sen ei-haluttavuuden vuoksi, otteessa 6 normaalia elämää tavoitellaan normaalin ulkopuolisen elämän ei-haluttavuuden vuoksi.

Ulkopuolisuus suhteessa muiden normaaliin

Työni lähtökohtana oli tarkastella eräässä lasten ja nuorten huumehoitoyksikössä asiakkaana olevien nuorten määritelmiä itsestään ja toiminnastaan. *Nuorten puheessa rakentui runsaasti olemista ja tekemistä koskevia luokitteluja, jotka sijoituivat suhteessa johonkin, jonka nuoret nimesivät normaaliksi.* Normaalien erilaisiksi sisällöiksi muodostuivat selvinpäin oleskelu kavereiden kanssa, hoitoyksikön toimintaan kuuluvien ikävystyttävien asioiden tekeminen, masentava ja mielenkiinnoton oleminen ilman päihteitä, työnteke ja oleminen ilman pel-

koja. Lisäksi yksi nuorista hahmotti normaalin olemisen yksilön ominaisuutena, jota luonnehtii rauhallisuus ja selväpäisyys ja jollaiseksi tekeytymistä voi käyttää strategiana tiettyjen tarkoituserien saavuttamiseksi.

Normaalin merkityksiä määriteltiin suoran kuvaamisen lisäksi *kuvaamalla normaalille olotilalle vastakkaisia olotiloja*, joiksi määrittyivät juhliminen, jännittävä, hauska ja mielenkiintoinen oleminen huumeiden vaikutuksen alaisena, hallusinaatioiden kokeminen, sekavuus sekä totaalinen ulkopuolisuus tavallisesta valtaväestön harjoittamasta elämäntavasta, jatkuva poliisien pakoilu ja rahan etsintä.

Normaalista poikkeavan olemisen sisältöjä kuvattiin useissa otteissa tarkemmin kuin normaalia. *Normaalina kuvatessaan nuorten puhuja-asemissa korostui ulkopuolisuus vaikka he identifioituivatkin toisaalta sekä normaaliin että sille vastakkaiseen olemiseen*. Sijoittuminen näihin toisilleen vastakkaisiin oloihin vaihteli riippuen siitä, olivatko nuoret päihteiden vaikutuksen alaisena vai selvänä. *Toisaalta identifioituminen saattoi kohdistua myös pelkästään normaalin ulkopuolisuuteen, jolloin normaalista sanouduttiin irti tai siitä ei ollut kokemusta*.

Haastattelemieni nuorten identifioituminen normaaliin poikkeaa esimerkiksi Sue Widdicomben ja Robin Wooffitin (1995) tutkimien, tiettyjen nuorisokulttuurien edustajien tavoista rakentaa suhdettaan valtakulttuuriin. Kyseisen tutkimuksen nuoret kehittivät puheessaan erilaisia diskursiivisia strategioita torjuakseen valtakulttuurissa yleisesti vallitsevia alakulttuurin määritelmiä. He vastustivat tiukasti määriteltyjä kategorioita ja luonnehtivat omaa jäsenyyttään nuorisokulttuuriin kuvaamalla ennemminkin ryhmään kuulumattomien piirteitä. Alakulttuuriin liittymisessä korostui oma motivaatio; pukeutumis- ja hiustyyli sekä musiikkimaku muuttuivat seurauksena oman todellisen itsensä löytämisestä, jolloin kyse ei ollutkaan muuttumisesta joksikin muuksi. Vastoin arkikäsitteitä puhujat tuottivat kuvauksissa itsensä tavallisina nuorina.

Omassa työssäni nuoret eivät yhdessäkään otteessa identifioitu pelkästään normaaliin olemiseen tai tuota itseään tavallisena nuorena. Sen sijaan he tuottavat jyrkkiä toistensa vastakohtiksi asettuvia luokituksia selvästä normaalista olemisesta ja päihtyneestä ei-normaalista elämästä. Tutkimustulosten eron voi tässäkin vertailussa ajatella johtuvan haastattelukontekstin erilaisuudesta. Widdicomben ja Wooffitin haastattelut tapahtuivat kaduilla ja muilla julkisilla paikoilla, jonne pääsyä ei ole rajattu millään tavalla – samoin kuin Jaana Jaatisen (2000) peruskouluympäristössä tehdyt haastattelut – ja joissa ”normaaleilla” ihmisillä on oikeus olla.

Huumehoitoyksikössä haastattelemieni nuorten tietoisuus poikkeavasta asemastaan nousi haastatteluissa esiin jopa siinä määrin, että he olivat itse

samastuneet ulkopuolelta saamaansa luokitukseen. Esimerkiksi otteen 3 nuori ei hyväksy haastattelijan arkikielellä tekemää määrittystä nuoren tunnetilasta: ”onksul vieläki nyt semmoinen olo et nyt ku sä oot selvinpäin niin (.) niin sulla on vähän **tylsää**” (rivit 98 ja 100) vaan uudelleen määrittelee olotilansa ammattitermillä: ”no siis mullon todettu **pitkäaikainen masennus** (.) jotain seiskaluokast lähtien” (rivi 101). ”Tavallisen” nuoren, joka ei ole ollut tekemisissä ammattiauttajien kanssa, olisi vaikea kuvitella kuvaavan olotilaansa tiettyinä aikana todetuksi pitkäaikaiseksi masennukseksi.

Yhteistä tutkimuksille on kuitenkin normaalin ja ei-normaalin voimakas jännite nuorten puheessa ja oman identiteetin rakentaminen suhteessa normaaliin. *Haastattelemieni nuorten oleminen normaalin – tai sellaisen olotilan, minkä nuori itse määrittelee normaaliksi - ulkopuolella ei kuitenkaan merkinnyt heille itselleen jotain poikkeavaa vaan ennemminkin erilaista normaalia.* Otetta 1 lukuunottamatta normaali näyttäytyikin *muiden* – ei nuoren omana – normaalina; päivittäisten rutiinien hoitamisena, aikaisin aamulla heräämisenä, työntekona, omista tekemisistään vastuun ottamisena.

Muiden normaali, johon nuoret omaa olemistaan ja identiteettinsä muodostumista suhteuttivat, koostui valtaväestölle tavanomaisista ja yleisesti hyvänä elämänä pidetyistä olemisen tavoista. Tämä konventionaalinen normaalius merkityksellistyi erilaisin tavoin nuorille itselleen; normaali oleminen saattoi näyttäytyä ikävyyttävänä ja ahdistavana olotilana, käytökelpoisena tosin ei itselle tyypillisenä ominaisuutena tai tavoiteltavana mutta tuntemattomana elämäntapana. Ulkopuolisuuden korostumisesta huolimatta nuorten tuottamat identiteetit olivat otetta 6 lukuunottamatta ennemminkin vaihtoehtoisia kuin marginaalisia, mikäli marginaalisuudella tarkoitetaan tahdonvastaista ja omien kykyjen puutteesta johtuvaa osattomuutta. Ainoastaan otteessa 6 nuori identifioitui kyvyttömäksi selvään elämään, jota hän kuitenkin haluaa ja tavoittelee.

Konstruktivistisen, etukäteen tehtyjen kategorisointien ja julkisen huolen sulkeistavan tutkimustavan valitsin työhöni tietoisesti vastapainoksi huumeita käyttävien ja omassa aineistossani myös psykiatrista hoitoa saaneiden nuorten määrittelylle ulkoapäin. Vaikka myös psykiatrisessa lapsitutkimuksessa käytetään lasten ja nuorten omien kokemusten kuulemistä (esim. Puura 1998), tutkimusten tavoitteena on diagnosoida kohderyhmä mahdollisimman tarkasti saadun tiedon perusteella.

Työni taustalla olleet kysymykset kuvastavat kuitenkin myös omaa huolestuneisuuttani nuorten huumeidenkäytöstä. Vaikka pyrin analyysissäni ottamaan etäisyyttä etukäteen tehdyistä luokituksista, haastattelemiani nuoret ovat valikoituneet tutkimuskohteekseni juuri runsaan huumeidenkäytön takia, jolloin ennakkokäsityksistä irtaantuminen on mahdotonta³. Erityisesti

ensimmäisiä nuoria tavatessani tunsin voimakasta halua auttaa tai ryhtyä ystäväksi. Tieto siitä, että nuoret olivat jo hoidettavina, helpotti ratkaisevasti keskittymistä tutkijan rooliin ja huolesta irrottautumista ainakin aineiston analysoinnin ajaksi.

Normaalin sisältöjen ja identiteettien rakentumisen tarkastelu nuorten puheessa ovat merkityksellisiä sinänsä ilman, että niitä käytettäisiin välineinä jonkin oikean runsaasti huumeita käyttäneiden nuorten luokittelutavan tai hoitomenetelmän löytämiseen. Nuorten puhe, jossa he pohtivat itseään, toimintaansa ja elämäänsä, ei ehkä anna välineitä nuorten ”normaalista poikkeavan” käyttäytymisen parempaan ymmärtämiseen ja tehokkaampien hoitomallien kehittämiseen. Sen sijaan puheessa tulee näkyväksi nuorten oma normaali ja ne tavat, joiden kautta nuoret rakentavat suhdettaan ”meidän” normaaliin. Nuorten siirtyminen omasta normaalistaan muiden normaaliin ei välttämättä hahmotu houkuttelevana vaihtoehtona vaikka halua ja yritystäkin olisi. Kun valokeilaan nousee jännite *meidän normaalin* ja *nuorten normaalin* välillä, huolen painopiste siirtyy pois nuorista ja heidän ”poikkeavista” ominaisuuksistaan ja muodostuu ennemminkin kysymykseksi siitä, kuinka meidän normaalin tulisi muuttua, ettei kenelläkään olisi tarvetta irtisanoutua siitä oman terveytensä ja tulevaisuutensa kustannuksella.

VIITTEET

- 1 Diskurssianalyysi määrittellään kielen käyttöä ja muuta merkitysvälitteistä toimintaa tutkivaksi teoreettiseksi viitekehykseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti kuinka sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. Diskurssianalyttisessä tutkimustavassa kiinnostus kohdistuu ihmisten väliseen kanssakäymiseen ja puhe ymmärretään sosiaalista todellisuutta rakentavana toimintana. (Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, 10; Potter & Wetherell 1987, 6 – 8; ks. myös Kroger & Wood 2000).
- 2 Lyhenne H tarkoittaa haastattelijaa ja N nuorta. Sulkeet tarkoittavan taukoa ja niiden sisällä oleva luku kertoo tauon pituuden sekunteina. Hyvin lyhyt tauko on merkitty pisteellä. Tyhjät sulkeet ilmaisevat epäselväksi jäänyttä puhetta. Hakasulut ilmaisevat selvästi havaittavan päällekkäispuheen alkamiskohtia ja hhh-merkinä pitkää uloshengitystä.
- 3 Jokinen ja Juhila (1999, 56 - 66) käsittelevät samantyyppistä asetelmaa jatkumona, jonka ääripäinä ovat *tilanteittaisuus* ja *kulttuurinen jatkumo*. Koska mikään tutkimustilanne ei muodostu tyhjistä eikä ole päätepiste millekään, tutkijan on valittava miten painottaa asetelmansa tällä jatkumolla. Yhdeksi vaihtoehdoksi Jokinen ja Juhila määrittelevät *kulttuurin analyttisen sulkeistamisen*, jolloin mielenkiinto kohdistuu jonkin tarkasti rajatun aineis-

ton mahdollisimman aineistosidonnaiseen ja sensitiiviseen analyysiin. Analysoitava aineisto raamitetaan mahdollisimman kevyesti, jotta tutkija voi olla avoin aineiston rikkaudelle. Tutkimusraportissa lukijalle kerrotaan aineiston ulkopuolisista asioista vain sen verran kuin tutkija katsoo lukijoiden välttämättä tarvitsevan tietää analyysin kulun ymmärtämiseksi. Analyysijakson jälkeen tulosten pohdintaa voi liittää laajempiin konteksteihin.

KIRJALLISUUS

- Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (1998) *Identities in Talk*. London: Sage. Espoon kaupunki, päihdehuollon kehittämisohjelma. Sosiaali- ja terveystoimen toimialan julkaisu 3/1998.
- Hakulinen, Auli (1997) Johdanto. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Helve, Helena (1997) *Arvot, maailmankuvat, sukupuoli*. Yliopistopaino.
- Helsingin huume-strategia (1997). Helsingin Kaupunginkanslian Julkaisusarja A9/1997. Helsingin huume-strategia (2000). Huume-strategiatyöryhmän ehdotus 7.4 2000. [Http://www.hel.fi/sosv/jotu/huumest.htm](http://www.hel.fi/sosv/jotu/huumest.htm).
- Hoikkala, Tommi (toim.) (1996) *Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa*. Tampere: Gaudeamus.
- Houni, Pia & Suurpää, Leena (toim.) (1998) *Kuvassa nuoret*. Tampere: Tampere University Press.
- Jaatinen, Jaana & Kaukonen, Olavi & Warsell, Leena & Halmeaho, Matti & Ahtola, Raija (toim.) (1998) *Huumeet ja koulu-yhteisö. Konstruktionistinen tapaus-tutkimus*. Stakes, tutkimuksia 91. Jyväskylä: Stakes.
- Jaatinen, Jaana (2000) *Viattomuuden tarinoita. Nuoret päihdekulttuurinsa kuvaajina*. Stakes, raportteja 251. Helsinki: Stakes.
- Jokinen, Arja (1995) *Neuvottelu asiakkaan identiteetistä*. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö Tarja (1995) *Tulkitseva sosiaalityö*. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) *Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta*. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysi liik-keessä*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Suoninen, Eero toim. (2000) *Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuk-sia sosiaali- ja terapiatyön arjesta*. Tampere: Vastapaino.

- Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino 1999.
- Kroger, Rolf, O. & Wood, Linda, A. (2000) Doing Discourse Analysis. Methods for Studying Action in Talk and Text. London: Sage.
- Michael, Mike (1996) Constructing Identities. London: Sage.
- Partanen, Juha (1999) Huumeongelman esiintyminen Suomessa. Teoksessa Huumeriippuvuuden hoito Suomessa. Konsensuskokous 1. – 3.11.1999. Vammala: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, Suomen Akatemia.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) Discourse and Social Psychology. Beyond attitudes and behaviour. London: Sage.
- Puura, Kaija (1998) What children tell and adults notice. Psychiatric disturbances among finnish children. Tampere: University of Tampere.
- Puuronen, Vesa (1997) Johdatus nuorisotutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Rimpelä, M. & Jokela, J. & Luopa, P & Liinamo A. & Huhtala, H. & Kosunen, E. & Rimpelä, A. & Siivola, M (1996) Kouluterveys 1996 -tutkimus. Kouluviihtyvyys, terveys ja tottumukset. Perustulokset yläasteilta ja kaupunkien väliset erot. Stakes, Aiheita 40/1996. Helsinki: Stakes.
- Rostila, Ilmari (1997) Keskusteluja sosiaaliluukulla. Sosiaalityön arki sosiaalityötoimiston toimeentulokeskusteluissa. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Salasuo, Mikko (1998) Helsingin ensimmäinen huumeaalto 1960 ja 1970 -luvuilla. Lehdessä Nuorisotutkimus 3/1998, Vol 16.
- Silverman, David (1985) Qualitative methodology & sociology. Hants: Gover.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2000) Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 2000:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suikkila, Eira (1998) Nuoret – tupakka, alkoholi, huumeet. Nuorten tupakoinnin ja päihteiden käytön muutoksia 1990-luvulla pääkaupunkiseudulla ja muualla Uudellamaalla. Helsinki: Etelä-Suomen lääninhallitus.
- Suoninen, Eero (1993) Kielenkäytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (1997) Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Tampere: Gaudeamus.
- Widdicombe, Sue & Wooffit, Robin (1995) The language of Youth Subcultures. Social Identity in Action. London: Harvester Wheathsheaf.

Kari Huotari

HIV-POSITIIVISTEN HOMO- JA BISEKSUAALIMIESTEN SALATUT ELÄMÄT

Monet eivät tiedä juuri mitään hiv-tartunnan saaneiden homo- ja biseksuaalisten miesten arjesta, vaikka kaikista Suomessa todetuista hiv-tartunnoista puolet on saatu miesten välisessä seksissä. Tässä artikkelissa analysoin hiv-tartunnan saaneiden homo- ja biseksuaalimpiesten kokemuksia marginaalisuudesta tarkastelemalla heidän jokapäiväisessä elämässä selviytymistään.

Suomessa on todettu 5.2.2001 mennessä yhteensä 1244 hiv-tartuntaa. On kulunut lähes kaksi vuosikymmentä siitä, kun ensimmäiset hiv-tartunnat todettiin Suomessa. Tuolloin aiheesta kirjoitettiin kohuotsikoin ja tartunnan saaneiden määrän ennustettiin kasvavan hurjaa vauhtia (ks. Huotari 1993). Hiv yhdistettiin läheisesti homomiehiin, vaikka hi-virus ei ole koskaan ollut ainoastaan homojen tauti. Suomalaisessa julkisessa keskustelussa hiv on homojen lisäksi yhdistetty muihinkin vähemmistöryhmiin, kuten mustiin ulkomaalaisiin (ks. esim. Karhinen 1997) ja narkomaaneihin.

Verrattaessa nykytilannetta 1980-lukuun yhteistä suhtautumisessa on se, että nyt uudelle vuosituhannele siirryttäessä hiv nähdään helposti toisen vähemmistön, narkomaanien ongelmana, koska narkomaanien hiv-tartuntaluvut ovat viime vuosina nopeasti kasvaneet. Marginalisoituja ryhmiä koskevat ”huonot uutiset” korostavat eroa marginalisoitujen ja ns. tavallisten kansalaisten välillä.

Kirjoituksessani tarkastelen hiv-tartunnan saaneita homo- ja bimiehiä, jotka eivät kuitenkaan ole automaattisesti marginaalisia. Osa hiv-positiivisista homo- ja bimiehistä elää ns. normaalia elämää, jossa he eivät koe marginaalistuneensa. Tarkastelen sitä, kuka määrittelee marginaalisuuden, millä perusteilla, ja kuinka vahvasti marginaalisuus heijastuu elämään? Lähestyn aihetta 13 hiv-positiivisen homomiehen ja neljän biseksuaalimiehen kokemusten avulla. Heistä suurin osa on 30-39-vuotiaita. Aineisto on kerätty teemahaastattelulla.¹

Artikkelini keskeinen käsite on selviytyminen, joka toimii hyvin, kun tarkastellaan hiv-tartunnan saaneiden pärjäämistä arjessa (ks. Huotari 1999b, 30-37, 47-61). En siis tarkastele hiv-tartunnan saaneiden miesten elämää ainoastaan ongelmalähtöisesti. Esimerkiksi syrjäytymiskäsite voisi johtaa keskimääräisoletuksiin ihmisten elämästä ja niputtaa liikaa yksilöitä (vrt. Suikkanen 1990, 46-51; Helne & Karisto 1992; Helne 1994). Käytän selviytymiskäsitettä kehikkona, joka antaa mahdollisuuden järjestää tutkimuksen monimuotoinen aineisto havainnollisemmin. Selviytymiskäsite myös huomioi ihmisten yksilölliset ja erilaiset selviytymisstrategiat. Selviytymisellä viitataan elämänhallinnan pyrkimykseen (ks. Roos 1998, 206-209; Seppälä 1998, 35). Hiv-tartunnan myötä elämänhallinta tulee uhatuksi, ihmiselle tapahtuu jotain odottamatonta, joka vaikuttaa haluttuun elämänkulkuun. Haastatteluaineistoa olen analysoinut kvalitatiivisesti (tarkemmin Huotari 1999b, 59-61; ks. myös Ritchie & Spencer 1994). Otan haastatteluanalyysissä esiin sekä yleisiä että erityisiä tilanteita. Yhtäläisyyksien etsimisen ohella yksittäistapaukset tuovat esille kiinnostavia aineiston sisäisiä jännitteitä.

Valitsin käsiteltäväksi kolme marginalisoitumisen kannalta olennaista aluetta: läheiset, yhteisöt ja tiedotusvälineet. Näiden käsittely on tärkeää, koska haastatellut kuvaavat oman kokemuksensa marginaalisuudesta usein päinvastaiseksi verrattuina mainittuihin tahoihin. Jotta tartunnan saaneiden arkea on helpompi ymmärtää, kuvaan aluksi lyhyesti hiv-positiivisten kokemuksia hiv-tartuntatiedosta sekä sitä, miksi tartunta usein salataan muilta. Sen jälkeen käsittelen hiv-tartunnan saaneiden kokemuksia marginaalisuuden määrittämisestä. Tarkastelen tartunnan saaneiden kokemuksia läheisistä: ydinperheestä, kaveripiiristä ja seksikumppaneista. Tämän jälkeen paneudun homo- ja työyhteisöjen suhtautumiseen hiv-positiivisiin. Sitten käsittelen tiedotusvälineiden vaikutuksia ja merkityksiä. Lopuksi tarkastelen kokevatko hiv-tartunnan saaneet itse itsensä marginaalisiksi. Tässä yhteydessä tuon lyhyesti esille heidän kokemuksia omasta terveydentilastaan sekä sitä, kuinka he tavoittelevat ns. normaalia elämää. Loppuyhteenvedossa pohdin marginaalisuuden ja tartunnan salaamisen yhteyttä hiv-positiivisten vaintamis-vaientumiskysymyksiin.

Hiv-tartuntatieto

Suurin muutos hiv-tartunnan saaneiden homo- ja bimiesten elämässä liittyy ihmissuhteisiin ja sosiaaliseen verkostoon (Huotari 1999b). Muutos ei niinkään liity itse hiv-tartuntaan tai sen fyysisiin seurauksiin. Tartuntatieto aiheutti haastateltaville kriisin, ja tiedon kuulemisen jälkeen haastateltavat alkoi-

vat välittömästi valikoida, kenelle tartunnasta voi kertoa ja kenelle ei. Yksi keskeinen hiv-tartunnan salaamisen syy on hylätyksi tai torjutuksi tulon pelko (tarkemmin Huotari 1999a). Monilla on tartunnasta kertomisesta huonoja kokemuksia. Jotkut läheiset ovat katkaisseet kaikki sosiaaliset kontaktit tartuntansa paljastaneeseen. Tällaiset tilanteet osoittavat, että hiv-tartunnassa ei ole kyse pelkästään viruksesta vaan tunteisiin ja moraalikäsitteisiin liittyvästä asiasta.

Tieto tartunnasta aiheuttaa sen, että ihminen joutuu ikään kuin tahtomattaan kamppailemaan muiden ihmisten ennakkoluuloja ja tietämättömyyttä vastaan. Tämän tyyppinen kokemus toistui haastateltavien kertomuksissa. Seuraavassa sitaatissa tulee osuvasti esille tartunnan saaneen kokemus ikään kuin ”maton alle” ja ”verhon taakse” jäämisestä:

Tästä on tehty hirveän paha, katala, eristettävä, likainen ja epäsosiaalinen asia. Siitä tehdään liian iso asia, vaikka se välttämättä ei ole. Hi-virus on aika salakavalasti saatu ympättyä tähän yhteiskuntaan, että ne jotka on tartunnan saaneet, ne ei pysty käsittelemään sitä asiaa asiana ja ympäristökään ei pysty käsittelemään asiaa asiana. Aidsin ympärillä ollut yhteiskunnallinen keskustelu on ollut sellaista, että ne hivviläiset, aidsit, ne on siellä verhon takana tai maton alla tai niillä ei ole ihmisarvoa minkäänlaista. Minä olen kokenut sen, että hivin kautta on viety oikeus elämään ja oikeus olla ihminen. Hivin suhteen sä et ole ihminen, sä olet jotakin, sä olet matkalla sinne. Sä et ole niin kuin apina, mutta et ole kyllä ihminenkään. Aina siellä on se ihminen takana. Se on hirveetä, et mäkin olen joutunut taistelemaan sen oman asemani. Kun ajattelee, että periaatteessa jokaisella ihmisellä pitäisi olla samat lähtökohdat ja samat oikeudet elämää kohtaan, niin hivin kohdalla sä joudut tekemään kaksin-kolmin-kertaisen työn, että saisit itselle sen ihmisarvon ja kunnioituksen.

Puheessa tulee esille myös se, kuinka hiv-tartunta pakottaa ajattelemaan sekä omaa roolia yhteiskunnassa että yhteiskunnan suhtautumista hiv-tartunnan saaneeseen. Ihmisarvon kunnioittamisen puute tai sen uhka oli yksi keskeinen tekijä, jonka vuoksi haastateltavilla vallitseva strategia oli täydellinen tartunnan salaaminen suurimmalta osalta sosiaalista verkostoa.

Kaksoiselämä hiv-tartunnan kanssa on raskasta. Kun näin merkittävän asian päättää pitää muilta salassa, saattaa salailu ja huoli kiinnijäämisestä tuoda elämään kohtuutonta taakkaa. Päätös omasta tartunnasta kertomisesta on luonteeltaan jatkuvaa ja siksi rasittavaa. Voidaan ajatella, että salailun jatkuvuus on yleistä leimatuille ja stigmatisoiduille ryhmille. Elämäntilanteeseen liittyviä kytköksiä ja arkielämään liittyviä asioita voi joutua jatkuvasti selittämään.

Läheiset ihmissuhteet ja hiv-tartunta

Tartunnan saanut voi joutua marginalisoitumisen kohteeksi sekä tartunnan vuoksi että oman kulttuurissa torjutun homo/biseksuaalisen elämäntapansa vuoksi. Homo- ja bimiehille hiv-tartunta voi olla kaksinkertainen coming-out -tilanne. Tämä tarkoittaa sitä, että kun esimerkiksi homomies on tiedostanut oman homoutensa ja kertoo siitä muille (vrt. Davies 1992), hän joutuu lisäksi pohtimaan, kertooko hiv-positiivisuudestaan vanhemmille, muille omaisille tai läheisille. Tätä läheskään kaikki haastateltavat eivät tehneet.

Tässä on olennainen ero muihin terveydentilaa koskeviin kriiseihin, joita tutkittaessa on todettu, että sukulaiset ovat parhaimpia tukijoita niin emotionaalisesti kuin käytännön tilanteissakin (esim. Seppälä 1998). Hiv-tartunnan saaneelle homo- ja bimiehelle sukulaisilta saatavan tuen puute merkitsee usein sitä, että apua ja tukea on haettava muilta ihmisiltä ja virallisilta auttajilta.

Ylipäänsä suomalaisessa yhteiskunnassa on yhä vaikea kertoa homoudestaan vanhemmille. Joissakin perheissä on tapana välttää intiimeistä, etenkin seksuaalisista asioista keskustelua. Homoseksuaalisuudesta kertominen on perheen keskustelukulttuurin vastaista (esim. Ivalahti 1997). Kun kyseessä on homous ja lisäksi hiv-tartunta, niin tämä yhdistelmä oli joidenkin haastateltavien läheisille niin vaikea asia, eräänlainen kulttuurinen tabu, että aiheesta puhuminen oli pitkään mahdotonta.

Ydinperheeltään ja sukulaisiltaan homoseksuaaliset suhteet salaavia homoja ja biseksuaaleja askarruttaa se, miten perhe suhtautuu heihin, jos hiv-tartunnan yhteydessä paljastuu homoseksuaalinen elämäntapa. Eräs haastateltava on ollut aiemmin naimisissa, joten sukulaiset eivät epäile häntä homoksi, mutta tartuntatieto toisi hänet uuteen valoon:

Mä ajattelen sitä, että mitä sitten kun tämä sairaus etenee. Jossain vaiheessa ehkä tulee se tilanne, että pitää tai on järkevää kertoa läheisille tämä koko todellisuus. Se epäilyttää, että miten siihen suhtaudutaan. Kun ne saa sitten tietää tartunnasta, niin tottakai niitä kiinnostaa se, että miten mä oon sen saanut. Tämä on minun kohdalla yksi asia, miksi mä en oo erityisemmin halunnut siitä keskustella, koska se meidän kulttuurissa automaattisesti johtaa tähän seksuaalisuuden yhdistämiseen, että tätä kuitenkin pidetään homotautina. Minusta on parempi, että asiasta ei puhuta.

Jotkut läheiset olivat haastateltaville jopa vihaisia siitä, että tämä kertoi heille tartunnastaan. Aki kertoi sisarustensa syyllistäneen häntä: ”Kysyivät, että miksi tämän meille kerroit. Ei siitä tarvitse puhua. He eivät osaa tukea.” Kun läheiset eivät edes halua kuulla tai puhua tartunnan saaneelle hyvin olennaisesta

asiasta, se osoittaa pelkojen lisäksi sekä välinpitämättömyyttä että väheksyntää. Samalla se asettaa tartunnan saaneen (tai ainakin hänelle tärkeät asiat) ikään kuin yhteiskunnan laitapuolelle, marginaaliin.

Myös tartunnan saaneet voivat itse mieltää itsensä marginaalisiksi. Tämä näkyy puheen tasolla silloin, kun hiv-positiiviset itse sulkevat läheiset ulos keskustelusta. Eräs haastateltava luettelee useita syitä, miksi hän ei ole halunnut kertoa sukulaisille tartunnastaan:

Mä koen suurta tyytyväisyyttä siitä, että mä olen saanut pidettyä hyvin rajattuna sen piirin, joka tietää. En halua sellaista painolastia esimerkiksi mun veljelle, että hän tietäisi minusta asioita, joita hän sitten ei voisi kertoa edes vaimolleen tai tyttärilleen ja näiden miehille. Mä en halua sitä, että perheessä tiedetään, kun ei voi tietää, miten he suhtautuisivat. Olisi harmillista, jos he eivät puhuisi mulle mitään, mutta mä huomaisin, että tartunnasta keskustellaan kuitenkin perhepiirissä, mutta välttämättä ei mun kanssa lainkaan. Sen kuitenkin vaistoaisi tai olisi vaistoavinaan erilaisista asioista ja sitä rupeaisi tarkkailemaan. Mun sukulaiset asuvat kaikki Pohjois-Suomessa ja mä en kuitenkaan pysty pitämään heihin sillä tavalla kontaktia, että mä voisin heille luontevasti kertoa. Mä pidän kyllä tiiviisti yhteyttä sukulaisiin, mutta mä en kestäisi sitä, että elämä olisi jatkuvaa jäähyväisten jättöä – siihen tulisi pakosta sellaista sävyä, että ehkä ei nähdä enää.

Haastateltava kokee ”suurta tyytyväisyyttä” siitä, että pystyy pitämään hiv-tartunnan salassa. Tämä kertoo paljon hiv-positiivisuuden luonteesta. Siitä, kuinka leimattu, syrjitty ja varauksellinen aihepiiri hiv-positiivisuus on. Hiv-tartunnan salaamisessa on kyse myös siitä, että oman elämän merkityksellisiä asioita ei kerrota niille, joiden ei arvella syystä tai toisesta pystyvän käsittelemään ja ymmärtämään omaa elämäntilannetta. Hiv-tartunnan saaneet eivät siis deterministisesti marginalisoidu, vaan useinkin he omilla valinnoillaan rajaavat sitä, kuinka keskiössä tai marginaalissa he ovat (heteroseksuaalisten) sukulaisten mielissä. Toisaalta asioista puhumattomuus on myös pyrkimystä pitää hiv-tartunta hallinnassa.

Haastateltavat eivät olleet yleensä menettäneet kontaktiaan alkuperäiseen perheeseensä ja monilla oli myös hyviä kokemuksia siitä, miten läheiset olivat suhtautuneet tartuntaan. Useimmilla haastatelluista homo- ja bimiehistä alkuperäisen perheen tuki ei kuitenkaan ollut saatavilla, koska perheen muut jäsenet asuivat toisella paikkakunnalla kuin haastateltavat. Heteromiehiin verrattuna perheen merkitys on homomiehille muutenkin erilainen. Usein homoille elämäkumppani tai homoyhteisön sisällä oleva ystävien ryhmä voi muodostua läheiseksi verkostoksi, jota voi kutsua perheeksi ja joka korvaa perhettä (esim. Nardi 1992). Yksittäiset ihmiset ovat tosin hyvin erilai-

sisä tilanteissa, esimerkiksi naisten ja miesten kanssa seksisuhteita toteuttavalla bimiehellä ei välttämättä ole juuri mitään yhteyksiä homoyhteisöön (seksuaali-identiteettien moninaisuudesta ks. Huotari & Lehtonen 1999). Traditionaalisten perhesiteiden murtuessa vanhemmat ja sukulaiset eivät entiseen tapaan tarjoa sosiaalista turvallisuutta ihmiselle (vrt. Roos & Hoikkala 1998). Perheen sijasta turvallisuuden saaminen muista yhteisöistä korostuu.

Miessuhteet, homoyhteisö ja hiv-tartunta

Hiv-positiivisten homo- ja bimiesten kohdalla on kyse monitasoisesta marginalisaatiosta. Homo- ja bimiehet sekä hiv-tartunnan saaneet ovat marginaalissa heteronormatiivisessa yhteiskunnassa (määritelmästä ks. Sedgwick 1990; Heikkinen 1994). Tämän lisäksi hiv-positiiviset ovat marginaalissa myös homoyhteisössä. Hiv-riskeihin ja tartuntapelkoihin liittyvä marginaalistaminen tulee konkreettisimmin esille miesten välisissä parisuhteissa ja etenkin seksuaalisuuden toteuttamisen yhteydessä. Silloin tartuntaan liittyvät asiat muutoinkin korostuvat, vaikka tartunnan muulloin voisikin unohtaa (myös Cameron 1993).

Kokemukset hiv-tartunnan mukanaan tuomista vaikeuksista miessuhteissa olivat verrattain yleisiä, vaikka oli myös monia kokemuksia, joissa rakkaussuhde toimi hyvin eikä kumppani ollut saanut tartuntaa. Eräällä haastateltavalla tuli poikaystävänsä kanssa ero puolen vuoden kuluttua siitä, kun hän oli kertonut tartunnastaan. Eroa edelsi ahdistava prosessi:

Kundikaveri heittäytyi ihan pennuksi ja tuntui, että mä joudun hoitamaan kummatkin. Se meni siihen pisteeseen, että mun kuorsauskin rupesi häiritsemään häntä. Hän sanoi, että ota patjasi ja mene eteiseen nukkumaan. Mä sainoin, että ennemmin mä kävelen tuosta ovesta ulos kuin luovun sängystäni. Mä laskin, että hän oli seitsemän kertaa heittävässä minua pellolle ennen kuin mä sain sitten oman kämpän. Oli semmonen fiilis, että joko mä tapan sen tai mä tulen hulluksi tai tapan itseni.

Toisin kuin monissa muissa maissa (esim. O'Brien 1992), Suomessa useimmat haastatellut tartunnan saaneet eivät kokeneet homoyhteisöä keskeisenä sosiaalisen tuen verkostona. Tämä voi johtua siitä, että 1990-luvun vaihteessa homoyhteisö oli Suomessa vasta muotoutumassa ja mahdollistumassa. Se oli vasta tulossa samantapaiseksi, mitä se oli ollut monissa muissa länsimaissa jo vuosikymmeniä. Esimerkiksi Suomessa oli tuolloin vain yksi homo-

ravintola Helsingissä (Gambrini), kun vaikkapa Kööpenhaminassa, Tukholmassa, Lontoossa tai Amsterdamissa niitä oli jo kymmeniä.

Homoyhteisön jännitteinen suhde hiv-tartunnan saaneisiin tuli selkeästi esille ravintolatilanteissa. Homojen baarikulttuurin ja ravintoloiden keskeisen roolin on usein todettu (esim. Heikkinen 1997; Nissinen 1997) liittyvän vähemmistöasemaan: heteroseksistisessä yhteiskunnassa homobaarit muodostavat turvallisen tapaamisinstituution, joka on monille homoille helpoin käytettävissä oleva keino löytää kontakteja kaltaisiinsa ja osakulttuuriinsa. Homo- ja bimies voi olla homoravintolassa verraten turvassa heteroseksuaalien tarkkailulta ja mahdollisilta negatiivisilta huomautuksilta.

Haastateltavat hiv-positiiviset (Huotari 1999b) kokivat kuitenkin leimautuvansa ja tunnistuvansa homoravintolassakin. Ihmis- ja seksisuhteiden pelättiin katkeavan ja ne olivat syitä, miksi monet haastateltavat salasivat tartuntansa muilta homo- ja bimiehiltä. Tartunnan paljastamiseen saattaa liittyä kyräilyä, epätietoisuutta ja ongelmallisuutta. Pertti kertoo, kuinka hän olettaa tiedon tartunnastaan levinneen eteenpäin:

Eräässä ravintolassa tapasin henkilön, joka kertoi olevansa hiv-positiivinen, isoon ääneen kailotti. Hän vinkkasi, että tule istumaan baaritiskille ja mä menin. Varovasti tyhmyyksissäni sanoin, että mullakin on hiv-tartunta. Se lähti mun kämpille. Sitten aamulla mä sanoin, että voin soitella sitten seuraavana päivänä. En soittanut, vaikka oli mielessä. Seuraavan kerran hän oli hirveen loukkaantuneena ravintolassa. Mä juttelin yhden muun kaverin kanssa ja hän oletti, että mulla on taas uusi kaveri. Sitten se alkoi keljuilemaan ja kertoi myös ravintolan baarimikolle, että mulla on hiv-tartunta. Viimeksi kun olin yhden kaverini kanssa ravintolassa, niin mä näin, kun se jutteli yhden jätkän kanssa ja otaksun hänen kertoneen sillekin, että mulla on hiv-tartunta.

Paineita ihmissuhteissa aiheuttaa siis se, että tartuntatiedon leviäminen ei ole aina omassa hallinnassa: tartunnan saaneet joutuivat silloin tällöin tilanteisiin, joissa hiv-tartunta saattoi paljastua, vaikka itse ei sitä haluaisi. Pertti ei kokenut homoyhteisöä turvallisena. Tämä oli tyypillistä muillekin haastattelemilleni hiv-positiivisille homo- ja bimiehille. Myyttinen käsitys pienyhteisöistä turvallisina vaikuttaakin väärältä. Kyse lienee pienyhteisöjen romantisointiharhasta. Haastateltavat eivät antaneet homoyhteisöstä kovin ruusuista kuvaa. Tältä osin vahva yhteisöllisyys näyttää murtuvan. Toisaalta tartunnan saaneet kuitenkin kokivat yleensä aids-tukiyhteisöt (Aids-tukikeskus, Positiiviset ry.) ja toiset tartunnan saaneet turvallisina.

Äärimmillään marginaalistuminen näyttäytyy silloin, kun hiv-tartunnan paljastumisen pelko pitää jopa tartunnan saaneet eristettynä toisistaan. Palaan tähän aiheeseen artikkelin lopussa, mutta tässä otan esille yhden esi-

merkin siitä, kuinka tartunnan saaneet voivat pelätä sekä leimautuvansa että marginalisoituvansa, jos joku tunnistaa heidän olevan hiv-tartunnan saaneen seurassa:

Kun mä olen ollut useamman vuoden aktiivisesti mukana tässä tukarin toiminnassa ja mä olen tavannut suuren joukon ihmisiä, niin on aika kiusallista ja joskus se jopa koskeekin jonkun verran, kun mä en uskalla tervehtii kaikkia ihmisiä. Kun mä en muista, kuka haluaa tuntea minut ja kuka ei. Kun mä menen johonkin kapakkaan kaljalle, niin mä olen kehittänyt sellaisen invisible-tekniikan, että mä muutun näkymättömäksi. Mä otan ovella katseen vaan siihen baaritiskille ja käyn hakemassa sen kaljan. Mä en tiedä mitään, en tunne ketään, enkä tervehdi ketään. Mä menen johonkin pöytään, seinän viereen tai johonkin nurkkaan seisomaan. Jos joku tulee puhumaan mulle, niin sitten mä puhun ja tervehdin. Moni uusi vasta tartunnan saanutkin saattaa olla hätäntynyt siitä, että mitä sitten, jos me törmätään jossakin kapakassa. Mä yritän rauhotella, että mä en paljasta tuntevani sinua, ole ihan rauhassa. Jos sä haluat tulla mun kanssa juttelemaan, niin sä olet tervetullut. Se on joskus tavattoman kiusallista mulle itsellenikin, kun mä istun jossain ja siinä naapuri-pöydässä saattaa olla joku hiv-positiivinen ja muut ihmiset ei välttämättä tiedä sitä, niin mä yritän olla sillä tavalla näkymätön niin kuin mä en tietäisi mitään tai tuntisi ketään.

Kertoja on keksinyt oman arjessa selviytymistavan, hän käyttäytyy ravintolassa kuin olisi näkymätön mies. Tartunnan salaaminen ei ole turhaa varovaisuutta, vaan haastattelujen perusteella tartunnan saaneilla on syytäkin olla huolissaan muiden suhtautumisesta. Kyseessä on miltei sama ilmiö kun homomiesten ensimmäisellä käynnillä homoravintolassa (ks. Heikkinen 1997). Ero on siinä, että hiv-positiivisilla tartunnan salaaminen on jatkuvaa. Jos on pelkästään homo ja odottamatta tapaa homoravintolassa heteroksi aiemmin olettamansa tuttavan, niin tämän nähtyään usein ajatellaan tyylin: ”no mitäs siitä”. Hiv-positiiviset ottavat enemmän riskejä. Hiv-tartunnan leimaavuus on hyvin eri asia kuin homous.

Ongelmatilanteet työelämässä

Ihmis- ja seksisuhteiden katkeamisuhan lisäksi (asenteista hiv-positiivisia kohtaan, ks. Huotari & Lehtonen 2000) tartunnasta kertominen voi aiheuttaa monia ei-toivottuja seurauksia, joista otan nyt esille yhden monipuolisesti näitä ongelmia valaisevan esimerkin. Tarkastelen sitä, miksi työyhteisössä ei ole tarvetta eikä järkevääkään puhua tartunnastaan. Homoyhteisössä

haastateltavien marginalisointia aiheutti se, että muut pelkäsivät sekä hiv-tartuntaa että hiv-leimaa, marginalisoimista (tarkemmin Huotari 1999b). Nämä olivat myös yhteisöllisen tuen hakemisen esteenä. Myös työyhteisössä hiv-positiivisten marginalisoinnin perusteena on hiv-tartuntapelko. Hiv-positiivisuus voi aiheuttaa työyhteisössä myös monia muita ongelmia, kuten ennakkoluuloja ja puhumattomuutta. Marginalisointia tapahtuu tyypillisesti myös metaforien kautta, siksi nostan sen tarkastelun keskiöön, kun käsitelen hiv-positiivisuutta työyhteisössä.

Työelämässä hiv-positiivisuus ei aiheuta pelkästään yhteisöllisen tuen puutetta, vaan työpaikalla tartunnan paljastuminen tai pelkkä epäily jonkun tartunnasta voi johtaa hyvin dramaattisiin seurauksiin. Ihminen voi menettää pahimmillaan kaiken sen, minkä varaan on elämänsä rakentanut (ks. myös Huotari & Lehtonen 1996). Aaro kertoo, mitä hänelle tapahtui, kun hänen elämänkumppaninsa tartunta tuli ilmi ja kun työtoverit ainoastaan epäilivät Aaron olevan tartunnan saanut:

Olin osakasyrittäjänä yrityksessä, jossa omistin 40 prosenttia yrityksestä. Se 40 prosenttia oli liian vähän, kun 60 prosenttia yrityksestä omistavat yhtiökumppanini saivat tietää, että elämänkumppanini oli sairaalassa Aurorassa. He tulivat siihen tulokseen, että hän ei voi koskaan tulla enää sinne työpaikalle. He sanoivat, että sillähän on aids, sehän on pahempi kuin rutto. Mitä asiakkaat ajattelevat, jos saavat tietää. Sitten he laskivat, että yksi ynnä yksi on kaksi eli jos mun kumppanilla on virus, niin mitä todennäköisemmin minullakin on se. Siinä vaiheessa alkoi kaikenlainen painostus ja se päättyi siihen siten, että 60 prosenttia elikkä ne kaksi mun yhtiökumppania keksivät teknisenä syynä, että korotetaan yhtiön omaa pääomaa suurin piirtein jotain puoli miljoonaa markkaa. Mulla ei siinä vaiheessa ollut mahdollisuuksia siihen. Jouduin luopumaan työstä ja yrittämisestä. Meillä meni siinä autot, työt ja asunto.

Ylläolevasta siteerauksesta tulee esille pelkojen ja ennakkoluulojen lisäksi metaforien voima (esim. Weeks 1989; Sontag 1991; Watney 1994). Ruttometaforan kautta Aaro ja hänen elämänkumppaninsa kuviteltiin niin kauhistuttaviksi ja tartuntavaarallisiksi, että heidät piti saada pois työstä. Näin metaforat todella konkreettisesti vaikuttavat ihmisten elämään. Tällainen yksilöiden tuomitseminen yhteisön jäsenten silmissä heikentää heidän mahdollisuuksiaan elää (esim. Goffman 1986). Aaro kertoo olleensa tässä tilanteessa niin sokissa, ettei osannut hyödyntää juristin apuakaan. Samassa yhteydessä häneltä petti talouden lisäksi myös psyyke:

Tietysti mä olin sokissa jo siitä, että kumppaniltani löytyi hi-virus. Kyllä se oli vaikeaa aikaa ja menetin suurin piirtein kaiken sen, minkä varaan tulevaisuus

oli rakennettu. En käyttänyt juristia, se oli niin katastrofaalinen se tilanne kaikineen. Siinä tietysti oli kutakuinkin varma, että mulla on itselläniikin myös hiv ja aidsistahan tiesin hyvin vähän. Silloinhan kaikki oli kutakuinkin kuolemaantuomittuja. Talous meni kuralle siinä. Mä en saanut sijoittamiani rahoja läheskään takaisin. Jo työelämästä poisjäänti oli rankkaa. Sitten jäin sairauslomalle. Se oli mulle liian raskasta. Mä aloin käymään sitten psykiatrin vastaanotolla ja mä oon syvän depression takia eläkkeellä. Eläkepäätöksiä on kerran vuodessa aina jatkettu, ne on yhdessä depression ja hivin kanssa.

Aaron kokemukset osoittavat, että käytännön elämässä ja työyhteisöissä ihmisillä voi olla hyvin kaavamaisia ja marginalisoivia mielikuvia tartunnan saaneista uhkaavina, vaarallisina "sairaina". Kun ihminen menettää tartuntaa pelkäävien yrittäjäkumppaniensa vuoksi käytännössä kaiken, niin tällainen tilanne kertoo paljon yhteiskunnassa vallitsevista peloista ja ennakkoluuloista. Tartunnan saanut kantaa ikään kuin stigmaa, joka voi syrjäyttää hänet jopa institutionalisoituneen yhteiskunnan ulkopuolelle, kokonaisvaltaiseen huono-osaisuuteen.

Marginalisoinnin seuraukset ovat erittäin ikäviä tartunnan saaneelle monesta syystä. Ensinnäkin monelle haastateltavalle työnteko oli tärkeää ja sillä oli monia hyviä puolia: työnteko muun muassa esti käpertymästä hivin ympärille, se piti ajatukset pois tartunnasta, auttoi selviytymään alkukriisistä, vahvisti elämän jatkumista lähes ennallaan, esti jäämästä yksin kotiin ja ylläpiti sosiaalisia kontakteja. Jos työstä joutui luopumaan, menetti näitä työn myönteisiä puolia. Suomessa on myös vuonna 1995 tullut voimaan laki, jonka mukaan terveydentila (johon sisältyy hiv-positiivisuus) ei saa olla syy syrjintään työmarkkinoilla.

Kokemus julkisesta hiv-keskustelusta

Tartunnan saaneita koskevien ennakkoluulojen ja stereotyyppien arvioidaan kumpuavan tiedotusvälineiden luomista aids-kauhukuvista (esim. Watney 1987; Lupton 1994). Suurin osa kansalaisista on myös saanut hi-virusta ja aidsia koskevat tietonsa tiedotusvälineistä. Näiden syiden vuoksi tarkastelen seuraavaksi sitä, miten haastateltavat kokevat julkisen hiv-keskustelun vaikuttavan tartunnan saaneiden marginalisoimiseen.

Haastateltavien arjessa selviytymistä vaikeutti julkisuuden epämääräinen aids-keskustelu. Haastateltavat olivat kokeneet tiedotusvälineiden esittämän kuvauksen hi-viruksesta ja aidsista pelottelevana ja asiattomana, varsinkin aihepiirin käsittelyn alkuvaiheessa: "Silloin alussahan se oli ihan hirveetä. Puhuttiin homosityövästäkin. Se oli ihan älytöntä". Useissa tutkimuksissa on

tosin todettu, että tiedotusvälineiden esittämä kuva ja ihmisten todellinen elämä eivät vastaa aina toisiaan (esim. Falk & Mäenpää 1997, 131-177).

Haastattelut osoittavat, että tartunnan saaneita koskevat kielteiset mielikuvat vaikuttavat jokapäiväisen elämän tasolla heitä koskeviin käytäntöihin, menettelytapoihin ja seurauksiin. He kertoivat, että osaltaan leimaavan mediajulkisuuden takia he eivät voi julkisuudessa kertoa avoimesti omasta tartunnastaan, vaikka haluaisivatkin. Televisio-ohjelmissa tai lehtijutuissa tartunnan saaneet esiintyvät peitenimillä ja kasvottomina. Yksi keskeinen syy tähän on tartunnan saaneiden kriminalisointiuhka.

Suomessa hi-virus – joka on yksi heikoimmin tarttuvista mikrobeista – voi aiheuttaa tartunnan saaneelle uhan syytetoimista rikosoikeudessa. Ihmisiä voidaan epäillä hi-viruksen ”tahallaan tartuttamisesta” ja heidät voidaan jopa vangita. Otan esille yhden ääriesimerkin. 1990-luvun puolivälissä erittäin paljon julkisuutta saaneen mustan amerikkalaismiehen, Steven Thomasin (ks. Karhinen 1997). Oikeudenkäynnissä syytetty tuomittiin 11 vuoden vankeusrangaistukseen useista tapon yrityksistä. Muita aiemmin käytettyjä nimikkeitä ovat olleet törkeä pahoinpitely ja kuolemantuottamus. Kovien tuomioiden lisäksi tartunnan saaneita uhkaa julkinen marginalisointi. Steven Thomasin kuva julkaistiin useissa sanomalehdissä, ja peräti ainakin Iltä-Sanomien kannessa. Periaatteessa jokaista hiv-tartunnan saanutta uhkaa sekä tämä sama rikollisen leima että julkinen nöyryytys, uhka siitä, että heidän nimensä ja kuvansa julkaistaan lehdissä. Tämä tosin ei ole enää nykyisin kovin todennäköistä.

Uhka rikollisen leimasta syyllistää tartunnan saaneet ja antaa epäsuorasti viestin siitä, että seksikontakteissa vastuu tartunnan leviämisestä on hiv-positiivisella. Tällainen harhaanjohtava syyllistäminen voi kääntää huomion pois siitä, että kahden aikuisen seksisuhteessa vastuu ja velvollisuudet jakautuvat kummallekin. Kuvitelma siitä, ettei hiv kosketa itseä, voi olla vaarallinen. Ei tietenkään ole toivottavaa, että hiv-tartunnan saanut toteuttaa suojaamatonta yhdyntää. Sama koskee myös muita ihmisiä. Seksikontakteissa vastuu on yhteinen, muuten voitaisiin käyttää myös arveluttavaa käsitettä ”tartunnan tahallinen vastaanottaminen” (tarkemmin Huotari 1999b, 74-80).

Tartunnan saaneen asema on hankala. Vaietako tartunnasta vai kertoako siitä? Molemmassa tapauksessa seurauksena voi olla sanktioita. Vaikuttaakin siltä, että usein sekä tiedotusvälineet (ja sitä kautta valtaosa väestöstä) että hiv-tartunnan saaneiden lähipiiri (esim. sukulaiset, seksikumppanit, homoyhteisö, työtoverit) määrittelevät hiv-tartunnan saaneet marginaaliksi, joiden ei ikään kuin tulisi olla esillä jokapäiväisessä elämässä. Voidaan ajatella, että heidän mielestään hiv-tartunta, juuri tartuntavaarallinen ”sairaus”, on salattava. Tämä saattaa johtua siitä, että hiv-tartuntaan liittyy paljon tabuaiheita, kuten kuolema, ”poikkeava” seksuaalisuus, ”mystinen” sairaus. Niistä on pelottavaa puhua tai niistä ei ole totuttu puhumaan. Ehkä ei oikein edes tiedetä, mistä saa puhua ja mistä ei.

Terveyden kokeminen ja normaalin elämän tavoittelu

Millaisiksi hiv-tartunnan saaneet kokevat itsensä. Määrittelevätkö he itse itsensä sairaksi tai marginaaliseksi ja jos, niin miten he sen tekevät? Oli hämmäntävää huomata, ettei juuri kukaan haastateltava kokenut itseään sairaaksi (ks. Huotari 1999b). Kun useimmat haastateltavat tunsivat itsensä terveiksi, oli ristiriita muiden ihmisten kielteisten mielikuvien kanssa valmis. Jos tartunnan saanut luokiteltaisiin automaattisesti sairaaksi, se johtaisi myös heidän esittämiseensä normaalin ja tavanomaisen vastakohtana (vrt. Gräsebeck 1995). Näin oli monille haastateltaville käynyt. Tartunnan saaneet katsottiin enemmän tai vähemmän kyvyttömiksi selviytymään jokapäiväisistä toiminnoista kuten työstä. Haastateltavat vastustivat tätä marginalisoinnista sanomalla ihan suoraan esimerkiksi, että ”hiv-positiivisia ei saisi lokeroida sairaksi, mikäli ne eivät itse halua sitä” tai että ”enhän minä koe itseäni sairaaksi, mä tunnen itseni terveeksi”.

Useimmille haastateltavista jokapäiväinen elämä ei ole asettunut pelkääntään hiv-infektion ympärille. He halusivat elää elämäänsä kuten kuka tahansa. Heti tartuntatiedon jälkeen hiv-positiivisuus täytti elämää huomattavasti, mutta kun siihen tottui, tilanne rauhoittui ja tartunta sotki enää vain vähän tai ei ollenkaan jokapäiväistä elämää (ks. Huotari 1999b). Haastateltavat tavoittelivat tasapainoista elämää ja halusivat sitä, että heitä ”kohdellaan ihan normaalisti”. Esille tulee selvästi se, että hiv-tartunnan saaneet itse eivät useinkaan koe itseään marginaaliseksi, vaan muut ihmiset tekevät sen. Tämä tuli esille niin työelämässä, homoyhteisössä kuin läheisissä ihmissuhteissakin.

Toisaalta hiv-positiiviset kokivat syrjintää ja salasivat tartuntansa homoyhteisössä. Eikö tässä silloin ole kysymys marginaalistumisesta? Tätä termiä hiv-positiiviset eivät käyttäneet, mutta he joutuivat kuitenkin selvästi rajoittamaan omia toimiaan. He halusivat olla tavallisia, mutta eivät monissa arkitilanteissa pystyneet siihen eli he kokivat olotilansa ristiriitaiseksi. Se on marginaalisuutta. Marginaalisuus ei hiv-positiivisten kohdalla ole kuitenkaan joko tai –tilanne. Hiv-positiiviset eivät ole mitenkään sidottuja marginaalisuuteen vaan kokemus siitä vaihtelee jokapäiväisiin rutiineihin liittyvien tilanteiden, paikkojen ja sosiaalisen kanssakäymisen mukaan. Hiv-positiivisetkin voivat itse vaikuttaa niihin ja muuttaa niitä. Yleensäkin ei ole olemassa automaattisesti marginaalisia ryhmiä, vaan kyse on siitä, että marginaalisuus konstruoidaan sosiaalisissa käytännöissä.

Huolimatta siitä, että haastateltavat kokevat tartunnasta aiheutuvan elämänmuutoksen rajuna, he kertovat pitävänsä itseään samanlaisina kuin aiemminkin. He kokevat itsensä ihmisiksi, yksilöllisiksi persooniksi, eivät epämääräisiksi hiv-positiivisiksi olennoiksi. Tämä tulee esille seuraavassa

sitaatissa, joka osoittaa myös sen, kuinka hiv-positiiviset vastustavat heitä marginalisoivia prosesseja. He eivät siis alistu ulkopuolelta annettuihin kategoriointeihin tartunnan saaneista epämääräisinä ”hiv-möhkäleinä”. Esimerkiksi Risto ei pidä kategorisoiteja lainkaan myönteisinä tai edes merkityksellisinä:

Mun elämä ei ole hi-virusta, vaikka se on minussa. Kyllä mä olen ihan Risto vaan, en ole hiv. Enhän minä tiennyt, että hiv-tartunnan jälkeen on elämää, mutta sitä on hyvin paljon. Siinä suhteessa mun elämäni on kyllä muuttunut ihan totaalisesti. Kun minä aamulla aavaan silmäni, niin minä aloitan elämisen ja minä elän. Mä en ole enää antanut sille hiville niin hirveätä roolia, mulle on tärkeempää ollut elää tässä ja nyt. Hivin takana on vaan ihminen eikä tää hivi oo sen kummempi kuin mikään muukaan.

Marginalisoimisen vastustaminen kielenkäytön tasollakin (tarkemmin Huotari 1999b), oman itsensä nimeäminen joksikin muuksi kuin hiv-tartunnan saaneeksi tai siihen viittaavaksi sanaksi, on myös yksi keino välttää vähemmistöön kohdistuvaa marginaalistamista. Tätä Risto tuo esille toteamuksissa: ”Kyllä mä olen ihan Risto vaan, en ole hiv” ja jatkaa: ”mun elämä ei ole hivirusta, vaikka se on minussa”. Tässä kielellisessä prosessissa sana tai sen merkitys korvataan toisella. Kun ilmiö nimetään uudestaan tai jollakin tietyllä tavalla, se saa myös uusia merkityksiä.

Lopuksi: vaientamiskertomus

Foucault'n (1987) panoptisen mallin voi ajatella kuvaavan hiv-tartunnan saaneiden vaientamista/vaientumista eli sitä, että he ovat huolestuneita tartunnan paljastumisesta. Panopticon on avaruudellinen vankilaratkaisu, joka saa vangit valvomaan omaa käyttäytymistään pitämällä heidät toisistaan eristettyinä, mutta vanginvartijoiden katseen alla. Koska vangit eivät näe vartijoitaan, he eivät voi tietää milloin heitä tarkkaillaan ja milloin ei. Tämän seurauksena he kontrolloivat omaa käyttäytymistään jopa silloin, kun heitä ei todellisuudessa tarkkailla lainkaan. Teoriassa olisi mahdollista, etteivät vanginvartijat olisi koskaan paikalla ja vangit silti kontrolloisivat omaa käyttäytymistään.

Knopp (1992) ja Heikkinen (1994) ovat soveltaneet Foucault'n panoptisen valvonnan vankilamallia homojen syrjintään ja marginaalistamiseen. Niiden voi ajatella olevan samantyyppisiä hiv-positiivisilla. Vertaan panopticonia tapaan, jolla vaientaminen ja vaikeneminen toimii. Se voi pitää hiv-tartunnan saaneet eristettyinä toinen toisistaan paljastumisen pelossa. Täten he voivat

pyrkä säätelemään omaa käyttäytymistään jopa silloin, kun kukaan ei ole läsnä paljastamassa heitä. Tämä tuli ilmi edellä esittämässäni ”näkyttömän miehen” ravintolakäyttäytymisen kuvauksessa. Tartunnan saaneet voivat näin jäädä vaille samastumistukea muualla kuin aids-tukiyhteisöissä. Haastateltavia huolestutti tartunnan paljastuminen ja he saattoivat olla huolissaan esimerkiksi työpaikan menetyksestä tai sosiaalisen statuksen romahkamisesta.

Hiv-positiivisten vertaaminen panopticoniin osoittaa, miten tehokasta marginalisoiminen, vaientaminen ja sitä kautta itsevaientaminen voi olla. Tilanne voidaan nähdä ikään kuin asiaan kuuluvana. Vaientaminen voi ilmetä myös ns. itsesyrijintänä, joka on yleisesti tunnettu reagointitapa vähemmistöryhmien kohdalla. Tällöin ongelmat voi ajatella omiksi henkilökohtaisiksi ristiriidoiksi, vaikka kysymys on osittain institutionaalisesta marginaalisamisesta, joka näkyy esimerkiksi tartunnan saaneille langetetuista juridisista sanktioista.

Kun yksilö tuomitaan esimerkinomaisesti ”tahallaan tartuttamisesta”, syyllistetään ja marginalisoidaan samalla symbolisesti ja epäsuorasti kaikki tartunnan saaneet eikä anneta selkeää viestiä siitä, että seksikontakteissa kummallakin osapuolella on vastuu omista ratkaisuistaan. Weeks (1995) on todennut, että yksityisen elämän mahdollisuuksien kasvu toteutuu julkisten mahdollisuuksien kasvun kautta. Tartunnan saaneiden syyllistäminen juridisella tasolla johtaa kierteeseen, jossa nämä haluavatkin pysyä yhteiskunnassa näkyttömässä. Ei päästä tilanteeseen, jossa hiv-infektio olisi yksi terveydentilaa koskeva asia muiden joukossa. Kun tartunnan saaneet eivät näy arkielämässä, heihin suhtaudutaan oudoksuen. Toisin sanoen, tartunnan saaneilla tulisi olla mahdollisuus toteuttaa elämänsä ja asioitaan julkisesti, ei salassa. Ehkä juridiset toimet välittävät symbolista ja marginalisoivaa viestiä siitä, että tartunnan saaneisiin ”saa suhtautua” eri tavalla kuin muihin kansalaisiin.

Kun esimerkiksi homomiehet välttävät hiv-tartunnan paljastamista muille ihmis- ja seksisuhteiden katkeamisen pelossa eli yhteisöpainoiden vuoksi, niin pelkkä juridisen järjestelmän muutos tai mediakäsittelyssä jotain ulkoista tietä tuleva muutos ei ole ratkaisu siihen, että tartunnan saaneet voisivat olla avoimia ja näkyviä yhteiskunnassa. Asiallisella tiedolla voi lisätä ilmiön hallintaa. Keskeisessä roolissa ovat myös yhteisöt, kaverit ja omaiset.

Vaikuttaa siis siltä, että hiv-tartunnan saaneet homo- ja bimiehet koetaan ikään kuin homoyhteisön ulkopuolisina. Toisaalta jos hiv-tartunnan saaneet pystyisivät olemaan avoimempia, myös suhtautuminen muuttuisi ja heitä ei vieroksuttaisi. Homoyhteisön vaikeneminen voi johtua myös siitä, että 1980-luvulla aids esitettiin julkisuudessa homotautina, jolla homoseksuaalisuutta yritettiin entistäkin voimakkaammin leimata ja marginalisoida. 1990-luvun

vaihteesta lähtien hi-viruksesta alettiin enemmän puhua heteroseksuaaleja koskevana. Kun 2000-luvun alussa narkomaanien hiv-tartunnat ovat nopeasti lisääntyneet, hiv liitetään usein julkisuudessa näkyvästi suonensisäisten huumeiden käyttäjien ongelmaksi. Homoyhteisössä² lienee haluttu sanoutua irti hiv-leimasta. Ehkä siksi homoyhteisö on ollut kyvytön käsittelemään avoimesti näin stigmatisoitua aihetta kuin hiv-tartunta ja hiv-positiivisten kohtaaminen. En väitä, että homoyhteisö vierastaisi hiv-positiivisia. Kun seurataan hiv-keskustelun historiaa, niin homoyhteisöllähän on ollut varsin keskeinen rooli asiallisen informaation levittäjänä ja se toimi myöskin aktiivisesti mm. perustamalla Aids-tukikeskuksen. Hiv-positiivisten näkymättömyys arjessa saattaa osaltaan liittyä siihen, etteivät hiv-positiiviset homo- ja bimiehet koe aina muita homoja turvallisina. Homoyhteisö on kuitenkin osa miesten välistä seksiä toteuttavien miesten sosiaalista verkostoa. Homoyhteisön tuki olisi tartunnan saaneelle tärkeää, sillä homo- ja bimiehiltä puuttuu usein ydinperheen tuki. Sosiaalinen kommunikaatio ei ole ydinperheessä yhtä avointa homojen ja heterojen kohdalla. Esimerkiksi avioerotilanteissa heterot voivat helpommin saada tukea ja pohtia tilannetta vanhempien kanssa, kun taas homoparien erosta vanhemmat eivät ehkä pysty puhumaan tai he eivät edes tiedä lapsensa homoparisuhteesta.

Hivin historia on osoitus siitä, että yhteiskunnalle itselleen saattaa lopulta koitua kalliiksi, jos jokin yhteiskunnallinen kysymys, kuten hiv tai huumeet, rajataan tai leimataan vain ”marginaalisten” ryhmien aiheuttamaksi ongelmaksi. Tämä asia ymmärrettiin vasta vähitellen, kun heteroseksuaalisissa suhteissa saatujen tartuntojen osuus kaikista hiv-tartunnoista kasvoi selvästi. Suomessa 8 prosentista 57 prosenttiin vuosina 1983-1997. Samana aikana miesten välisessä seksissä saatujen tartuntojen määrä väheni 91 prosentista 26 prosenttiin. Vuonna 1999 miesten välisen seksin osuus tartunnan lähteistä oli pienempi kuin koskaan: vain kahdeksan prosenttia.

1980-luvulla aidsiin lyötiin homoleima. Nyt siitä on päästy eroon. Toivotavasti tilalle ei tule vuosikausiksi esimerkiksi narkomaanileimaa. Se voisi johtaa siihen, että valituksessa unohdetaan sekä suurelle yleisölle suunnatut turvaseksikampanjat ja erilaisille kohdennetuille pienryhmille suunnatut kampanjat. Tulevaisuudessa hiv-tartuntojen määrän kasvu voi näyttää toisenlaiselta. Piikkihuumeiden kautta syntyvien tartuntojen määrä voi pysähtyä ja heteroseksin välityksellä saatujen tartuntojen määrä voi lähteä nousuun. Jos asiaa ajatellaan hiv-ennaltaehkäisyn näkökulmasta, niin kaikki vaihtoehdot on otettava huomioon.

Haastateltavien marginaalistettu asema asetti rajat elämäntavan toteuttamiselle eli sille, miten tartunnan saanut elää. Konkreettisimmin tämä tulee esille siinä elämäntavassa, jota hiv-positiivinen homo- tai bimies elää usein homoyhteisössä – ollessaan huolestunut tartunnan paljastumisesta ja

salatessaan sen. Tartunnan saaneiden arki ei ole kuitenkaan täysin salattua elämää, haastateltavat olivat usein ”kaapissa” ainoastaan hiv-positiivisuuden (tai homouden) osalta. Tartunnan salaaminen ei ole haastateltavien vika, vaan salaamisen tuottavat monet edellä kuvatut yhteiskunnan toimintaan liittyvät mekanismit (kuten kriminalisointiuhka, epäasiallinen hiv-keskustelu, kauhistuttavien metaforien käyttö, yleiset ennakkoluulot ja pelot). Ehkäpä haastateltavat pyrkivät salaamisen kautta ns. normaaliin statukseen.

Tartunnan saaneiden marginaalisessa asemassa on kyse heidän vaientamis-mekanismeistaan. Kun hiv-positiiviset uppoavat yhteiskuntajärjestelmään näkymättömiin, niin yhteiskunta selviytyy tilanteesta ja yhteiskunnan palvelu-järjestelmä tuntuu useimpien kansalaisten mielestä hyvältä. Vastarinta-ääniäkään ei kuulu mistään. Voidaan ajatella, että hiv-tartunta on ikään kuin katkettava ja piilotettava osa ihmisyyttä kulttuurissamme. Aivan kuin hiv-tartunnan saanut olisi tehtävä näkymättömäksi. Ajatellaan, että kun ollaan hiljaa, niin asia menee ohi.

Tosiasiassa hiv-tartuntojen määrät ovat Suomessa kasvaneet viime vuosina. Hiv-infektion hoidon kehittyessä koko ajan on tartunnan saaneiden odotettu elinikä kuitenkin pidentynyt oleellisesti. Kun aiemmin hiv-positiivinen saattoi ajatella kuolevansa piakkoin, niin nyt hän voi suuntautua toiveikkaasti tulevaisuuteen, hän voi esimerkiksi etsiä työpaikkaa ja poikaystävää tai jatkaa työntekoa tai parisuhdetta. Tartunnan saaneella tulisi olla mahdollisuus elää elämänsä avoimesti hiv-tartunnan saaneena kuten vaikkapa sydän-sairauteen sairastuneen ilman sairauden mystifiointia tai sitä, että siihen liittyisi ylimääräisiä sanktioita tai niiden uhkia. Tartunnan saaneiden syrjintä on lailla kielletty. Tämän tulisi näkyä myös käytännön elämän tasolla.

VIITTEET

- 1 Löysin haastateltavat Aids-tukikeskuksen kautta. Haastateltaviksi valikoitui lähinnä Helsingin Aids-tukikeskuksessa käyviä hiv-tartunnan saaneita, koska hi-viruksen levinneisyys on hyvin pääkaupunkiseutupainotteinen. Teema-haastattelut olen tehnyt vuosina 1995-1996. Haastateltavien nimet ja muut heitä koskevat tunnistettavat seikat olen poistanut tai muuttanut. Artikkelini pohjautuu väitöskirjaani (Huotari 1999b), jossa tarkastelin sitä, mitä ihmisen elämässä merkitsee hiv-tartunnan saaminen ja miten se vaikuttaa tartunnan saaneen ja hänen läheistensä elämään. Kiitän artikkeliin saamistani arvokkaista kommentteista Hannele Forsbergiä, Teppo Heikkistä, Tuula Helnettä ja Jukka Lehtosta.
- 2 Homoyhteisö on vaikea määritellä. Voidaan ajatella, että se on olemassa sosiaalisissa suhteissa, kuten ystävyysverkostoissa. Se voi aktualisoitua myös eri-

laisissa homokulttuuritapahtumissa, kuten esimerkiksi homojärjestön järjestämillä vapautuspäivillä. Homoyhteisö voi olla olemassa myös poliittisesti, esimerkiksi jonkin tavoitteen ajamiseksi tai esille nostamiseksi. Poliittis-kulttuurista yhteisöä edustaa myös homojen kansalaisoikeusjärjestö, kuten SETA ry. Homot voivat kokea yhteisön eri tavoin. Joillekin homoyhteisö saattaa merkitä sitä, että tunnistaa joidenkin henkilöiden käyvän homojen suosimissa paikoissa, kuten joissakin homoravintoloissa. Jotkut kokevat, ettei homoyhteisöä ole olemassakaan, vaikka heidän ystävaverkosto saattaisikin koostua lähes yksinomaan homoista. Lehtonen (1995, 42-44) korostaa yhteisöllisyyden kaksijakoisuutta. Ensikin on olemassa yksilöllisiä näkemyksiä (samastuminen, eronteko, liittyminen yhteisöön), jotka ovat ei-paikallisia. Toiseksi on myös ryhmään ja osakulttuuriin liittyviä tekijöitä, jotka ovat paikallisia (kapakat, yhdistykset, tapaamispaikat). Lesboksi ja homoksi itsensä määrittely vaatii oletuksen lesbo-tai/ja homoyhteisöstä. Siitä, että on olemassa muita samanlaisia, joihin samastutaan. Elämäntapavalinta on sitten se, kuinka paikallisiin tai osakulttuurisiin tapahtumiin ja tiloihin osallistutaan. Niissä käynti tukee samastumista ja samastuminen lisää ehkä halua osallistua niihin.

KIRJALLISUUS

- Cameron, Miriam (1993) *Living with AIDS. Experiencing Ethical Problems*. SAGE Publications, Newbury Park.
- Davies, Peter (1992) *The Role of Disclosure in Coming Out Among Gay Men*. Teoksessa Plummer, Ken (toim.) *Modern Homosexualities. Fragments of Lesbian and Gay Experiences*. Routledge. London.
- Falk, Pasi & Mäenpää, Pasi (1997) *Lottomiljonäärit. Tutkimus suomalaisista lottovoittajista*. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy. Tampere.
- Foucault, Michel (1987) *Discipline and Punish. The Birth of Prison*. Penguin Books. London.
- Goffman, Erving (1986) *Stigma. Notes of the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books. Harmondsworth. (alkuperäispainos 1963)
- Gräsbeck, Ralph (1995) Normaalin käsite lääketieteessä. Teoksessa Louhiala, Pekka (toim.) *Lääketiede ja filosofia. Yliopistopaino*. Helsinki, 66-77.
- Heikkinen, Teppo (1994) *Heteroseksismi ja homojen marginaalistaminen*. Teoksessa Sipilä, Jorma & Tiihonen, Arto (toim.) *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan*. Vastapaino, Tampere.
- Heikkinen, Teppo (1997) *Homomiesten jokapäiväisen elämän rakentuminen tilassa*. Teoksessa Jukka Lehtonen & Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Lesbot, homot, bi- ja transihmiset sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaina*. Oy Edita Ab. Helsinki, 68-76.

- Helne, Tuula (1994) Erään muodin tarina – 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta. Teoksessa Heikkilä & Vähätalo (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus.
- Helne, Tuula & Karisto, Antti (1992) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Riihinen (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 517-532.
- Huotari, Kari (1993) Aids-kysymyksen muotoutuminen kansallisessa kirjoittelussa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 18. Rovaniemi.
- Huotari, Kari (1999a) Näkymättömät hiv-tartunnan saaneet homoyhteisössä. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) Homo fennicus. Miesten homo- ja biseksuaalisuus muutoksessa. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Naistutkimusraportteja 1/1999, Helsinki, 171-186.
- Huotari, Kari (1999b) Positiivista elämää. Hiv-tartunnan saaneiden selviytyminen arjessa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 2/99. Yliopistopaino, Helsinki.
- Huotari, Kari & Lehtonen, Jukka (1996) Positiivista elämää – hiv-tartunnan saaneiden syrjintä ja mahdollisuudet täysipainoiseen elämään. Teoksessa Vesa Turunen (toim.) Se vaan on näin. Syrjintä – asenteet – lainsäädäntö. SETA-julkaisuja 10. Multiprint. Helsinki. 17-28.
- Huotari, Kari & Lehtonen, Jukka (1999) Miesten välinen seksi. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) Homo fennicus. Miesten homo- ja biseksuaalisuus muutoksessa. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Naistutkimusraportteja 1/1999, Helsinki, 153-168.
- Huotari, Kari & Lehtonen, Jukka (2000) Hiv-tartuntariskit miesten välisessä seksissä. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti. 4/2000. 37. vuosikerta. 330-342.
- Ivalahti, Seppo (1997) Vanhempien suhtautuminen lastensa homoseksuaalisuuteen. Teoksessa Jukka Lehtonen & Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Lesbot, homot, bi- ja transihmiset sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaina. Oy Edita Ab. Helsinki, 111-125.
- Karhinen, Sari (1997) Mustaa makiaa. Steven Thomas –keskustelu suomalaisissa sanomalehdissä konstruktivistin näkökulmasta. Jyväskylän yliopiston Sociologian laitoksen pro gradu –tutkielma.
- Knopp, Larry (1992) Sexuality and the Spatial Dynamics of Capitalism. Environment and Planning D: Society and Space, 10 (6), 651-669.
- Lehtonen, Jukka (1995) Seksuaalivähemmistöt koulussa. SETA-julkaisut, osa 6. SETA, Helsinki.
- Lupton, Deborah (1994) Moral Threats and Dangerous Desires. AIDS in the News Media. Social Aspects of AIDS. Taylor & Francis, London.
- Nardi, Peter (1992) That's What Friends are for. Teoksessa Ken Plummer (toim.) Modern Homosexualities. Fragments of Lesbian and Gay Experience. Routledge, London.

- Nissinen, Jussi (1997) Pähdeongelmien jäsentäminen ja hoitaminen. Teoksessa Jukka Lehtonen & Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Lesbot, homot, bi- ja transihmiset sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaina. Oy Edita Ab. Helsinki, 175-188.
- O'Brien, Mary (1992) Living with HIV. Experiment in Courage. Auburn House. Westport, Connecticut. USA.
- Ritchie, Jane & Spencer, Liz (1994) Qualitative Data Analysis for Applied Policy Research. Teoksessa Alan Bryman & Robert Burgess, (toim.) Analyzing Qualitative Data. Routledge. London, 173-194.
- Roos, J.P. (1998) Mitä on elämänpolitiikka? Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) Elämänpolitiikka. Gaudeamus. Tampere, 20-33.
- Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (1998) Esipuhe. Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) Elämänpolitiikka. Gaudeamus. Tampere, 7-19.
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1990) Epistemology of Closet. University of California Press, Berkeley.
- Seppälä, Ullamaija (1998) Lapsi, perhe ja epilepsia. Elämää pitkäaikaissairauden kanssa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 2/1998. Yliopistopaino. Helsinki.
- Sontag, Susan (1991) Sairaus vertauskuvana & Aids ja sen vertauskuvat. Suomentanut Osmo Saarinen. Love kirjat. Hämeenlinna.
- Suikkanen, Asko (1990) Työn riskit ja yhteiskunnallisten ratkaisujen sosiaalipolittiset ulottuvuudet. Lapin korkeakoulun yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja A 2.
- Watney, Simon (1987) Policing Desire. Pornography, Aids and the Media. Methuen, London.
- Watney, Simon (1994) Practices of Freedom. Selected Writings on HIV/AIDS. Rivers Oram Press. London.
- Weeks, Jeffrey (1989) AIDS: The Intellectual Agenda. Teoksessa Peter Aggleton & Graham Hart & Peter Davies (toim.) AIDS: Social Representations, Social Practices. The Falmer Press. London, 1-20.
- Weeks, Jeffrey (1995) Invented Moralities – Sexual Values in an Age of Uncertainty. Columbia University Press. New York.

Heli Valokivi

TOIMIVA ASIAKKUUS

Kriminaalihuollon palveluohjauskokeilu naisasiakkaiden kertomana

Tarkastelen asiakkaan asemaa ja osallistumismahdollisuuksia suuren kaupungin ja Kriminaalihuoltoyhdistyksen aluetoimiston palveluohjauskokeiluun osallistuneen kuuden naisasiakkaan kertomuksen kautta. Mistä onnistunut tai epäonnistunut asiointikokemus rakentuu? Ajatuksiani ovat ohjanneet kokeilun alusta asti sosiaalityön keskustelut asiakkaan asemasta ja kansalaisuudesta, asianajosta (advocacy) sekä toimintakyvyn vahvistumisesta tai valtaistamisesta (empowerment). Lähdän kuitenkin liikkeelle asiakkaiden kertomuksista ja päädyn niiden kautta tarkastelemaan mainittuja käsitteitä. Tutkimuksellinen juoni siis liikkuu käsitteellisistä intresseistä empirian kautta takaisin käsitteelliseen pohdintaan.¹

Kriminaalihuollon palveluohjauskokeilu tutkimuksen paikkana

Kolmevuotisessa (1998-2000) kehittämis- ja tutkimusprojektissa etsittiin sosiaalityön mahdollisuuksia rakentaa rikoksiin syyllistyneiden henkilöiden ja heidän läheistensä kanssa tarpeenmukaisia palvelu- ja tukikokonaisuuksia yksilökohtaisen palveluohjauksen (case management) avulla. Yksilökohtaisen palveluohjauksen kokeilu kriminaalihuollossa oli kaupungin ja Kriminaalihuoltoyhdistyksen (KHY) aluetoimiston hanke yhteisen asiakaskunnan tueksi. Projektissa yksi kaupungin sosiaalityöntekijä siirtyi työskentelemään Kriminaalihuoltoyhdistyksen aluetoimistoon. Hänellä säilyi kaupungin sosiaalityöntekijän päätösoikeudet. Käytännössä hän toimi työparina Kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijöiden kanssa. Projektiin ohjattiin nuo-

ria aikuisia ja perheitä, joilla oli intensiivisen tuen ja monien palvelujen tarvetta, eikä heillä ollut ennestään toimivaa asiakassuhdetta mihinkään palveluorganisaatioon.

Rikoksiin syyllistyneet tai rikolliseen elämäntapaan kiinnittyneet henkilöt ovat usein syrjäytyneet tai syrjäytymässä palvelujärjestelmästä (Kääriäinen 1994; Linderborg 2001, 185-198) ja heidän kanssaan tehtävä sosiaalityö on palvelujärjestelmän reunalla tapahtuvaa erityistä toimintaa. Yksilökohtainen palveluohjaus on yksi tapa pyrkiä katkaisemaan syrjäytymiskehitys ja tukea asiakkaita yksilöllisesti (Bonta & al. 1998; Oldfield 1998; Valokivi 2000). Projektin asiakkaiden voi kuvata olleen palvelujärjestelmän reunalla tai kokonaan sen ulkopuolella. Rikollinen elämäntapa leimaa näitä asiakkaita ja he syrjäytyvät helposti ns. normaalipalvelujen piiristä. Kohtaamiset palvelujärjestelmän kanssa ovat satunnaisia ja usein ristiriitaisia. Heidän elämäntilanteissaan on kuitenkin monia tarpeita. Rikoksiin kiinnittynyt elämäntapa, päihteiden käyttö, työttömyys, taloudelliset vaikeudet, ihmissuhdeongelmat, asunnottomuus jne. merkitsevät intensiivisen, vastuullisen ja jatkuvan sosiaalityön tarvetta.

Yksilökohtainen palveluohjaus on sosiaalityön menetelmä, jonka tarkoituksena on määrittellä asiakkaan yksilölliset palvelutarpeet ja löytää niiden kanssa parhaiten yhteensopivat palvelut ja tuki. Viisivaiheinen työskentelyprosessi sisältää seuraavat vaiheet: asiakkaiden valikointi, palvelutarpeiden arviointi, palvelujen ja tuen järjestäminen, tavoitteiden toteutumisen seuranta ja tarvittaessa palvelukokonaisuuden korjaaminen.² Palveluohjauksen perustehtävät ovat koordinointi, asiakkaan asioiden ajo ja neuvonta. Palveluohjaus on tapa järjestää monitahoisen ja -toimijaisen palvelujärjestelmän palveluista asiakkaan selviytymistä tukeva yksilöllinen palvelukokonaisuus. Keskeistä tässä prosessissa on palvelujen keskitetty ja vastuullinen koordinointi sekä jatkuva seuranta yhdessä asiakkaan kanssa. (ks. esim. Davies & Challis 1986; Dant & Gearing 1990; Davies et al. 1990; Orme & Glastonbury 1993; Challis et al. 1995; Ala-Nikkola & Sipilä 1996; Sullivan 1996; Ala-Nikkola & Valokivi 1997) Palveluohjauksen tavoitteena on asiakkaan omien voimavarojen vahvistuminen ja oman toimintakyvyn tukeminen (ks. Rose & Black 1985; Simon 1994; Braye & Preston-Shoot 1995; Austin & McClelland 1996; Carvell 1999).

Palveluohjauksessa jokaiselle asiakkaalle nimetään yksittäinen työntekijä tai työpari kantamaan vastuuta asiakastyön prosessista yhdessä asiakkaan kanssa (Chapman & Hough 1999). Työntekijän tai työparin sitoutumisen lisäksi keskeistä on asiakkaan oma osallistuminen ja sitoutuminen yhteistyöhön sekä vastuunotto omasta elämäntilanteestaan (Raynor 1996; Rose & Black 1985, 250). Häntä tuetaan asettamaan tavoitteita, etenemään tavoitteiden suuntaan ja kantamaan vastuu omasta elämästä. Palveluohjaus voidaan

nähdä yhdeksi keinoksi toteuttaa käytännössä elämänpolitiikkakeskustelun esiin nostamaa toisten mahdollisuuksien politiikkaa, jossa on kyse J.P. Roosin (1996, 217) mukaan ”kolhiintuneiden identiteettien korjaamisesta ja itsekunnioituksen kehittamisestä”. Elämänpolitiikka liittyy elämää koskeviin päätöksiin ajassa, jolloin yleisesti hyväksytyt ja itsestäänselvät periaatteet ja auktoriteettirakenteet eivät enää toimi. Ratkaisuihin on neuvoteltava ja yksilöiden on tehtävä valintoja. (Giddens 1991, 214.)

Kolmevuotisessa palveluohjauskokeilussa 84 asiakkaasta naisia oli 16. Palveluohjauskokeiluun ohjattiin moniongelmaisia asiakkaita, joilla ei ollut toimivaa asiakkuutta mihinkään palvelujärjestelmän tahoon tai yhteistyö ei toiminut. Syinä tähän voi olla asiakkaan ja työntekijän vaikeus tehdä yhteistyötä, toimimaton vuorovaikutussuhde tai ulkopuolelta määrittyvät sosiaalityön reunaehdot ja toimintamahdollisuudet. Vuosina 1999–2000 haastattelin kolmeatoista mies- ja kuutta naisasiakasta. Tässä artikkelissa tarkastelen kuuden naispalveluohjausasiakkaan palvelupolkuja ja –kokemuksia. Haastatelluista naisista neljällä oli oma rikosseuraamukseen perustuva KHY:n asiakkuus palveluohjausasiakkuuden lisäksi. Naisista kahdella oli ainoastaan palveluohjausasiakkuus, mutta heidän puolisoillaan oli rikosseuraamukseen perustuva KHY:n asiakkuus. Heistä toisella oli lapsia. Valitsin artikkelini aineistoksi naisasiakkaiden haastattelut, koska kiinnostuin tarkastelemaan lähemmin näiden naisten kaksinkertaisesti reunalla olevaa asemaa. Kriminaalihuollon asiakkuus asettuu koko palvelujärjestelmän reunalle ja asiakasryhmänä naiset ovat kriminaalihuollon palvelujen sisällä vähemmistönä.

Lähestymistapani tässä artikkelissa on aineistolähtöinen. Haastatteluun pyydytetyt ja tavoitetut palveluohjauskokeilun naisasiakkaat kertovat omat tarinansa kokemuksistaan kohtaamistilanteista palvelujärjestelmän kanssa. Kertomusten keskeisiksi teemoiksi ja kysymyksiksi nousevat seuraavat kysymykset: Mikä on heidän reittinsä palveluohjauskokeilun asiakkaiksi? Minkälaisia kohtaamisia heillä on ollut eri palvelutuottajien kanssa (mukaan lukien kohtaamiset projektissa)? Miten he kuvaavat onnistuneita palvelukokemuksia ja minkälaisia esteitä he ovat kohdanneet? Minkälaisia muutoksia asiakkaiden elämäntilanteissa on tapahtunut?

Reitti palveluohjauskokeiluun

Haastatteleman naiset tulivat palveluohjauksen piiriin oman tai avopuolison KHY:n asiakkuuden perusteella ja valvojan kautta. Millaisena he kuvaavat asiakkuuden alkamisen suhteessa omaan toimintaansa?

Ote 1³

”Kun sillä [avopuolisolla] oli tää nuorisorangaistus. ...ja sitten mäkin vaan jotenkin rupesin täällä käymään.” (XII, 1)

Avopuolison asiakkuuden myötä myös haastateltava alkaa asioida KHY:n aluetoimistolla. Haastateltavan oma aktiivisuus ja toiminta on vähäistä. Hän ei tee varsinaista valintaa, eikä asiakkuudelle ole varsinaista syytä. Asiakkaaksi on ikään kuin ajaututtu. Toisaalta asiakkuus alkaa varsin vaivattomasti. Pariskunnan on helppo asioida yhdessä sekä sosiaalitoimeen että valvontaan liittyvissä asioissa samassa toimistossa. Seuraava esimerkki kertoo toisenlaisesta reitistä palveluohjauskokeilun asiakkuuteen:

Ote 2

”Haastattelija: Ja sä tulit niinkun sitä kautta tähän mukaan [avopuolison yhdyskuntapalvelu]?

Vastaaja: Joo. Ja sitte, tota, sitä kautta, että meillä oli, kun me muutettiin viime vuoden, -99 elokuussa alueelta D niinkun alueelle B, meillä vaihtu se sossu niinkun siinä. ... Niin me ei tultu siis millään muotoon toimeen sen alueen B virkailijoitten kaa, ei mitenkään, niin me sitten äkättiin, mä tivasin sitä Arolle [valvoja] ensin jotenkin ohimennen ja tiedettiin, että täällä on niinkun Kriminaalihuollolla oma sosiaalityöntekijä. ... Ja ajateltiin, että ne kaikki asiat hoitus täällä samassa paikassa, plus että kun me ei tultu toimeen sen alueen B kanssa.

Haastattelija: Joo.

Vastaaja: Päästiin sitte, Luojan kiitos.” (XVII, 1–2)

Haastateltavan asuinalueen ja avopuolison kanssa virallisesti yhteen muuton jälkeen asiointi kaupungin aluetoimistossa ei enää toiminut. Aiemman asuinalueen sosiaalityöntekijän kanssa yhteistyö oli onnistunut. Haastateltava on kuullut KHY:n aluetoimistossa toimivasta kaupungin sosiaalityöntekijästä ja tiedustelee avopuolison valvojan kautta epätydyttävän sosiaalitoimen asiakkuuden siirtämistä samaan paikkaan avopuolison yhdyskuntaseuramuksen kanssa. Siirtotoiveen perusteena on toimimaton asiakkuus ja asioinnin keskittämistoive. Seuraavassa esimerkissä haastateltava toimii erittäin aktiivisesti oman palveluohjausasiakkuuden puolesta:

Ote 3

”Haastattelija: No, missäs vaiheessa Elina [projektityöntekijä] tuli kuvioihin mukaan?

Vastaaja: No, mä olin jonkun aikaa nyt siellä Kaupunginosan sossussa. . . . Pari-kolme kuukautta, kaks kuukautta taisin käydä siellä. . . . Sitten mä vaihdoin tänne, kun tutustuin Elinaan tän Krimin kautta, ja huomasin, ett se on mukava ja se ymmärtää ihmistä niinkun ihmisenä, eikä asiakkaana vaan. Toisin kun siellä Aluetoimistossa. Sitten mä pyysin, että pääsin tänne. Siellä Aluetoimistossahan ne vastusti ihan täysin, mutt sitten Erja [valvoja] soitti vaan, ett tää nyt on käytävä, tälleen tää homma. . . . Ne suostu sitte.” (XI, 10)

Haastateltava kertoo hakeutuneensa aktiivisesti ja kysyneensä itse päästä mukaan palveluohjauskokeiluun. Hän on tutustunut projektityöntekijään KHY:n aluetoimistossa asioidessaan valvojansa kanssa. Haastateltava kokee, että projektityöntekijä ymmärtää häntä, joten haastateltava pyytää päästä palveluohjauskokeiluun mukaan. ”Ihmisenä ymmärtäminen” on toivottavampaa kuin ”asiakkaana ymmärtäminen”. Hän ottaa aktiivisen toimijan roolin oman asiakkuutensa siirtämiseksi. Päämääränsä saavuttamisen tueksi hän saa valvojan, joka on yhteydessä kaupungin aluetoimiston sosiaalityöntekijään. Haastateltava voittaa asiakkuuden siirtoon kohdistuneen vastustuksen valvojan tuella.

Aktiivisesti palveluohjauskokeiluun hakeutuneet asiakkaat olivat kuulleet positiivista palautetta palveluohjauskokeilusta muilta asiakkailta tai olivat tutustuneet projektityöntekijään KHY:n aluetoimistolla muuten asioidessaan. Heitä miellytti se, että palveluohjauskokeilussa yhdistyi kriminaalihuollossa ja kaupungin sosiaalitoimessa asiointi sekä ystävällinen kohtelu. Myös ilman omaa KHY:n asiakkuutta asiointin keskittäminen KHY:n tiloihin oli toivottavaa, koska avopuoliso asioi siellä joka tapauksessa. Lisäksi usein taustalla oli se, että asiointi oman alueen sosiaalitoimistossa ei toiminut haastateltavan toivomalla tavalla ja haastateltavan toimintakykyä vastaavasti tai heillä oli ollut negatiivisia asiointikokemuksia.⁴

Kohtaamiset palvelujärjestelmän kanssa

Haastatteluissa haastateltavat kertovat näkemyksiään omasta asemastaan palvelujärjestelmän kentällä ja koko yhteiskunnassa. Samalla he jäsentävät asiakkuuttaan palveluohjauskokeilussa. Asiakkaan paikka yhteiskunnassa voi olla hyvin marginaalinen, jopa ulkopuolinen, kuten seuraavan esimerkin haastateltavat kertovat:

Ote 4⁵

”Vastaaja 1: Poliisi on yhteiskunnan tuki ja turva. Meidät luokitellaan yhteiskunnan vihollisiksi, niin mitä siitä voi sitten päätellä? Jos poliisi suojelee yhteiskuntaa sen vihollisilta. Poliisi on vihollinen.

Haastattelija: Niin teille sitten?

Vastaaja 1: Mun mielestä asia on niin.

Vastaaja 2: Onhan se vihollinen.

Vastaaja 1: Niin, se suojelee yhteiskuntaa kriminaaleilta.” (VI, 10)

Haastateltavat kuvaavat haastattelutilanteessa, miten heidän kaltaisensa rikoksiin syyllistyneet henkilöt luokitellaan yhteiskunnan vihollisiksi. Viranomaiset, erityisesti poliisi edustavat yhteiskuntaa. Poliisin tehtävä on suojella yhteiskuntaa heidän kaltaisiltaan ”kriminaaleilta”. Tässä he määrittelevät asemansa yhteiskunnan ulkopuolelle.⁶

Haastateltavilla naisilla on ollut monenlaisia kokemuksia palvelujärjestelmän eri toimipaikoissa asioinnista. Osa kokemuksista on ollut tavanomaisia ja neutraaleja, osa positiivisia, mutta he kertovat myös esimerkkejä asiointitilanteista, joissa he ovat kokeneet huonoa kohtelua tai heidän tarpeitaan, toiveitaan ja mielipiteitään ei ole kuultu (ks. myös ote 3). Suhde sosiaalitoimessa asiointiin voi olla välinpitämätöntä:

Ote 5

”Haastattelija: Mites sitten, onko se vanha työntekijä siellä sosiaalitoimistossa kehen luona te ootte käynyt, että oletko sä Tiina ollut pitkään hänen asiakkaanaan?

Vastaaja: No en mä nyt kovin pitkään. ...

Haastattelija: Mites sitä ennen noi toimeentulotukiasiat hoitu?

Vastaaja: Mää olin sillä toisella hoitajalla.

Haastattelija: Samalla alueella kuitenkin, siellä Aluetoimistossa?

Vastaaja: Joo.

Haastattelija: Mikäs siinä tuli, että se vaihtui?

Vastaaja: Jaa, vaikee sanoo.

Haastattelija: Sää et tiedä?

Vastaaja: En, eikä ole kyllä kiinnostunutkaan, kun sieltä vaan saa rahaa.

Haastattelija: Et se on se pääasia se tuki?

Vastaaja: Totta kai.

Haastattelija: Onko siellä ollut joskus jotain hankaluuksia? Rahan suhteen tai asioinnissa?

Vastaaja: Liian vähän.

Haastattelija: Liian vähän.

Vastaaja: Liian harvoin.” (VI, 11)

Haastateltavan suhde asiointiin on etäinen ja välinpitämätön. Hän haluaakin pitää yhteyden mahdollisimman ohuena. Työntekijän vaihtuminen ei vaikuta mitenkään hänen asiointikokemuksensa eikä asia edes kiinnosta häntä. Haastateltavan ainoa tavoite on, että toimeentulotukeen liittyvä asiointi tulee hoidetuksi ja että hän saa rahaa. Toisaalta asiointikokemuksia voi olla ääri laidasta toiseen. Seuraavassa otteessa haastateltava kuvaa, miten asiointi eroaa aluetoimistossa ja projektissa (ks. myös ote 2):

Ote 6

”Haastattelija: Mikä ero siinä on? ...

Vastaaja: No, sehän on ihan niinkun yö ja päivä, mun mielestä. Siis ajattelee sillai, että menet sinne [sosiaalitoimistoon] ja sitt sulla on aika varattuna siä, siellä on hirvee jono ihmisiä, ketkä odottaa siihen samaan, sinne samaan pieneen koppiin ja. ... Ja tota, sitte se näpyttelee siellä ja haukkuu mut suurinpiirtein pataluhaks, ett jaaha, mitäs nää sun työvoimatoimiston asiat ja tämmöset. Kyllä sun pitäs ne hoitaa ja. Siis sillai, mun mielestä, eikä minkäänäköstä semmosta, ei anneta mitään. Ja miks mun pitäs antaa jollekin ihmiselle jotain, jos ei se anna mulle mitään? ... Leinollahän [projektityöntekijä], sillähän on aikaa, ja se sentään paneutuu ja yrittää niinkun tehdä parhaansa ja silleen. Ettei se vaan näpytä ne juttunsa sinne ja sano, että joo, että ens kuussa uudestaan. ... Taikka jostain semmosesta asiasta, kun mä oon senkin kans puhunu, että kun mulle rupes tuolla rähjään tuolla, kun mä asuin Kumpulassa, niin mä olin tossa Mannerkadun sossussa, niin mulle rupes se muija rähjään siellä, että joo, että, kun mä sanon, ettei oo, kuka sun rahat on peittäny. Mä sanoin siihen, että ne meni jo melkein heti seuraavana päivänä, kuu-kausi sitten. Se rupes mulle tämmöstä rähjään, että mitä sä sillai, että nyt pitää laittaa kahden viikon välein nää rahat. ... Että ei tommonen rahankäyttö sovi ol-lenkaan, että kyllä sun nyt pitää aikuistua. Sehän on, mitä se, en mä sille valittanu että mulla olis niinkun nälkä tai vilu. ... Mähän sen päätän, että kuinka mä ne rahani käytän. Eihän se nyt niille kuulu mitään.” (X, 14-15)

Haastateltava kuvaa asiointikokemuksiaan vertailun ja kontrastin rakentamisen kautta ennen palveluohjauksoikeilua (”yö”) ja kokeilun aikana (”päivä”). Haastateltava on asioinut monissa sosiaalitoimistoissa. Monet tekijät vaikuttavat negatiiviseen asiointikokemukseen. Jonottaminen ”samaan pieneen koppiin” ja sosiaalitoimen fyysinen tila voi tuntua pahalta⁷. Haastateltava kokee työntekijän arvostelevan häntä, vastavuoroisuus ei toteudu, eikä asiakkaan tilanteeseen paneuduta. Sosiaalitoimisto tilana sekä sosiaalityöntekijän antama palaute ja arvostelu ilmentävät ylhäältä alas asetelmaa. Ennen kaikkea asiointikokemukseen vaikuttaa se, miten työntekijä kohtaa asiakkaansa, paneutuu asiakkaan tilanteeseen sekä kunnioittaa asiakkaansa valintoja ja itsemääräämisoikeutta.

Seuraavissa kahdessa otteessa haastateltava kertoo kahdesta eri kohtaamisesta palvelujärjestelmän kanssa, joissa haastateltavan omasta aktiivisuudesta ja toiminnasta huolimatta asiat eivät ratkea hänen toivomallaan tavalla.

Ote 7

”No, Emilia syntyi syyskuussa. ... Niin tota, sitte lokakuussa piti jo saada molemista lapsista lapslisä. ... Ja ne laski sen lokakuun alussa meille tuloks automaattisesti. No, sitte Kela jonkun häslingin takia ei maksanu mulle kun Eetusta lapslisän, 535, multa jäi saamatta Emiliasta se 657 Kelalta, minkä sosiaalivirasto oli niinkun kattonu mun tuloks. Ja mä soitin näitisti ja esitin, että voisitteks te korjata, että tää on niinkun iso vaje tää 657 markkaa meidän lompakkoon, niin voisitteks te korjata. Niin ei. Mä soitin johtavalle sosiaalityöntekijälle, se sano, että eksä vois jotain muuta ratkasua keksiä kun itkee sosiaalivirastolle tätä asiaa. Mä sanoin, että mihinkä muualle, kerro mulle mistä mä sen rahan teen. ... Ja tota, se kielsi, sitä ei ikinä korjattu. ... Mä soitin tohon Alueen johtavalle, joka oli ollu Matin [haastateltavan avopuoliso] sossu monta vuotta, se Kirsi Kataja. Mä soitin sille, niin se sano, että hän ei voi siihen puuttua, kun se ei ole hänen aluettaan, mutta jos hän olis ne työntekijät, hän korjais, ja se ei vaadi kun yhen rivin näpyttelyn vaan. Ett hän kyllä korjais. Niin ei korjannu. .” (XVII, 2-3)

Haastateltavan oma yhteydenotto sosiaalitoimeen ei riitä tuomaan muutosta lapsilisän maksun viivästymisestä johtuneeseen perheen taloudellisen tilanteen vaikeutumiseen. Haastateltava toimii aktiivisesti ja ottaa useisiin tahoihin yhteyttä asian edistämiseksi. Alueen sosiaalityöntekijä ei muuta päätöstä puuttuvan lapsilisän osalta puhelun perusteella. Oman alueen johtavan sosiaalityöntekijän kanssa tilanne ei muutu haastateltavan toivomalla tavalla. Päinvastoin haastateltava kokee tulevansa torjutuksi ja loukatuksi, vaikka hän on esittänyt asiansa ”näitisti”. Toisen alueen johtava sosiaalityöntekijä, joka on avopuolison entinen vastuusosiaalityöntekijä, ilmaisee ymmärtämystä, mutta ei katso olevansa toimivaltainen asiassa. Tilanne selvitetään järjestelmän asettamien ehtojen mukaisesti vasta seuraavan kuukauden toimeentulotukitapaamisen yhteydessä. Seuraavassa kohtaamisessa haastateltava muuttaa toimintastrategiaansa.

Ote 8

”Sitte Emilia sairastu, meiän tyttö, maitoallergiaan marraskuun alussa. ... Ja mä soitin sinne sossuun, että nyt on tämmönen juttu, ett se on sairastunu. ... Niin mä sanoin, ett mä tarvisin sitoumuksen niihin maitoihin. Ne sano, ett teillä on joulukuun 17. päivä aika, elettiin marraskuun ensimmäistä viikkoo ja

ne sano, että teillä on joulukuun 17. päivä aika, selvitetään tää asia silloin. Mä sanoin, että kun mä yritin sanoo niille, että mulla on kolmen päivän välein maitolasku 252 markkaa, mä en pysty ... yli puoltoista kuukautta elää tällä toimeentulotuella ja ostaa vielä maitoo tolle tytölle. Niin ei, asia on nyt näin ja luuri kiinni. Mä soitin sitte, mä hermostuin ja rupesin itkeen, että millä mä mun tyttärtä ruokin. Mä soitin Sairaalaan noihin sossuihin ja ne näki sieltä, ne sai Sairaalasta suoraan ne Emilian sairaskertomukset nokkansa eteen, kun mä latelin sen syntymääjan, niin ne soitti sille Hakalalle [asuinalueen sosiaalityöntekijä], niin tuli sitte sitoumus.” (XVII, 3)

Toisessakaan kohtaamisessa haastateltavan yhteydenotto alueen sosiaalityöntekijään, nyt vauvan maitoallergian puhkeamisen aiheuttaman muutoksen vuoksi, ei tuota muutosta. Haastateltava muuttaa toimintastrategiaansa ensimmäisen puhelun jälkeen. Hän ei enää ole yhteydessä alueen johtavaan sosiaalityöntekijään tai muuhun kaupungin sosiaalitoimen työntekijään vaan hän soittaa sairaalan sosiaalityöntekijälle. Tämä yhteydenotto tuottaa tulosta haastateltavan näkökulmasta. Kaupungin sosiaalitoimen ulkopuolinen toimija toimii haastateltavan asioiden ajajana tilanteessa, jossa järjestelmän sisältä ei löydy tukea haastateltavalle.

KHY:n toimistossa asiointi kuvataan useimmiten helpoksi ja joustavaksi, kuten seuraavasta esimerkistä voi lukea:

Ote 9

”Täällä [KHY:n aluetoimistolla] niinkun sitten, tarvi niinkun just sellanen tiimi, ett kaikki jeesaa. Ett täälläkin, kun mä tuun, jollei oo Erja paikalla, mä kysyn vaikka, että onko sitten Timo paikalla tai onko sitten vaikka Veli paikalla, tai onko vaikka se ja se. Ett no, oisko ees Elina? Joo, on se mutt silloin asiakas. Mä voin tulla oottaan. Just silleen, että niinkun hirveesti, että moni tietää sillee mun asioista vähän ja.” (XI, 26)

Haastateltava tuo esiin, että hän voi tavata vastuutyöntekijän lisäksi myös KHY:n aluetoimiston muita työntekijöitä, koska he tietävät haastateltavan asioista ja ovat hänelle tuttuja. Poikkeaminen KHY:n aluetoimistoon on helppoa toisin kuin toimistoon, jossa useita ihmisiä jonottaa samassa odotustilassa vastaanottohuoneisiin (vrt. ote 6). Odottaminen KHY:n aluetoimiston odotustilassa on mahdollista.

Asiakkaan asioiden ajoa palvelujärjestelmässä

Haastateltavat kertovat esimerkkejä tilanteista, joissa projektityöntekijä, KHY:n työntekijä tai joku muu työntekijä (ks. ote 8 – sairaalan sosiaalityöntekijä) puolustaa haastateltavaa, puhuu haastateltavan puolesta ja tukee haastateltavaa asiointitilanteessa muussa toimipaikassa. Seuraavassa esimerkissä valvoja on konkreettisesti paikan päällä sosiaalitoimistossa sosiaalityöntekijän vastaanotolla haastateltavan kanssa:

Ote 10

”Erja [valvoja] on mukana ollu näillä, kun meillä oli, silloin kun me sosiaali-huollossa käytiin, niin meillä oli Kaupunginosassa. Kun me asuttiin Kaupunginosassa, niin meillä oli siellä sosiaalihuoltokin tietenkin. Niin se oli esimerkiksi mukana siellä käynneilläkin ja yritti niinkun selittää, että minkä takia me muutetaan taas ja kaikkee tällästä näin. ... Puolustamassa meitä yleensäkin niinkun joka puolella aina, että. ... Kun sitä nyt tietenkin paremmin uskotaan kuin nuoria yleensä niin. ...

Ja sitt kun Erja oli siellä mukana, niin sitte käyttäydyttiin niin erilailla, että mä en tiedä ees, uskoko Erja, kuinka törkeitä siellä ollaan oltu. Kun se vielä tunsii, sattu tunteen sen meiän sosiaalityöntekijän ihan ...

Yrittääkö ne sitten heti ottaa sen kuristusotteen, kun ovesta astut sisään, taikka mitenkä. En tiedä. Koska eihän ne kuitenkaan sieltä määräänsä enempää tai vähempää anna, niin minkä takia sitä pitää sitten niin työkeesti ilmottaa kaikki asiat.” (XII, 4-6)

Haastateltava kuvaa, miten asiointi sosiaalitoimistossa valvojan kanssa eroaa aiemmista kohtaamisista saman työntekijän kanssa. Valvoja on haastateltavan ja tämän avopuolison mukana selittämässä, tukemassa ja vahvistamassa asian käsittelyä sekä puolustamassa asiakkaitaan. Haastateltava arvioi, että valvojan läsnäolo tuo uskottavuutta nuorten asiakkaiden kertomukseen. Hän kokee myös, että kohtelu ja palvelu on parempaa valvojan läsnäollessa kuin se on ollut aiemmin. Lisäksi hän pohtii, että voiko valvoja uskoa, miten huono kohtelu voi olla. Varsinkin kun valvoja tuntee sosiaalitoimen työntekijän entuudestaan. Haastateltava miettii, mikä merkitys työkeällä käytöksellä on, kun hänen käsityksensä mukaan tiettyyn avustukseen asiakas on oikeutettu joka tapauksessa.

Palveluohjauksoikeilussa työntekijät auttavat ja tukevat erilaisten konkreettien asioiden järjestämisessä:

Ote 11

”...mutta me muutettiin elokuussa, niin se [lapsi Eetu] ei saanu täältä millään [päivähoito]paikkaa. Ne sano, ett neljän kuukauden jonot. Mä jouluna soitin, niin ei pääse. Sitt mä soitin, sainkohan mä sen, hei, helmikuussa vasta sitte tarhaan. Vai Leino sen jotenki järjesti. Mun mielestä Leino soitti sinne Asuinalueen päiväkodin johtajalle ja se oli vaan Elinalta kysyny, että se on sitä mieltä, ett Eetu tarvii paikan ja Leino sano, ett joo, niin sitt se vaan järjesty.” (XVII, 12)

Haastateltava yrittää itse järjestää lapselleen asuinpaikan muuton jälkeen päivähoitopaikkaa, mutta hän ei onnistu siinä. Perusteena on jono päivähoitopaikkoihin. Jonon mittaisen odottelun jälkeen haastateltava on uudelleen yhteydessä asiasta, mutta hoitopaikkaa ei löydy vielääkään. Hoitopaikka järjestyy vasta projektityöntekijän yhteydenoton tuloksena. Projektityöntekijän (huom. kaupungin sosiaalityöntekijä) arvio hoitopaikan tarpeellisuudesta vakuuttaa päiväkodin johtajan asiasta ja päivähoitopaikka järjestyy. Projektityöntekijän arvio päivähoitopaikan tarpeellisuudesta ja yhteydenotto ovat tuloksellisempia kuin lapsen äidin toiminta.

Palveluohjaajina toimineet työntekijät ovat tukeneet haastateltavia monissa käytännön asioissa, mm. asuntoasioiden hoitamisessa, opiskelu- ja työllistymisvaihtoehtojen selvittelyssä, lastenhoidon ja kotiavun järjestämisessä sekä kriisitilanteissa. Haastateltavat kertoivat esimerkkejä tilanteista, joissa projektityöntekijä tai KHY:n työntekijä ovat toimineen asiakkaan asianajajina konkreettisesti yhteydenotoissa eri tahoihin ja paikan päällä asioidessa (ks. myös ote 3). Asiakkaat ovat saaneet tarvitsemiaan palveluja projektityöntekijän ja KHY:n työntekijöiden tuella.

Asiakas-työntekijä – suhteen rakentuminen

Haastatteluissa yhdeksi keskeiseksi teemaksi nousee asiakas-työntekijä – suhteen rakentuminen ja toimivuus. Seuraavassa esimerkissä hyvä suhde, joka näkyy mukavana ja toimivana asiointina, rakentuu vaivattomasti:

Ote 12

”Että ihan semmonen suhde kehitty niinkun siihen välille, että vaikka mun ei olis tarttenu mitenkään tulla, niin täällä oli mukava käydä. ... Joskus saatettiin tulla ihan muuten vaan pistäytyyn, kun ohi käveltiin. ... Eri asenteita ja. Esimerkiks täällä Elina ottaa aina hirveen, vaikka se ei nyt sitä välttämättä anna, mitä sä tässä yrität, niin se ottaa sen silti ihan ja käsittelee asian ja selittää miksi se on näin.” (XII, 1–2, 6)

Haastateltava kertoo, miten hänen ja työntekijän välillä on kehittynyt niin hyvä suhde, että KHY:n aluetoimistolla voi pistäytyä myös ohimennen. Asiat käsitellään perusteellisesti. Vaikka haastateltava ei välttämättä aina saa halua- maansa, niin asian käsittely ja päätöksen perusteleva auttavat häntä ymmärtämään ja hyväksymään tilanteen.

Seuraavassa esimerkissä näkyy, miten molemminpuolinen luottamus on toimivan asiakas–työntekijä -suhteen edellytys.

Ote 13

”Siinä mielessä, että ensinnäkin. Mun mielestä on kauheen ihanaa silleen kun, vaikka on tämmösessä paikkaa, että mä aattelin itteni, jos mä olisin täällä, kun muutenkaan mä en luota kehenkään. Niin yhtäkkiä mä niinkun, kun tekee silleen kun sanotaan tai sillai, niin saa semmosta luottamusta. Mun mielestä on kauheen ihanaa, kun muhun luotetaan. ... Koska mun mielestä, mä en, kaikki aina sanoo, että sä oot niin luotettu, ettei suhunn pysty luottamaan ja, tai siis joskus, niinkun ennen. ... Ja sitten niin se, kun nää on niin innostuneita kaikista asioista sillai, että jos mä sanon, niinkun tästä tietokonekin, niin voi että, kun nää varmaan on tehnyt hirveesti ylityötä, että ois saanut mut johonkin kurssille. Mutta silleen, että semmosta tukee, tai semmosta innostusta. ... Niinkun lisää. Ja tukee nimenomaan. Ja semmosta, että vähän tietää itekin just, että, tulee niin erilaisia vaihtoehtoja semmosia, mutta ei mitään tarvi, ei pakoteta mitään, mutta annetaan vaihtoehtoja, että tietäs itekin että mihin päin sitten lähtee tästä.” (X, 14)

Haastateltava kertoo, miten hän ei ole luottanut keneenkään, eikä häneen ole luotettu. Palveluohjauksokkeilussa hän kokee, että häneen luotetaan ja hän luottaa vastuutyöntekijöihin. Kohtaaminen on yksilöllistä. Hyvään asiakas-työntekijä - suhteeseen liittyy kuuleminen, rohkaisu ja tuen antaminen, jopa innostuneisuus. Lisäksi asiakkaalle annetaan tietoa eri asioista ja vaihtoehtoista. Haastateltava ei koe, että häntä pakotettaisiin mihinkään, vaan hänelle selvitetään eri vaihtoehtoja, joista hän voi itse valita ja tehdä päätöksiä. Hyvä asiakas-työntekijä – suhde rakentuu yhteisissä keskusteluissa, joissa myös työntekijä sanoo mielipiteensä ääneen. Hyvä asiakas–työntekijä – suhde ja luottamus voi rakentua myös yhdessä tekemisen kautta, kuten seuraavassa esimerkissä tapahtuu:

Ote 14

”Vastaja: Ett Erja on vaan niinkun käytännön asioita. Ett mennään työkkäriin yhdessä ja se tulee mun kaa välillä sossuun ja. ... Ett niinkun alussa oli, kun mä menin sähköä pelaan justiin tän Krimin porukan kanssa, niin oli justiin,

että mentiin Se oli niinkun kaveri, joka tulee kauppaan mukaan ja, että hyvä Mia, näytä niille, että pelaat sählyä sitte ihan kunnolla ja. Siis silleen, niinkun ystävä. ... Ettei ollu mitään niinkun virallinen, että kirjottaa paperille siinä, että mitäs sä oot touhunnu ja. Ei ollu silleen virallinen ollenkaan. ... Ett kerto niinkun omasta elämästään ja, kaikkee.

Haastattelija: Se on ollu varmaan aika tärkeetä siinä

Vastaja: Eli siis. Totta kai, niin. Ett kun koko ajan vaihtu ihmiset niinkun viime vuosina, ett oli vaikka minkä näköstä kulkijaa ja sitte yht'äkkiä huostaan-otettiin, siellä on uudet ihmiset. Sitten taas vietiin Itä-Suomeen, siellä oli uudet ihmiset, tulee tänne niin sitten tulee taas uudet ihmiset ja ... Se oli hirveen tärkeetä, ett huomaa, ett pysty luottaa.” (XI, 14-15)

Haastateltava kuvaa valvojan olevan kuin ystävä tai kaveri, joka kannustaa, tulee mukaan esimerkiksi kauppaan ja kertoo omasta elämästään, eikä ole virallinen tai kiinni papereissa. Valvonnan kuluessa yhdessä tekemisen kautta luottamus valvojaan on syntynyt. Haastateltava kritisoi työntekijöiden vaihtuvuutta. Hän on kohdannut monia työntekijöitä lähihistoriassaan ja uusien ihmisten kohtaaminen ei ole hänelle helppoa.

Asiakas-työntekijä - suhteen toimivuus ja luottamuksellisuus nousevat hyvin arkisista yhteisistä keskusteluista ja yhdessä tehdyistä asioista. Palveluohjaaja kannustaa asiakasta, on asiakkaan tukena asioinnissa eri paikoissa, selvittää eri vaihtoehtoja ja kuuntelee. Ennen kaikkea työntekijä on haastateltavalle tuttu ja läheinen ihminen. Suhde jää etäiseksi ilman molemminpuolista sitoutumista yhteisiin keskusteluihin ja yhdessä tekemiseen (vrt. ote 5).

Mikä on muuttunut?

Viimeisenä haastateltavien kertomuksista esiin nousevana teemana on haastateltavien elämäntilanteiden muutos. Miten he kuvaavat elämäntilanteissaan tapahtuneita muutoksia palveluohjauskokeilun aikana? Tilanne voi säilyä muuttumattomana ja melko etäisenä, kuten seuraavassa esimerkissä haastateltavat kuvaavat:

Ote 15

Haastattelija: No mites täällä, Krimissä asiointi sujuu?

Vastaja 1: Ei mitään ongelmaa.

Vastaja 2: Ei ole mitään.

Haastattelija: Eikä ole koskaan ollutkaan?

Vastaja 1: Ei ja tuskin tuleekaan.

Haastattelija: Mistäs se johtuu, että täällä sujuu?

Vastaja 2: Toi kemia toimii sillei, ettei tarvi (). (VI, 12)

Haastateltavilla ei ole minkäänlaisia vaikeuksia asioida KHY:n aluetoimistolla, yhteistyö toimii ja heidän arvionsa mukaan tilanne tulee säilymään muuttumattomana. Seuraavassa esimerkissä taas haastateltava kertoo, miten tilanne on muuttunut kokeilun aikana:

Ote 16

”Vastaja: Mua on autettu niin paljon, että eihän, siis, mähän oon aikuinen ihminen, eikä kuulu mua. Että tuleehan noi ihmisekkin toimeen. Ei niilläkään rahaa oo. Ja se on mun ongelma, jos mulla ei rahaa oo. Että sitte taas niin tota, en minä kehtaa tänne tulla jotain rahaa pummaileen, helkutti. Kun toi, mun mielestä mä saan muutenkin, tää on pelannu liiankin hyvin niin. Ei mikään asia oo takunnu ja mä oon tottunu siihen, että asiat ei mee niin

Haastattelija: Et sulla on kokemus, että joutuu puhumaan.

Vastaja: Joo, että kyllä, se on kyllä vihon viiminen, ett mä tulisin tänne valittaan ... En mä kehtaa, vaan yksinkertaisesti. Mä oon saanu niin paljon ja tukee joka asialle ja sillai ja. Pakko mä tosiaan oon sitte pöllö ja en mä mikään, ei musta oo tullu raitis, eikä. En mä oo mikään mallikansalainen. Rikoksia en ole tehny! ... Että en mä oo ollu niinkun mikään huligaani.” (XVI, 1)

Haastateltavan arvion mukaan jokaisen aikuisen ihmisen pitäisi tulla toimeen omillaan, myös hänen. Haastateltavaa on kuitenkin autettu ja tuettu sekä asiat ovat toimineet hyvin palveluohjauskokeilussa. Haastateltava liittää asiakas-työntekijä - suhteeseen vastavuoroisuuden. Saamansa avun ja tuen vastapainoksi asiakkaan tulisi pyrkiä raittiuteen ja rikoksettomaan elämään. Oman arvionsa mukaan hän ei ole saavuttanut raittiutta, mutta hän on ollut tekemättä uusia rikoksia. Toimiva asiakas-työntekijä – suhde kannustaa asiakasta pyrkimään asetettuihin tavoitteisiin.

Seuraavassa esimerkissä taas rikoksiin ja päihdekäyttöön liittyvät kysymykset on jo ohitettu ja on aika miettiä tulevaisuutta:

Ote 17

”Ei mulla, mä oon ollu kaks vuotta selvinpäin ja ei mulla, niin mä en oo käyny enää ... Mä kävin Huumehoitopaikassa, mä kävin, oon käyny siellä monta vuotta. Mutta nyt mä lopetin, en mä oo siellä varmaan nyt vuoteen käyny, kun mun mielestä tää on niinkun ihan yhtä hyvä tuki, jos ei parempi. ... Täällä

kriminaalihuollossa, koska mä oon, se on niinkun ohi mennyy se aikakausi, jollon mä en halunnu jatkaa enempää, mä en jaksa mitään. Mä oon kelannu ne asiat kaikki jo ja nyt mä niin kun haluan unohtaa ja mennä eteenpäin.” (X, 6)

Haastateltava kertoo kokevansa, että menneisyydessä tapahtuneet asiat on käyty läpi ja nyt on aika suunnata katse eteenpäin. Tarvitsemansa tuen hän arvioi saavansa projektityöntekijältä ja valvojalta. Hyvän asiakas-työntekijä -suhteen myötä elämäntilanteen monista asioista voi keskustella tapaamisten yhteydessä luottamuksellisesti. Lisäksi hänen kykynsä toimia palvelujärjestelmän asiakkaana itsenäisesti on rakentunut:

Ote 18

”Mä ymmärrän sen kauheen hyvin, että kun työttömänäkin on monia vuosia ihmiset, taikka joutuu just työttömäksi eikä oo koskaan ollu työttömänä. Sitte pitää täyttää kaikkennäkösiä KELA:n lappuja ja kaikkennäkösiä semmosia työmarkkinakarensseja ja niissä on ihan sekasin hei. ... Niissä on ihan sekasin. Ja pitäs itte ne kaikki tehdä. Koska mä en pysty sitt taas. Kyllä mä nyt jo pystyn, mutta mä en pystyny kyllä hoitaa asioitani. Mä yritin niitä hoitaa, mutta mä, mun meni hermot aina kun ei mikään niinkun luistanu mihinkään päin. Ja sossusta ei tullu ikinä koskaan hyvää palautetta. Niinkun semmosta palautetta, että jaaha, tää on mennyy, täähän onkin tää asia kunnossa. Ja kaikki oli aina jotenkin rempallaan. ... Aina joku lappu puuttu ja joku ois pitäny täyttää ja joku lappu oli myöhässä ja sitte taas kaikki alusta. ... Niin, niin. Pitäis enemmän saada sitä semmosta tukea, tai semmosta aikaa.” (X, 16)

Haastateltava kuvaa omassa elämäntilanteessa tapahtunutta muutosta. Ennen hän ei selviytynyt asioinnista eri toimipaikoissa. Hän hermostui kun yrityksistään huolimatta asiat eivät sujuneet tai papereita puuttui eikä hän saanut hyvää palautetta. Nykyään hän selviytyy asioiden hoitamisesta itsenäisesti. Riittävä aika ja tuki sekä positiivisen palautteen saaminen ovat avaimia asioinnista selviytymiseen.

Haastateltavien elämäntilanteissa toimiva asiakas-työntekijä -suhde ja palvelujen järjestäminen ovat tukeneet muutosta. Vastuunotto omasta elämäntilanteesta on lisääntynyt toisaalta aikuistumisen tai kasvun ja toisaalta omien päätöksentekotilanteiden myötä.

Mistä rakentuu toimiva asiakkuus?

Tässä johtopäätösluvussa palaan keskustelemaan kansalaisuuden, asianajon sekä valtaistumisen ja toimintakyvyn vahvistumisen käsitteistä sosiaalityön näkökulmasta peilaten niitä haastateltavien kuvauksiin kohtaamisista. Löytyykö tätä kautta ratkaisuja palvelujärjestelmän reunalla olevien (nais)asiakkaiden tarpeiden huomiointiin ja osallistumismahdollisuuksien vahvistamiseen?

Kriminaalihuollon asiakkaat ovat palvelujärjestelmän ja koko yhteiskunnan reunalla tai lähes kokonaan sen ulkopuolella. Palvelujärjestelmä näyttäytyy heille monimutkaisena, jopa vihamielisenä. Ovatko he silloin kansalaisia? Kansalaisuus voidaan määritellä siten, ettei se liity ainoastaan perinteisiin liberalistisiin kansalaisoikeuksiin (Marshall 1950/1992) vaan myös jokapäiväiseen arkielämään ja osallistumiseen. Tällöin palvelut ja palvelujärjestelmän asiakkuus liittyvät myös kansalaisuuteen ja sen toteutumiseen. Kansalaisina asiakkaat neuvottelevat oikeuksistaan, palvelujen sisällöstä ja niiden toimitustavasta (Hernes 1988b, 207). Palvelut voivat osaltaan tukea yksilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan tasa-arvoisesti kansalaisina (Hoggett & Martin 1994, 108), mutta palvelut myös fragmentoivat kansalaisuutta (Hernes 1988a, 200). Kansalaisten sidokset ja osallistumisen kanavat ovat monimuotoistuneet mm. palveluvaihtoehtojen ja eri asiakkuuksien kautta.

Haastateltavien kertomuksissa näkyy sekä vetäytyvää ja välinpitämätöntä että aktiivisesti toimivaa kansalaisuutta, mutta marginaalisuus ei nouse osaksi heidän identiteettiään. Erityisesti palveluohjauskokeilun kontekstissa kertomuksia ulkopuolisuuden ja kuulemattomuuden kokemuksesta ei esiinny lähes ollenkaan. Haastateltavat kuvaavat olevansa tasavertaisia, jopa ystäviä työntekijöiden kanssa ja haastateltavien toimijuus on useimmiten vahvaa. Kohtaamisistaan palvelujärjestelmän muiden toimijoiden kanssa haastateltavat kuvaavat myös ulkopuolisuuden ja kuulemattomuuden kokemuksia, joissa he ovat joko pyrkineet olemaan aktiivisia toimijoita onnistumatta omissa tavoitteissaan tai vetäytyneet. Kokeilun kontekstissa asiakkaat ovat saaneet ”toisen mahdollisuuden” vaikuttaa elämäntilanteeseensa (vrt. Roos 1996). Olisiko siis relevanttia puhua marginaalisuudesta lähinnä järjestelmätason kysymyksenä ja näkökulmasta yksilötason sijaan? Oman arkielämänsä suhteen haastateltavat ovat itsenäisiä toimijoita. Marginaalisuus ja reunalla olominen liittyvät taloudellisiin ja hyvinvointipalvelullisiin kysymyksiin.

Intensiivisen, jatkuvan ja asioita ajavan sosiaalityön otteen tarve on ilmeinen tämän asiakasryhmän kansalaisuuden ja osallistumisen toteutumisen tukemiseksi. Sosiaalityöntekijän tai palveluohjaajan rooliin liitetään asianajajan tai puolestapuhujan tehtävät (ks. Dant & Gearing 1990; Hoggett &

Martin 1994; Rose 1985). Sosiaalityön kontekstissa asianajon tarve liittyy pluralistiseen palvelujärjestelmään (Ala-Nikkola & Sipilä 1996, 18-19). Asianajon avulla pyritään tukemaan ja rohkaisemaan asiakkaita osallistumaan omaa elämää koskevien päätösten tekoon (Hugman 1991, 139). Organisaatioiden eriytyneet tehtävät ja vastualueet, niukka resurssointi sekä sisäiset toimintakäytännöt voivat tuottaa vaikeuksia selviytyä asiakkuudesta asiakkaan oman toimintakyvyn puutteiden lisäksi. Palvelujärjestelmä on niin monimutkainen, että asiakkaan on vaikea selvittää eri vaihtoehtoja ja valintoja. Kun asiointi ei onnistu, niin asiakas voi turhautua ja hermostua. Huonon kohtelun kokemusta lisää vielä, jos asiakas ei koe saavansa ollenkaan positiivista palautetta ja koko huomio kohtaamisen aikana kiinnitetään asiakkaan elämäntilanteen ongelmakohtiin (ks. ote 18).

Palveluohjauksessa pyritään auttamaan asiakasta tunnistamaan mahdollisuudet muutokseen, ottamaan vastuu omaa elämäänsä koskevasta päätöksenteosta ja tukemaan häntä muutosprosessissa ajamalla asiakkaan asioita palvelujärjestelmässä. Asiakasta ei nähdä vain yksittäisen palvelun kuluttajana, jolla on yksittäisiä ongelmia tai puutteita elämäntilanteessaan, vaan palveluja hakevan yksilön koko elämäntilanne on työskentelyn lähtökohtana. (Rose 1988, 24-25.) Haastateltavat kuvaavat kokemuksia koko elämäntilannettaan huomioivasta yhteistyöstä (ks. esim. otteet 6, 13, 14).

Haastateltavien kuvauksista nousee myös toimintakyvyn vahvistumisen ja valtaistumisen kertomuksia (ks. esim. otteet 3, 7, 8, 18). Valtaistumista voi tarkastella sekä aktiivisesti osallistuvan asiakkaan että vetäytyvän yksilön tai ryhmän toimintatavassa. Valtaistuminen on prosessi, jonka avulla yksilöt, ryhmät tai yhteisöt määrittelevät elämäntilanteensa, asettavat omat tavoitteensa ja voivat saavuttaa ne vaikuttamalla ympäröiviin olosuhteisiin (Eastman 1995, 282; Jack 1995, 15-16). Toisaalta valtaistuminen määritellään prosessiksi, jossa yksilöt ja ryhmät tuetaan ottamaan vastuu elämästään (= valtaistaminen) (Braye & Preston-Shoot 1995, 48, 61-63). Valtaistumisen keskiössä toimijoina ovat yksilöt kun taas valtaistamisessa korostuu ulkopuolinen toimija, esimerkiksi järjestelmän työntekijän toiminta. Asiakasta lähelle viety palveluita koskeva päätöksenteko mahdollistaa asiakkaan osallisuuden ja vahvistaa osaltaan hänen toimintakykyään (mt. 80). Asiakkaan toimintakyvyn vahvistumista tapahtuu prosessissa, jossa asiakas ja työntekijä yhdessä määrittelevät tavoitteet ja päättävät käytettävät palvelut (Eastman 1995, 259). Palveluohjauksessa tavoitteena on vahvistaa asiakkaan omia voimavaroja ja resursseja tilanteen ratkaisemiseksi (Simon 1994, 14) (ks. ote 14). Palvelujärjestelmän reunalla olevien asiakkaiden kohdalla asiakas-työntekijä -suhteen alussa usein korostuu valtaistamisen tarve ja asiakkuuden jatkuessa tavoitteena on vahvistaa asiakkaan omaa valtaistumista.

Tästä aineistosta olennaiseksi asiakkaan toimintakykyä vahvistavaksi tekijäksi ja palveluohjauksen keskeiseksi elementiksi nousee asiakkaan ja työntekijän välinen vuorovaikutus, toimiva asiakas–työntekijä -suhde. Luottamuksellisen vuorovaikutuksen rakentuminen edesauttaa palveluohjausyhteistyötä (vrt. Kortteinen 1999, 346–347). Haastateltavat jäsentävät kertomuksissaan toimivan vuorovaikutuksen erottamaan huonon ja hyvän kohtaamisen palvelujärjestelmän kanssa. Molemmipuolinen luottamus, avoimuus ja läheisyys nousevat keskeisiksi tekijöiksi haastateltavien kertomuksissa toimivaa asiakas–työntekijä – suhdetta kuvaavina tekijöinä. Asiakkaan elämäntilanteen perusteellinen arviointi sekä tavoitteista ja suunnitelmasta sopiminen mahdollistavat asiakasta tukevan yhteistyösuhteen syntymisen (O’Connor 1988). Kun asioiden käsittelyyn ja hoitamiseen on riittävästi aikaa, asiakkaat saavat tietoa asioista ja eri vaihtoehdoista sekä heitä kuullaan, niin he voivat itse päättää omaa elämäänsä koskevista asioista.

Haastateltavien tarinat nykyisistä kokemuksistaan ja kohtaamisistaan palvelujärjestelmän kanssa rakentuvat kontrastien ja erojen tekemisenä suhteessa aiempiin palvelukokemuksiin ja kohtaamisiin. Näiden kuuden haastatellun naisen kertomana palveluohjauskokeilusta muodostuu menestystarina⁸. Asiakkaan näkökulmasta yksilöllisten palvelupolkujen ja -kokonaisuuksien onnistunut rakentuminen pohjaa asiakkaan ja työntekijän aitoon kohtaamiseen sekä yhteistyön joustavuuteen. Kohtaamiseen liittyy kuunteleminen, kannustaminen ja vaihtoehdoista informointi. Joustavuus rakentuu asiakkaan omaan tahtiin etenemisestä, työntekijän saavutettavuudesta ja tarvittaessa nopeasta puuttumisesta. Apua ja tukea tarjotaan ja järjestetään joustavasti asiakkaan elämäntilanteesta ja yksilöllisistä tarpeista lähtien. Palveluohjauksen arviointi- ja seurantavaiheessa asiakkaan elämäntilanteen vahvuuksien huomiointi ja niiden varaan suunnitelman rakentaminen vahvistavat asiakkaan omaa toimintakykyä. *Se mitä palveluohjauskokeilussa on tehty, on sosiaalityön peruseräiteiden toteuttamista käytännössä; elämäntilanteen arviointia, palvelujen järjestämistä ja psykososiaalisen tuen antamista elämän eri vaiheissa. Onnistuminen näyttää nousevan siitä, että toiminnan perustana on pysyvä ja luottamuksellinen asiakas–työntekijä -suhde.* Työntekijöillä on ollut tilaa ja tahtoa sitoutua yhteistyöhön asiakkaan kanssa. Kokeilussa on tavoiteltu sellaisia asiakkaita, joiden asiakkuus ei ole toiminut ns. normaalipalveluissa ja heidät on rekrytoitu tarvitsemansa tuen piiriin.

Usein sosiaalitoimen, työvoimahallinnon, kansaneläkelaitoksen, terveystoimen ym. organisaatioiden ja niissä tapahtuvien kohtaamisten on tulkittu heijastavan byrokraattisuutta. Työntekijä on osa laajaa koneistoa normien soveltajan tai portinvartijan roolissa. Työntekijän rooli on ristiriitainen organisaation asettamien ehtojen ja kansalaisen tarpeiden välissä. (ks. Aho 1999, 286–288; Eräsaari 1995a; Mäntysaari 1991; Rostila 1997, 30–32) Palvelu-

ohjauksessa keskiöön nostetaan yksilön tarpeet, jolloin organisaatiot, etuudet ja palvelut asetetaan yksilökohtaisen työn työväliseksi.

Kiinnostuin analysoimaan naisasiakkaiden haastatteluja naisten kaksinkertaisesti reunalla olevan aseman vuoksi. Tässä aineistossa naiseus ei kuitenkaan tematisoidu eksplisiittisesti merkitykselliseksi teemaksi.⁹ Palveluohjausmenetelmä näyttää kuitenkin toimivan hyvin erityisesti naisasiakkaiden kanssa. Kiinnostavaa onkin, että alustavan tarkastelun perusteella miesten kokemukset palveluohjauksesta jakautuvat enemmän kuin naisten, myös kriittiseksi palautteeksi (ks. Valokivi 2001)¹⁰.

Sukupuoliteemaa voi kuitenkin tarkastella haastatteluissa esiintyvien äidin ja puolison roolien sekä ystävyysvertausten kautta. Yksi haastateltava kertoi esimerkkejä kohtaamisista, joissa äitiyteen ja lapsiin liittyvät asiat olivat keskeisiä kysymyksiä (ks. otteet 7, 8 ja 11) ja kaksi haastateltavaa tuli asiakkaaksi puolison yhdyskuntaseuraamuksen kautta (ks. otteet 1 ja 2). Tällöin naiset asiakkaistuvat lastensa äiteinä ja miestensä puolisoina (Forsberg & al. 1992, 3; vrt. Rantalaiho 1994, 22). Äiteinä ja puolisoina naiset pitävät huolta läheisistään ja toimivat tarvittaessa perheensä puolesta palvelujen asiakkaana (Julkunen 1995b, 106; Pösö 1985, 8). He toimivat vastuurationaalisesti ja heidän päämääränään on saada asiat hoidettua (Eräsaari 1995b, 199). Tarja Pösön (1985, 8) mukaan yleensä sosiaalihuollon työtilanteissa tukeudutaan helposti naisasiakkaaseen. Näissä tilanteissa miehen yhdyskuntaseuraamusasiakkuus kasvoi pariskunnan tai koko perheen asiakkuudeksi. Miehen kontrollityyppisestä asiakkuudesta näkökulma laajeni pariskunnan tai perheen koko elämäntilanteen kanssa työskentelyyn ja tukemiseen. Naisen mukaantulo toimi linkkinä kokonaisvaltaisempaan yhteistyöhön.

Myös viittauksia naisasiakkaan ja –työntekijän tasavertaiseen ystävyyteen voi tarkastella naisnäkökulmasta (ks. ote 14). Sosiaalityö on leimallisesti naisten tekemää työtä (ks. esim. Forsberg & al 1992, 5)¹¹. Angloamerikkalaisessa feministisen sosiaalityön keskustelussa on korostettu naistyöntekijän ja –asiakkaan keskinäistä solidaarisuutta (Forsberg & al 1992, 5). Tällöin läheinen, jopa tunnepitoinen suhde asiakkaan kanssa nähdään ammatillisena mahdollisuutena ja vahvuutena. Tässä esiin nousseet hyvän asiakas–työntekijä –suhteen ominaisuudet – avoimuus, läheisyys, ystävyys ja luottamus – näyttävät olevan naisasiakkaita kutsuvia ominaisuuksia. Sosiaalityön kentälle voikin esittää kysymyksen, miten hyvin sosiaalityön ehdot sallivat ja professio vastaa näin tiiviin läheisyyden, jopa ystävyyden vaatimukseen?

Näyttää siltä, että intensiivisen ja yksilöllisen palveluohjaustyöskentelyotteen ja normaalipalvelujen välillä on asiakkaan näkökulmasta varsin iso ero. Asiakkaan asioinnin siirtoa aluetoimistoon valmisteltaessa ja projektin loppuessa monet asiakkaat ilmaisivat, että he haluaisivat ehdottomasti jatkaa

palveluohjaustyöskentelyn piirissä. Myös yhdyskuntaseuraamusasiakkuuden päättyminen merkitsee intensiivisen työskentelyn loppumista Kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijän kanssa. Asiakkuus päättyy tietynä ennalta määrättynä päivänä, ei asiakkaan tuen ja palvelujen tarpeen päättyessä. Kunnallisessa sosiaalitoimessa vastaavaa määrittelyä ei ole. Yhteistyön yksi kriittinen kohta onkin mahdollisuus työskennellä palveluohjausotteella niin pitkään kuin intensiivisen tuen tarvetta on (ks. Ala-Nikkola & Sipilä 1996, 25; Rapp & Kisthardt 1996, 24; Stalker 1994, 113). Kokeilun päättyessä työskentely palveluohjausotteella vakinaistettiin kaupungin sosiaali- ja terveystoimessa ja se jatkuu yhdessä kaupungin yksikössä niiden nuorten asiakkaiden kanssa, jotka tarvitsevat palveluohjausotetta tuekseen. Samoin Kriminaalihuoltoyhdistyksen (1.8.2001 alkaen Kriminaalihuoltolaitos) aluetoimistossa palveluohjausotteella työskentely sekä kaupungin ja aluetoimiston yhteistyön vaaliminen ja kehittäminen jatkuvat.

Rikosten uusimisen ja syrjäytymisen ehkäisykeinoja etsittäessä palveluohjaustyöskentely tarjoaa välineen rakentaa luottamuksellista yhteistyötä ja sitoutumista muutokseen. Myös muiden ns. vaikeasti tavoitettavien asiakasryhmien kanssa työskentelyyn palveluohjaus voi tarjota konkreetin tavan tehdä yhteistyötä asiakkaan ja yhteistyötahojen kanssa.

VIITTEET

- 1 Artikkeliliitty Suomen Akatemian ”At the Edge of the Helping Systems” – projektiin.
- 2 Hankkeen aikana palveluohjaus kriminaalihuollossa on tarkentunut seuraavanlaisiksi prosesseiksi: 1) Ohjaus, valikointi ja palveluohjaustyöskentelyyn sitoutuminen. 2) Sopimus, elämäntilanteen kartoitus, tavoitteiden asettaminen työskentelylle ja suunnitelman laatiminen. 3) Palvelujen järjestäminen, vastuista sopiminen ja verkoston luominen. 4) Aktiivinen työskentely ja seuranta. 5) Saattaen siirtyminen. (Valokivi, 2001)
- 3 Kaikkien henkilöiden ja toimipaikkojen nimet on muutettu.
- 4 Vaikka asiointi kaupungin sosiaalitoimessa ei ollut onnistunut monilta palveluohjausasiakkailta, niin se ei tarkoita, etteikö yhteistyö toimisi muiden asiakkaiden kanssa. Lisäksi haastateltavat asiakkaat olivat haastatteluhetkellä mukana palveluohjauskokeilussa, jolloin palaute voi nykytilanteesta olla positiivisempaa kuin aiemmin tapahtuneista palvelukokemuksista annettu palaute.
- 5 Tämä haastattelu on parihaastattelu, jossa vastaaja 1 on nainen ja vastaaja 2 on mies.
- 6 Erityisesti tässä parihaastattelussa on nähtävissä, miten rikollinen alakulttuuri

- on läsnä haastattelutilanteessa. Siinä rikollisuus ja yhteiskunta tuotetaan ulkopuoliseksi (Kuure 1996, 130).
- 7 Vrt. Leena Eräsaaren (1995a) tutkimus odotustiloista byrokratiaa ilmentävänä toimintana. Ks. myös ote 9, jossa Kriminaalihoiltoyhdistyksen toimistossa odottaminen ei ole vaikeaa.
 - 8 Aineiston sidoksisuus itse palveluohjauskokeiluun vaikuttanee menestystarinan rakentumiseen. Tämä on hyvä pitää mielessä kokeilua ja muuta palvelujärjestelmää tarkasteltaessa.
 - 9 Vrt. Tarja Pösön (1985, 4) artikkeli, jossa ”naisiasiakkuuskuvaukset välittävät kuvan erityisestä äitiyteen ja naiseuteen kohdistuvasta viranomaispuuttumisesta ja kontrollista, jota sosiaalihuolto arkikäytännössään toteuttaa”. Vrt. myös Tarja Pösön (1993) tutkimuksessa esiin nousevat sukupuolistuneet tulkinnat koulukotien tytöistä ja pojista sekä Leena Eräsaaren (1995b) tutkimuksen erot nais- ja miesasiakkaiden sekä nais- ja miestyöntekijöiden käyttäytymisessä ja suhtautumisessa sosiaali- ja työvoimatoimistoissa.
 - 10 Leena Eräsaaren (1995b, 196) mukaan miehille luonteva käyttäytyminen on ristiriidassa palvelujärjestelmän toimipaikkojen edellyttämän käyttäytymisen kanssa.
 - 11 Kaupungin palkkaama projektityöntekijä oli nainen, mutta KHY:n aluetoimiston työntekijöistä sekä naisia että miehiä toimi palveluohjaajina.

KIRJALLISUUS

- Aho, Päivi (1999) Haasteet ja asiantuntijuus sosiaalialan työssä. Porvoo: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry & WSOY.
- Ala-Nikkola, Merja & Sipilä, Jorma (1996) Yksilökohtainen palveluohjaus (case management) – uusi ratkaisu palvelujen yhteensovittamisen ikuisiin ongelmiin. Teoksessa Anna Metteri (toim.) Sosiaalityö ja moniammatillisuus. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Helsinki: Edita & Sosiaalityöntekijäin Liitto ry, 16-31.
- Ala-Nikkola, Merja & Valokivi, Heli (1997) Yksilökohtainen palveluohjaus käytäntönä. Loppuraportti sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmää ja yksilökohtaista palveluohjausta (case management) koskeneesta tutkimuksesta Hämeenkyrössä ja Tampereella. Jyväskylä: STAKES raportteja 215.
- Austin, Carol D. & McClelland, Robert W. (1996) Introduction: Case Management – Everybody’s Doing It. In Austin Carol D. & McClelland Robert W. (eds.) Perspectives on Case Management. Milwaukee, Wisconsin: Families International, Inc., 1-16.
- Bonta, James, Zinger, Ivan, Harris, Andrew & Carriere, Debbie (1998) The Dangerous Offender Provisions: Are They Targeting the Right Offenders? Canadian Journal of Criminology 40: 4 (Oct), 377-401.

- Braye, Suzy and Preston-Shoot, Michael (1995) *Empowering Practice in Social Care*. Guildford and King's Lynn: Open University Press.
- Carvell, Catharine (1999) *What Works II*. Kriminalvården, 17-22.
- Chapman, Tim & Hough, Michael (1999) *Evidence to Effective Practice. A Guide to Effective Practice*. Home Office. Viitattu 11.5.1999, <http://www.homeoffice.gov.uk/hmiprob/ebp.htm>.
- Challis, David et al. (1995) *Care Management and Health Care of Older People. The Darlington Community Care Project*. Canterbury: PSSRU.
- Dant, Tim and Gearing, Bryan (1990) *Keyworkers for Elderly People in the Community: Case Managers and Co-ordinators*. *Journal of Social Policy* (19): 3, 331-360.
- Davies, Bleddyn & Challis, David (1986) *Matching Resources to Needs in Community Care*. Aldershot: Gower.
- Davies, Bleddyn et al. (1990) *Resources, Needs and Outcomes in Community-Based Care*. Aldershot: Avebury.
- Eastman, Mervyn (1995) *User First - Implications for Management*. In Raymond, Jack (ed.) *Empowerment in Community Care*. Bury St Edmunds, Suffolk: Chapman & Hall, 258-268.
- Eräsaari, Leena (1995a) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gau-deamus.
- Eräsaari, Leena (1995b) *Naiset ja miehet virastoissa*. Teoksessa Leena Eräsaari & Raija Julkunen & Harriet Strandell (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Jyväskylä: Vastapaino, 171-200.
- Forsberg, Hannele, Kuronen, Marjo & Ritala-Koskinen, Aino (1992) *Feministinen sosiaalityö – kysymyksiä ja uusia kysymyksiä*. *Janus* 1992, 3-9.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Hernes, Helga Maria (1988a) *Scandinavian Citizenship*. *Acta Sociologica* (31) 3, 199-215.
- Hernes, Helga Maria (1988b) *The Welfare State Citizenship of Scandinavian Women*. Teoksessa Kathleen B. Jones & Anna G. Jónasdóttir (eds.): *The Political Interests of Gender*. Oxford: SAGE Publications.
- Hoggett, Paul and Martin, Linda (1994) *Consumer-Oriented Action in the Public Services*. Working Paper No.WP/94/23/EN European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Hugman, Richard (1992) *Power in Caring Professions*. Houndmills: Macmillan.
- Jack, Raymond (1995) *Empowerment in Community Care*. In Jack, Raymond (ed.) *Empowerment in Community Care*. Bury St Edmunds, Suffolk: Chapman & Hall, 11-42.
- Julkunen, Raija (1995) *Työssäkäyvän äidin julkiset ja yksityiset suhteet*. Teoksessa Leena Eräsaari & Raija Julkunen & Harriet Silius (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Tampere: Vastapaino, 88-107.
- Kortteinen, Matti (1999) *Sosiaalinen luottamus työttömien selviytymisessä – keskustelua Anthony Giddensin kanssa*. Teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden*

- Sosiologia II. Historiaa ja säätelyä. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 343-367.
- Kuure, Tapio (1996) Marginaalin politiikkaa. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kääriäinen, Juha (1994) Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/1994.
- Linderborg, Henrik (2001) Brott och straff. En undersökning av samhällstjänsten som straff. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Marshall, T. H. (1950/1992) Citizenship and Social Class. London: Pluto Press.
- Mäntysaari, Mikko (1991) Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana. Tampere: Vastapaino.
- O'Connor, Gerald G. (1988) Case Management: System and Practice. Social Casework 6 (69), 97-106.
- Oldfield, Mike (1998) Case management: developing theory and practise. Vista 4:1 (Summer), 21-36.
- Orme, Joan and Glastonbury, Brian (1993) Care Management. Tasks and Workloads. Basingstoke: Macmillan.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pösö, Tarja (1985) Minäkö itse? Nainen sosiaalihuollon asiakkaana. Sosiaaliviesti 2/1985, 4-9.
- Rantalaiho, Liisa (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino, 9-30.
- Rapp, Charles A. & Kisthardt, Walter (1996) Case Management with People with Severe and Persistent Mental Illness. In Austin Carol D. & McClelland Robert W. (eds.) Perspectives on Case Management. Milwaukee, Wisconsin: Families International, Inc., 17-46.
- Raynor, Peter (1996) Evaluating Probation: The Rehabilitation of effectiveness. In May & Antony A Vass (eds.) Working with offenders. Issues, contexts and outcomes. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 242-258.
- Roos, J. P. (1996) Mitä on elämänpolitiikka? Janus 3/1996, 210-223.
- Rose, Stephen M. and Black, Bruce L. (1985) Advocacy and Empowerment. Mental Health Care in the Community. Boston, London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Rose, Stephen M. (1989) Case Management: An Overview and Critical Assessment for Health, Mental Health and Human Services. New York State University at Stony Brook. (moniste)
- Rostila, Ilmari (1997) Keskustelua sosiaalilukulla. Vammala: Acta Universitatis Tamperensis 547.
- Simon, Barbara Levy (1994) The Empowerment Tradition in American Social Work. New York: Columbia University Press.

- Stalker, Kristen (1994) Implementing Care Mangement in Scotland: An Overview of Initial Progress. *Care in Plan. The International Journal of Networks and Community* 2, 104-119.
- Sullivan, Patrick W. (1996) Beyond the Twenty-Eighth Day: Case Management in Alcohol and Druf Treatment. In Austin Carol D. & McClelland Robert W. (eds.) *Perspectives on Case Management*. Milwaukee, Wisconsin: Families International, Inc., 125-144.
- Valokivi, Heli (2000) Palveluohjauksella on luotu rikoksiin syyllistyneille yksilöllisiä Valokivi, Heli (2001) Palveluohjaus ja rikoksiin syyllistyneiden yksilölliset polut. Kisälli-projekti, Yksilökohtainen palveluohjaus-kokeilu (1998-2000). Loppuraportti. Käsikirjoitus

Päivi Petrelius

SOSIAALITYÖNTEKIJÄNAISET

Marginalisoituja toimijoita työelämässä?

Ovatko sosiaalityöntekijänaiset marginalisoituja toimijoita työelämässä? Miten käytännössä tuotettavat ja uusinnettavat ammatilliset ihanteet, hierarkiat ja sukupuolikäsitykset voivat vahvistaa, mutta myös purkaa sosiaalityöntekijänaisten alisteista asemaa? Miten ja millaisten diskursiivisen käytäntöjen avulla sukupuoli järjestää naisten asettumista sosiaalityön subjekteiksi? Etsin vastauksia näihin kysymyksiin sosiaalityöntekijänaisten kirjoittamista muistoista, jotka kertovat erilaisista työelämän vuorovaikutustilanteista.

Artikkelin kirjoittamista on motivoinut halu purkaa sosiaalityötä koskevan tieteellisen ja ammatillisen keskustelun sukupuolineutraalisuusoletusta. Mirja Satkan (1997, 97) mukaan sukupuoli oli vielä 1990-luvun puolivälissä keskustelematon ja näkymätön teema suomalaisen sosiaalihuollon ja sosiaalityön tietoperustassa. Hannele Forsberg, Marjo Kuronen ja Aino Ritala-Koskinen (1992) ovat nostaneet esiin feminististä sosiaalityötä koskevan keskustelun puuttumisen sosiaalityökeskustelusta. Heidän mukaansa nais erityisellä otteella oli 1990-luvun alkuvuosiin mennessä kirjoitettu vain muutamia tutkimuksia tai artikkeleita. (ks. esim. Pösö 1985; Korte 1989; Eräsaari 1990; Satka 1988 ja 1990.) Muutamista nais erityisistä näkökulmaa esillä pitäneistä tutkijoista ja sosiaalityöntekijöistä huolimatta sukupuoli on 90-luvun puolivälin jälkeenkin pysynyt sosiaalityökeskustelujen marginaalissa.

Keskeisenä lähtökohtana tässä artikkelissa on ajatus sukupuolen aktiivisesta tekemisestä tai tuottamisesta työelämässä esimerkiksi vuorovaikutuksen, ajatusmuotojen ja mielikuvien avulla. Merja Kinnusen ja Päivi Korvajärven (1996, 26) mukaan sukupuolen näkyväksi tekemisessä on kyse erilaisten sukupuolistavien rutiinien jäljittamisestä, eli sellaisten vakiintuneiden, luonnollistuneiden ja itsestäänselvyyksiksi muuttuneiden puhetapojen ja ajatusmuotojen analysoimisesta, joiden avulla sukupuolta tehdään. Tavoitteenani on sosiaalityöntekijänaisten kirjoittamia muistoja analysoimalla paikantaa

ajattelutapoja, joiden avulla sukupuolta tuotetaan sosiaalityötä määrittävissä ammatillisissa diskursseissa ja diskurssien ohjaamisessa käytännöissä. Pyrin osoittamaan sosiaalityöntekijöiden kertomuksiin välittyneiden näennäisen sukupuolineutraaleiden diskurssien olevan piilorakenteeltaan paitsi sukupuolistavia, myös maskuliinisuutta ihannoivia siten, että ne tuottavat sosiaalityön työnjaossa perinteisesti naisille kuuluneita toiminta-alueita, tiedonlajeja ja toiminnan tyylejä miehisiin verrattuna vähemmän tavoiteltavina tai ammatillisina. Mikäli alan diskurssit osoittautuvat maskuliinisuutta ihannoiviksi, niiden voi ajatella olevan naisia marginalisoivia.

Diskurssit subjektin tuottajana

Olen lukenut sosiaalityöntekijänaisten kirjoittamia muistoja siten, että olen soveltanut ja yhdistellyt aineksia kolmesta erilaisesta käsitteestä tai teoriasta. Käyttämäni subjektin käsite on peräisin Judith Butlerilta. Butlerin (1997) mukaan subjektiksi tuleminen merkitsee tulemistä sosiaalisesti olemassa olevaksi tietyssä diskurssissa. Koska diskurssi on subjektin olemassaolon edellytys, merkitsee subjektiksi tuleminen välttämättä myös diskursiivisen vallan alaiseksi tulemistä. Subjekti on Butlerin teoriassa kielellinen kategoria, paikka kielessä. Subjektiksi tuleminen tapahtuu kun yksilö valtaa subjektiaseman, eli ottaa paikan tietyssä diskurssissa. Vaikka subjekti on Butlerin mukaan merkityksenannon prosessissa tuotettu ja tähän prosessiin kytkeytyvän “vallan toistamisen paikka”, subjekti ei kuitenkaan ole merkityksenannon determinoima. (mt., 6-17.) Butlerin mukaan “vallan omaksuminen ei ole yksinkertainen prosessi, koska valtaa ei jäljitellä mekaanisesti kun se omaksutaan” (mt., 21). Diskursiivinen valta on Butlerin mukaan paitsi rajoittavaa, myös tuottavaa. Diskursiivinen valta tekee subjektin mahdolliseksi. Valta on jotakin, jonka subjekti ottaa käyttöönsä ja jota hän toistaa omassa toiminnassaan. (mt., 14.)

Butlerin subjektin käsite sopii analyysiin välineeksi sen vuoksi, että se perustuu ajatukselle, jonka mukaan sukupuolta tehdään tai tuotetaan diskursiivisissa käytännöissä. Butlerin mukaan diskurssit ovat subjektin olemassaolon ehto, minkä vuoksi niiden merkitys subjektin rakenteille on keskeinen. Diskurssit tuottavat sukupuolta sosiaalisena ja yhteiskunnallisena suhteena. Samalla subjektit osallistuvat itsekin itsensä ja sukupuolen tuottamiseen toimimalla diskurssien ohjaamalla tavalla tai kertomalla itsensä esimerkiksi tiettyjä diskursiivisia normeja noudattaviksi toimijoiksi.

Koska sosiaalityöntekijänaisten kertomuksissa on paljon viitteitä tiloihin, käytän kertomusten analyysiin myös Lorraine Codeelta (1995) lainaamaani “retorisen tilan” käsitettä. Code käyttää käsitettä kuvaamaan erilaisten puhe-

yhteisöjen tuottamia tiloja ja niissä vallitsevia diskursiivisia rakenteita, joiden puitteissa subjektit esittävät lausumiaan ja neuvottelevat identiteeteistään. Coden mukaan yksilöt tulevat tuotetuiksi epistemologisina ja moraaliso-polittisina subjekteina sosiaalisissa prosesseissa, joiden näyttäviä retoriset tilat ovat. Retoriset tilat voivat olla subjektin näkökulmasta ystävällisiä tai epäystävällisiä, vastaanottavia, vihamielisiä tai neutraaleja. (mt., ix-xiv.)

Retorisiksi tiloiksi miellän ne diskursiiviset ympäristöt, joihin sosiaalityöntekijänaiset kertomuksissaan sijoittavat oman toimintansa. Vaikka en tarkoita retorisen tilan käsitteellä niitä todellisia, materiaalis-konkreettisia tiloja, joissa sosiaalityöntekijät ovat toimineet, vaan erilaisten diskurssien rakenteistamia ja subjektien kertomuksissaan rakentamia tiloja, kietoutuvat retoriset ja konkreettiset tilat muistoissa yhteen. Esimerkiksi sairaalaympäristö kerrotaan retorisenä tilana, jota rakenteistavat hierarkkiset suhteet ja lääkkäreiden sijoittuminen hierarkian huipulle.

Kolmas suunta, josta olen etsinyt välineitä aineiston analyysiin, on Vilma Hännisen (1999) kehittämä tarinallisen kiertokulun teoria. Teoriassa erotetaan toisistaan sisäinen tarina, draama ja kertomus. Sisäinen tarina viittaa mielen sisäiseen prosessiin, jossa ihminen tulkitsee omaa elämäänsä tarinallisten merkitysten kautta. Draama puolestaan viittaa elävään elämään, toiminnalliseen prosessiin, jossa ihmiset pyrkivät toteuttamaan sisäisessä tarinassa muotoilemiaan tarinallisia projekteja. Draaman käsitteen käyttäminen eletystä elämästä korostaa sitä, ettei elämä edellä tarinoita, vaan on jo itsessään tarinoiden jäsentämä. Kertomuksella Hänninen tarkoittaa tarinan esitystä merkkien muodossa, esimerkiksi kielellisesti. Hännisen mukaan yksi kertomus voi sisältää useita tarinoita eli tulla tulkituksi monella tavalla. (mt., 20.)

Yksilöllisen ja kulttuurisen suhde nähdään tarinallisen kiertokulun teoriassa toistamisen ja uuden luomisen prosessina, jossa "jokainen tarina on sekoitus vanhaa ja uutta, odotuksenmukaisuutta ja yllätyksellisyyttä" (mt., 79). Kertomusaineiston analyysiin tällainen tarinoiden läpi elämisen, kierrättämisen ja uusien tarinoiden tuottamisen ajatus sopii hyvin sen vuoksi, että se kuvaa subjektin tuotetuksi tulemistä ja aktiivista itse itsensä tuottamista sellaisena prosessina, jossa tarinoilla ja tarinallisuudella on keskeinen asema. Yksilöiden itseymmärrys, toiminta ja kertomukset ovat tarinallisesti muotoutuneita. Kertoessaan itsestään tai toimiessaan sisäisten tarinoidensa ohjaamina yksilöt omaksuvat ja muuntelevat kulttuurissa tarjolla olevia mallitarinoita. Toimiessaan useiden eri diskurssien muotoilemissa retorisissa tiloissa he tulevat tietoisiksi eri diskurssien piirissä kerrotuista tarinoista sekä myös tarinoiden välisistä jännitteistä.

Kirjoitetut muistot eli kertomukset, joiden joukosta artikkelin aineistona olevat muistot on poimittu, tuotettiin seitsemän eri ikäisen naisen muodostamassa muisteluryhmässä. Ryhmän yleisenä teemana oli "Naiset sosiaali-

työn puhujasubjekteina”, Ryhmän tavoitteena oli tutkia naisten asiantuntijuuden rakentumista sosiaalityössä, pohtia kielen ja puheen merkitystä sekä jakaa kokemuksia ammatillisista puhetilanteista toisten sosiaalityöntekijänaisten kanssa. Muistot kirjoitettiin Frigga Haugin ja kumppaneiden (1987) kehittämän muistelutyön idean mukaisesti yksikön kolmannessa persoonassa. Olin itse ryhmän kokoaja ja osallistuin muisteluun myös ryhmän jäsenenä.

Ryhmässä tuotetuista muistoista noin viidennes (9/48) on poimittu aineistoksi tähän artikkeliin. Muistojen valintaa ohjasi kaksi kriteeriä. Ensinnäkin halusin ottaa mukaan muistoja, jotka kertovat erilaisista sosiaalityöntekijänaisten toimintaympäristöistä ja työn vuorovaikutustilanteista. Siksi mukana on esimerkkejä vuorovaikutustilanteista asiakkaiden, kollegoiden ja muiden ammattikuntien edustajien kanssa sekä muistoja, jotka sijoittuvat erilaisiin konteksteihin tai tiloihin, kuten asiakastilanteisiin, työyhteisön yhteiseen kokoukseen, sairaalaan tai julkiseksi määrittyvään seminaariin.

Toiseksi valitsin ryhmässä kirjoitetuista muistoista analyysin kohteeksi sellaisia muistoja, joihin sisältyi jokin draamaattinen jännite tai tunnelataus. Perustelen tämän kriteerin käyttämistä sillä, että erityisesti emotionaalisesti latautuneissa muistoissa subjektia tuottavien yhtäaikaisten diskurssien ristiriitaisuus tulee selvästi näkyviin. Vaikka aineistona on emotionaalisesti latautuneita ja ristiriitaisiakin kertomuksia, ne eivät ole lamaantuneiden subjektien kertomuksia vaan sisältävät usein pyrkimyksen tai toiveen ristiriidan ratkaisemiseksi. Emootiot ristiriitaisia tilanteita koskevissa muistoissa kertovat usein yrityksestä ratkaista ristiriita (Crawford ym.1992, 9).

Olen järjestänyt muistot niiden näyttämöinä toimivien tilojen perusteella eräänlaiselle yksityisen ja julkisen jatkumolle. Luen aluksi muistoja, joissa työntekijät kohtaavat asiakkaita vastaanottohuoneessa ja asiakkaiden kodissa, kahden- tai kolmenkeskisissä tilanteissa ja käsittelevät asiakkaiden yksityisiä asioita. Toisena ovat muistot, joiden näyttämönä on oma työyhteisö ja joissa kohdataan työtovereita. Kolmanneksi luen muistoja, joissa toimintaympäristöksi kerrotaan kokonainen organisaatio ja joissa sosiaalityöntekijänaiset kohtaavat muiden ammattikuntien jäseniä. Neljäntenä ovat muistot, joissa naiset astuvat eri tavoin julkisiksi määrittyviin tiloihin, kuten seminaarialustajiksi julkisten tahojen järjestämiin tilaisuuksiin tai mediajulkisuuteen ja ottavat siten julkisia puhuja-/tietäjäpositioita.

Ammatillisuus rationaalisenä tyylinä

Ensimmäisessä, kotikäynnille sijoittuvassa kertomuksessa tuotetaan kaksi keskeistä subjektipositiota, ammattilaisen ja asiakkaiden. Kertomuksesta voi

paikantaa ristiriidan, joka johtuu kertojan spontaanien tunteiden ja ammatillisena toimimista ohjaavien tunnenormien yhteensopimattomuudesta:

Hän oli tekemässä niin sanottua seurantakäyntiä perheeseen, johon oli sijoitettu alle kouluikäinen poika. Tuoreet vanhemmat olivat erittäin ahdistuneita ja hirveässä tunnemyllerryksessä. Vanhemmat järkyttyivät omista voimakkaan kielteisistä ja torjuvista tunteistaan lasta kohtaan. Tunnelma kotikäynnillä oli todella ahdistava, koska vanhemmat siirsivät selvästi omat vihan- ja pettymysentunteensa lapsen ja viranomaisiin. He myös kinastelivat vähän väliä keskenään. Sosiaalityöntekijä luovi heidän välissään ja onnistui pääsemään jonkinlaiseen neuvotteluyhteyteen vanhempien kanssa. Tämä tilanne vaati sosiaalityöntekijältä aivan erityisen paljon hänen omien tunteidensa hillitsemistä ja myös oman avuttomuutensa kanssa painimista. Mielestään hän kuitenkin selvisi tilanteesta hyvin ja sai sanottua vanhemmille ystävällisesti mutta kuitenkin hyvin tiukasti asioita, jotka hän halusi tuoda lapsen kannalta esille. Työohjauksen ja lastenpsykiatrin taustatuella sosiaalityöntekijä työskenteli tämän perheen kanssa jatkossa tiiviisti.

Kertomus kuvaa kertojan, Elisan kaksijakoista tehtävää tilanteessa. Yhtäältä hän ponnistelee omien tunteidensa piilottamiseksi asiakkailta ja pyrkii ylläpitämään ammatillisuuteen kuuluvaa neutraalisuusvaikutelmaa. Toisaalta hänen tehtävänä on säädellä vuorovaikutuksen kulkua ja asiakkaiden tunteita. Ammatillisuuden esitykseen näyttää kuuluvan kahtaalle, itseen ja asiakkaisiin, suuntautuva tunteiden kontrolli. Kertomuksesta voi lukea myös asiakkuuteen ja ammatillisuuteen liittyviä erilaisia tunnenormeja. Asiakkuus kerrotaan positiona, jossa tunteiden ilmaiseminen on sallittua. Ammatillisuuden sijaan kerrotaan positiona, joka edellyttää kykyä hallita ja piilottaa tunteet. Kertomuksesta saa vaikutelman, jonka mukaan itsekontrollin menettäminen tai sisäisten avuttomuuden tunteiden ilmaiseminen olisi merkintynyt myös ammatillisposition menettämistä.

Tulkitsen Elisan kertomuksen sosiaalityön ammatillisuutta muotoilevia professionaalisia mallitarinoita lainaavaksi kertomukseksi. Professionaalista arvostusta tavoitellut sosiaalityön julkikeskustelu on Hannele Forsbergin (1996, 381-382) mukaan sitoutunut rationaaliseen, teoreettiseen ja tieteelliseen tietoon sekä tieteeseen. Ihmisten pulmien on uskottu ratkeavan kunnan työntekijöillä on riittävästi teoreettista tietoa. Forsberg (1996, 383) toteaa, että "emotionaalisen etäisyyden säätely on sosiaalityön piirissä nähty tärkeäksi, työntekijän on pitänyt kontrolloida tunteitaan rationaalisesti". Myös Ilmari Rostila toteaa tunteiden säätelyn olevan tärkeä osa sosiaalityötä. Tunnettyö on Rostilan (1997, 39) mukaan "mikrovuorovaikutuksellista työtä, jota sosiaalityöntekijä tekee omien ja asiakkaiden tunteiden säätelmiseksi. Työn-

tekijä vaikuttaa tilanteissa tunteiden esittämistä ja käsittelyä koskeviin sääntöihin”.

Mirja Satkan (1995, 168) mukaan professionalismi kantaa ja uusintaa dualismia, jossa ammatillisuuden ja ei-ammattillisuuden välille piirretään raja, mikä vaatii ammattilaisilta itsen irrottamista ammatillisesta itsestä. Sekä ammatillisuuden ja ei-ammattillisuuden erottelussa, että emotionaalisen etäisyyden säätelyssä on käsitykseni mukaan kyse käytännöistä, joita tuottaa rationaalisen ja emotionaalisen kulttuurinen erottelu – eikä vain sosiaalityössä, vaan myös muualla työelämässä. Esimerkiksi Kaj Ilmonen toteaa, että työelämä on puhdistettu kaikesta henkilökohtaisesta ja irrationalisena pidetystä, kuten tunteista. Ilmosen (1999,304) mukaan “vain emotionaalisesti anorektisten työläisten ja työorganisaatioiden on uskottu toimivan tehokkaasti“. Elisän kertomuksessa rationaalisen ja emotionaalisen erottelut näkyvät henkilökohtaisten ja siten ammattilaisuuteen kuulumattomiksi määriteltyjen spontaanien tunnereaktioiden häivyttämisenä.

Sara Heinämaan ja Martina Reuterin (1996) mukaan länsimaista perinnettä luonnehtii paitsi järjen ja tunteiden erottelu, myös tunteiden ja naisellisuuden ideoiden yhteen kietoutuminen sekä uskomus naisten erityisestä tunneherkkyydestä. Heinämaa ja Reuter toteavat, että tämä on naisten tasa-arvopyrkimysten kannalta kielteinen asia: “Jos naiset ovat miehiä tunteellisempia ja jos tunteellisuus haittaa rationaalista ajattelua ja toimintaa, niin naiset ovat miehiä heikompiä järjen käyttöä edellyttävissä tehtävissä: valtion hallinnossa, tieteellisessä tutkimuksessa, tuotannollisissa laskelmissa jne.“ (mt., 132). Elisalle on ammattilaisena toimiessa ja kertomusta kirjoittaessa ollut siten tarjolla ainakin kahdenlaisia mallitarinoita: yhtäältä kertomukset ammattilaisista tunteensa hallitsevina subjekteina, toisaalta kertomukset naisista epärationalisina ja tunneherkkinä olentoina. Näiden kulttuuristen rakenteiden muotoilemassa retorisessa tilassa Elisa on valinnut position ammattilaisdiskurssissa ja kertonut itsensä rationaalisen tyylin hallitsevana subjektina. Hän on samalla joutunut piilottamaan tai marginalisoimaan osia itsestään ollakseen ammattilaisena vakuuttava.

Sosiaalityöntekijä ammatillisen ja henkilökohtaisen rajalla

Toisin kuin Elisa kertomuksessaan, tuottaa Tiia itsensä ammattilaisen positios-
ta marginalisoituvana subjektina:

Opiskelijaharjoittelija ottaa sosiaalitoimistossa vastaan ensimmäisiä asiakkaitaan. Käytäntönä on, että osa tapaamisista nauhoitetaan ja ne käydään läpi ohjaajan kanssa. Ohjaaja on luotettavan oloinen ja nauhoittaminen ei tunnu ylivoimaisen epämiellyttävältä. Opiskelijaa jännittää, osaako hän käyttää tietokoneohjelmaa, muistaako hän mitkä laskut huomioidaan. Pystyykö hän luontevasti keskeyttämään tilanteen tarvittaessa pyytääkseen apua kokeneemilta. Huoneeseen astuu keski-ikäinen nainen ja purskahtaa itkuun heti istuuduttuaan. Nauha pyörii. Perhe on eroamassa, mies on jo muuttanut pois. Nainen kaivaa kassistaan kasan papereita. Paljonko kello on, jokaista asiakasta varten on vain 15 minuuttia aikaa. Nainen nyhykii ja kertoo miehen haukkuvan huoraksi lasten kuullen. Mitä lapsille selittäisi? Opiskelija tuntee olonsa avuttomaksi. Kaksikymppinen, ei edes parisuhteessa. Miten voisi neuvoa aikuista naista? Toimeentulotukilaskelma ei anna myöden avustamiselle, avuttomuus lisääntyy. Nainen kerää paperit ja sanoo reippaammalla äänellä, että hän arvasi. Eikä taloudellinen tilanne ole ihan katastrofaalinen. Mutta oli kiva saada jutella, olo helpottui. Nainen lähti ja opiskelija sulkee nauhan. Miten tämän nyt kääntäisi edukseen?

Vaikka Tiia tuottaa itsensä kertomuksessaan asiakastilanteen passiivisena, hämmentyneenä ja avuttomana havainnoijana, kertomuksessa on merkkejä Tiian toiminnasta. Siitä on luettavissa esimerkiksi se, että Tiia on kuunnellut asiakasta; mainitseehan hän kertomuksessaan monia asiakkaan elämäntilanteeseen liittyviä yksityiskohtia. Lisäksi hän kirjoittaa asiakkaan kertoneen, että olo helpottui kun sai jutella. Vaikka Tiian toimijuus katoaa kertomuksen rakenteesta, se on mielestäni löydettävissä rivien välistä. Tilanteessa ei näytä lopulta olleen kyse toiminnan puutteesta, vaan vuorovaikutukseen osallistumisesta tavalla, jonka ansiosta asiakas koki saaneensa emotionaalista tukea. Miksi tällainen asiakasta auttava kuunteleminen kuitenkin kerrotaan ei-toimintana?

Kuten Elisän, myös Tiian kertomusta jäsentävät professionaalisten diskurssien rajaukset. Juhani Lehdon (1991) mukaan sosiaalityön kohteen määrittelyä voidaan tarkastella residualistisen ja imperialistisen mallin avulla. Residualistisen mallin mukaisesti sosiaalityö saa hoidettavakseen sellaisia alueita, jotka jäävät yli tai eivät kelpaa muille ammatillisille. Imperialistisessa mallissa sosiaalityön kohde sen sijaan määritellään niin laajasti, että se on päällekkäinen muiden hyvinvointivaltion toimintasektoreiden kanssa. Tiian kertomuksessa residualistisen mallin mukaista, ”muilta yli jäänyttä” ammatillista toimintaa on toimeentulotuen jakaminen. Se kerrottiin itsestään selvästi sosiaalityöhön kuuluvana ammatillisena toimintana. Sen sijaan asiakasta kuunteleva, terapeuttisia elementtejä sisältävä työ, josta Tiian kertomuksessa myös oli kyse, kuuluu ammattikuntien välisessä työnjaossa muiden

ammattikuntien, esimerkiksi psykologien ja psykoterapeuttien asiantunte-
muksen alueeseen. Sitä ei kerrottu toimintana lainkaan.

Kun sosiaalityön kohteen residualistinen määrittely sulkee terapeuttisen
luonteisen työn pois sosiaalityöstä, jäävät sosiaalityöntekijät terapeuttisen,
tunteita vastaanottavan työn tekijöinä ambivalenttiin tilanteeseen, jossa tä-
män toiminnan status sosiaalityön ammatillisissa diskursseissa on hyvin epä-
selvä. Niinpä sosiaalityöntekijät kyllä tekevät asiakkaita kohdatessaan myös
terapeuttisen luonteista työtä, mutta he voivat joutua sen tekijöinä hake-
maan välineet siihen muualta kuin ammatillisista diskursseista. Luontevim-
min välineet näyttävät löytyvän omista elämäkokemuksista. Ainakin Tiian
kertomuksessa sosiaalityöntekijän tekemä emotionaalinen työ näyttää
toiminnalta, jota tehdään ammatillisen ja henkilökohtaisen kulttuurisella
rajalla.

Terapeuttisluonteisen työn ambivalentin paikan sosiaalityössä voi nähdä
paitsi professioiden välisiin suhteisiin liittyvänä ilmiönä, myös ilmiönä, joka
kytkeytyy sosiaalityöhön naisvaltaisena ammattina. Lorraine Code toteaa, että
länsimainen empatiapuhe on jakautunut kahtia siten, että yhtäällä empatiaa
pidetään naisten luonteenomaisena, lajityypillisenä ominaisuutena. Toisessa
länsimaisessa empatiadiskurssissa – käsitteen tuottaneen psykoanalyysin pii-
rissä – empatia kuitenkin nähdään tuloksellisena, rationaalisena ja pitkää
koulutusta edellyttävänä professionaalisena taitona. (Code 1995, 129-130.)
Tämän kulttuurisen kahtiajaon valossa ”empatiatyö”, eli asiakkaiden tuntei-
ta vastaanottava, terapeuttinen työ määrittyy sosiaalityöntekijänaisten toi-
mintana pikemminkin naisiseksi kuin ammatilliseksi empatiaksi. Tiian ker-
tomuksessa tämä näkyy siten, että hän tuottaa itsensä henkilökohtaisten omi-
naisuuksiensa, nuoruutensa ja puuttuvien elämäkokemustensa vuoksi riit-
tämättömänä auttajana.

Teoria- ja kokemustieto sukupuolittuneina tiedonlajeina

Seuraavat kaksi muistoa ovat kertomuksia, joiden teemana on teorian tiedon
ja kokemustiedon välinen jännite eräässä sosiaalialan työyhteisössä. Ensim-
mäisessä niistä Rita kuvaa kuinka hän jää uudessa työyhteisössään vaille
perehdyttämistä. Hän joutuu etsimään välineet ensimmäisestä asiakas-
tilanteesta selviytymiseen samalta suunnalta kuin Tiiakin eli omasta elämä-
kokemuksestaan:

Hän ei ollut saanut minkäänlaista perehdytystä tehtävänsä. Hänelle oli annet-
tu luettavaksi ainoastaan paksu (perehdytys) pumaska. Ensimmäinen asiakas-
kontakti tapahtui puhelimitse. Ensimmäinen ajatus ja tunne joka puhelun ai-

kana hänet valtasi oli: “Apua, mitä minun pitää sanoa tai tehdä? Miten näissä tapauksissa toimitaan?” Hän kuitenkin pakotti pakokauhun omaisen tunteen taka-alalle ja päätti toimia terveen järjen ja oman elämäkokemuksensa tuoman taidon mukaan. Sitä hän piti ensimmäisenä sosiaalityön tehtävänään ja siinä tuli myöskin onnistumisen kokemuksia, joskin myös paljon hämmennystä, epävarmuutta, tuskastuneisuutta, kiukkua ja epäonnistumisenkin tunteita.

Kun Rita edellä olevassa muistossaan asettuu henkilökohtaisia aineksia sisältävän kokemustiedon subjektiksi, pyrkii hän seuraavassa ottamaan subjektiposition tutkimus- ja teorian tiedon edustajana – ja kertoo tulleen oman työyhteisönsä torjumaksi:

Hän kokee olevansa sillä tavoin etuoikeutetussa asemassa, että on jatkuvasti uusimman sosiaalityössä tuotetun tiedon ja tutkimuksen lähteillä ja voi peilata sitä tekemäänsä työhön. Keskustelu sosiaalityön ammatillisuudesta on koko hänen opiskelunsa ajan ollut yksi jatkuvasti esillä olleista kysymyksistä ja myös sellainen asia, jota hän on itse kovasti pohtinut. Hänelle oli muutaman kerran kollegoiden kanssa käydyissä keskusteluissa käynyt niin, että kun hän on yrittänyt nostaa esiin keskustelua sosiaalityön määrittelystä tai sisällöstä, hänelle on lyhykäisesti tokaistu jotakin sen suuntaista, jolla tuollainen keskustelunaihe on tyrmätty. Yksi tällainen tilanne, jossa hän taas kerran mietti tätä asiaa, oli oman työntekijäryhmän viikkopalaveri, jossa oli tapana silloin tällöin käsitellä asiakasasioita kollegiaalisen työnohjauksen merkeissä. Yksi kollega esitteli oman asiansa ja kertoi että oli järjestänyt verkostotapaamisen, mikä oli tuossa työryhmässä poikkeuksellinen työmenetelmä ja näin ollen ensimmäinen kerta kun joku tällaista teki. Kun kollega oli esitellyt asiansa, kysyin kollegalta, keitä tuohon verkostokokoukseen oli osallistunut. Kollega suorastaan tiuskaisi vastauksensa hänelle ja sanoi jotenkin niin, että kyllä sosiaalityöntekijän pitäisi tietää keitä verkostokokoukseen kutsutaan. Tämä tyrmistytti häntä ja hiljensi hänet eikä hän enää tämän jälkeen puuttunut keskusteluun.

Kahdessa samasta työyhteisöstä kertovassa muistossaan Rita rakentaa työyhteisönsä sellaisena retorisenä tilana, jossa uudet tulokkaat sosiaalistetaan kokemustietoon nojautuviksi ammattilaisiksi melko karulla tavalla ja jossa uuden (nais-)työntekijän pyrkimys ottaa subjektipositio teoria- ja tutkimustietoon nojaavana ammattilaisena torjutaan.

Vaikka tieteellinen tieto määrittyy usein sosiaalityössä kokemustietoa arvostetummaksi tiedonlajiksi, (ks. esim. Mutka 1998,157), on tiedonlajien hierarkia Ritan kuvaamassa työyhteisössä päinvastainen: työyhteisössä on vallalla jokin muu kuin uusimpaan tutkimustietoon perustuva ammatillisuus. Kokemus- ja teorialeirien vastakkainasettelu on yksittäisten työntekijöiden

näkökulmasta hankalaa. Hyväksytyksi tuleminen omassa työyhteisössä edellyttää nojautumista kokemustietoon. Työntekijän asettuminen teoria- ja tutkimustiedon edustajaksi sen sijaan koetaan työyhteisöä uhkaavana. Tiedonlajien hierarkia näyttäytyy muistossa myös tilallistuneena järjestyksenä, jossa teoretietoa pidetään aktiivisesti marginaalissa kokemustiedon hallitsemassa alan työyhteisössä.

Kokemustiedon asema naisvaltaisen työyhteisön hallitsevana tiedonlajina vahvistaa Bob Peasen ja Jan Fookin (1999) ajatusta sosiaalityön kahdesta äänestä, joita ovat yhtäältä kirjoitettuun sanaan nojaava teoreettinen, ja toisaalta käytännön kokemuksista ammentava puhuttu diskurssi. Nämä äänet tai diskurssit on Peasen ja Fookin mukaan mielletty myös sukupuolittuneiksi käytännön työtä tekevien naisten nojautuessa lähinnä kontekstuaaliseen/narratiiviseen kokemustietoon (mt., 28-32). Kokemustieto näyttäytyy Ritan (kuten Tiiankin) muistossa tiedonlajina, joka perustuu ainakin osittain omille elämäkokemuksille ja rakentuu emotionaalisesti latautuneissa vuorovaikutussuhteissa asiakkaisiin. Henkilökohtaisia kokemuksia hyödyntävänä ja emotionaalisia aineksia sisältävänä tietona kokemustieto määrittyy kulttuurisesti feminiiniseksi tiedonlajiksi. Teoria-tieto puolestaan saa maskuliiniset määreet rationaalisenä ja julkisena tiedonlajina. Teoriatiedon subjektiksi asettuvan Ritan ”ruotuun palauttamisen” tulkitseen liittyvän teoria- ja kokemustiedon hierarkkiseen suhteeseen ja käytännön työhön orientoituneen (naisvaltaisen) työyhteisön pyrkimykseen pitää kiinni ja puolustaa julkisessa keskustelussa marginalisoitua kokemustietoa legitimiinä ammatillisena tietona. Vaikka kokemustieto näyttää hallitsevan työyhteisöä, voi sen kuljettaminen osaksi sosiaalityön julkisia, tekstuaalisia diskursseja olla hankalaa muun muassa siksi, että kokemustieto murtaa professionalismiin rakentunutta erottelua ammatilliseen ja henkilökohtaiseen. Vaikka henkilökohtaiset elämäkokemukset tarjoutuvat kulttuuriseksi resurssiksi asiakastyössä, niiden esittäminen ammattilaisen toimintaa ohjaavana tietona julkisissa diskursseissa olisi professionalististen ja rationalististen ihanteiden vastaista.

Professionaalistaminen ammatin maskuliinistamisena

Anne Witz (1990, ref. Mutka 1998, 134) toteaa naisvaltaisten ammattikuntien pyrkineen professionaalistumaan yhtäältä kilpailemalla professionaalista monopolista miehisten ammattikuntien kanssa, toisaalta sulkemalla ulos omalta toiminta-alueeltaan muita ammattiryhmiä. Ulla Mutkan (1998, 136) mukaan Witzin mainitsemat professionaalistumisstrategiat jäsentävät myös sosiaalityön professioprojektia, joka huipentui 1980-luvulla ammatin akatemisoitumiseen ja kelpoisuusehtojen määrittelyyn.

Sosiaalityön asema professionaalista asemaa tavoittelevana naisammattina tuli näkyviin erityisen selkeästi kertomuksissa sairaalan sosiaalityöstä. Niissä sosiaalityöntekijänaiset pyrkivät ottamaan autonomisen asiantuntijaposition lääkäreiden rinnalla. Sairaaloihin sijoittuvien kertomusten keskeiseksi teemaksi nousi kuitenkin sekä lääkäreiden että sairaanhoitajien pyrkimys pitää sosiaalityöntekijänaiset entisellä paikallaan lääkäreiden alaisuudessa. Seuraavassa muistossa kuvataan sitä, millaisten tilallisten ja ruumiiseen kohdistuvien käytäntöjen avulla sosiaalityöntekijää pidetään sosiaalityölle varatulla paikalla sairaalassa:

Ensimmäisenä päivänä hän menee sairaalan ruokalaan lounaalle ja istuu yhteen salin lukuisista pöydistä. Hän huomaa, että muut ruokailijat luovat häneen pitkiä katseita. Vähitellen samaan pöytään alkaa kertyä muita lounastajia, ja hän huomaa että nämä kaikki ovat lääkäreitä. Silloin hän tajuaa istuneensa “väärään” pöytään, koska ruokalassa syödään ammattiryhmittäin. Eräänä päivänä kaksi sairaanhoitajaa tulee vastaan käytävällä. He sanovat hänelle happamasti, että hän ei saisi pitää takkia tuolla tavalla, koska lääkärit pitävät sitä niin, ja häntä voidaan luulla lääkäriksi. Ruokalassa hän siirtyy loppukesäksi eri pöytään, mutta tässä asiassa hän ei alistu vaan pitää takkia edelleen auki kestäen sairaanhoitajien mulkaisut.

Edellä olevassa muistossa Elisa kertoo siitä, miten hänet tehdään tietoiseksi sairaalassa vallitsevista ammattikuntien välisistä hierarkioista. Elisa tuottaa itsensä vastarintaan asettuvana subjektina. Seuraavassa saman muiston katkelmassa hän kuitenkin kertoo tilanteesta, jossa hänet onnistuttiin sijoittamaan sosiaalityöntekijälle varatulle paikalle sairaalan hierarkkisessa järjestyksessä:

Sairaalan hierarkia näkyy myös lääkärinkierroilla, joista ensimmäisellään hän saa kurinpalautuksen, jälleen sairaanhoitajalta. Hän nimittäin erehtyy astumaan potilashuoneeseen ennen lääkäriä. Sairaanhoitaja vetää hänet syrjään ja selittää järjestyksen: ensin huoneeseen astuu ylilääkäri, sitten osastonlääkäri, sitten osastonhoitaja, sitten ja hännillä tulevat fysioterapeutti ja sosiaalityöntekijä. Poistuminen sujuu samassa järjestyksessä. Kierto tuntuu hänestä näytelmältä, jossa hänellä on mykän rooli.

Kertomuksissaan Elisa kuvaa sairaalaa retorisenä tilana, jossa professionaalinen monopoli on lääkäreillä ja jossa muut sairaalan ammattiryhmät sijoittuvat lääkäreiden alaisuuteen. Elisan kertomuksessa lääkärit tuottavat itseään ylimmän professionaalisen vallan haltijoina tilallisin ja ruumiillisin käytännöin,

ruokailemalla omassa pöydässään ja astumalla potilashuoneeseen ensimmäisinä. Kyseessä olevia käytäntöjä voisi Paul Connertonin (1989) sanoin nimittää ”auktoriteetin koreografiaksi”, jossa valtaa ja asemaa ilmaista asenoilla suhteessa toisiin. “Tavasta, jolla ihmiset ryhmittyvät ja jolla he asettavat omat ruumiinsa suhteessa toisten ruumiisiin, voidaan dedusoida kunkin auktoriteetin määrä”, Connerton (1989,73) toteaa. Lääkäreiden lisäksi myös sairaanhoitajat osallistuvat tämän hierarkkisen järjestyksen ylläpitämiseen. Sairaanhoitajan edustamassa ”järjestyksessä” sosiaalityöntekijän paikka ammattikuntien hierarkiassa on niin lääkäreitä kuin sairaanhoitajiakin alempana. Kertomuksessaan Elisa yhtäältä tuottaa itsensä vaiennettuna ja marginalisoituna toimijana, mutta nimeämällä episodin ”näytelmäksi, jossa hänellä on mykän rooli” hän tuottaa tapahtuneen vallan käytäntönä ja asettuu siten kriittiseen, ei alistuneeseen subjektiposition.

Seuraavassa muistossa kamppailua professionaalista asemasta sairaalassa käydään virallisen organisaation tasolla. Iiris yrittää muuttaa sosiaalityön paikkaa sairaalassa kuljettamalla sinne uuden nimikkeen muodossa tietoisuutta sosiaalityöntekijöiden ammatillistumiskehityksestä:

Hän otti esiin pian toimen vakinaistamisen jälkeen, että (sosiaalihuoltaja) nimike muutettaisiin sosiaalityöntekijäksi. Silloin vastaava, pian eläkkeelle jäävä sosiaalityöntekijä ei nähnyt muutosta kuitenkaan tarpeelliseksi, nimikkeellä oli perinteitä, joten asiaa ei viety edes ylilääkärille. Kun hänet nimitettiin vastaavaksi sosiaalihuoltajaksi, hän otti asian uudelleen esille ja silloin hän sai kannatusta myös toisilta sosiaalityöntekijöiltä. Hän keskusteli asiasta ylilääkärin kanssa vedoten siihen, että sosiaalityön kentällä oltiin yleisesti siirtymässä sosiaalityöntekijänimikkeeseen. Ylilääkäri ei kiinnostunut asiasta. Sairaalan johtoryhmäkin päätyi säilyttämään vanhan nimikkeen, siihen oli totuttu eivätkä he nähneet mitään syytä muuttaa sitä. Hän koki tilanteen melkein henkilökohtaisena tappiona. Häntä harmitti se, että lääkärit ja ylihoitaja katsoivat voivansa päättää sosiaalityöntekijöiden yli heitä koskevassa nimikeasiassa. Se kuvasti hänen mielestään sosiaalityön arvostuksen vähäisyyttä ja oli heijastusta monista muista tilanteista, joissa sosiaalityön yli käveltiin. Hän ajatteli, että jos vastaavana olisi ollut mies, silloin häntä olisi kuunneltu aivan eri tavalla.

Iiris tulkitsee edellä keskeiset subjektipositionsa, naiseuden ja sosiaalityöntekijyyden syiksi sille, että hänen ehdotuksensa tulee torjutuksi. Kuten Elisankin muistoissa, sekä lääkärit että hoitajat asettuvat vastustamaan pyrkimystä vahvistaa sosiaalityöntekijöiden ammatillista asemaa sairaalassa. Vaikka Iirixen ehdotukset eivät mene läpi, ei hänkään tuota itseään alistuvana vaan vastaavasti asettuvana subjektina.

Sairaalaan sijoittuvia kertomuksia leimasi se, että lääkäreiden valtaan ja sairaalan hierarkkisiin rakenteisiin kohdistettiin avointa kritiikkiä. Kriittisyys voi osaltaan liittyä siihen, että sosiaalityöntekijöiden suhteesta muihin ammattikuntiin ja esimerkiksi lääkäreihin on keskusteltu sosiaalityön julkidiskursseissa ja tutkimuksessa. (esim. Metteri 1996; Eräsaari 1991.) Sosiaalityön ammatillisessa tarinavarannossa on siten olemassa mallitarinoita, joiden avulla sosiaalityöntekijät voivat jäsentää kokemuksiaan toisten ammattikuntien hallitsemisissa organisaatioissa.

Oman sukupuolen mainitseminen Iiriksen kertomuksessa tulkintavaihtoehtona nimikevaihdoksen torjumiselle ei kuitenkaan selity sosiaalityön ammatillisen tarinavarannon tarjoamien mallitarinoiden avulla. Sukupuolen mainitukseksi tuleminen Iiriksen kertomuksessa liittyy käsitykseni mukaan pikemminkin muisteluryhmään sukupuolen merkitystä tietoisesti esiin nostavana kirjoittamiskontekstina.

Vaikka eri ammattikuntien välisiä suhteita ei kertomuksissa esitetty sukupuolistuneina, voi muistot tulkita kertomuksiksi perinteisesti miehisen (joskin naisistuvan) lääkäriprofession ja sille alisteisen naisisen sairaanhoitajakunnan välisestä vakiintuneesta hierarkiasta, jota sosiaalityön professionalistumispyrkimys uhkaa. Sairaalaan sijoituvissa kertomuksissa on tulkintani mukaan kyse perinteisesti naisvaltaisen ja kulttuurisesti naisiseksi mielletyn sosiaalityön ammattikunnan pyrkimyksistä ”nousta” naisesta, sairaanhoitajiin rinnasteisesta ammatillisesta asemasta professionaalista monopolia pitävän miehisen lääkärikunnan rinnalle. Muistoissa professionaalisen position ottaminen näyttäytyy paitsi ammatillisena projektina, myös kulttuurisen naisposition uudelleen määrittelemisenä professionaaliseksi, maskuliiniseksi valtapositioksi.

Julkisiin puhujapositioneihin astuminen kulttuurisen rajan ylittämisenä

Edellä kerrotut muistot sijoittuvat paikallisiin käytäntöihin, jotka esimerkiksi keskustelussa sosiaalityön hiljaisuuden kulttuurissa (esim. Mutka 1998) on mielletty julkisten areenojen ulkopuolelle kuuluviksi. Seuraavat kolme muistoa kertovat sen sijaan sosiaalityöntekijöiden kokemuksista eri asteisesti julkiseksi määrittävissä puhetilanteissa.

Marja Keräsen (1995, 31) mukaan julkisen käsite sidotaan usein valtioon ja sen vastakohtaksi määrittävällä yksityisellä viitataan kansalaisyhteiskuntaan, joka sekin jakautuu enemmän ja vähemmän yksityisiin alueisiin kuten markkinoihin ja työelämään ja niitäkin yksityisempään henkilökohtaiseen,

kuten yksilölliseen ja perheeseen. Vaikka julkisesta on tapana puhua ikään kuin julkinen voitaisiin erottaa yksityisestä, on jako julkiseen ja yksityiseen Marja Keräsen (1995,32) mukaan ensisijaisesti “retorista rajatyötä ... toimiva tapa jakaa sosiaalinen järjestelmä, vaikka emme voikaan sanoa missä raja menee“. Myös Raija Julkunen (1995,203) määrittelee julkisen ja yksityisen erottelun tila- ja järjestysmetaforaksi, joka muovaa todellisuutta dikotomisiksi vastakohtiksi, siten, että julkinen määrittyy yhteiskunnallisesti merkitykselliseksi, yksityinen triviaaliksi.

Seuraavassa muistossa Verna käsittelee tilannetta, jossa hänelle on tarjottu julkista puhujapositiona ministeriön järjestämässä seminaarissa. Verna kertoo julkisen puhujaposition kuitenkin kontrolloituna positiona. Sisäänpääsyn vartijaksi julkiseen tilan kynnykselle asettuu esimies:

Sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijä pyysi häntä mukaan sosiaalitoimiston, ministeriön ja paikallisen kansalaisjärjestön järjestämään seminaariin pariksi tunniksi. Häneltä toivottiin lyhyttä alustusta ja paikalla oloa kysymyksiä ja keskustelua varten. Asia tuntui hänestä tosi tärkeältä, mutta hän tiesi, että hänen esimiehensä oli jo aiemmin sanonut samaan projektiin, ettei heidän yksiköstään ehditä mukaan. Sopivassa tilanteessa hän sitten sanoi esimiehelleen, että häntä oli pyydetty tilaisuuteen, kertomiseen liittyi puolittainen kysymys. Kun kieltä tai voimakasta kyseenalaistamista ei tullut, hän valmisteli tilaisuuteen sanomista. Vähän ennen tilaisuutta myös esimies ilmoitti tulevansa tilaisuuteen. Hän halusi nähdä minkälaisesta asiasta oli kyse, olihan mukana ministeriönkin väkeä. Hän vähän ihmetteli asiaa. Aluksi päivään ei olisi liittynyt ketään ja nyt jo pari ihmistä. Hänestä tuntui siltä, että esimies oli tullut paikalle voidakseen tarkkailla ja kontrolloida, mitä hän puhuu ja sanoo.

Ministeriön järjestämä seminaari esitetään muistossa eräänlaisena asiantuntijuuden julkisen esittämisen näyttämönä, arkityön tiloista erillisenä ja erilaisena tilana. Tulkintani mukaan julkiseen tilaan pääsy ja julkisen puhujaposition ottaminen kerrotaan kontrollin kohteena sen vuoksi, että julkisiin puhujapositioneihin sisältyy mahdollisuus asiantuntija-aseman vahvistamiseen. Julkisia puhujapositioneita ottamalla yksilöt voivat tuottaa itsensä asiantuntijoina. Esimiehen kontrollinhalua selittäisi tällöin se, että alaisen pääsy puhujaksi julkiseen tilaan voi merkitä tämän asiantuntija-aseman vahvistamista ja keskinäisten valtasuhteiden muuttumista.

Seuraavassa muistossa julkinen tila kuvataan konfliktiseksi ja valtataistelun sävyttämäksi tilaksi. Mailis osallistuu erään valtakunnallisen sosiaalishallinnon yksikön järjestämään seminaariin oman paikallisen työyksikkönsä, erikoistuneen sosiaalialan toimiston johtajana. Kyse on paikallisesta sosiaalityön kehittämishankkeesta ja mukaan on kutsuttu myös perussosiaalitoimis-

tojen väkeä. Jos edellinen muisto kertoi julkiseen tilaan pääsyn kontrollista, kertoo Mailis muistossaan julkisen seminaarin tilana, johon hän on jo päässyt, mutta josta hänet yritetään saada vetäytymään:

Ollaan sosiaalityön kehittämishankkeen ensimmäisessä seminaarissa, jossa on mukana edustajia kolmesta sosiaalitoimistosta. Hän ja työtoverinsa ovat (erityisyksiköstä). Kohta seminaarin alussa esitetään ihmettelyä, miksi (yksikkö) on otettu projektiin mukaan, eihän niiden työ ole samanlaista kuin sosiaalitoimistojen. Projektin vetäjä kertoo perusteluista, jonka aikana jotkut osanottajat katsovat toisiaan ja naurahtelevat. Hänellä nousee jokseenkin kylmä hiki otsaan ja samalla hän myös puree hammastaan.

Seminaariin tehtyä ennakkotehtävää esitellessään hän tuntee olevansa jokseenkin lukossa, siinä määrin kalsea ja "uloslyövä" tunnelma seminaarisalissa on. Jokunen naissosiaalityöntekijä uskaltautuu ilmaisemaan tyytyväisyyttään ko. pyrkimyksistä, mutta kohta seminaarin miespuolisista osallistujista jotkut kiirehtivät kertomaan omia huonoja kokemuksiaan yhteistyöstä (kyseisen yksikön) kanssa. Väliajoilla hän seisoskelee syrjässä tai juttelee muutamien entuudestaan tuttujen sosiaalityöntekijöiden kanssa. Hän katselee kateellisena työtoveriaan, joka juttelee ja nauraa arvostelijoidenkin kanssa. Hänen mieleensä kulkee muistikuvia kollegoidensa tapaamisista, jolloin hän usein tuntee jäävänsä yksin taas siitä syystä, että kritisoi työn terapiapainotteisuutta. Itseensä, kiukku ja surkeus valtaavat mielen. Miksi tällaiseen projektiin olikin suostunut, piti hän se arvata, mitä se toisi tullessaan.

Vuorovaikutus julkiseksi määrityvässä seminaarissa kerrotaan institutionaalisille suhteille rakentuvaksi ja kilpailun sävyttämäksi. Vaikka Mailis kertoo naureskelun, vähättelyn ja kalseuden liittyneen hänen edustamaansa institutioniin, hän kuvaa tilanteen henkilökohtaisellakin tasolla tukalaksi.

Saman muiston loppuosassa kuvataan toisenlaista retorista tilaa, kertojan omaa työryhmää, josta tulee seminaarin tapahtumia tulkitseva yhteisö. Mailiksen mukaan oman työryhmän naisten tuki on hänelle hyvin merkittävä vastarinnan rakentamisen paikka, josta voi hakea taustatukea vastaavista hankalista tilanteista selviytymiselle:

Mikä onni kun hän lopulta pääsee palaamaan omaan työryhmäänsä kertomaan kokemuksistaan. Siinä riittää ihmettelemistä. Työryhmässä on viisaita naisia, jotka pystyvät näkemään tilanteessa pontta entistä tietoisemmalle kehittämiseksi ja oman työn kuvaamiselle. Niinpä seuraavan seminaariin ja myös seuraaviin valmistaudutaan taas pontevasti. Koko projektin ajan hän tuntee olevansa altavastajana. Etsimättä hänelle tulee mieleen, ettei arvostelu olisi samanlaista, jos hänen paikallaan olisi mies?

Edellä olevissa saman muiston otteissa Mailis kertoo julkisen seminaarin ja oman työryhmänsä erilaisina retorisina tiloina. Oma työryhmä näyttäytyttuna, naisisena ja emotionaalista tukea antavana julkisen tahon järjestämän seminaarin määrittyessä vieraaksi, miehiseksi ja kilpailevaksi. Mailis esittää kertomuksessaan myös julkisessa tilassa tukea antaneet kollegat naisiksi ja arvostelijat miehiksi. Kertomuksen päätteeksi hän esittää tulkinnan, jonka mukaan häneen kohdistuva kriittisyys seminaarissa liittyi keskeisesti hänen sukupuoleensa. Tulkintani mukaan toimijoiden sukupuolistaminen kertomuksessa eli poikkeaminen sukupuolineutraalista retoriikasta liittyy tässäkin kertomuksessa ensisijaisesti muisteluryhmään sukupuolisensitiivisenä kirjoittamisen kontekstina.

Kamppailu, konfliktinen vuorovaikutus ja julkiseen pääsyn kontrolloiminen luonnehtivat myös seuraavaa, Iiriksen kertomusta televisiohaastattelusta. Kertomuksessa yksityisen ja julkisen ero tuotetaan vuorovaikutus-tyyliä vaihtamalla:

Hän oli aamulla hyvin jännittynyt vaikka oli yrittänyt valmistautua haastatteluun palauttamalla mieleensä perhehoidon tilastoja ja muutenkin mietiskellyt asiaa. Toimittaja saapui yhden kameramiehen kanssa. Haastattelu päätettiin tehdä hänen huoneessaan vaikka se ei suuren suuri ollutkaan. Hänestä tuntui että tv-kamera täytti huoneen kirkkaine valoineen. He keskustelivat lastensuojelusta ja perhehoidosta lyhyesti ennen nauhoitusta ja toimittaja kertoi, mitä hän aikoi kysellä. Hieman korvauksista ja sijaisperheistä yms. Toimittaja vaikutti miellyttävältä, joten hän hieman rentoutui.

Sitten kuvaus alkoi. Hän tunsu jäykistyvänsä kirkkaiden valojen edessä. Toimittaja aloitti kyselyn, mutta nyt sävy olikin toinen. Tämä ahdisteli häntä kysymyksillä korvauksista, eikö ne olleetkin liian suuret, eikö moni ryhtynytkin sijaisperheeksi lähinnä taloudellisista syistä. Toimittaja heitteli ilmaan suuria summia, mitä perheet ansaitsivat lasten kustannuksella jne. Eikö lapsia otettu huostaankin aivan liian kevein perustein. Häntä alkoi hermostuttaa ja suututtaakin, mutta hän pysytteli kuitenkin rauhallisena. Hän kertoi korvauksista, niiden pienuudesta, lasten ongelmista yms. Toimittaja yritti kaikin taoin saada häntä lankaan, sanomaan jotakin kielteistä, jota voisi käyttää. Hän oli haastattelun jälkeen kauhuissaan! Mitähän hän oli oikein sanonut, saiko siitä poimittua jotakin kielteistä. Koko tilanne tuntui kissa-hiirileikiltä ja hän tunsu olleensa hiiri, joka epätoivoisesti yritti vältellä ansaa.

Hän oli hermostunut koko seuraavan päivän ja istuessaan illalla kotona television ääreen hän pohti, uskaltaisiko hän katsoa koko ohjelmaa. Ohjelma alkoi, se oli todella kriittinen ja perhehoitoon ja sijaisvanhempiin kriittisesti suhtautuva. Haastattelu toisensa jälkeen meni ja sitten ohjelma oli ohi! Hänen haas-

tattelustaan ei ollut sanan sanaa! Hän oli niin onnellinen. Hän oli kyennyt haastattelussa väistämään ne sudenkuopat, joita toimittaja hänelle viritteli. Tämä ei ollut pystynyt vääntelemään hänen sanomaansa.

Kun Iiriksen ja toimittajan välinen keskustelu kameroiden käynnistyessä muuttuu puheeksi, joka on tarkoitettu mediajulkisuuteen, myös vuorovai-
kutus muuttuu konfliktiseksi ja kamppailevaksi. Iris kertoo kokemuksen
paitsi hyvin yllättäväksi, myös harmittavaksi ja suututtavaksi. Kertomus va-
laisee osaltaan myös ns. hiljaisuuden kulttuuria: kun sosiaalityöntekijä ei
puhunut tavalla, joka olisi sopinut julkiseen diskurssiin, hänen puheensa
“leikattiin“ siitä ulos.

Silvia Gherardin (1995, 108 ja 123-124) mukaan miehisissä ammateissa toimivien uranuurtajanaisten tarinoista löytyy usein ”matkailijana miesten maailmassa” –juoni. Tarinoihin sisältyy ajatus, että tietyt toiminta-alueet on varattu miehille. Nämä alueet kerrotaan naisten tarinoissa liminaalisiksi tiloiksi, joissa entiset käyttäytymisnormit eivät päde, mutta joissa toisaalta on mahdollista omaksua uusia rooleja. Sosiaalialan sukupuolistuneessa työn-
jaossa julkisten tekstien tuottaminen ja julkiset puhujapositionit, esimerkiksi erilaiset hallinnolliset ja akateemiset tehtävät, ovat perinteisesti olleet mies-
ten toiminta-alueita (ks. esim. Satka 1995). Naisille astuminen julkisiin ti-
loihin ja puhujapositioneihin voi merkitä entistä laajempaa ammatillista liik-
kumatilaa. Toisaalta julkisiin tiloihin astumiseen ja julkisten puhujapositionien
ottamiseen liittyy naisten näkökulmasta odottamattomia ja myös ikäviä piir-
teitä.

Naisten paikat sosiaalityön diskurssien sukupuolistavissa rakenteissa

Sosiaalityöntekijänäisten muistot erilaisista työelämän episodeista osoittivat
sukupuolistavien rutiinien, eli itsestään selviksi muuttuneiden ja
vakiintuneiden sukupuolieroa tuottavien järjestysten leimaavan sosiaalityön
ammatillisia diskursseja. Sosiaalialan ammatilliset diskurssit näyttävät sosiaali-
työntekijänäisten uusintavan useita erilaisia naisia toiseuttavia erotteluita. Nämä
erottelut halkovat ammattilaisten subjektiveettia esimerkiksi rationaaliseen
ja emotionaaliseen sekä ammatilliseen ja henkilökohtaiseen osaan, joista jäl-
kimmäiset osat on pidettävä piilossa toimittaessa ammatillispositiossa. Paitsi
subjekteja, erottelut sijoittavat myös subjektien tietoa ja toimintaa toisilleen
vastakkaisiin eriarvoisiin kategorioihin. Lisäksi erottelut tuottavat hierarkkista
eroa ammattilaisten ja asiakkaiden välille.

Erottelujen lisäksi ammatillisia diskursseja – tai Vilma Hännisen (1999) käsitettä soveltaen ammatillista tarinavarantoa – näyttää luonnehtivan myös sukupuolineutraali retoriikka, josta kertoo muun muassa se, että seitsemäs-ssä yhdeksästä analysoidusta kertomuksesta kertojan omaa sukupuolta ei voi paikantaa tekstistä, siihen ei viitata, eikä sitä esitetä tulkintavaihtoehtona muistoepisodioiden tapahtumille. Käsitteet, joilla itseen viitataan, kuten esimerkiksi ”sosiaalityöntekijä”, eivät paljasta sukupuolta. Myös kollegoihin, työtovereihin ja muihin ammattilaisiin viitataan sukupuolineutraaleiden ammattinimikkeiden avulla. Sukupuolen lisäksi myös muut ammattilaisten subjektiiviset ominaisuudet, kuten ikä, jäävät piiloon kertomuksissa. Silloin kun sukupuoli mainitaan kertomuksissa tai esitetään tapahtumien selittäjänä, se johtuu pikemminkin kirjoittamisen kontekstina toimineesta muisteluryhmästä ja siitä, että sukupuolen merkitys mainittiin kyseisten kirjoitustehtävien otsikossa kuin ammatillisessa tarinavarannossa tarjolla olevista mallitarinoista. Sukupuolen (ja iän) piiloutuminen kertomusten rakenteissa heijastaa professionalististen diskurssien sitoutumista moderneihin universalistisiin ihanteisiin. (ks. esim. Parton 1996, 13.)

Vaikka sosiaalityöntekijänaisten kertomukset oli kirjoitettu ammatillispositioissa toimivien yksilöiden sukupuolta häivyttäen, sukupuoli löytyi kuitenkin kertomuksista erilaisina sukupuolieroa tuottavina ja yksilöiden toimintaa määrittävinä diskursiivisina erotteluina, kuten ammatillinen/henkilökohtainen, rationaalinen/emotionaalinen, teorianieto/kokemustieto sekä julkinen/yksityinen. Sosiaalityöntekijänaisten itselleen tuottamia subjekti-positiota luonnehti edellä mainittuihin erotteluihin liittyvä ambivalenssi. Edellä mainitut vastakohtaparit kietoutuvat muistoissa yhteen muodostaen sellaisia toisilleen vastakkaisten arvojen jatkumoa, joissa esimerkiksi rationaalinen, teorianieto ja julkinen määrittyivät tavoiteltaviksi ja ammatillisiksi toiminnan tyyleiksi ja alueiksi jälkimmäisten eli emotionaalisen, kokemustiedon ja yksityisen määrittyessä vähemmän ammatillisiksi, piilossa pidettäväksi tai näkymättömiksi toiminnan tai tiedon tyyleiksi ja alueiksi.

Linda L. Putnamin ja Dennis K. Mumbyn (1993, 39-40) mukaan dualistisuus ja rationaalisuus-myytti jäsentävät keskeisesti organisaatioiden työntekijöiltä edellyttämää tunnettyötä. Organisaatioiden kielenkäytössä dualismi näkyy spatiaalisina metaforina, joissa tietyt kokemukset sijoitetaan ylös ja eteen, toiset alas ja taakse. Läntisissä kulttuureissa rationaalisuus sijoitetaan spatiaalisesti ylös ja emotionaalinen alas. Rationalistisiin ihanteisiin sitoutu-neissa organisaatioissa emootiot tuotetaan arvottomina ja niitä marginalisoidaan rationaalisuuden ollessa tavoiteltu ihanne. Tiettyjen, ei-rationaaliseksi määrittyvien tyylien, arvojen ja kokemusten marginalisaatio ja sijoittaminen 'taakse' luonnehti myös analysoituja muistoja. Esimerkiksi Elisan muistossa emootiot piilotettiin asiakkailta. Rationaalisuutta ihannoivat ja emootioita

marginalisoivat ammatilliset ihanteet edellyttävät sosiaalityöntekijöiltä omien tunteiden piilottamista ikään kuin itsellä ammattilaisena ei olisi spontaaneja tunteita. Rationaalisuuden ja emotionaalisuuden erottelu tuottaa sosiaalityöntekijöinä toimiville yksilöille dualistista tietoisuutta ja pakottaa käyttämään suuren määrän energiaa 'väärin' emootioiden piilottamiseen. Lisäksi se luo hierarkkista eroa asiakkaiden ja ammattilaisten välille. Asiakkaat määrittellään byrokraattisissa instituutioissa tunnevaltaisiksi ja epärationaalisiksi vastakohtana tunteitaan rationaalisesti kontrolloiville ammattilaisille (ks. esim. Ferguson 1984).

Muistojen eräänä teemana oli henkilökohtaisen elämän alueelta peräisin olevan tiedon käyttäminen asiakastyön resurssina. Tällä tiedolla ei kuitenkaan ole sijaa professionalistisissa diskursseissa, mistä seuraa, että osa sosiaalityöntekijänäisten tekemästä työstä jää näkymättömiin ammatillisissa diskursseissa. Nojautuminen asiakastyössä myös henkilökohtaisen alueelta peräisin olevaan ei-ammattilliseen tietoon selittää ainakin osittain pulmia, jotka liittyvät kokemustiedon politisoimiseen osaksi ammatillista tietoperustaa. Kokemustiedon hyväksytyksi tuleminen ammatillisena tietona edellyttäisi esimerkiksi sen professionalistisen normin kyseenalaistamista, jonka mukaan ammattilaisen on objektiivisuuden ja neutraalisuuden nimissä jätettävä kaikki henkilökohtaisen elämän alueelle kuuluva ammatillisen elämän ulkopuolelle.

Ritan kertomuksessa teorian tiedon ja kokemustiedon välinen hierarkia asetui toisin päin kuin alan julkikeskusteluissa. Vaikka sosiaalityön julkikeskustelut korostavat rationaalista, teoreettista ja tieteellistä tietoa, näytti kokemustieto alan työyhteisössä olevan ensisijainen ja vallitseva tiedonlaji. Tiedonlajien vastakkainasettelu asetti myös työntekijänaisen valintatilanteeseen, jossa vaihtoehtoina näyttivät olevan kokemustieto ja työyhteisön hyväksyntä tai teorian tieto ja marginalisoituminen omassa työyhteisössä. Tulokintani mukaan kyseisen paikallisen työyhteisön torjuva asenne teorian tietoa kohtaan on strategia, jolla käytännön työtä tekevä yhteisö pyrkii suojautumaan teorian tiedon kokemustietoa marginalisoivilta vaikutuksilta omalla alueellaan. Siten teorian tieto ja kokemustieto näyttävät muistoissa olevan paitsi sukupuolistuneita, myös tilallistuneita tiedonlajeja. Stephen Finemanin (1993, 21) mukaan normaalisti piilossa olevien tunteiden sosiaalinen jakaminen muodostaa alakulttuurin, johon sen jäsenet voivat emotionaalisesti liittyä. Julkiselta suojatuissa, 'näyttämön takaisissa' tiloissa vallitsevat julkisesta poikkeavat tunnesäännöt. Ritan kertomus työyhteisöstä muistutti tällaista 'näyttämön takaista tilaa'. Kun sosiaalityön julkiset diskurssit edellyttävät ja ihannoivat teorian tietoon nojautumista, näytti työyhteisö alakulttuurilta, jossa julkisesti ihanteeksi nostettuun tiedonlajiin oli hyväksyttävää suhtautua torjuvasti.

Muistoissa nousivat esiin myös professioiden kilpailun ja sulkemisen prosesseissa muotoutuneet sosiaalityön ammatillista toiminta-aluetta koskevat rajaukset. Esimerkiksi asiakastyöhön kuuluva terapeuttiluonteinen työ, joka on joidenkin muiden professioiden ammatillisuudessa keskeinen, määrittäytyi muistojen perusteella sosiaalityöntekijänaisten tekemänä pikemminkin henkilökohtaiseksi tai naisiseksi kuin ammatilliseksi toiminnaksi. Tämä johtuu siitä, että terapeutin, asiakasta empaattisesti kuuntelevan työn asema sosiaalityön ammatillisuuden legitimiin alueena on epäselvä. Kun sosiaalityön ammattikunta on naisinen, tuottavat ammattikuntien väliset rajaukset terapeuttiluonteista työtä sosiaalityössä pikemminkin naiseuteen luonnostaan kuuluvana kuin ammatillisena empatiatyönä. Henkilökohtaiseksi tai naisiseksi määrittäytyvän työn tekeminen ammatillisuudessa on kuitenkin ongelmallista siksi, että ammatilliset diskurssit eivät tunnista naisista toimintaa, jolloin osa sosiaalityöntekijänaisten tekemästä työstä jää näkymättömäksi työksi.

Tavoitellessaan professionaalista asemaa naisvaltainen ja myös kulttuurisesti feminiiniseksi määrittäytyvä sosiaalityön ammattikunta tavoittelee samalla tulkintani mukaan kulttuurisesti maskuliinista, professionaalista valtapositiota. Pyrkimys professionaaliseen asemaan tuli näkyviin erityisen vahvasti sairaaloihin sijoittuvissa muistoissa, joissa sosiaalityöntekijöiden tavoittelivat paikkaa lääkäreihin rinnastettavina autonomisen ammatillisen position haltijoina. Pyrkimystä sosiaalityöntekijän position uudelleen määrittelyyn vastustettiin kuitenkin sekä epävirallisella että institutionaalisella tasolla.

Edellä kerrottujen erottelujen lisäksi myös julkisen ja yksityisen erottelu näyttäytyi muistoissa sukupuolistavana käytäntönä. Kertomuksissa esimerkiksi ammatilliset seminaarit ja mediajulkisuus tuotettiin julkisina tiloina liittämällä niihin sellaisia ominaisuuksia kuin sisäänpääsyn kontrolloiminen, institutionaalisille suhteille perustuva vuorovaikutus, kamppailu valta-asemista ja konfliktinen retoriikka. Sosiaalityöntekijänaiset kertoivat julkiset tilat itselleen vieraina tiloina, joiden vuorovaikutusta säätelevät normit yllättivät ja myös suuttivat heitä. Tulkintani mukaan kertomukset julkisten puhujapositionien ottamisesta olivatkin kertomuksia siirtymisestä kulttuurisen rajan yli maskuliiniseksi määrittäytyville vallan ja kilpailun areenoille.

Muistojen sukupuolineutraalia retoriikkaa selittää se, että ammatillinen subjekti tuotetaan sosiaalityön professionaalisissa diskursseissa abstraktina ja ruumiittomana toimijana, eli modernina universaalijohdettuna. Joidenkin muistoissa kerrottujen toimintatapojen heikkoo ammatillista statusta puolestaan selittää ammatillisuuden määrittely julkiseen toimintaan liitettyjen ihanteiden avulla. Koska esimerkiksi jotkin sosiaalityöntekijöiden kokemus-tiedon elementit, kuten henkilökohtaisiin elämäkokemuksiin perustuva tieto

ja emotiot assosioituvat kulttuurisesti yksityiseen, ne määrittyvät myös eiammatillisiksi. Muistojen perusteella näyttääkin siltä, että sosiaalityöntekijäisyys on kulttuurisena konstruktiona perustavalla tavalla sidoksissa professionaalista diskursseja laajempiin sukupuolistaviin ajattelutapoihin, kuten esimerkiksi käsityksiin kansalaisuudesta julkisen alueen universaalina toimijuutena. (ks. esim. Ruth Lister 1997.) Professionaalisten ihanteiden ja normien kytkeytymisestä kansalaisuuden ihanteisiin kertoo esimerkiksi se, että kansalaisen taivoin myös ammatillainen käsitetään julkiseksi ja näennäisen sukupuolineutraaliksi positioksi, joka kuitenkin edellyttää irrottautumista yksityiselämään kuuluviksi ja feminiiniseksi määrittelyistä tavoista tietää ja toimia. Tästä syystä sosiaalityöntekijänäiset joutuvat kertomaan itsestään kyseisiin ihanteisiin sopivina toimijoina, vaikka he 'kulussien takana', esimerkiksi asiakastyössä toimiessaan murtavat niitä. Jos professionaaliset diskurssit ajattele tiloiksi, joissa subjektit tulevat tuotetuiksi, näyttävät ne muodostavan sellaisia tiloja, joihin kaikki sosiaalityöntekijänäisten toiminta ei mahdu ja joissa toimiakseen naisten on piilotettava toimintatapojaan ja marginalisoitava osia itsestään.

Vaikka diskursiivisten rakenteiden muuttaminen on hidasta, on mielestäni tärkeää pohtia sitä, millaista olisi naisystävällinen tai jopa työntekijöiden sukupuolta tietoisesti näkyväksi tekevä nais erityinen ammatillisuus sosiaalityössä? Mitä seuraisi siitä, että toimijoiden sukupuoli otettaisiin huomioon nykyistä perusteellisemmin esimerkiksi kaikessa sosiaalityötä koskevassa teoreettisessa keskustelussa? Miten ammatillaisen ja asiakkaan suhteet muuttuisivat jos emotionaalisuutta ei enää varattaisi vain asiakkaille ja rationaalisuutta vain ammatillisille kuuluvaksi tyyliksi? Miten alan tietoperusta muuttuisi jos työntekijöiden henkilökohtaisissa naispositioissaan ja emotionaalisissa vuorovaikutussuhteissa rakentama tieto saisi ammatillisen tiedon statuksen? Entä miten käsitys sosiaalityöntekijöistä yhteiskunnallisina vaikuttajina muuttuisi, jos julkisten areenoiden ulkopuolelle jäävä paikallinen ja yksilökohtainen toiminta saisi yhteiskunnallisesti vaikuttavan, poliittisen toiminnan statuksen?

Vaikka sosiaalityön ammatillisiin diskursseihin on rakentunut useita marginalisoivia erotteluita, joiden juuret ovat professionaalista sosiaalityötä laajemmista ja vanhemmista ajatteluperinteistä, ei marginalisointi erotteluihin tarvitse alistua. Naisia toiseuttavia ajattelutapoja on mahdollista purkaa esimerkiksi nais erityisellä otteella tehtävän tutkimuksen avulla. Käytännön työntekijät voivat ryhtyä etsimään ja kokeilemaan edellä kuvatuista universalistisista normeista irrottautuvia ammatillisia toimintamuotoja ja tiedon tuottamisen tapoja. Erotteluita on mahdollista tehdä näkyväksi ja purkaa yksinkertaisin ja pienimuotoisinkin keinoin, kuten muisteluryhmän tai vastaavien ”mikro-poliittisten” toimintatapojen avulla. Yksittäisten työntekijöiden ja

paikallisten käytäntöjen tasolla tapahtuvat muutokset voivat lopulta johtaa muutoksiin myös hallitsevien diskurssien ja institutionaalisten käytäntöjen tasolla.

KIRJALLISUUS

- Butler, Judith (1997) *The Psychic Life of Power*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Code, Lorraine (1995) *Rhetorical Spaces. Essays on Gendered Locations*. London and New York: Routledge.
- Connerton, Paul (1989) *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, June, Kippax, Susan, Onyx, Jenny, Gault, Una, Benton, Paula (1992) *Emotion and Gender. Constructing meaning from memory*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage. Publications.
- Eräsaari, Leena (1991) Yksilöllistävä sosiaalityö. Historian tarkastelua. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 7.
- Eräsaari, Leena (1990) *Nilkin naamio*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ferguson, Kathy E. (1984) *The Feminist Case Against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fineman Stephen (1993) Introduction. Teoksessa Stephen Fineman (toim.) *Emotion in Organizations*. Lontoo, New Delhi, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Forsberg, Hannele, Kuronen, Marjo & Ritala-Koskinen, Aino (1992) Feministinen sosiaalityö – kysymyksiä ja uusia kysymyksiä. *Janus* 4, 367-372.
- Forsberg, Hannele (1996) Mikä on tietoa lastensuojelussa? Nonverbaalisen tunteidiedon verbalisointiharjoitus. *Janus* 4 (4), 381-394.
- Gherardi, Silvia (1995) *Gender, Symbolism and Organizational Cultures*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Haug, Frigga (1987) (toim.) *Female Sexualization. The Collective Work of Memory*. Lontoo: Virago.
- Heinämaa, Sara & Reuter, Martina (1996) Naisten tunneherkkyydestä: Filosofinen keskustelu tunteiden järjellisydestä. Teoksessa Ilkka Niiniluoto & Juha Räikkä (toim.) *Tunteet*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Hänninen, Vilma (1999): *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696.
- Ilmonen, Kaj (1999) *Työelämä ja tunteet*. Teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja Sääteleyä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Julkunen, Raija (1995) *Feministiseen analyysiin*. Teoksessa Leena Eräsaari, Raija Julkunen ja Harriet Silius (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Tampere: Vastapaino

- Keränen, Marja (1995) Yksityisen ja julkisen muuttuvat rajat. Teoksessa Leena Eräsaari, Raija Julkunen ja Harriet Silius (toim.) Naiset yksityisen ja julkisen rajalla. Tampere: Vastapaino.
- Korte, Riitta (1989) Sosiaalityöntekijä työnsä jäsentäjänä. Sosiaaliviesti 1.
- Kinnunen, Merja & Korvajärvi Päivi (toim.) (1996) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Tampere: Vastapaino.
- Lehto, Juhani (1991) Juoppojen professionaalinen auttaminen. Tutkimus lääkäreiden, sosiaalityöntekijöiden ja poliisien juoppoutteen kohdistamasta työstä ja siihen kohdistuvien professionaalisuusodotusten vaikutuksista. Tutkimuksia 1. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Lister, Ruth (1997) *Citizenship. Feminist Perspectives*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS, Lontoo: MacMillan Press Ltd.
- Metteri, Anna (1996) Arjen tieto ja sosiaalityö terveydenhuollon moniammatillisessa työryhmässä – tietojen yhteensovitus. Teoksessa Anna Metteri (toim.) Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin liitto r.y. ja Edita
- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Jyväskylä: SoPhi.
- Parton, Nigel (1996) *Social Theory, Social Change and Social Work*. Lontoo, New York: Routledge.
- Pease, Bob & Fook, Jan (toim.) (1999) *Transforming Social Work Practise. Postmodern Critical Perspectives*. Lontoo, New York: Routledge.
- Putnam, Linda L. & Mumby, Dennis K. (1993) *Organizations, Emotion and the Myth of Rationality*. Teoksessa Stephen Fineman (toim.) *Emotion in Organizations*. Lontoo, New Delhi, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Pösö, Tarja (1985) Minäkö itse? Nainen sosiaalihuollon asiakkaana. Sosiaaliviesti 2.
- Rostila, Ilmari (1997) Keskustelu sosiaaliluukulla. *Acta Universitatis Tamperensis* 547.
- Satka, Mirja (1988) Orgins of task division by gender. Why do men decide and women deliver personal services in Finnish Social Welfare? *Hallinnon tutkimus* 7(1988):4.
- Satka, Mirja (1990) Klass och kön som hörnstenar för en förklarning av socialarbetets utveckling. Teoksessa *Forskning oc socialt arbete. Institutionen för social politik*, Tammerfors universitet.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja (1997) Miksi sosiaalityön naisenemmistö oli ongelma sosiaalihuollon päättäjille? Teoksessa Saarenmaa Pekka, Gartman Maija, Hakkarainen Pirkko ym. (toim.) ”Valitse sosiaalihuolto elämäntehtäväkseen”, Tampereen sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja, C-sarja, n:o 9.
- Witz, Anne (1990) Patriarchy and Professions: the Gendered Politics of Occupational Closure. *Sociology* 24 (4), 675-690.

Osa 3

YHTEISÖLLISIÄ STRATEGIOITA

Irene Roivainen

YHTEISÖTYÖTÄ MARGINAALISSA

Paikallisyhteisön on arvioitu menettävän merkityksensä jälkimodernissa yhteiskunnassa, jota joku on osuvasti luonnehtinut tilaksi tai tilanteeksi, jossa viesti kulkee viestinviejää nopeammin. Yhteisöllisyydelle on kuitenkin kehittymässä uudenlaisia perusteita. *Connecting people* ei ole näinä aikoina ainoastaan IT-jättiläisen slogan, vaan yhteisöllistämistä on tullut ideologinen perusta myös sosiaalipoliittisille ja sosiaalityön strategioille. Esimerkiksi eurooppalaisten sosiaalityöntekijöiden liittojen (IFSW) Danube- konferenssissa Wien - Bratislavassa elokuussa 2001 tunnuttiin uskottavan Tonavan kykyyn kuljettaa tehokkaasti rannoilleen subsidiariteetin ja kommunitarismin yhteisöllistä aatemaailmaa. Sosiaalipalvelujärjestelmien uudelleen organisointi on itäisessä Euroopassa avannut tietä kolmannen sektorin toiminnalle ja yksityiselle hyväntekeväisyydelle. Lobbaukset ovat esimerkiksi uusimuotoisten hoitokotien arkea.

Globalisoituvan yhtenäiskulttuurin ja yhtenevän Euroopan taloudellisen integraation myötä valtioiden ja kuntien vastuu hyvinvointipolitiikasta on vähentymässä Pohjoismaissaakin. Suomalaisissa julkisyhteisöissä puhutaan jo sujuvasti julkisen vastuun ja solidaarisuuden sijasta yhteisvastuusta ja normiohjauksen asemesta mahdollistavasta politiikasta. On aihetta pelätä sosiaalityön rakenteellisen pohjan murentumista paitsi taloudellisesti, myös institutionaalisesti ja professionaalisesti. Yhteisöt ja yhteisölliset strategiat eivät siis automaattisesti lupaa sosiaalityöstävämmää tulevaisuutta, vaan ennakoitavissa on voimaantumista, jossa sosiaalityön on taiteiltava askeleensa uudella tavalla.

Paikallisen eriarvoisuuden lisääntyminen ja aluealuekeskusten voimakas kasvu on johtanut siihen, että sosiaalipalvelujakin on valjastettu talouskasvun vahvistamiseen. Päivähoitoa ja koulutiloja kannattaa tarjota toimeentulon perässä siirtyville veronmaksajille. Toisin on paikallaan pysyvän, ei-tuottavan väestön laita: vanhusten, pitkäaikaistyöttömien, toimeentulotukiasiakkaiden ja mielenterveyskuntoutujien palvelut keikkuvat kunnissa budjettiraamien reunoilla. Kaupunkipolitiikka on uudenlaista jakopolitiikkaa.

Paikallistuva yhteisöllisyys

Artikkelissa *Yhteisö ja sosiaalityö* kuvaan yhteisöllisen työn kehittymistä suomalaisessa yhteiskunnassa, aluksi osana esimodernin yhteisön arkielämän kokonaisuutta, myöhemmin modernin yhteiskunnan tietoisena *yhteisöstrategiana* ja lopulta jälkimodernin yhteiskunnan *yhteisöllistävänä* strategiana. Yhtenevässä Euroopassa, jossa kiihtyvä taluskasvu vahvistaa syrjäytymisilmiöitä, lisääntyvät myös vaatimukset integraation voimistumisesta asuinalueilla. Kun marginalisaatio uhkaa kokonaisia kaupunginosia ja väestöryhmiä, asettuu sosiaalityön tehtäväksi syrjäytymisen vastaisessa toiminnassa käyttää yhteisöllisiä työotteita sosiaalisen tasapainon rakentamiseksi niin paikallisyhdyskuntien kuin kokonaisten yhteiskuntienkin tasolla. Aila-Leena Matthies tarkastelee tällaisten paikallisstrategioiden kehkeytymistä eurooppalaisen sosiaalityön näkökulmasta artikkelissaan *Paikallisstrategiat syrjäytymistä vastaan, Eurooppalaisen vertailututkimuksen johtopäätöksiä*.

Siinä missä 1970-luvun yhdyskuntatyötä voidaan pitää vastausyrityksenä maaseudulta kaupunkiin muuttaneen väestön sopeutumisongelmiin, luonnehtii 2000-luvun yhteisöllistä strategiaa urbaani yhteisöllisyys, puhuttiinpa sitten kaupunkipolitiikasta tai kaupunkisosaalityöstä. Tämän osan artikkeleissa kaupunkipolitiikka ymmärretään aidosti kansalaislähtöisenä, kaupunkilaisten hyvinvointia, asumista ja arkielämää edistävänä politiikkana, joka asettuu myös vastavoimaksi liiketaloudellisia päämääriä ajavaan kaupunkipolitiikkaan nähden. Kaupunkisosaalityö voidaan ymmärtää paikallisena strategiana, joka valtaistaa ja osallistaa. “Korttelilähtöisyys, horisontaalinen ja vertikaalinen yhteistyö, kansalaisten aktivointi ja verkostoituminen on toistuvasti todettu oikeasuuntaisiksi välineiksi”, kirjoittaa Aila-Leena Matthies eurooppalaisista syrjäytymisen vastaisista strategioista. Pekka Karjalainen, Antti Karisto ja Marjaana Seppänen arvioivat puolestaan artikkelissaan *Lähiöt, kaupunkisosaalityö ja projektitoiminta* suomalaisten lähiöprojektien tarjoavan lisäresurssin aluetyölle, etenkin perussosaalityön marginaaliin jäävillä toiminta-alueilla. Sosiaalityön tulisi kyetä olemaan herkkä ja uskottava liittolainen kaupunkipoliittisessa tilanteessa, jossa kansalaislähtöisyyden retoriikkaa hyödynnetään myös elitistisen jakopolitiikan legitimoinnissa ja polarisaation vauhdittamisessa (ks. Matthies tässä teoksessa). Tästä syystä syrjäytymisen vastaisella toiminnalla tulisi olla paikalliset hankkeet ylittävä yhteys laajempaan yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Myös kapeista, tietyille erityisryhmille suunnatuista hankkeista tulisi olla jonkinlainen linkki muuhun väestöön, jotta veromarkkoja oltaisiin jatkossakin halukkaita suuntaamaan toimintaan. (Karjalainen et al. tässä teoksessa).

Jälkimodernissa yhteiskunnassa paikallisen ja globaalin suhde muotoutuu uudella tavalla. Aatteellinen yhteys tai kulttuurinen yhteenkuuluvuus ylit-

tää paikalliset ja kansalliset rajat ja yhteisöllinen sosiaalityö voi virittäytyä globaalisti silloinkin, kun sillä on kohtaamispaikkansa asuinalueilla.

Verkottuvaa kumppanuutta yhteisöissä

Jälkimodernin yhteisötyön kumppanuusorientaatio haastaa perinteiset, modernin yhdyskuntatyön kehityksessä liikkuvat vaihtoehdottomat top down- ja bottom up- strategiat. Erilaiset paikallisiin olosuhteisiin sopeutetut, “sumeaa logiikkaa” noudattavat ja reviirirajat ylittävät “sekä että” - ratkaisut sektoreiden ja hallintokuntien välisessä yhteistyössä ovat uuden yhteisöllisen työtavan esimerkkejä. Esimerkiksi lähiöprojektien kokemukset welfare mixistä julkisen sektorin työntekijöiden, kolmannen sektorin toimijoiden ja asukkaiden välillä ovat tarjonneet rohkaisevia kokemuksia yhteistyöstä. Perhetyöntekijän, lähiöarkkitehdin, lähiöliikuttajan ja lähiötaiteilijan nimikkeet kertovat myös selkeärajaisten professioiden murentumisesta ja uudenaikaisesta, häilyvä-rajaisemmasta ammatillisesta ekspertisistä. Uusi asiantuntijuus on suuri haaste professionaalille sosiaalityölle. (Karjalainen et al. tässä teoksessa). Suomalaisen, akateemisen sosiaalityön perspektiivistä tarkasteltuna eurooppalaistuminen voi merkitä de-professionalisaatiota, professionaalisen sosiaalityön aseman heikentymistä kentällä. Jo tällä hetkellä kenttätöitä toteuttavat käytännössä paljolti muut kuin sosiaalityön ammattilaiset, esimerkiksi ammattikorkeakouluista valmistuneet erilaiset sosiaalialan ammattilaiset tai vapaaehtoiset. Yhteisötyö edellyttää kuitenkin myös sosiaalityön ammatillista osaamista ja monenlaisia taitoja vuorovaikutustaidoista ryhmä-aitoihin ja palvelujärjestelmien tuntemiseen. Tässä suhteessa asiakastyötä alue- toimistoissa toteuttaneilla sosiaalityöntekijällä on hyvät valmiudet projektityöhön, sillä hänellä on toimivat verkostot (ks. Matthies tässä teoksessa).

Kumppanuusorientaatio haastaa myös sosiaalityöntekijöiden totunnaiset roolimallit ja vuorovaikutuksen asiakkaisiin. Sosiaalityöntekijöiden saattaa olla vaikeaa aluksi löytää uudenlaista asiantuntijan roolia syrjäytyneen roolia rikkovien aktiivisten asukkaiden keskellä. Aila-Leena Matthies peräänkuuluttaakin sosiaalityön metodista kehittämistä kansalaistoiminnan käynnistämiseksi ja tukemisessa. (ks. Matthies tässä teoksessa)

Sosiaalityötä sosiokulttuurisessa kentässä

Perinteisen ongelmakeskeisen sosiaalityön asemesta uusissa yhteisöllisissä avauksissa on lähdetty tavoittelemaan “implisiittisemmän” ja “näkyvämmän”

män sosiaalityön” otetta (Karisto 1996). Timo Toikon artikkelissa *Marginaalit ja sosiokulttuurisen työn mahdollisuudet* tarkastellaan marginaalien kohtaamista sosiaalityön ja kulttuurityön toiminta-areenoilla. Sosiokulttuurisessa työssä pyritään ihmisten osallistamiseen ja identiteettien tukemiseen, myös uudelleen rakentamaan työntekijöiden ja osallistujien välistä suhdetta. Artikkelissa esitellään syrjäytyneille nuorille tarkoitettua taide- ja mediapajatoimintaa, jossa nuorten ongelmia ei määritellä etukäteen, vaan käsitykset sosiaalisista ongelmista muodostuvat asiakkaiden ja työntekijöiden keskinäisen dialogin tuloksena. Esimerkiksi taideprojektit mahdollistavat työttömyyden ongelman konstruoinnin sen eri tasoilla: yksilön, ryhmän ja yhteiskunnan näkökulmasta.

Irene Roivainen

MARGINAALISUUS JA SOSIAALITYÖ YHTEISÖISSÄ

Yhteisöllinen ajattelu ja sosiaalityö

Yhteisöllinen ajattelu on kuulunut professionaaliseen sosiaalityöhön Jane Addamsista lähtien; Addamsiahan pidetään paitsi amerikkalaisen setlementtityön uranuurtajana, myös yhtenä sosiaalityön kantaäitinä. Modernin sosiaalityön on katsottu saaneen vaikutteita setlementtityöstä erityisesti yhdyskuntatyöhön, jonka työotteeseen liittyy ongelmien tunnistaminen ja määrittely ”ruohonjuuritasolla”, asianomaisten ihmisten itsensä toimesta (Soydan 1993).

Varhaisessa amerikkalaisessa setlementtityössä yhteisökeskeinen tulkinta ilmeni jo setlementtityöntekijöiden tavassa asettua asumaan oman aikansa marginaaliryhmien – värillisten, työväestön ja maahanmuuttajien – keskelle. Setlementtityön aatteelliset lähtökohdat liittyvät myös sosiaalityön empowerment-traditioon (ks. Simon 1994) ja niissä voi lisäksi nähdä myös piirteitä ns. kansalaiskeskeisestä sosiaalityöstä (ks. Satka 1993). Persoonallinen kontakti naapuruston asukkaisiin tutustutti setlementtityöntekijät heidän elinolosuhteisiinsa. Valistamisesta ja kasvattamisesta huolimatta suhdetta autettaviin luonnehti pikemminkin vastavuoroisuus ja naapuruus kuin hyväntekeijyys ja asiakkuus. (esim. Davis 1984, 18–19; Stivers 2000, 57; Trolander 1991.)

Kansalaiskeskeinen ote oli yhteydessä myös rakenteelliseen tulkintaan sosiaalisista ongelmista: syitä sosiaalisiin epäkohtiin on haettava yhteiskunnallisista olosuhteista, ei apua tarvitsevien ihmisten ja ihmisryhmien moraalisesta heikkoudesta (Davis 1984, 18–19; Soydan 1993). Sosiaalityön aatehistoriassa tällainen ajattelu on edustanut vastakkaista näkemystä altruismia painottavalle hyväntekeväisyysperinteelle (Haynes & White 1999, 385–391).

Vaikka yhteisöllisellä työotteella, community workilla on pitkät perinteet angloamerikkalaisissa yhteiskunnissa, omaksuttiin yhdyskuntatyön niminen työmenetelmä suomalaiseen sosiaalityöhön vasta 1970-luvulla. Yhteisöllinen toimintatapa on kuitenkin ollut käytössä jo aikaisemminkin vastauksena

marginalisoitumisen kysymyksiin suomalaisen yhteiskunnan eri vaiheissa. Luon artikkelissani katsauksen paitsi yhteisöllisen työn historiaan, myös uuden vuosituhannen haasteisiin: yhteisöllistämisen strategiaan hyvinvointiyhteiskunnassa, virallisen sosiaalityön ja 3-sektorin sosiaalisen työn väliin suhteeseen. Ammatillisuuden rajamailla liikkuva uusi yhteisötyö haastaa myös arvioimaan kentällä toteutuvaa työnjakoa professionaalisten sosiaalityöntekijöiden, muiden sosiaalialan ammattilaisten, vapaaehtoisten ja vertaisauttajien välillä.

Tila ja tehdas sosiaalisen turvan perusyksikköinä

Yhteisön vastavuoroisen toiminnan ja keskinäisyyden, mutualismin juuret ulottuvat pitkälle historiaan, aina heimoyhteiskuntien sukulaisuuteen ja keskiaikaiseen kiltalaitoksen ja ammatti- ja veljeskuntien toimintaan. Keskinäisen avun yhteisöjä luonnehti jäsenistön kiinteä sosiaalinen yhteenkuuluvuus ja yhteisön jäsenilleen asettamat tiukat velvoitukset, mutta myös tasavertainen oikeus osallistua yhteisön päätöksentekoon ja hallinnon valvontaan. Asemaa yhteisössä sääтели kuitenkin sukupuoli, ikä ja yhteisön kiinteä jäsenyys: naiset, nuoret ja muukalaiset edustivat Toiseuden kategorioita jo heimoyhteiskunnissa. (ks. esim. Lehtonen 1990.; Jaakkola 1994, 149.)

Myöhemmin esimodernissa, agraariyhteiskunnassa yhteisöllisyys ilmeni paikallisena yhteenkuuluvuutena. Niin Suomessa kuin laajemminkin Euroopassa varhaisempia lähiyhteisöjä ovat olleet perhe, talo ja kylä. Maatalousyhteiskunnan sosiaalisen turvan perusyksikkö ei ollut suku vaan talo. Samaa talouteen tai perhepiiriin laskettiin isovanhempien ja muiden lähisukulaisten lisäksi usein myös palkolliset ja suvun ulkopuoliset itselliset tai loiset. Patriarkaalisen perinteen mukaan isännällä ei ollut ainoastaan valtaa, vaan myöskin vastuu talouteensa kuuluvien palkollisten ja näiden perheenjäsenten sairaudenaikaisesta toimeentulosta ja vanhuudenturvasta. Käytännössä kuitenkin sairas tai ikäänäytynyt joutui herkästi lähtemään, mikäli talosta ei riittänyt toimeentuloa. Palkollisjärjestelmän ulkopuolelle jääneiden tilattomien lähin auttaja oli kyläyhteisö etenkin läntisen Suomen peltoviljelyalueella. Talojen huolenpidon ulkopuolella olevat avuntarvitsijat hoidettiin ikivanhaan tapaan kerjuun avulla. On väitetty (Jaakkola 1991, 9–11), ettei kerjäläisyys merkinnyt sinänsä yhteisön ulkopuolelle joutumista, vaan kerjäläiset ymmärrettiin osaksi maaseudun pieneläjien suurta joukkoa, johon kuuluivat myös mäkitupalaiset. Voidaan pikemminkin ajatella niin, että sääty-yhteiskunnassa koko säätyjen ulkopuolelle jääneellä laajalla väestön osalla oli marginaalin status. Samoin sosiaalinen turva ja siihen liittynyt yhteisöl-

linen toiminta oli eriytymätöntä, sen piiriin kuului niin hoivaa, huoltoa kuin kasvatustakin. Yhteisöllinen vastuu oli pikemminkin yhteisön arkielämää luonnehtiva kokonaisvaltainen ja luonteva toimintatapa kuin erillinen ja tietoinen työkenttä tai -menetelmä. Niinpä voidaan ajatella, että yhteisöllinen vastuun piiri ulottui esimodernina aikana lähinnä omaan piiriin, ”meihin”, tarkoitettiinpa tällä sitten ammattikuntaa, suku- tai kyläyhteisöä. Kaupungeissa yhteisöllisyyden muodostumisen määräävinä tekijöinä olivat työpaikka ja ammattiryhmä, ei niinkään asuinalue, kuten maaseudulla (sosiaaliturvan kehityksestä esim. Jaakkola 1991, 19–21; ks. myös Karisto et al. 1996, 126).

Sosiaaliturvasta huolehtiminen säilyi paikallisyhteisöjen sisäisenä vastuuna aina 1800-luvun lopulle ja osittain 1900-luvulle asti, joskin valtion tiukkenevassa ohjauksessa. Myöhemmän suomalaisen sosiaaliturvan kokonaisuuden kannalta merkitykselliset työväestön avustuskassat olivat myös luonteeltaan hyvin epävirallisia ja yhteisöllisiä. Niiden on väitetty juurruttaneen ammattikuntakaudella syntyneen itseavun periaatteen teollistuvaan yhteiskuntaan. Muita työväestön vastavuoroisuuden periaatteelle perustuvia oma-avun muotoja olivat Heikki Wariksen mukaan mm. naapuriapu ja muu lähiapu, kulutusosuuskunnat, säästökassat ja osittain myös ammatilliset järjestöt ja työväenyhdistykset (ks. Jaakkola 1991, 13-21; Jaakkola 1994, 149).

Hyväntekeväisyystyötä ja aatteellista auttamista

Teollistuminen ja kaupungistuminen synnyttivät keskinäisen avun ohella myös yksityisen hyväntekeväisyyden. Hyväntekeväisydessäkin apu oli luonteeltaan samalla tavalla henkilökohtaista kuin ruotujärjestelmässä tai kylänkierrossa (ks. esim. Karisto et al. 1996, 129), mutta sitä ei leimannut enää niinkään yhteisöllisyys kuin kansalaisyhteiskunnan toiminnalliset piirteet: individualismi, yksityisyys, vapaaehtoisuus ja riippumattomuus (Nylund 1997). Osa hyväntekeväisyystyöstä juurtuikin vanhaan armeliaisuuden ja patriarkaalisen suojelun perinteeseen. Hyväntekeväisyystyö keskittyi lievittämään ihmisten arkielämässä ilmennyttä sosiaalista hätää käytännönläheisesti ja tapauskohtaisesti (Jaakkola 1991, 9, 22–23; Satka 1994, 261). Se perustui ylhäältä alaspäin annettuun ”me-teille” apuun ja usein myös moralisointiin (ks. Nylund 2000a, 31-33; Nylund 2000b, 34-37). Hyväntekijät olivat aluksi yhteiskunnan ylimmistä kerrostumista – 1800-luvun alkupuoliskolla säätyläisiä ja loppupuolelta valistuneiden kansalaispiirien edustajia – ja autettavat alimmista. Aineellisen avun ohella hyväntekeväisyyteen liittyi kasvatustavoite: ”alempien kansankerrosten”, ennen kaikkea köyhälistön naisten ja lasten

kasvattamista ja kouluttamista kristilliseen elämäntapaan. Vuosisadan vaihteessa yksityistä hyväntekeväisyyttä ryhtyivät toteuttamaan muutkin kuin vallasväkeen kuuluvat, esimerkiksi Sosiaalidemokraattinen työläisnaisliitto. Samalla harrastaminen alkoi muuttua ammatilliseksi toiminnaksi. Hyväntekeväisyys-sanaa alettiin vierastaa ja sen sijaan ryhdyttiin puhumaan vapaasta huoltotyöstä. (Jaakkola 1991, 22–23; Jaakkola 1994, 149)

Autonomian ajan jälkipuoliskolla merkittäväksi sosiaalisen turvan muodoksi kohosi yhdistysmuotoinen auttamistoiminta, joka juurtui kansalaisyhteiskuntaan ja vapaan kansalaisuuden syntyyn. Hyväntekeväisyysyhdistysten ja uskonnollisten järjestöjen ohella sosiaalista toimintaa harjoittivat myös yleiset aatteelliset kansalaisjärjestöt. Toisin kuin alkuvaiheen hyväntekeväisyysyhdistyksissä, raittius-, nuorisoseura-, osuustoimintaliikkeessä ja ammatti- ja työväenyhdistyksissä (Jaakkola 1991 ja 1994, 143; ks. myös Markkola 1994; Sulkunen 1988) toimittiin tasavertaisuutta ja itsekasvatusta korostaen. Kansalaisjärjestöjen toiminnassa keskinäisen tuen ja vastavuoroisuuden periaatteet yhdistyivät agraariyhteiskunnan talkoohenkeen. Olennaista tässä toiminnassa - joka muodosti sittemmin perustan erilaisten oma-apuliikkeiden synnylle - oli auttajien ja autettavien tasavertaisuus, joka näkyi oma-avun, keskinäisen tuen ja vastavuoroisuuden korostamisena (Nylund 2000a, 30–31 ja Nylund 2000b). Yhteiset kokemukset, jaetut ongelmat ja yhteisöllinen organisoituminen kokouksineen, työryhmineen ja opintopiireineen johti tulkintaan, joka korosti yhteiskunnallisten muutosten välttämättömyyttä.

Esimodernissa ja modernisoituvassa yhteiskunnassa yhteisöllistä toimintaa luonnehti vertaisuus: yhteisön jäsenet eivät asemoituneet auttajiksi tai autettaviksi, vaan heidän positionsa vaihtelivat tilannekohtaisesti auttaja-autettava jatkumolla: auttaja tänään, autettava huomenna. Alempien säätyjen ja sittemmin työväestön vastavuoroista auttamista ja keskinäistä solidaarisuutta edisti kollektiivinen kokemus marginaalisuudesta yhteiskunnassa. Esimerkiksi kansalaissodan jälkeen työväenliikkeen tavoitteena oli estää punaleskien perheiden joutuminen köyhäinhoidon varaan ja lasten sijoittaminen vieraita arvopäämääriä edustaviin yksityisiin perheisiin ja laitoksiin. Kun sukulais- ja naapuriapu ei enää riittänyt, pyydettiin apua työläisten omalta avustusorganisaatiolta, Suomen työläisten avustustoimikunnalta. Etenkin naiset korostivat punaorpojen kasvattamista ensisijaisesti omissa kodeissaan tai toisessa työväenluokkaisessa kodissa ja vasta toissijaisesti kodinomaisessa julkisessa lastenkodissa. (Satka 1994, 278; 1995, 85.)

Yhtä ”muukalaisuuden” kategoriaa esimodernissa yhteiskunnassa edustivat vammaiset ihmiset. Vammaisuus on kaikkina aikoina edustanut toiseuden identiteettiä ja rikkonut yhteisön konstruoimaa kuvaa ideaaliyksilöstä. Marginaalin marginaalissa olivat ”vialliset köyhät”, joiden kohtalo oli vielä ”tavallisen” köyhän tilaakin kurjempi, mistä kertovat nimitykset ”onnetto-

mat”, “poloiset”, “kaksinkertaisesti köyhät” tai “kahdenkertaisesti poloiset”. (Harjula 1996, 12–13, 37, 199.)

Yhdyskuntatyö yhteisöstrategiana

Tietoinen strategia yhteisöllisestä työstä muodostui vasta hyvinvointivaltion kasvukaudella 1960- ja 1970-luvuilla, osana modernisoituvaa sosiaalityötä. Lähes sata vuotta aiemmin Suomeen tuotu setlementtityö oli edustanut pioneerityötä yhteisötyön kentällä, mutta oli sittemmin suuntautunut voimakkaasti aikuiskoulutukseen ja harrastustoiminnan ohjaukseen, joten sen perinteelle ei uutta työmuotoa voitu perustaa. Niinpä vakiintuneisiin angloamerikkalaisiin community workin ideoihin yhdistettiin 60-lukulaisessa radikaalimmin hengessä muutokseen tähtäävää toimintatutkimusta ruotsalaisten esikuvien mukaan (Satka 1994, 305, 327).

Sosiaalityön käsite vakiintui Suomessa vasta 1970-luvulla kuvaamaan nimenomaan julkisen sektorin toteuttamaa huoltotyötä ja sosiaalista työtä. Hyvinvointivaltiossa sosiaalityölle ei tuntunut löytyvän sinänsä juuri sijaa sosiaalipolitiikan systeemikeskeisessä suunnitteluoptimismissa, mutta yhdyskuntatyö läheni kuitenkin nähtävästi sellaista “hyvinvointivaltiollista hardwarea” (Karisto 1997, 133), jonka keinoin katsottiin voitavan vaikuttaa myös ihmisten ongelmien ja paikallisten rakenteiden välisiin suhteisiin.

Ruotsissa yhdyskuntatyötä oli varhaisvaiheessa luonnehtinut radikaali ja poliittinenkin paikallistason toiminta marginalisoituneiden ihmisryhmien parissa. Suomeen välittyi kyllä – mahdollisesti vasemmistoradikalismiin jäänteinä (vrt. Mikkola 1996) – piirteitä toimintatutkimuksellisesta otteesta, mutta vallitseva orientaatio oli alusta alkaen viranomaislähtöisempi sosiaalishallinnollinen yhdyskuntatyön tulkinta, joka painotti nimenomaan yhdyskuntatyön strategista luonnetta osana sosiaalityön ammatillista osaamista, viranomaisyhteistyötä, suunnittelua ja tehokasta hallinnointia. Suomalaista yhdyskuntatyötä ryhdyttiin kehittämään -ruotsalaisen esimerkin mukaisesti -modernin professionaalisen sosiaalityön “kolmantena” ammatillisena menetelmänä yksilökohtaisen työn ja ryhmätyön rinnalla. Yhdyskuntatyön orientaatioperusta oli selkeästi professionaalisen sosiaalityön ja osin myös nuorisotyön asiantuntijuudessa. (vrt. Lindholm 1992, 20–34; Ronnby 1995; Wahlberg 1992, 35–47).

Toinen modernia pohjoismaista yhdyskuntatyötä luonnehtinut piirre oli alueellinen kiinnittyminen maantieteellisesti selkeärajaisiin paikallisyhteisöihin, yhdyskuntiin (ks. Ronnby 1995). Käytännössä yhdyskuntatyötä toteutettiin kaupunkimaisissa yhdyskunnissa kunnan eri hallintokuntien yhteis-

työnä. Yhdyskuntatyö suunnattiin kerrostalovaltaisiin lähiöihin, joihin muutoliikkeen tuoman maaseudun juurettoman väen uskottiin asettuvan. Yhdyskuntatyötä ei kohdistettu kuitenkaan laajasti koko yhdyskuntaan, vaan selektiivisesti marginaaliryhmiin: “vaarannettujen ja huono-osaisten ihmisten” tarpeisiin. Tavoitteena oli paitsi asuinalueiden sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisy, myös “normaalien” sosiaalipalvelujen vieminen lähelle marginaaliryhmiä ja niiden sopeuttaminen heidän tarpeisiinsa. Yhdyskuntatyön keinoin pyrittiin parantamaan alueen asukkaiden välistä vuorovaikutusta, auttamaan heitä ulkopuolisten yhteyksien solmimisessa kunnan eri hallinnonalojen edustajiin ja jättämään yhteydenpito ihmisten aktivoiduttua asianomaisille itselleen. Työn rakenteellinen ja yhteiskuntakriittinen luonne näkyi siinä, että viranomaisten, päättäjien ja asukkaiden välille pyrittiin rakentamaan vuorovaikutusta. Sopeuttamisen sijasta sosiaalityön tavoitteena oli muutostyö. Suhdetta heikompiosaisiin, marginaaleihin luonnehti lojaaluis ja solidaarisuus (ks. Koskinen 1977; Satka 1994, 326–327; Yhdyskuntatyö 1974). Tämän yhdyskuntatyön orientaation voi nähdä lähenevän tulkintaa ruotsalaisesta yhdyskuntatyöstä “yhteiskuntatyönä” (sammhällsarbete).

Mannerheimin Lastensuojeluliitto lähti edistämään yhdyskuntatyötä seminaarein ja kokeiluin. Vuonna 1973 toteutetussa Yhdyskuntatyön menetelmien hankkeessa ennaltaehkäisevä työ kohdistettiin “vaarannettujen” ryhmään ja varsinaiset “kontrolloidut yhdyskuntatyökokeilut” huono-osaisten “oiriryhmiin” (Rönkä 1974, 2). Sosiaalisesti vaarannetuilla ryhmillä tarkoitettiin esimerkiksi “invalidiä, vanhuksia, lapsia sekä erilaisia vähemmistöryhmiä, kuten siirtotyöläisiä, ja sosiaalisesti häiriintyneitä.” (Ritamo 1974, 4). Yhdyskuntatyön tehtäväksi nähtiin toisaalta puuttuminen sellaisiin “olosuhteisiin yhteiskunnassa, jotka luovat tapauksia sosiaalihuollolle” ja toisaalta eri ryhmiä palveleva muutostyö yhdyskunnassa. Nuorisolle vaadittiin kokoontumistiloja ja invalideille asunnonmuutostöitä. Yhdyskuntatyön laaja-alaisena tavoitteena oli rakentaa elävää, viihtyisää ja ihmssuhdeverkostoltaan toimivaa yhteisöä, mikä edellytti kaikkien huono-osaisten tarpeisiin vastaamista (Rönkä 1974, 2).

Ruotsalaisen yhdyskuntatyön toinen merkitys naapurustotyö, “granskapsarbete” välittyi suomalaisen yhdyskuntatyöhön tavoitteessa lisätä asukkaiden viihtymistä nopeasti syntyneillä, uusilla asuinalueilla. Yhdyskuntatyötä lähiöissä perusteli niiden segregoituneisuus. Lähiöitä pidettiin myös eräänlaisina epäyhteisöinä, joista puuttuivat niin kylämäisen kuin kaupunkimaisenkin yhteisön piirteet. Kategorinen käsitys yhtäältä juuriltaan irtireväistyistä maalaisista ja toisaalta anomisesta, heikosti juurtumista edistävästä kaupunkilähiöstä eli tiukasti pohjoismaisessa lähiökritiikissä, jossa negatiivinen lähiökuva on tiivistetty kahteen avainsanaan “passiivisuus” ja “eristäytyminen”. (Franzen & Sandstedt 1981, 23–30.) Lähiökritiikissä tulivat

muotoiluiksi 1970-luvun keskeiset ideaalit: aktiivisuus ja yhteisyys. Näihin ihanteisiin lähdettiin vastaamaan kehittämällä lähiyhteisöjä lähiöiden kerrostaloihin. Naapurustojen katsottiin sosiaalisena verkostona tarjoavan yksilöille ja perheille mahdollisuuden kuulua laajempaan yhteisyyteen ja näin kykenevän ennalta ehkäisemään erilaisia sosiaalisia ongelmia. Sitä, että naapuruuden ihanne ja käytännöt haettiin kaupunkilähiöön ajallisesti ja paikallisesti esimoderneista yhteisöistä – talonpoikaisyhdyskunnista, vanhoista työväen-kortteleista tai keskiaikaisesta kaupungista – ei juurikaan reflektoitu. (emt., Daun 1974, ks. Roivainen 1999.) Sosiologi Matti Kortteinen (1982a ja 1982b) suhtautui kriittisesti tähän yhteisöstrategiaksi nimittämäänsä toimintatapaan. Kaiken kaikkiaan Kortteinen kyseenalaisti koko käsityksen elämäntapojen privatisoitumisesta uusilla asuinalueilla, samoin kuin käsityksen, että elämäntapojen privatisoitumisen ehkäiseminen naapuruutta edistämällä lisäisi asukkaiden hyvinvointia ja ennaltaehkäisi sosiaalisia ongelmia. Kortteisen mukaan kortteliyhdyskunnat toimivat parhaimmillaankin pikemminkin sosiaalisen kontrollin kuin tuen välittäjinä vaikeuksiin joutuneille.

Sosiaalityön ammatillisena työmuotona yhdyskuntatyön aktiivisin toimintakausi ajoittui 1970-luvun puolivälistä eteenpäin. 1980-luvun puolivälissä yhdyskuntatyötä arvioitiin tehtävän 50 kunnassa. Suurin osa yhdyskuntatyötä toteuttaneista sosiaali- ja nuorisotyöntekijöistä toteutti sitä perinteisen työotteensa lisänä. Joissakin kunnissa yhdyskuntatyöntekijäksi nimettiin joku sosiaalitoimen sosiaalityöntekijöistä. Kuntaorganisaation ulkopuolella toimivat yhdyskuntatyöntekijät toimivat pääasiassa määräaikaissa työsuhteissa erilaisissa projekteissa (Mikkola 1996).

Ensimmäinen kunnallinen yhdyskuntatyön kokeilu käynnistettiin vuonna 1974 Espoon Suvelassa. Sitä seurasivat Espoon Kivenlahti (1979-), Vantaan Koivukylä (1978-) ja Turun Runosmäki (1978-). Suurten kaupunkien ohella myös pienet kunnat aloittivat yhdyskuntatyön kokeilun: Nurmes (1977), Kajaani (1978). Mannerheimin Lastensuojeluliiton kokeilukunnille (43) toteuttaman kyselyn mukaan yhdyskuntatyötä tehtiin 1970-luvulla lähinnä kerros- ja vuokratalovaltaisissa lähiöissä. Lasten ja nuorten osuus kohdealueilla oli keskimääräistä suurempi ja sosiaalisten ongelmien esiintyvyyttä pidettiin keskeisenä työmuodon aloittamisen perustana. Yhdyskuntatyön tavoitteena pidettiin vuorovaikutuksen lisäämistä ja vastuun kehittämistä sosiaalisesta ympäristöstä, lapsista ja nuorista. Yhdyskuntatyön keinoin pyrittiin ensisijaisesti vahvistamaan asukkaiden yhteistoimintaa ja viranomaisyhteistyötä, suunnitteluun vaikuttaminen oli vähäisempää. Asukastyössä keskityttiin lähinnä yhteisöllisyyden ja me-hengen luomiseen. Yhteisöllisyyttä pyrittiin synnyttämään sosiaalisen vuorovaikutuksen, naapuriavun ja talkoohengen elvyttämisellä. (ks. Lahti-Kotilainen 1985; ks. Helminen 1999.)

1980-luvulla yhdyskuntatyön kokeiluja toteutettiin edelleen monissa kun-

nissa mm. Kokkolassa, Kajaanissa, Imatralla ja Vantaalla. Hankkeet kohdistuivat ongelma-alueille, joissa asui sosiaalitoimen asiakkaita. Yhdyskuntatyön toimenpiteillä pyrittiin vaikuttamaan ensisijassa lasten ja nuorten elämäntilanteen kohentamiseen, mutta esimerkiksi Imatralla (Heinonen 1982) ja Vantaalla (Kivistö 1982) toiminnassa korostui myös ajatus asukkaiden omatoimisuudesta ja osallistumisesta. Yhdyskuntatyön arvioitiin vaikuttavan asukkaiden viihtyvyyteen, ei niinkään sosiaalisten ongelmien ennaltaehkäisyyn (ks. Helminen 1999).

On väitetty, että kiinnostus yhdyskuntatyöhön väheni pohjoismaissa, kun sosiaalityöntekijöiden keskuudessa kasvoi 1980-luvulla kiinnostus psykososiaaliseen työhön ja psykoterapiaan. Voidaan myös esittää arvio, että yhdyskuntatyö sosiaalityön menetelmänä virallistui ja hallinnollistui, niin että sen voi nähdä olleen perustana esimerkiksi alueelliselle sosiaalityölle ja nk. rakenteelliselle sosiaalityölle. Yhdyskuntapainotteinen ajattelu tuli esimerkiksi kaupunki- ja kuntasuunnittelun aktiiviseksi osaksi vuonna 1982 käynnistyneessä sosiaalisia ja fyysisiä näkökohtia yhteen sovittavassa yhteissuunnitteluprojektissa (SOFY). Yhteistä näille yhdyskuntatyön varianteille on ollut alueellisuus, hallintokuntien välinen yhteistyö ja asukaslähtöinen toimintatapa (ks. Helminen 1999). Niihin kaikkiin liittyi kyllä asukkaiden elinolojen kehittäminen, asukasdemokratia, tietty rakenteellinen juoni, mutta niissä yhteisöstä tuli hallinnollinen alue ja viranomaiskenttä. Esimerkiksi alueellisessa sosiaalityössä pyrittiin kokonaisvaltaiseen työotteeseen ja viranomaisyhteistyöhön yli sektorirajojen, mutta alue ymmärrettiin itsessään työkenttänä, ei kenttätöiden toteuttamispaikkana. Näkökulma irtaantui katusosta ja marginaaleista.

Yhteisö yhteisöllistämisen strategiana

1980-luvun lopulta lähtien yhteisöllisyys sai sosiaalityön kentässä uusia piirteitä, kun vapaaehtoinen ja yksityinen sosiaalinen työ on jälleen näkyvämmän läsnä julkisen sosiaalityön rinnalla. Vaikka yhteisöstrategioiden vahvistuminen on ollut yhteinen kehityssuunta koko Euroopassa, on se merkinnyt Suomessa askelta kohti vuosisadan alun tilannetta. Hyvinvointivaltion ja kunnan tehtäviä on yhteisöllistetty järjestöille ja yksityiselle sektorille. Kommunitarismi- ja subsidiariteettikeskustelua enemmän meillä on kuitenkin käyty keskustelua kolmannesta sektorista tai welfare mixistä, hyvinvoinnin sekataloudesta, jossa palvelujen tuottajina ovat muutkin kuin kunta. (ks. esim. Anttonen 1988; Lehtonen 1988; Matthies 1996; Satka 1994.)

Käytännön tasolla yhteisöllisen ajattelun uusi tuleminen näkyi sosiaalis-

ten verkostojen, vapaaehtoistyön ja oma-apuryhmien toiminnan profiloitumisenä osana kolmannen sektorin toimintaa. Tämän kehityksen tuloksena on syntynyt huomattava määrä erilaisia alueellisia sosiaalisen työn hankkeita julkisen sektorin hallintokuntien ja kolmannen sektorin yhteistyönä. Kun yhteisö ei kuitenkaan ole jälkimodernissa yhteiskunnassa hahmotettavissa enää alueellisesti selvärajaisena yhdyskuntana – kaupunginosana, korttelina tai pihapiirinä (ks. Karjalainen et al. tässä teoksessa) – on yhteisöllisen työnkin irrottauduttava kyläyhteisöllisyydestä ja kohdattava erilaisia urbaaneja “osa-yhteisöjä” (Turtiainen 2000, 127–128).

Viime vuosien lähiöhankkeet ovat kohdentaneet toimintansa syrjäytyneeseen ja ns. syrjäytymisuhan alla elävään väestönosaan – pitkäaikaistyöttömiin, potentiaalisiiin lastensuojeluperheisiin tai mielenterveyskuntoutujiin – ja heidän suhteeseensa muuhun väestöön (esim. Karjalainen 2000; Karisto ja Karjalainen 2000, 185). Lähiöprojekteja arvioidessaan asukkaat ovat pitäneet erityisen tärkeänä työtömille järjestettyä toimintaa ja perhetyötä, riippumatta siitä, ovatko itse osallistuneet toimintaan. Pitkäaikaistyöttömyyden vaivaamissa lähiöissä on ymmärretty päihdeongelmallisille, nuorille tai maahanmuuttajille suunnattujen palvelujen tarpeellisuuden hyöty koko lähiön toiminnan kannalta. Projektilähiöissä on esimerkiksi kerätty nimilistoja toiminnan jatkamisen puolesta, myös ns. marginaalien omassa piirissä. (Karisto & Karjalainen 2000, 184)

Lähiöprojektilähiöillä on onnistuttu verkottamaan eri toimijoita ja yhdistämään julkisen sektorin ja vapaaehtoissektorin voimavaroja. Myös sosiaali- ja terveystoimissa on onnistuttu rakentamaan hallintokunnan välillä siltaa perustyön ja projektitoiminnan välille. Kenttätyö on synnyttänyt uusia toimintamuotoja ja ne ovat vaikuttaneet työtapoihin niin, että kynnyksellä lähestyvä lähiöprojektin työntekijöitä koetaan usein matalammaksi kuin normaaleissa katutasoissa byrokraatioissa. (mt., 177–179; ks. myös Roivainen 2001). Orientaatiota voi luonnehtia vertaisuuteen perustuvaksi.

YHTEISKUNTA	STRATEGIA	KOHDE	ORIENTAATIO
modernisoitua	yhteisön	oma piiri	vertaisuus
moderni	yhteisö	asukkaat	asiantuntijuus
jälkimoderni	yhteisöllistävä	syrjäytyneet	kumppanuus

Taulukko 1. Sosiaalityö ja yhteisö.

Yhteisöllinen työote tulevaisuudessa?

Tulevaisuuden yhteisötyöltä odotetaan laaja-alaisuutta ja innovatiivisuutta. Ongelmakeskeisen, raskaansarjan professionaalisen sosiaalityön rinnalle kaivataan ennaltaehkäiseviä työmuotoja, esimerkiksi sosiokulttuurista työtä “kolmannella alueella” (ks. Karisto 1994). Sosiaalityön resurssien jaossa on kuitenkin tapahtunut painopisteen muutos: etenkin kehittämistyötä on ulkoistettu julkiselta sektorilta kolmannen sektorin projekteiksi. On vaarana, että virallinen sosiaalityö marginalisoituu, viranomaistuu ja hallinnollistuu pelkistysten asiakkaiden riskien, tarpeiden ja kykyjen kategorisoinniksi ja arvioinniksi. Sosiaalityön osaksi jäisi kansalaislähtöinen “osallistumisen” ja tällöin köyhien ja muiden marginaaliryhmien osallisuuden, vastuullisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden so. palkkatyöläisyyden ja yhteisöön integroitumisen valvominen. (ks. Jordan & Jordan 2000; myös Juhila 2001.)

Parhaimmillaan yhteisötyö on monitoimijaista, ruohonjuuritasolla syntyneiden toimintamuotojen vahvistamista. Virastoissa toteutettava perussosiaalityö tarvitsee tuekseen kenttätyöntekijöitä, jotka toimivat eräänlaisena katusen puskuriammatilaisina. Tämä edellyttää yhtäältä “virallisen linjaorganisaation” ja projektityön integroitumista niin, että kansalaisyhteiskunnan tarpeet välittyvät aidosti hallintoon ja päätöksentekoon (Karisto & Karjalainen 2000; Karjalainen 2000; Roivainen 2000). Toisaalta se edellyttää uudenlaista kumppanuutta kolmannen sektorin kanssa.

Pohjoismaissa kansalaisjärjestöt täydentävät yhteiskunnallisia palveluja, toisin kuin subsidiariteettiperinteen Saksassa tai hyvinvoinnin sekatalouden Britanniassa ja kansalaisjärjestöjen toiminta liitetään pikemminkin uusien sosiaalityön muotojen ja kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien kehittämiseen kuin jo olemassa olevien palvelujen korvaamiseen (ks. esim. Helander 1999 ja Helander 2000; Katajamäki 1998; Pättiniemi 2000). Kolmannen sektorin painoarvon on arvioitu kasvavan tulevaisuudessa erityisesti vertaistoiminnan alueella sekä eräillä sosiaalitoimen perinteisillä toiminta-alueilla. Järjestöillä on keskeinen merkitys yhteisöllisyyden tunteen muodostumisessa ja edustuksellisen demokratian vahvistamisessa. Kansalaisosallistuminen järjestön toiminnassa vahvistaa jäsenten yhteisöllisyyden tunnetta ja sitouttaa jäseniään enemmän kuin pelkkä palvelujenkuluttajuus. Järjestöjen autonomisuuden mittareina on käytetty vahvaa jäsenpohjaa, alhaista ammatilasten määrää, maksuttomia vapaaehtoispalveluja ja demokraattista päätöksentekoprosessia. Työnjaossa eri sektoreiden kesken kolmannen sektorin toimintaan liitetään yleensä hyväntekeväisyyden, humanitaarisen avun ja vastavuoroisen tuen eetos, kun julkisen sektorin toiminnan katsotaan toteuttavan lähinnä lainsäädäntöön perustuvia toimintoja ja “neljännen

sektorin”, kanssaihmissen epävirallisen avun puolestaan henkilökohtaiseen kiintymykseen ja kirjoittamattomiin toimintasääntöihin (Niiranen 1998; Nylund 1997; Nylund 2000b)

Helsinkiläisissä lähiöprojekteissa on onnistuttu toteuttamaan hyvinvoinnin sekataloutta, welfare mixiä, sillä toiminta on ollut pitkälle kolmannen sektorin toimintaa., vaikka julkisen sektorin työntekijät ovat olleetkin toiminnan käynnistäjinä (ks. Karisto & Karjalainen 2000, 185). Parhaassa tapauksessa sosiaalinen pääoma rakentuukin järjestöjen, julkisen sektorin ja yksityisten yritysten synergisenä yhteistyönä monitoimijaiseksi verkostoksi. Julkinen sektori edustaa mallissa sateenvarjoa ja kolmas sektori aidosti bottom up- lähtöistä toimintaa. “Alhaalta” rakentuvat verkostot ja luottamus sekä sopivat instituutiot “ylhäällä” edellyttävät toisiaan. Tässä “sekä että” -mallissa on kysymyksessä positiivisen summan peli, jossa molempia osapuolia tarvitaan tavoitteen toteuttamiseen. Parhaassa tapauksessa kolmas sektori ja julkinen sektori tukevat toiminnallisesti toisiaan, mutta tämä edellyttää kolmannelta sektorilta ennakkoluulottomuutta ja avoimuutta, julkiselta sektorilta pelisääntöjä ja kansalais- ja yhteisölähtöistä toimintakulttuuria. (ks. Kajanoja 2000)

On kuitenkin olemassa riski, että kolmannen sektorin luonne muuttuu, mikäli se yritetään kytkeä liian tiiviisti viralliseen sektoriin. Taloudellisen ja toiminnallisen riippuvuuden myötä kasvaa riippuvuus paikallishallinnosta ja järjestön rooli pelkistyy palveluntuottajaksi, jolloin se etäännyy perustehtävästään henkisen hyvinvoinnin tuottajana ja ihmisten elämän hallinnan ja arjesta selviytymisen tukijana. On kysytty, missä määrin järjestö kykenee enää tällaisessa tilanteessa turvaamaan jäsenistö- ja asiakaslähtöisyytensä. (Niiranen 1998)

Suomessakin alkaa olla totta maailmalla jo koko 1990-luvun jatkunut kehitys, jossa sosiaalipoliittista rahoitusta pyritään suuntaamaan ohjelmiin, jotka rakentuvat yksipuolisesti sosiaalisten ongelmien ympärille. Järjestöjen rahoituksen ehdoksi on asettumassa palvelutuotanto yksittäisille ongelmaryhmille, kuten työttömille, lukutaidottomille ja väkivaltaperheille. Tämä rahoitusperusta on kuitenkin jyrkästi ristiriidassa monien aatteellisten järjestöjen lähtökohtien kanssa. Vaarana on pidetty sitä, että järjestöt alkavat muistuttaa lisääntyvässä määrin rahoittajiaan erikoistuneen henkilöstönsä ja kategoristen ohjelmiansa vuoksi, jolloin ne vastaavat ensisijassa rahoittajatahon vaatimukseen ja ohjailuun, eivätkä alkuperäisiin toimintaideoihinsa. Kategorisilla ohjelmilla on vaikeaa vastata moniongelmaisten ihmisten ja ihmisryhmien tarpeisiin, kun mikään yksittäinen “ongelmaryhmille” suunnattu hanke ei vastaa kokonaisvaltaisesti heidän tarpeisiinsa. (Marks 1993; ks. Roivainen 2001)

Tasapaino selektiivisyys- ja universaaliusperiaatteiden välillä on tietysti ratkaistava tapauskohtaisesti (ks. esim. Karisto ja Karjalainen 2000, 184), mutta itse näkisin järjestöjen tehtävänä edelleenkin olevan mieluummin vaikkapa kaikille lapsille avoimien kerhojen järjestämisen kuin esimerkiksi ”päihdeiden vastaisten ohjelmien” tuottamisen. Erityisohjelmat tuottavat helposti mukanaan asiantuntijuuden ja ammatillisen ohjauksen, jolloin vertaisuuteen ja ystävyyteen perustuva työote kerhoineen ja vapaaehtoisineen katoaa.

Palaan vielä hetkeksi amerikkalaiseen setlementtityöhön, nyt nykysetlementteihin. Eräät niistä ovat ryhtyneet tietoisesti kääntämään edellä kuvattua kehitystä vastakkaiseen suuntaan. Reformistisesta taustastaan huolimatta nämä setlementit eivät ole halunneet pelkistyä hyvinvointivaltion valistuneiksi asianajajiksi, uusien julkisten köyhydenvastaisten aloitteiden lobbajiksi tai monipalvelukeskuksiksi. Joidenkin paikallisten setlementtien yhteistyö on auttanut niitä torjumaan kategoriset ohjelmat ja vahvistamaan samalla niiden asuinalue- ja yhteisöasiantuntijuutta. Tässä mielessä ne ovat arvokkaita yhteistyökumppaneita julkiselle sektorille sosiaalipalveluja hajautettaessa, mutta työnjako virallisen sektorin kanssa on toteutettu setlementtityön ehdoilla. Setlementtien vastuu on painottunut ennaltaehkäisevään työhön, vapaa-ajan toimintoihin ja intensiiviseen työskentelyyn yksittäisten perheiden kanssa. Yksityisenä ja voittoa tavoittelemattomina yhdistyksinä niiden arvioidaan toiminnallaan vähentävän rikkaiden ja köyhien välistä etäisyyttä asuinalueilla. Setlementit ovat siis voimavara vallitsevalle sosiaalipolitiikalle. Toisin kuin kategoriset sosiaalisen hyvinvoinnin ohjelmat - kuten työnvälitys, mielenterveysneuvonta, päihdeikäyttäjien hoito - nämä setlementit eivät ole olemassa vain tiettyjä ongelmia varten, eivätkä ne palvele ainoastaan poikkeaviksi tai ongelmallisiksi identifioituja asiakkaita. Päinvastoin ne pyrkivät edelleenkin olemaan virkistykseksi, kasvatuksellisia ja kulttuurisia instituutioita yhteisössään ja toiminaan yhteisönsä olohuoneena, jonne jokainen naapurustossa asuva voi tulla tarpeineen. Suoran neuvonnan asemesta ihmisiä autetaan rohkaisemalla heitä osallistumaan naapuruston elämään. Näin kyetään säilyttämään kansalaisnäkökulma ja välttämään auttaja - autettava- hierarkioiden syntyminen. (esim. Husock 1993; Kraus 1995; Marks 1993; ks. Roivainen 2001.)

KIRJALLISUUS

- Anttonen, Anneli (1988) Yhteisöllisen sosiaalipolitiikan aikaan? Sosiaalinen Aikakauskirja 82 (3), 13-18.
- Bäcklund, Pia & Schulman, Harri (toim.)(2000) Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 2000:4.
- Daun, Åke (1974) Förrortsliv. En etnologisk studie av kulturellförändring. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Davis, Allen F (1984) Spearheads for reform. The Social Settlements and the Progressive Movement 1890-1914. New Jersey: Rutgers University Press, New Brunswick.
- Franzen, Mats & Sandstedt, Eva (1981) Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia 17.
- Harjula, Minna (1996) Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Helsinki: SHS, Bibliotheca Historica 15.
- Haynes, Dennis & White, Barbara W. (1999) Will the 'Real' social Work please stand up? A call to stand for professional unity. Social Work, July99, 44 (4), 385-391.
- Heinonen, Jari (1985) Yhdyskuntatyö suunnitteluun kohdistuvien muutos-paineiden herättäjänä. Teoksessa Leena Lahti-Kotilainen (toim.): Yhdyskuntatyö käytännössä. Artikkelikirja yhdyskuntatyöstä. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Helander, Voitto (1999) Municipalities and Third Sector in Finland. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 27 (3), 322-331.
- Helander, Voitto (2000) Suomalainen kolmas sektori. Hyvinvointikatsaus 11 (1), 2-7.
- Helminen, Heli (1999) Yhdyskuntatyö Valkeakoskella -paikallinen erikoisuus vai perikuva suomalaisesta yhdyskuntatyöstä. Pro gradu Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos, heinäkuu 1999.
- Husock, Howard (1993) Bringing back the settlement house. Public Welfare, Fall 93, 51 (4), 16-25.
- Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (toim.)(1994) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa: Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.): Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 71-161.
- Jaakkola, Jouko (1991) Yhteisöavusta vapaaehtoistyöhön. Epävirallinen apu

- suomalaisen sosiaaliturvan kehityksessä. Teoksessa: Aila-Leena Matthies (toim.): Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 8-28.
- Jordan, Bill & Jordan, Charlie (2000) *Social Work and the Third Way. Tough Love as Social Policy*. London: SAGE Publications.
- Juhila, Kirsi (2001) Sosiaalityön kaksi vaihtoehtoa. Kirja-arvostelu. *Janus* 9(4).
- Kajanoja, Jouko (2000) Sosiaalinen pääoma ja kolmas sektori. *Hyvinvointikatsaus* 11 (1), 21-24.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Hapola, Ilkka (1996): Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka - suomalaisen yhteiskunnan murroksessa. Helsinki: WSOY.
- Karisto, Antti (1997) Kaupunkisosaalityö tulee. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) "Tehdä itsensä tarpeettomaksi?" Sosiaalityö 1990-luvulla. *Stakes, raportteja* 213, 129-143.
- Karisto, Antti & Karjalainen, Pekka (2000) Lähiöprojektin kokovartalokuva: verkostoitumista ja kaupunkipolitiikkaa. Teoksessa Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) *Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia*, 2000:4, 171-191.
- Karisto, Antti (1994) Potkua paikallisyhteisöihin. Näkökulma ehkäisevään sosiaalipolitiikkaan. *Sosiaaliturva* 82 (9), 26-31.
- Karjalainen, Pekka (2000) Tekemisen tilat ja osallistumisen areenat -lähiöprojekti työntekijöiden ja osallistujien silmin. Teoksessa Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) *Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia* 2000:4, 131-168.
- Katajamäki, Hannu (1998) Yhteisötalouden aamu. *Futura* 17(2), 22-24
- Kivistö, Sirkku (1985) Asukkaiden yhteistoiminta Rauthavun korttelissa. Koivukylän yhdyskuntatyö, Vantaa 1982. Teoksessa Leena Lahti-Kotilainen (toim.) *Yhdyskuntatyö käytännössä. Artikkelikirja yhdyskuntatyöstä*. Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto.
- Kortteinen, Matti (1982a) Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti (1982b) Sosiaalityö ja yhteisöstrategia. *Yhteiskuntasuunnittelu* 1.
- Koskinen, Simo (1977) Yhdyskuntatyö sosiaali- ja terveydenhuollon menetelmänä vaikuttaa ihmisen elämään ja ympäristöön. Teoksessa: *Yhdyskuntatyö yhteistoinnin, suunnittelun ja vaikuttamisen välineenä*. Mannerheimin Lastensuojeluliiton julkaisuja., *Lapsiraportti* A.24 s.78-86.
- Kraus, Allen & Chaudry, Ajay (1995) The Settlement House initiative: merging head start and daycare in New York. *Public Welfare*, Fall95, 53 (4), 34-43.
- Lahti-Kotilainen, Leena (toim) (1985): *Yhdyskuntatyö käytännössä. Artikkelikirja yhdyskuntatyöstä*. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Lehtonen, Heikki (1988) Perhe, yhteisöt ja kansalaisyhteiskunta hyvinvointiprojektin pelastajina? *Sosiaalinen Aikakauskirja* 81(3), 6-12, 43.
- Lehtonen, Heikki (1990) *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.

- Lindholm, Kerstin (1992) Så började det! Teoksessa Kenneth Sundh & Päivi Turunen (red.) Social Mobilisering. Om samhällsarbete i Sverige. Stockholm: Publica, 20-34.
- Markkola, Pirjo (1994) Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Helsinki: SHS, Historiallisia tutkimuksia 187.
- Marks, Emily Menlo (1993) Settlement Houses today: a public-private collaboration. Public Welfare, Fall93, 51 (4), 24-26.
- Matthies, Aila-Leena (1990) Kapinasta muutoksen malliksi. Vaihtoehtoinen sosiaalityö Suomessa. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Matthies, Aila-Leena & Kotakari, Ulla & Nylund, Marianne (1996) Välittävät verkostot. Tampere: Vastapaino.
- Mikkola, Merva (1996) Yhdyskuntatyö hyvinvointivaltion ja kansalaisyhteiskunnan välittäjänä. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Ulla Kotakari & Marianne Nylund (toim.) Välittävät verkostot. Tampere: Vastapaino, s.59-71.
- Niiranen, Vuokko (1998) Kuntalaisten asiakkuus ja osallisuus järjestöissä -koopptaatiota, säästöjä, osallisuutta -vai jotakin muuta? Kunnallistieteellinen aikakauskirja 26 (4), 236-336.
- Nylund, Marianne (1997) Kolmannen sektorin tutkimus Pohjoismaissa -yhdistyksiä, osuuskuntia ja vapaaehtoistoimintaa. Janus 5 (3), 315-326.
- Nylund, Marianne (2000a) Oma-apu- ja vapaaehtoistoiminnan käsitteellinen ja sisällöllinen paikantaminen. Hyvinvointikatsaus 1, 29-33.
- Nylund, Marianne (2000b) Varieties of mutual support and voluntary action : a study of Finnish self-help groups and volunteers. Helsinki: Finnish Federation for Social Welfare and Health.
- Pättiniemi, Pekka (2000) Kolmannen sektorin liepeiltä -sosiaaliset yritykset. Hyvinvointikatsaus 11 (1), 34-38.
- Ritamo, Jyrki (1974) Yhdyskuntatyö sosiaalityön menetelmänä. Teoksessa Yhdyskuntatyö. Yhdyskuntatyön menetelmien seminaari (13.-16.11.1972 Espoo). Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Lapsiraportti 10, 4-7.
- Roivainen, Irene (2001) Naapuri -nuori tamperelainen settlementti. Teoksessa: Irene Roivainen (toim.) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen settlementin kokemuksia. Helsinki: Settlementtijulkaisuja, 39-64.
- Roivainen, Irene (2001) Settlementtityö sosiaalisen työn toteuttajana. Teoksessa: Irene Roivainen (toim.) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen settlementin kokemuksia. Helsinki: Settlementtijulkaisuja, 9-20.
- Roivainen, Irene (1999) Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden konstruktiona. Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 1999:2.
- Roivainen, Irene (toim.) (2001) Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi Yhteisötyö-projektin loppuraportti. Kolmen settlementin kokemuksia. Helsinki: Settlementtijulkaisuja 10.

- Ronnby, Alf (1995) *Mobilizing Local Community*. Avebury: Aldershot and Brookfield.
- Rönkä, Toivo (1974) *Alkusanat Teoksessa Yhdyskuntatyö. Yhdyskuntatyön menetelmien seminaari (13.-16.11.1972 Espoo)*. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Lapsiraportti 10, 1-3.
- Satka, Mirja (1993) *Kansalaiskeskeinen sosiaalityö. Utopia ja vaihtoehto*. *Sosiaalityö* 20 (3), 23-26.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to professional social work*. SoPhi, University of Jyväskylä.
- Satka, Mirja (1994) *Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi*. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261-339.
- Simon, Barbara Levy (1994) *The Empowerment tradition in American Social Work. A History*. New York: Columbia University Press.
- Soydan, Haluk (1993) *Det sociala arbetets idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Stivers, Camilla (2000) *Bureau Men, Settlement Women. Constructing Public Administration in the Progressive Era*. Lawrence (Kan.), University Press of Kansas, cop., 56.
- Sulkunen, Irma (1986) *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki: SHS, Historiallisia tutkimuksia 134.
- Sundh, Kenneth & Turunen, Päivi (red.) (1992) *Social Mobilisering. Om samhällsarbete i Sverige*. Stockholm: Publica.
- Trolander, Judith Ann (1991) *Hull-House and the Settlement House Movement*. *Journal of Urban History*, Aug91, 17 (4), 410-420.
- Turtiainen, Pirjo (2000) *Alueellinen toiminta ja lapsiperheiden hyvinvointi*. Teoksessa Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) *Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia, 2000:4, 111-129*.
- Urponen, Kyösti (1994) *Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon*. Teoksessa: Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.): *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 163-260.
- Viialainen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.) (1997) *“Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla*. *Stakes, raportteja* 213. Helsinki: Stakes.
- Wahlberg, Stefan (1992) *Pionjärprojekt: 70-talserfarenheter*. Teoksessa Kenneth Sundh & Päivi Turunen (red.) *Social Mobilisering. Om samhällsarbete i Sverige*. Stockholm: Publica, 35-47.
- Yhdyskuntatyö (1974) *Yhdyskuntatyön menetelmien seminaari (13.-16.11.1973 Espoo)*. Lapsiraportti 10, Mannerheimin Lastensuojeluliitto.

Aila-Leena Matthies

PAIKALLISSTRATEGIAT SYRJÄYTYMISTÄ VASTAAN

Eurooppalaisen vertailututkimuksen johtopäätöksiä

Syrjäytyminen ja eurooppalaisen sosiaalityön profiloituminen

Euroopan Unionin pääasiallisena tavoitteena on varmistaa ennen kaikkea Euroopan taloudellista asemaa globalisoituneessa maailmantaloudessa. Vasta toissijaisesti tai sivulauseessa mainitaan erityisen eurooppalaisen sosiaalisen mallin edistäminen (esim. European Union 2000, 2). Myös EU:n tutkimusrahoituksen jakamisessa yksi keskeinen peruste on hyöty kilpailukyvyille. Kuitenkin yhteiskuntatieteellisessä tutkimusrahoituksessa on jo jonkin aikaa pidetty yhtenä painopistealueena syrjäytymisen tutkimusta. Tutkimukselta odotetaan erityisesti ratkaisumalleja, kuinka markkinoiden edistämisessä heikommalle jääneet kansalaiset saataisiin integroitua yhteiskuntaan. Asetelmaan sisältyy tietty ristiriitaisuus, sillä EU myöntää epäsuorasti, että sen piirissä vallitsevan talouspolitiikan päävirtaus tuottaa syrjäytymistä, jonka seurauksia tulee erillishankkeilla lieventää. Päätöksenteossa halutaan ottaa huomioon myös heikommät, mutta vasta toissijaisesti. *Kasvu-
politiikan* kiristynvä yliote *jakopolitiikasta* heijastuu myös paikallistasolla ja varsinkin kaupunkipolitiikassa (esim. Alisch 1999). Pierre Bourdieu (1999) puhuu sosiaalityöstä hyvinvointivaltion ”vasempana kätenä”, viimeisenä puolustajana, jonka on yhä niukemmin voimavaroin hoidettava niitä paisuvia ongelmia, joita talouden yksipuolisia etuja ajava hyvinvointivaltion ”oikea käsi” tuottaa. Myös Zygmunt Baumann (2000) puhuu läntisten yhteiskuntien sisäänrakennetusta kiittämättömyydestä sosiaalityötä kohtaan, vaikka se on onnistunut estämään lukemattomia katastrofeja yksilötasolla ja siten pitämään köyhyyden aisoissa.

Kysymys on itse asiassa klassisesta perusristiriidasta sosiaalityön yhteiskunnallisessa tehtävässä. Ristiriita vain nousee selkeämmin esiin silloin, kun yhteiskunnallinen konsensus kyseenalaistuu. Sosiaalityön on lievennettävä syrjäytymistä, parannettava huono-osaisten asemaa ja kontrolloitava poikkeavuutta, mutta sillä on edelleen hyvin vähän välineitä estää ylipäänsä huono-osaisuuden ja syrjäytymisen syntyminen eurooppalaisissa yhteiskunnissa. Tietoisuus tästä ristiriidasta on saatellut sosiaalityön kehitystä jo vuosikymmeniä ja tuottanut myös edistyksellisiä, rakenteelliseen muutokseen tähtäviä toimintamalleja. Esimerkiksi pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on luotu järjestelmiä, jotka ovat kyenneet suhteellisen tehokkaasti vähentämään eriarvoisuutta. Pohjoismainen sosiaalityö on voinut nojautua kaikille kuuluvaan sosiaalipolitiikkaan ja toimia sen toteutumisen viimesijaisena varmistajana. Mutta globaalilla ja eurooppalaisellakin tasolla sosiaalityön itseymmärrys on edelleen lähempänä hyvää tarkoittavaa auttajaa, joka yksittäistoimenpiteillä lieventää epäoikeudenmukaisuuksien seurauksia kuin instituutiota, joka valppaasti puuttuu ongelmiin tuottaviin kehityslinjoihin rakenteellisesti¹. Mitä tiukemmat paineet sosiaalityöllä on professionalisoitua ja pärjätä tulostavasti palvelumarkkinoilla, sitä vähemmän lupaavina näyttäytyvät rakenteelliset syrjäytymisen ehkäisemismallit tai puuttuminen yhteiskunnallisiin epäkohtiin edes paikallistasolla.

Sosiaalityön klassinen kiista yksilökohtais-terapeuttisen ja yhteiskunnallisen rakenteellisen painopisteen välillä oli viime vuosikymmenen pluralistisen tai postmodernin ”anything goes” -kauden aikana lähes haudattu. Nyt näyttää siltä, että konflikti on uudella tavalla aktualisoitumassa. Tuskin kukaan enää tosissaan kiistää sekä yksilötason että rakenteellisen tason työskentelyn tarpeellisuutta. Mutta kiristyvissä valintatilanteissa on yhä vaikeampi pitää yllä avointa sosiaalityön mallia, joka mahdollistaa erilaisia suuntauksia. Jopa pohjoismaisessa sosiaalityössä ja sen koulutuslaitoksissa on helpompi edistää kapea-alaista professiota tai tieteenalan kehitystä lääkärin tai psykologin ammattikuvaa muistuttavalla sosiaalityön mallilla. Yhdyskuntatyö, rakenteellinen työ ja vaatimukset poliittisesta vaikuttamisesta ovat sittenkin kovin epämääräisiä sovitettavaksi social management-tyyppiseen palveluajatuksen tai lineaarisesti etenevään professionaaliseen työotteeseen.

Toisaalta tunnustetaan yhä laajemmin, että kokonaisten kaupunginosien ja väestöryhmien syrjäytyminen uhkaa jo eurooppalaisten yhteiskuntien koheesiota. Tietoisuus eriarvoisuuden alueellisesta kytkeytymisestä sekä kaupunkien sisäisestä eriytymisestä haastavat sosiaalityötä käyttämään kollektiivisemmin vaikuttavia työotteita. Voidaan jopa perustella, että Euroopan talousalueen erityinen kilpailuvaltti, sosiaalisesti tasapainoinen yhteiskuntamalli, velvoittaa sosiaalityötä laajentamaan tehtäväkuvaansa rakenteellisemmaksi. Siinä syrjäytymistä ei nähdä vain marginaalisena, yksittäisten kansa-

laisten ja ryhmien poispuotoamisena, jota voidaan hoitaa paimentamalla heitä hyväksyttäviin elämismalleihin. Syrjäytymisen problematiikassa ei ole kysymys vähemmästä kuin koko poliittisen ja taloudellisen järjestelmän vääristymästä, jota voidaan hoitaa vain jos järjestelmästä löytyy poliittista tahtoa muuttaa itseään. Myös sosiaalityön syrjäytymisen vastaiset strategiat ovat melko avuttomia, elleivät ne viime kädessä tähtää tämän tahdon vahvistamiseen. Eikä kysymys ole mistään radikaalisti uudesta vallankumouksellisuudesta, vaan välttämättömyydestä painostaa järjestelmiä pitämään kiinni omista sitoumuksistaan. Sosiaalityön kriittinen rooli tällaisena painostajana on siis eurooppalaisten taloudellispoliittisten järjestelmien itsesuojelua.

Eurooppalaisen sosiaalityön profiloitumisella onkin nyt tuhannen taalan paikka. Kun syrjäytymisen vastustaminen ja koheesio on nähty yhteiskuntien keskeiseksi haasteiksi, myös sosiaalityön yhteiskunnallinen merkitys voi painottua uudelleen. Siihen tarvitaan kuitenkin avoimuutta sosiaalityön erilaisia ja eri tasoilla toimivia traditioita kohtaan. Kyky toimia sekä poliittisrakenteellisella että yksilö- ja pienyhteisötasolla avaavat tietä uudenslaisille paikallisille strategioille.

Paikallisstrategioiden tutkimus kolmessa erilaisessa Euroopan kaupungissa

Mikäli kamppailu syrjäytymistä vastaan otetaan vakavasti, sosiaalityön ei pitäisi suostua profiilinsa yksipuolistamiseen vain joko yksilö- tai rakenteellisen tason toimijaksi. Tätä tukevat myös tulokset kolmen maan ”New local policies against social exclusion in European cities”-nimisestä tutkimuksesta (Matthies ym. 2000; Matthies, Järvelä, Ward 2000; Matthies, Närhi, Ward 2001). Syrjäytymisen problematiikka on niin kompleksinen ja niin monelle eri tasolle ulottuva, että myös sitä vastaan suunnattujen strategioiden on oltava moninaisia ja monitasoisia. Yhtä oikeaa lankaa ei ole, mutta on aina erikseen tunnistettava, mistä ennalta määräämättömästä langasta on kulloinkin vedettävä. Tarkastelen tässä artikkelissa asuinalueisiin kohdistuvia syrjäytymisen vastaisia strategioita tämän tutkimuksen johtopäätösten tiimoilta.

EU:n sosioekonomisen puiteohjelman rahoituksella käynnistettiin vuoden 1998 alussa asuinalueilla tehtävän sosiaalityön vertaileva toimintatutkimus brittiläisessä Leicesterissä, Jyväskylässä sekä itäsaksalaisessa Magdeburgissa. Paikallisina tutkimusosapuolina olivat yliopisto ja kaupunki, myöhemmin myös asukkaiden kenttähankkeiden edustajat. Kukin tutkimuskaupunki ja sen sosiaalityö olivat hyvin erilaisia, mutta yhteistä oli

mm. suhteellisen korkea työttömyys, kaupunginosien segregaatiokehitys ja erityinen panostaminen sosiaaliseen elinympäristöön (Turunen 2000). Tutkimuksen tavoitteena oli etsiä kokeellisesti uusia paikallisia syrjäytymisen vastaisia toimintamalleja ns. ekososiaalisesta näkökulmasta eli elinympäristöä kokonaisvaltaisesti tarkastellen. Tutkimuksessa sovellettiin toimintatutkimuksen metodiikkaa ja kullakin paikkakunnalla käynnistyi hyvin erilaisia käytännön hankkeita. Tässä artikkelissa keskityn pohtimaan tutkimuksen johtopäätöksiä, enkä esittele laajaa ainestoa yksityiskohtaisemmin (ks. esim. Matthies, Närhi, Ward 2001).

Kukin maa toi tutkimukseen oman sisällöllisen erityisosaamisensa, josta muut tutkimuspartnerit pyrkivät ottamaan oppia. Leicesterin erityisyytenä oli Social Action-tyyppinen radikaali asukaslähtöisyys, johon kuului asukkaiden omaehtoisuuden ja päättävällän korostaminen toiminnan alusta lähtien (ks. esim. Boeck & Ward 2000). Jyväskylä toi hankkeeseen sosiaalisten vaikutusten arvioinnin sosiaalityöntekijöiden rakenteellisena vaikuttamisena (Närhi 2000, 2001). Magdeburgin vastuulla oli sosiaalityön ekososiaalisen lähestymistavan teoreettinen ja metodinen kehittäminen (Matthies 1999, 2001).

Mainittujen teoreettisten lähestymistapojen kokeilukenttänä olivat pienimuotoiset ja konkreettiset käytännön toimintahankkeet, joita tutkimuslähiöissä käynnistettiin tai muutoin tuettiin kolmivuotisen tutkimuksen aikana. Vaikka kukin paikallistaso määritteli hankkeiden kohdistumiset itse, kaikissa kaupungeissa panostettiin mm. tutkimusalueen asukkaiden omaehtoisen toiminnan ja lähiöiden kommunikaatorakenteen tukemiseen, poikkihallinnolliseen verkostoitumiseen sekä alueen elinolojen analyysiin. Lisäksi mukana oli erityisille kohderyhmille kuten työttömille nuorille, aikuisille sekä lapsiperheille tai yksinhuoltajille suunnattuja osallistavia hankkeita (ks. esim. Närhi ja Hiekka 2000; Albers 2001; Boeck ja Ward 2000; Matthies 2001).

Kenttäprojektit muotoutuivat paikallisten olosuhteiden ja toimijoiden määrittelemänä varsin erilaisiksi tutkimusprojektin aikana. Tutkimuksen eurooppalaisella tasolla ei pyritty systemaattiseen maiden väliseen vertailuun, joka olisi edellyttänyt mahdollisimman samankaltaisia hankkeita ja toimintayhteyksiä. Sen sijaan pyrittiin havainnoimaan yhteisten tavoitteiden toteutumista erilaisissa konteksteissa ja erilaisin käytännön ratkaisuin. Tavoitteena oli koota mahdollisimman monenlaista tietoa:

- sosiaalityön uudenaikaisista menetelmistä, jotka luovat asukkaille mahdollisuuksia toimia ja kehittää omaa elinympäristöään
- mahdollisuuksista vaikuttaa kaupunkisuunnitteluun ja asuinalueita kos-

kevaan päätöksentekoon sosiaalityön tietopohjan ja asukkaiden kokemusten pohjalta

- ekososiaalisesta näkökulmasta syrjäytymiseen, ts. elinympäristön ja syrjäytymisen/osallisuuden välisen suhteen teoreettisesta ymmärryksestä.

Kokonaisuutena tutkimuksen tavoitteena oli edistää asuinalueiden kestävästä kehitystä syventämällä sosiaalityön ekososiaalista lähestymistapaa. Yhteisenä oletuksena oli, että työmarkkinat eivät kykene enää olemaan ainoa sosiaalisen integraation väline, vaan on tarkasteltava koko elinympäristöä laajasti ymmärrettyinä ja varsinkin asuinalueiden kansalaistoimintaa.

En käy tässä artikkelissa lävitse tutkimuksen kaikkia tuloksia, vaan nostan esiin joitakin sosiaalityössä käytävän marginalisaatiokeskustelun kannalta mielestäni kiinnostavia teemoja. Ensinnäkin keskustelen sosiaalityön metodisesta suhteesta kansalaistoimintaan, sillä kansalaistoiminta on nähty syrjäytymisen keskeiseksi lääkkeeksi. Toiseksi arvioin asuinalueiden parannushankkeiden vaikuttavuutta väittämällä, että niissä saattaa olla kyse jo ritualisoituneesta toimintapolitiikasta. Lopuksi pyrin kokoamaan tärkeitä nyrkkisääntöjä ja ”best practice”-tyyppisiä havaintoja koko tutkimuksestamme.

Kansalaistoiminta ja osallistuminen syrjäytymisen lääkkeenä ja sosiaalityön haasteena

Lukuisiin jälkitekollisen ajan ongelmiin esitetään lähes yksimielisesti vasta-aineeksi kansalaistoimintaa ja erilaisia sosiaalisen osallistumisen muotoja. Martin ja Schumann (1997) näkevät jopa globaalin markkinatalouden keskeisenä vastavoimana paikallisen kansalaistoiminnan jonka tulisi verkostoitua globaalisti. Ulrich Beck (1997a) on esitellyt kiistellyn kansalaistyön mallin lääkkeeksi postmodernien yhteiskuntien työllisyysongelmasta johtuvaan kahtiajakautumiseen (ks. myös Beck 1997b; 2000). Kaupunkitutkijat puhuvat uudesta urbaanista kansalaisuuden käsitteestä, johon osallistuminen kuuluu olennaisesti (esim. Roth 2000, myös Evers 1999). Kolmannen sektorin kehittämisboomin vanavedessä on Suomeenkin syntynyt kymmeniä uusia asukastiloja, kumppanuustaloja ja kansalaistaloja. Kansalaistoiminta on saavuttanut poliittisessa puheessa lähes myyttisen aseman yleisenä hyvänä – hyvän yhteiskunnan ja hyvän elämän tunnuspiirteenä.

Chiara Saraceno (2000, 5) on analysoinut, että käytännössä kaikissa syrjäytymisen vastaisissa EU:n rahoittamissa tutkimushankkeissa päädytään suosittelemaan paikallista kansalaistoimintaa ja sen tukemista. Varsinkin kun

kehitetään paikalliseen elinympäristöön kytkeytyviä keinoja vähentää syrjäytymistä, nähdään ratkaisujen välineenä asukkaiden omaehtoinen toiminta. Toiminnalla on merkitystä itsessään, koska se murtaa yksilöiden eristäytymistä ja ehkäisee vetäytymistä. Toiseksi kansalaisten oma panos on tunnistettu ensisijaiseksi osapuoleksi, kun suunnitellaan ja toteutetaan asuinalueiden kohentamista.

Kaikissa tutkimuslähiöissämme tunnistettiin tarve luoda tai lisätä uudenlaisia kohtaamispaikkoja ja kommunikatiivisia pisteitä erityisesti työelämän ulkopuolisille ihmisille. Omaehtoisten asukastilojen käynnistäminen ja tukeminen muodostui esimerkiksi Magdeburgin kenttähankkeiden olennaisemmaksi menestyskokemukseksi ja se selvästi vähensi asukkaiden syrjäytymistä. Päivittäinen talkootyö ja uusi yhteisöllisyys veti pitkäaikaistyöttömiä ulos eristäytymisestä asuntoonsa, vieroitti masentuneisuudesta tai päihdeongelmista. Kaupungin suunnittelutoimisto päätyi teettämänsä asukaskyselyn perusteella jopa suosittelemaan lähiöiden tyhjentyneen keskeiseksi jarruksi hankkeemme kaltaisia asukastiloja (Stadtbüro Hunger 2001). Brittipartnereilla kansalaislähtöisyyden vaatimus oli saavuttanut johdonmukaisuudessaan jo lähes dogmaattiset mittasuhteet, ja siitä on tullut itseisarvoinen normi monilla yhteiskunnallisen toiminnan tasoilla. Esimerkiksi Leicesterissä tehdystä lähiön sosiaalisen pääoman kartoituskyselyssä haastattelijoina käytettiin alueen asukkaita (Ward, Boeck ja McCoullough 2001). Jyväskylässä asukas-toiminnan käynnistäminen uudella asuinalueella oli niinkään merkityksellistä itsessään yhteisöllisyyden vuoksi. Mutta asukkaiden yhteistoimintaa tarvittiin myös, jotta asukkaiden ääni saatiin ylipäänsä kuulumaan alueen rakentamisessa. Asukasryhmistä ja kansalaisliikkeistä tuli tutkivan sosiaalityön olennaisia kumppaneita useilla tutkimuksella mukana olleissa jyväskyläläislähiöissä. Lisäksi kaikissa kaupungeissa oli jo ennestään tai käynnistettiin erilaisia asuinaluekohtaisia foorumeja välittäjiksi viranomaisten ja kansalaisten välille. (Kojo ym. 2000; Närhi ja Hiekka 2000.)

Kansalaistoiminnan riskit ja kritiikki

Tutkijana ja sosiaalityöntekijänä on kuitenkin syytä kuulostella hiljaisia hälytyskelloja aina kun ratkaisut alkavat kapeutua yhden mallin yleistyksen. Tutkimushankkeen aikana kasvoikin kriittisyys kansalaistoiminnan merkityksen yliarviointiin. Poimin tähän joitakin keskeisiä varoitussignaaleja ja arvioin lisäksi sosiaalityön professionaalisia mahdollisuuksia tuottaa kansalaistoimintaa.

Chiara Saraceno (emt.) kritisoi, että ylenpalttinen luottamus paikallisyhteis-

söjen ja naapuristojen mahdollisuuksiin syrjäytymisen lieventäjänä siirtää politiikan painopisteen alueellisesti kohdistettuihin fragmentoituneisiin hankkeisiin yleisen sosiaalipolitiikan sijasta. Saraceno myöntää EU:n tutkimushankkeiden tunnustaneen oikein, että tarkoin kohdistetut, kansalaisten itsensä määrittelemät hankkeet ovat tehokas tapa purkaa syrjäytymistä – mutta vain fragmentoituneesti. Hankkeita tulisikin kyetä edes koordinoimaan alueellisesti, temaattisesti ja kansallisesti keskenään. Muutoin kokonaisuus ei olekaan tehokas, eikä synny hankkeiden saavutuksia ylläpitäviä kestäviä rakenteita.

Kansalaistoiminnan merkitystä voidaan arvioida kriittisesti samalla peruskriteerillä kuin sosiaalityön merkitystä. Onko sen funktiona ensisijaisesti sopeuttaminen ja irralliset puuhastelut muuttamatta mitään olennaista itse syrjäytymistä aiheuttavissa rakenteissa? Tutkimushankkeessa näimme, että paikallisviranomaiset ja poliitikot usein mielsivät kansalaistoiminnan juuri ensiksi mainitulla tavalla. Kansalaistoiminta oli ikäänkuin vain yksi viranomaisten monista toimenpiteiden kohteista heidän rutinoituneissa tehtäväluettelossaan tai palaveri kalenterissa. Kansalaistoiminnan merkitys voidaan nähdä myös toisin: vakavasti otettavana, alhaalta jatkuvasti pulppuavana kritiikin, vaihtoehtojen ja kysymysten lähteenä, jota ilman demokratia ei ole kestävää eikä mikään kehitys mahdollista (ks. Siisiäinen 1996). Kansalaistoiminta ei ole vain yksittäisuuritus tai erillinen instituutio, vaan parhaimmillaan koko järjestelmää jatkuvasti haastava arvaamaton elementti (ks. myös Roth 2000; Evers 1999).

Toisaalta kiinnostus kansalaistoiminnan voimavaroista kertoo myös päättäjien aidosta avuttomuudesta mahdollisten ongelmien edessä, jossa tullaan helposti riippuvaiseksi pienistäkin toivoa herättävistä ilmiöistä. Tiedostusvälineet jopa amerikkalaista Time-lehteä myöten nostivat 1990-luvun lopulla Magdeburgin kaupungin ja erityisesti tutkimuslähiömme itäsaksalaisen kurjuuskehän, työttömyyden ja äärioikeistolaisuuden symboliksi (Albers 2001; Albers & Ziegler 2001). Kielteinen julkisuuskuva osaltaan syvensi kaupungin taloudellista alamäkeä mm. etäännyttämällä potentiaalisia investoijia. Niinpä kaupunginosansa imagoa puolustamaan syntynyt asukasliike sai päättäjien varauksettoman tuen ja sitä käytettiin mielellään todisteenä kaupungin edistyskellisydestä. Asukasyhdistyksen johtohahmot saivatkin lyhyellä ajalla toteutettua monia merkittäviä parannuksia ja saavuttivat räväkkyudessaan johtavien poliitikkojen puolivirallisen neuvonantajan aseman. Mutta asukasyhdistyksen sisäinen epädemokraattisuus, perusteettomat lupaukset ja liikkeen nopea näivettyminen tuntuvat entisestään lamauttaneen lähiön asukkaiden näköaloja. Päättäjien mielikuvissa asukasliike kuitenkin halutaan säilyttää, puheenjohtajaa haetaan näyttäytymään vallan areenoilla ja liikettä rahoitetaan. Ajan poliittinen trendikkyys edellyttää, että aikaansa

seuraava politiikka voi koristautua kansalaistoiminnan kukkasilla. Mutta kansalaistoiminnan laadulla, sisällöllä ja vaatimuksilla ei näy ole olevan painoa. Mitä vahvemmaksi usko kansalaistoiminnan itsetarkoitukselliseen merkityksen muodostuu, sitä todennäköisemmin se synnyttää ”alibi”-kansalaistoimintaa ja näennäisosallistumista.

Brittitutkijoiden tutkimuslähiössään oletama ”critical community” tai ”local people” paljastui lähemmin analysoitaessa ryhmäksi projektityöntekijöitä. Aikaisemmasta asukaslähtöisyydestään huolimatta nämä olivat vähitellen menettäneet yhteyden toiminnasta vetäytyneisiin asukkaisiin, mutta käyttivät edelleen heidän ”ääntään”. Jyväskyläläisissä kenttähankkeissa päättäjät ja kaupunkisuunnittelijat pitivät tärkeänä alueiden kehittämishankkeiden julkisuus kuvan kannalta, että mukana oli asukkaita. Asukkaat paneutuivatkin yhdessä sosiaalityöntekijöiden kanssa miettimään ratkaisuja alueen orastavien ongelmien välttämiseksi. Asukkaiden rakentavat ehdotukset kuitenkin ohitettiin toteuttamisvaiheessa, koska ne olivat ristiriidassa maanomistajakonsernin taloudellisen hyödyn kanssa. Lisäksi alueella jo pitkään toimineet omaehtoisen nuorisokulttuurin talo ja työttömien yhdistyksen satoja kävijöitä päivittäin vetänyt toimintakeskus joutuvat väistymään messukeskuksen pysäköintialueen tieltä (ks. Kojo ym. 2000; Närhi ja Hiekka 2000).

Vaikka onkin tietoinen omaehtoisuuden ehdottoman tärkeistä ulottuvuuksista erityisesti syrjäytymisvaarassa oleville, voi kansalaistoiminnan suosimispolitiikassa tunnistaa jopa syrjäytymistä vahvistavia tendenssejä. Monessa eurooppalaisessa kaupungissa kansalaistoiminta on valjastettu osaltaan syventämään asuinalueiden keskinäistä sosiaalista segregaatiota. Tasa-arvoon tähtäävästä jakopolitiikasta on siirrytty hivuttaen kasvupolitiikkaa tukevaan epätasa-arvon uusjakoon. Sen mukaan köyhilläkin kaupungeilla – metropoleista puhumattakaan – on oikeus investoida imagoa luoviin ja kasvu symbolisoiviin palatseihin. Keskiluokkaisille asuinalueille investoidaan ammatillisia sujuvia palveluita, joilla pidetään yllä veronmaksajien lojaalisuutta kotikuntaansa kohtaan. Vastaavasti syrjäytyneiden asuinsijoille toivotaan kansalaistoimintaa ja vapaaehtoistyötä ylläpitämään sisäistä koheesiota ja kohentamaan heikkolaatuista elinympäristöä. (ks. ns. kolmas kaupunki Oelschläger 1986; Häußermann 2000.) Sosiaalityön tulisikin selvittää suhdetta kansalaistoimintaan sekä sosiaalipoliittisesti että toiminnallis-metodisesti.

Osallistuminen sellaisenaan on usein vasta ensimmäinen ja yksinään riittämätön askel ulos syrjäytymisen kehistä. Kansalaistoiminta tai asukasliike ei ole yleispätevä parannuskeino kompleksisiin asuinalueiden, saati globaalien ongelmien purkamiseen. Kansalaistoiminnan arvioinnissa ja tukemisessa ei pidä jäädä sen itsetarkoituksellisuuden tasolle, vaan on differentoitava, mi hin sillä pyritään.

Sosiaalityön suhde kansalaistoimintaan

Kriittiset havainnot eivät silti oikeuta päätelemään, että kansalaistoiminta olisi väärä keino syrjäytymisen vastustamisessa. Päinvastoin, kansalaistoimintaan, ja nimenomaan sen sensitiiviseen professionaaliseen tukemiseen tulisi panostaa paljon enemmän, jotta kuvatun kaltaisilta ilmiöiltä vältyttäisiin. Kysymys palautuu jälleen sosiaalityön yhteiskunnallisten tehtävien jatkuvaan uudelleenmäärittelyyn. Sosiaalityön näkeminen kansalaisten keskinäisen ja yhteisöllisen tuen edistäjänä ei ole mitenkään uusi näköala, vaan jo yli sata-vuotisen historian oikeuttama. Syrjäytymisuhan alaisten kansalaisten aktivoituminen on lähes yksiselitteisesti sosiaalityön professionaalisten tavoitteiden mukaista, mutta professionaalisen sosiaalityön suhde kansalaisaktiiviteetteihin ei ole mutkaton. Väitän, että kansalaisten omaehtoisen toiminnan edistäminen optimaalisella tavalla on metodisesti vaativampaa kuin ajatellaan, ja se edellyttää jatkuvaa oman professionaalisuuden uudelleenajattelua.

Sosiaalityön normatiivisissa tavoitteissa on jo vuosikymmeniä puhuttu edellytysten luomisesta kansalaisten omaehtoisille ongelmaratkaisuille, tukea antaville sosiaalisille verkostoille ja asiakkaiden mobilisoinnille. Avoinna on kuitenkin edelleen, miten tämä kaikki oikein tehdään. Miten professionaalinen, tulosvastuullinen sosiaalityö voi paneutua tehtävään, jolla on periaatteessa erilainen toimintalogiikka? Tai millaisilla konkreettisilla välineillä voidaan tukea, mistä vetää rajaa omaehtoisuuteen? Miten yhdyskuntatyön klassista metodisuutta voidaan soveltaa jälkiteollisen yhteiskunnan ghettoihin?

Suhteessaan kansalaistoimintaan sosiaalityöntekijöiden toimintakulttuurit vaihtelevat eri maissa. Leicesterissä tutkijat katsoivat brittikäytännön mukaan, että varsinaiset sosiaaliviranomaiset eivät tee yhdyskuntatyötä. Jo koulutus erottaa sosiaalityön yhdyskuntatyöstä. Tutkimushankkeessa oli mukana käytännön edustajina yhdyskuntatyön projektien työntekijöitä sekä sosiaalityöntekijäksi kutsuttu henkilö, jonka tehtäväkuva vastasi suomalaisittain alueen johtavaa kodinhoitajaa. Yhdyskuntatyön projektit alueella puolestaan kohdistuivat kotipalveluun, lasten päivähoitoon, puistotoimintaan, nuorison neuvonta-asemaan ja aikuiskoulutukseen. Peruserona Suomeen ja itäiseen Saksaan – joissa vastaavat palvelut kuuluvat kunnan peruspalveluihin – oli, että Leicesterissä palveluja luonnehti vahva asukaslähtöinen itseorganisoituminen ja itsehallinto (Boeck 1998). Empowerment ja Social Action – periaatteiden mukaisesti työntekijää ei palkata lähieheen toteuttamaan jotakin ylhäältä annettua tavoitetta, vaan alueen asukkaat organisoivat itse hankkeita, määrittelevät tavoitteet ja toimintatavat sekä valitsevat mieleisensä työn-

tekijät. Silti sosiaalista pääomaa alueella kartoittanut kysely paljasti, että monet alueen asukkaista eivät edes tunteneet hankkeiden ylläpitämiä palveluita (Ward, Boeck ja McCoullough 2001). Julkisten vakiintuneiden palveluiden puuttuessa vain asukkaiden kokemana tarve ja oma aktiivisuus voi legitimoida hankkeiden jatkuvuutta. Brittimallin mukaan ammatillista yhdyskuntatyötä ei teoriassa siis voi edes käynnistyä ilman kansalaistoimintaa.

Itäisessä Saksassa ajankohtaiset laajat syrjäytymisen vastaiset lähiöiden kehittämishankkeet suorastaan huutavat sosiaalityöntekijöitä, jotka kykenisivät mobilisoimaan asukkaiden osallistumista. Mutta juuri tällaiset sosiaalityöntekijät ovat vähissä (tai vasta tulossa). Magdeburgissa tutkimushankkeen kenttäprojekteihin osallistui johtava sosiaalityöntekijä tutkimuslähiön lastensuojeluvirastosta, mutta hänellä oli vaikeuksia motivoida alaisiaan mukaan hankkeisiin. Jo DDR:n aikana huoltajina (Sozialfürsorgerin) toimineille työntekijöille yhdyskuntatyön tyyppinen työote on uutta ja se koetaan ylimääräisenä rasitteena tai ammatillista epävarmuutta aiheuttavana. Näin siitä huolimatta, vaikka viraston vieressä käynnistyneen omaehtoisen asukas-tilan ”Lebensmitten” aktiiviset yksinhuoltajaäidit olivat myös lastensuojelun kanta-asiakkaita. Vähitellen tosin osa nuoremmista työntekijöistä on alkanut kiinnostua yhteistyöstä Lebensmitten kanssa, esimerkiksi lupautumalla pyynnöstä esitelmöimään lastensuojelun palveluista.

Kun vähäosaisten asukkaiden Lebensmitte-hanke sai laajaa positiivista julkisuutta, on ymmärrettävää, että paitsi viraston, myös alueen järjestöpohjaisten palveluiden työntekijät olivat aluksi vähintään hämillään. Saksalainen subsidiariteettiperiaatehan tekee kaikista palvelutuottajista kilpailijoita keskenään. Tutkimushankkeemme toisen kenttäprojektin tavoitteena olikin verkostoida lähiön eri toimijoita yhdyskuntatyön työryhmään. Motivointi oli aluksi varsin vaikeaa, koska yhteistyön tarkoitus oli epäselvä. Työkulttuurille oli uutta, että toiminnan tavoitetta ei olekaan annettu ylhäältäpäin, vaan että työryhmän osallistujat voivat määritellä sen itse. Joissakin kaupunginosissa yhdyskuntatyön työryhmät ovat kuitenkin lähteneet hyvin käyntiin ja niiden tiimoilta on syntynyt muutama aktiivinen asukasliike. Omassa lähiössämme työryhmän osallistujat olivat lähinnä palveluiden työntekijöitä, joita osin motivoi mahdollisuus saada työryhmästä poliittista tukea omien hankkeidensa jatkumiselle. Tärkeä motivoiva vaikutus oli myös työryhmien päättäntävaltaan annetulla alueellisella yhdyskuntatyön toiminta-avustuksella (Albers & Ziegler 2001).

Lebensmitten toimintaa tukevassa opiskelijaprojektissa tulevilla sosiaalityöntekijöillä oli niinkään huomattavia vaikeuksia löytää omaa rooliaan, kun aktiiviset asukkaat eivät vastanneetkaan ennakkokäsitystä avuttomista syrjäytyneistä. Opiskelijoille tuli pian käsitys, ettei heitä tarvita. Kuitenkin projektin edetessä ammatilliselle tuelle nousi lukuisia tehtäviä alkaen

taloudellis-hallinnollisista puitteista, tiedotuksesta, ulkoisesta verkostoitumisesta ja päivittäisen toimintojen koordinoinnista aina konfliktien välittämiseen ja tukeen osallistujien yksilöllisissä ongelmissa. Vaikeinta kansalaistoiminnan tukemisessa sosiaalityölle onkin ehkä nähdä oma vastuu oman roolin määrittelyssä sekä sietää tehtävien epämääräisyyttä. Myös Saksassa on siis edelleen tarve sosiaalityön metodiseen kehittämiseen kansalaistoiminnan käynnistämässä ja tukemisessa.

Suomessa kansalaistoimintaa koskeva normatiivinen vaatimus on kuulunut jo pitkään sosiaalityöhön ja vahvistunut jälkitekollisen yhteiskunnan reflektiivisen ammatillisuuden mallittamisessa (ks. esim. Matthies 1993, Mutka 1999). Lukuisissa lähiöprojekteissa (ks. esim. Roivainen tässä kirjassa) on niinkään asukkaiden osallistuminen itsestään selvä ehto ja tavoite toiminnalle. Jyväskyläläisissä tutkimushankkeissa painopiste ei ollut alun perin varsinaisesti asukastoiminnan tukemisessa, mutta siihen kuitenkin päästiin useassa lähiössä. Lutakon uudisrakennusalueella käynnistettiin asukasyhteistyötä vaikuttamaan alueen rakentamiseen, Keltinmäessä syntyi uudenlaista yhteistyötä yhteistilojen ja alueen lehden tiimoilta. Huhtasuon alueella puolestaan erilaisissa hankkeilla oli jo perinteitä asukkaiden osallistamisessa (Närhi ja Hiekka 2000). Kokonaisuutena arvioiden suomalaisissa asukastila- ja kansalaistalohankkeissa on leimallista sosiaalityön pois-saolo tai sen selkeytymätön rooli. Ei ole mikään salaisuus, että ammattikorkeakoulusta toimintapainotteisemman koulutuksen saaneet sosiaalialan ammattilaiset näyttävät äkkiseltään löytävän paremmin paikkansa asukastoiminnan tukijoina kuin akateemisesti orientoituneet sosiaalityöntekijät. Työnjako voi olla ihan paikallaan. Mutta akateemiselle sosiaalityölle yhteyden katkeaminen uusimpaan yhdyskuntatyön kehitysvaiheeseen on menetys. Jos tutkiva sosiaalityö haluaa olla mukana metodisessa kehittämisessä, sen on kyettävä saamaan kenttään muukin kontakti kuin tutkiva ote. Toisaalta pelkkä toiminnallisuus ilman ammatillisuuden itsereflektiota tai metodisen kehityksen analyysia ei myöskään ole optimaalinen kehityssuunta.

Monet kokeneet ja alueensa tuntevat sosiaalityöntekijät toki löytävät paikkansa ja osaavat kanavoida toimintansa optimaalisesti kansalaistoiminnan kannalta. Sosiaalityön osaamisessa tällä alueella onkin ehkä enemmän kysymys professionaaliseen itseymmärrykseen, poliittisuuteen, eettisyyteen ja persoonallisuuteen kytkeytyvästä metodisuudesta kuin tiettyjen tekniikoiden hallinnasta. Tällainen älyllisyys ja kyky nähdä kokonaisuuksia ei kuitenkaan sulje pois sitä, että on hallittava hallintokäytäntöjä, konfliktienvälittämistekniikkaa, tiedotustyötä tai vaikkapa hoksattava, mistä voidaan organisoida tapettirullia ilmaiseksi. Yksi kaikissa tutkimuskohteissa jossakin muodossa toistuva toimintamalli oli toimiminen välittäjänä ja verkostoijana, esimerkiksi projektityöntekijänä Jyväskylässä tai yhdyskuntatyön työryhmien

koordinaattorina Magdeburgissa. Osaaminen on hallinnollis-poliittisten järjestelmien tuntemusta, kykyä saavuttaa luottamus ja kirkastaa yhteisiä tavoitteita myös kilpailevien tahojen kesken tai ylipäänsä eri toimijoiden näkökulmien kuuntelua ja tukemista. Oletankin, että tämäntyyppinen uusi alue-työntekijöiden tai saksalaisittain korttelimanagereiden (Quartiersmanger) ammattikuva on laajenemassa alueellisesti rajattujen syrjäytymishankkeiden myötä. Alisch (1999, 26) pitää tärkeänä kestävän kehityksen edellytysten luomiseksi, että heidän toimenkuvansa ylittää ”alueholhoojan” roolin ja kykenee aivan erityisesti asukaslähtöiseen prosessimaiseen työskentelyyn.

Pidän epäsuotavana sosiaalityön vaikuttavuuden kannalta, jos yhteisötasoinen työ eriytyy kokonaan erillisprojekteikseen aluella tehtävästä sosiaalityöstä. Myös Malcolm Payne (2000, 9) pitää yhtenä kestävän sosiaalityön (sustainable social work) esteenä sitä, että yksilöiden auttamista ja yhteisöjen kehittämistä (community development) ei ole useimmissa maissa vielä kyetty teoreettisesti ja käytännöllisesti yhdistämään². Yksilötyössä on tärkeää tiedostaa alistavien yhteiskunnallisten rakenteiden merkitys ja vastaavasti yhdyskuntatyössä ihmisten yksilölliset valtaistumisen esteet (personal disempowerment). Mielestäni suomalaisella kaupunkien alueellisella sosiaalityöllä ja pienten kuntien sosiaalityöllä on kokonaisvaltaisissa rakenteissaan annettavaa eurooppalaiselle sosiaalityölle. Vastaavasti suomalaisen sosiaalityön tulisi ottaa vakavasti oppia monen vähemmän kehittyneen hyvinvointivaltion sosiaalityön johdonmukaisesta kansalaislähtöisyydestä.

Asuinalueiden kehittämispolitiikan ritualisoituminen

Syrjäytymisen jumittuminen yhä tiukemmin tietyille alueille eurooppalaisissa kaupungeissa ei ole juurikaan vähentynyt massiivisista kehittämisinvestoinneista, hankkeista ja tutkimuksista huolimatta. Päinvastoin marginalisoitumis- ja segregaatiokierteet ovat vain syventyneet, mitä tiukemmin globaalit markkinat ovat alkaneet sanella myös paikallispolitiikan ehtoja. Silti kehittämishankkeet näyttävät jatkavan automaattisen junan tavoin omaa rataansa katsomatta, onko niillä kenties koskaan päästy määränpäähän. Tämä oikeuttaa minusta puhumaan jopa parannusprojektien ritualisoitumisesta Mertonin käsitettä soveltaen. Sosiologi Merton (1979, alkup. 1938) tosin kehitti artikkelissaan ”Sozialstruktur und Anomie” ritualisoitumisen käsitteen osana kriminologista vieraantumisteoriaa, mutta minusta sitä voi tietyssä mielessä soveltaa myös omaan keskusteluyhteiteeni kuvaamaan kulttuuris-yhteiskunnallisesti hyväksytyjen normatiivisten tavoitteiden ja niiden saavuttamiseksi käytettävien keinojen epäsuhdetta. Merton

vertaa erilaista toimintaa sen mukaan, ovatko siinä sekä tavoitteet että välineet yhtä hyväksytyjä. Esimerkiksi *innovatiivisessa* toiminnassa hyväksytään kulttuuris-normatiiviset tavoitteet, mutta niihin pääsemiseksi ei hyväksytäkään vallitsevia keinoja vaan etsitään uusia välineitä. *Konformatiivisuus* taas pitää kiinni sekä vallitsevista tavoitteista että keinoista. *Apatia* tai vetäytyminen hylkää sekä tavoitteet että keinot. *Kapina* (Rebellion) asettaa kokonaan uudet tavoitteet ja etsii niille uudet keinot. *Ritualisoitumiselle* on luonteenomaista, että siinä toistetaan vallitsevia keinoja ja välineitä, mutta ollaan vieraannuttu itse tavoitteista, tai niitä ei enää edes hyväksytä. Vähitellen itse keinoista tuleekin tavoite.

Juuri tässä mielessä ritualisoituminen kuvaa minusta suurta osaa erilaisia syrjäytymisen vastaisia hankkeita ja asuinalueiden kehittämisprojekteja. Itse hankkeesta, sen saamasta rahoituksesta ja siihen sisältyvästä toiminnasta tulee itsetarkoitus ja tulokseksi aletaan tulkita välineiden käyttöä, esimerkiksi alueelle saatuja varoja. Yhä enemmän taka-alalle jäävät alkuperäiset tavoitteet, niitä ei enää itse asiassa edes pidetä realistisina tai tavoittelemisen arvoisena. Kuka nyt oikeastaan tosissaan haluaisi, että syrjäytymistä ei olisi, tai että kaikki asuinalueet olisivat yhtä laadukkaita? Niinpä kaunissanaisten ja edistyskellisten tavoitteiden ainoa funktio on legitimoida välineiden saamista ja käyttöä. Monet innovatiivisilta kuulostavat ratkaisumallit, kuten esimerkiksi sosiaalisen yhdistäminen rakenteelliseen saneeraukseen tai asukkaiden osallistuminen, ovat paikoitellen jo ritualisoituneita oikeutuksia summittaiselle ja virheitä toistavalle rakentamiselle ja saneeraukselle. Tutkimushankkeemme nostaa tästä yleistettäviä esimerkkejä.

Asuntopolitiikan, maankäytön, asuinalueiden segregoitumispolitiikan ja syrjäytymisen välinen yhteys on tutkittu perusteellisesti jo koko modernin urbanisoitumisen ajan. Siitä on melko vaikea sanoa mitään uutta tutkimuksellisesti. Useat tutkimukset kun toistavat samaa perusteesiä. Virheet paikannetaan, mutta silti marginalisoitumisen kehä tiivistyy yhä uudelleen taloudellisen kehityksen syklien mukana. Uusilla asuinalueilla ehkä huomioidaan joitakin parannusehdotuksia, esimerkiksi asumistyyppien sekoittaminen. Mutta asuinalueiden kehityssyklin perusrakenne toistaa itseään lupavasta uudesta alueesta, ajallisesti laahaavine palveluineen, väestörakenteen yksipuolistumisen ja tätä kautta esiinputkahtavine kriisiytymisineen (esim. Häußermann 2000; Karjalainen & Seppänen 1998). Runsaan kymmenen vuoden aikana alue on joko tasaantunut tai ränsistynyt riippuen väestön pysyvyydestä ja yleisestä taloudellisesta tilanteesta.

Ritualisoitumista pitää mielestäni yllä se, että kehittämisshankkeet keskittyvät edelleen lähinnä korjaaviin toimenpiteisiin, mutta eivät tartu johdonmukaisesti rakenteellisiin epäkohtiin. Enkä tarkoita edes markkinatalouden suuria rakenteita, vaan jo kaupunkipolitiikassa olevia esteitä kestäväälle kehitykselle.

Monika Alisch (1999, 22) on analysoinut eurooppalaisten yhteiskuntien syrjäytymisen vastaisia strategioita nimenomaan kaupunkipolitiikan näkökulmasta. Korttelilähtöisyys, horisontaalinen ja vertikaalinen yhteistyö, kansalaisten aktivointi ja verkostoituminen on toistuvasti todettu oikeansuuntaisiksi välineiksi (vrt. myös Närhi ja Hiekka 2000; Matthies 2001). Mutta tästä huolimatta näiden mallien soveltaminen törmää varsin usein konkreettisiin hallinnollis-poliittisiin rakenteisiin, urautuneisiin käytäntöihin tai tarkoin varjeltuihin valtarakenteisiin. ”Innovatiivisina pidettyjen periaatteiden kirjava nippu pitäisi sovittaa jäykkään poliittis-hallinnolliseen järjestelmään” (Alisch mt. 24). Kansalaisten aktivoinnista tai eri tahojen yhteistyöstä on lopulta vähän yleistettäviä kokemuksia. Alischin (mt. 24) mielestä kansalaistoiminnan ja muiden hyväksi havaittujen toimintamallien läpiviemiseltä puuttuu usein kaksi perusedellytystä: hallinnolliset hankaluudet ylittävä poliittinen siunaus ja riittävä resurssointi. Usein puuttuu jo sitova poliittis-hallinnollinen päätös, joka nostaa sosiaalisen yhteenkuuluvuuden niin tärkeäksi toimintakohteeksi, että sen toteuttamisessa voitaisiin ohittaa perinteisiä hallintokäytäntöjä tai soveltaa uusia. Esimerkiksi Magdeburgissa kaupunginosien kansalaistalojen perustaminen on ollut jumissa kaupungin päätöksentekokoneistossa jo kolmatta vuotta, koska ei ole saatu aikaan sitovaa päätöstä siitä, minkä hallintokunnan alaisina niitä tulisi käsitellä. Käytännössä kansalaistalojen toiminta-alat ovat poikkihallinnollisia ja lisäksi eri kaupunginosissa erilaisia riippuen taustalla olevista järjestöistä ja aktivisteista. Niiden sovittaminen nykyisiin hallintomalleihin onkin lähes mahdotonta. Esimerkiksi sosiaalityön asiantuntijuuden tai urbaanin oveluuden sisältönä hankkeissa on usein kyky junaila ja toimia välittäjänä tässä mahdottomassa yhtälössä. Mutta mikäli syrjäytymisen vastaiset toimintamallit nähdään tarpeeksi polttavana kaupunkipolitiikan tehtävänä, niiden toteuttamiseksi tulisiikin muuttaa epäajanmukaiseksi käynnyttä poliittis-hallinnollista järjestelmää. Voidaan luoda uudenlaisia rakenteita ja käytäntöjä sen sijaan, että innovaatioita pakotettaisiin sopeutumaan oleviin käytäntöihin.

Monien päättäjien mielestä kansalaistoiminta on varsin suotavaa, mutta sen rahoittamistarvetta ei useinkaan ymmärretä (Alisch mt 24). Kaupunkipolitiikassa ei ole vielä ymmärretty, että sosiaaliseen integraation pitää investoida varoja. Esimerkiksi Saksassa laajamittaiset lähiöiden saneerausohjelmat kanavoivat nyt runsaasti määrärahoja syrjäytymisuhan alaisiin kohteisiin. Mutta rakennusministeriön määrärahoja saa käyttää vain rakennuksien uudistamiseen, eikä esimerkiksi toiminta- tai henkilöstömenoihin (Albers 2001; Alisch mt.). Kuvaavaa on, että nimenomaan kaupunkisuunnittelijat Magdeburgissa näkivät asukastoiminnan jopa rakennusinvestointeja tärkeämpänä lähiöiden kohentamiskeinona ja pyrkivät etsimään hallinnollisia kiertoteitä voidakseen rahoittaa sitä. Kaavamaiset hallinnolliset rajat ja päättäjien kyvyttömyys luoda

uudenlaista sektorirajat ylittävää toimintapolitiikkaa estävät systemaattisesti järkevän kehittämisen.

Kaikkein kärjekkäimmin ritualisoituminen näkyy juuri suhtautumisessa asukasosallistumiseen ja kansalaistoimintaan. Niistä kun on tullut varsin usein ohjelmia legitimoiva lisäke, jonka mahdollisuuksia ei oteta vakavasti. Sosiaalityön tulisi kyetä suojelemaan asukastoimintaa hyväksikäytöltä rahakkaiden projektien oikeuttajana ilman että asukkaiden intressejä edes on tarkoitus soveltaa.

Ritualisoitumisen katkaiseminen edellyttäisi paitsi toistuvan virheellisen kehityksen dokumentointia ehkä myös onnistuneiden asuinalueiden kehitysheitojen analyysia. Miksi jokin samanaikaisesti rakennettu alue on välttänyt negatiivisen leiman ja säilynyt haluttuna alueena, josta ei muuteta pois? Miten paljon asuntojen omistusmuoto, palvelurakenne ja muut viihtyvyyttä lisäävät seikat vaikuttavat siihen, että slummiutumiskehitys ei käynnistyäkään? Mikäli yhteiskunnan, aluepolitiikan ja kuntapolitiikan syrjäytymistä tuottavia rakenteita ei muuteta kokonaisvaltaista kestävästä kehitystä tukeviksi, yksittäiset kehittämishankkeet ovat pelkkää ritualisoitunutta varojen käyttöä.

“Good Practice”?

Mitä sitten ovat lopulta uudet toimivat paikallisen politiikan käytännön mallit ja mitkä vakiintuneet toimintamallit näyttävät yhä uudelleen osoittautuvan toimiviksi? Millä tavalla ekososiaalinen näkökulma on syventänyt käsitystä sosiaalisen syrjäytymisen tai osallisuuden yhteydestä elinympäristöön? Vastaamalla näihin kysymyksiin pyrin siis vetämään yhteen, mitä yleistettäviä tuloksia projektin partnerit kokevat hankkeistaan saaneensa.

Suhteessa sosiaaliseen syrjäytymiseen on ensiarvoisen tärkeää, että sosiaalityö pitää yllä *koko metodista toimintarepertuaariaan*. Syrjäytymisen problematiikka heijastuu makrotasosta yhteiskunnan jakautumisena aina yksilötason selviytymisongelmiin saakka. Syy-seuraus-yhteydet ovat niin monimutkaisia, ettei yksioikoisia eikä nopeavaikutteisia ratkaisumalleja voi helpolla osoittaa. Tätä ei pidä tulkita niin, etteikö mitään voitaisi tehdä. Toiminnan on päinvastoin oltava massiivista, mutta hyvin *erilaisilla tasoilla, erityyppisesti ja silti kytkettynä kokonaisvaltaiseen näkemykseen eri tasojen yhteyksistä*. Projektiin yksi päätulos on se, että asuinalueiden kestävä kehitys koostuu kokonaisvaltaisesta elinolojen kohentamisesta, mutta uudistaa myös demokratiaa alhaaltapäin. Tähänastisten hankkeiden ongelmana on ollut että ne ovat irrallisia heittoja, ja koettu osin jopa keskenään vastakkaisiksi (rakenteellinen vastaan yksilöllinen). Myöskään vastakkainasettelu tai valinta ”bottom up” ja ”top down” –strategioiden välillä ei ole kovin hedelmällistä, vaikka se on oiva keino

reflektoida omaa strategiaa. Isossabritanniassa korostettiin lähtötilanteessa vain kansalaislähtöistä ja viranomaiskriittistä toimintamallia. Kuitenkin projektin myötä ja vertailussa havaittiin, että syrjäytymistä ei aiheuta niinkään kansalaisten osallistumismahdollisuuksien puute kuin rakenteellinen eriarvoisuus asuntopoliitiikassa, työelämässä ja koulutuksessa. Harvoin saadaan niin kovaa kansalaispainostusta aikaan, että rakenteet sillä muuttuvat. Siksi syrjäytymisen vastustamisessa on joskus suostuttava myös yhteistoimintaan ”vallanpitäjien” ja viranomaisten kanssa.

Vertailua voisi yksinkertaistaa toteamalla, että Suomessa puolestaan rakenteellinen eriarvoisuus ei ole niin näkyvää kuin Britanniassa johtuen kehittyneestä ja huolehtivasta viranomaisjärjestelmästä, universaaleista – tai yhdenmukaistavista – sosiaaliturvan ja julkisten palveluiden logiikasta. Mutta kattavuuteensa uskova järjestelmä ei tunnista kovin helposti, että yhä useammat yksilöt ja kokonaiset ryhmät jäävät sen ulottumattomiin. Järjestelmän vääristymät teemoittuvat paremminkin valppaassa kansalaisyhteiskunnassa, elävässä naapuristossa ja epävirallisissa sosiaalisissa verkostoissa. Uhkana on toisaalta, että erityisjärjestelyt leimaavat. Siksi olisikin samalla analysoitava, miten palvelujen kokonaisjärjestelmää ylipäätänsä voitaisiin kehittää siihen suuntaan, että se paremmin vastaisi yksilöiden pluralisoituvia elämismalleja ja tarpeita. Suomalaishankkeissa viranomaiset onnistuivat myös paikoitellen käynnistämään ja tukemaan asukkaiden omaehtoisia ryhmiä.

Itäisessä Saksassa viranomaiskulttuuri on ehkä kaikkein jäykin ja on vasta opettelemassa laajaa kansalaislähtöisyyttä. Saksassa oli mukana kaksi erityyppistä päähanketta: ”bottom up”-periaatetta mahdollisimman johdonmukaisesti soveltava yritys käynnistää asukastoimintaa, joka projektin puolesta välissä johtikin yllättävän hyvään tulokseen ja jatkuu edelleen (Lebensmitte – asukastoimintakeskus). Lebensmitte on pyrkinyt koko ajan olemaan kuitenkin yhteydessä viranomaisiin. Hanke ei ole vieläkään saanut konkreettisia päätöksiä viranomaistuesta, mutta on osoittanut viranomaisjärjestelmän vaikeudet kohdata ruohonjuuritason kansalaistoimintaa. Toisessa hankkeessa kaupungin keskushallinnosta käsin vietiin läpi ”top down”-tyyppisesti kattava korttelikohtaisten yhdyskuntatyön työryhmien perustaminen. Parin vuoden sisällä ainakin joissakin kortteleissa on syntynyt aitoa viranomaisyhteistyötä alhaaltapäin ja jopa pari radikaalia asukasliikettä.

Tutkimusosapuolet korostivat loppuarvioinnissa, että sosiaalityön ja yhdyskuntatyön mahdollisuudet ovat paremminkin ”pienien askelten”, elinympäristön pienten parannusten strategiassa ja osallistumismahdollisuuksien luomisessa. Toistuvia esimerkkejä kenttähankkeista ovat esimerkiksi:

- Ruohonjuuritason osallistuminen: matalakynnyksiset asukastilat ja nuorisotilat, omaehtoiset hankkeet, naapuriapu, ympäristöstä huolehtiminen

- Kaupunginosan kommunikaatorakenne: tiedottaminen, paikallislehti, oppaat, hajautetut neuvontapaikat, kokoontumispaikat, korttelikahvilat
- Verkostoituminen alueella eri hankkeiden ja yhteisöjen kesken, aluefoorumit, työryhmät, alueelliset itsehallinnolliset käyttörahat

Näitä voi pitää samalla edellytyksinä sille, että pystyttiin kehittämään myös rakenteita muuttavaa, preventiivistä ja ongelmia politisoivia toimintamalleja, kuten:

- Valvoa asuntopolitiikan, koulutuksen, julkisen liikenteen sekä virkistystyksen ja vapaa-ajan tasa-arvoisia mahdollisuuksia
- Ongelmien ja voimavarojen aktivoiva kartoitus, ratkaisumallien ja ehdotusten kuuntelu alhaaltapäin, tietopohjaa kaupunkisuunnittelulle ja -politiikalle
- Luoda kestäviä ja mielekkäitä työllistämishankkeita, joille on aitoa kysyntää
- Sosiaalisen kestävyden ottaminen suunnittelun perustaksi (SVA) sekä osallistuva ja neuvotteleva suunnittelukäytäntö
- Asukkaiden valtaistaminen SVA-prosessien kautta

Makro-, meso- ja mikrotasoa yhdistävä kokonaisvaltainen työote syrjäytymisen estämiseksi on sosiaalityölle suuri, mutta toisaalta myös varsin soveltuva haaste. Siinä yhdistyvät sosiaalityön erilaiset traditiot ja toimintakulttuurit ja -tasot. Pelkkien osallistumishankkeiden uhkana on sulkea syrjäytyvät näennäispuuhasteluun. Elinympäristön rakenteellisen kohentamisen uhkana on jäädä pinnalliseksi ja osua todellisten tarpeiden ohitse. Tarvitaan näitä tasoja yhdistävää ja välittävää politiikkaa. Syrjäytymisen murtaminen on jatkuvaa demokratian uudistamista ja jatkuvaa mahdollisuuksien avaamista kaikille.

VIITTEET

- 1 Sosiaalityön kansainvälisiä areenoita hallitseva amerikkalainen malli tuntuu erityisesti edustavan linjaa, joka ei sekaannu yhteiskunnallisiin epäkohtiin, vaan panostaa taitavaan yksilötason auttamiseen. Tätä mallia ollaan levittämässä myös entisiin itäblokin maihin ja kehitysmaihiin, vaikka voidaan syystä kysyä, onko amerikkalainen yhteiskuntamalli ja sen sosiaalityö siellä optimaalisin vaihtoehto.
- 2 Varsinkaan Isossa-Britanniassa, kirjoittajan kotimaassa!

KIRJALLISUUS

- Albers, Steffi (2001) Magdeburger Forschungsdesign des EU-Projektes "Making New Local Policies against Social Exclusion in European Cities". Teoksessa Hochschule Magdeburg-Stendal (Hrsg.) Teilhabe im Stadtteil. Magdeburg: Magdeburger Reihe (Bd. 7), 7-52
- Albers, Steffi & Ziegler, Claudia (2001) Der Zusammenhang zwischen Umwelt und sozialer Integration. Teoksessa Hochschule Magdeburg-Stendal (Hrsg.) Teilhabe im Stadtteil. Magdeburg: Magdeburger Reihe (Bd. 7), 147 – 176.
- Alisch, Monika (1999) Die reale Chance: Städtische Strategien gegen soziale Ausgrenzung. Teoksessa Friedrich-Ebert-Stiftung (Hrsg.) Modernisieren ohne auszugrenzen: Quartiersentwicklung zur Verhinderung einer städtischen Unterschicht. Düsseldorf: Gesprächskreis Arbeit und Soziales. (87), 19 – 30.
- Baumann, Zygmunt (2000) Am I my brother's keeper? Special Essey. European Journal of Social Work 3 (1), 5 – 12.
- Beck, Ulrich (1997a) Erwerbsarbeit durch Bürgerarbeit ergänzen? Teoksessa Kommission für Zukunftsfragen der Freistaaten Bayern und Sachsen: Erwerbstätigkeit und Arbeitslosigkeit in Deutschland. Bonn. Teil III, 146 – 168
- Beck, Ulrich (1997b) Kinder der Freiheit. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Beck, Ulrich (Hrsg.) (2000) Die Zukunft von Arbeit und Demokratie. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Boeck, Thilo (1998) TSER-Research Design. April 1998. Unpublished Working paper. De Montfort University
- Boeck, Thilo & McCoullough, Patrick & Ward, Dave (2001) Increasing social capital to combat social exclusion. The Social Action contribution. Teoksessa Aila-Leena Matthes & Kati Närhi & Dave Ward (Eds.) The Eco-social Approach in Social Work. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Sophy (58), 84 – 107.
- Boeck, Thilo & Ward, David (2000) Social Action Research in Practice: The Saffron Lane
- Bourdieu, Pierre (1999) Gegenfeuer. Wortmeldungen im Dienste des Widerstands gegen die neoliberale Invasion. Ulm: Büchergilde Gutenberg. European Union (2000) Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Papers of the Commission
- Evers, Adalbert (1999) Verschiedene Konzeptualisierungen von Engagement. Teoksessa Ernst Kistler & Heinz-Herbert Noll & Eckard Priller (Hg.) Perspektiven gesellschaftlichen Zusammenhalts. Berlin: Edition Stigma, 53 – 66.
- Häußermann, Hartmut (1999) Segregation und Ausgrenzung – Ursachen und Folgen sozialräumlicher Segregation. Teoksessa Friedrich-Ebert-Stiftung (Hrsg.) Modernisieren ohne auszugrenzen: Quartiersentwicklung zur Verhinderung einer städtischen Unterschicht. Düsseldorf. Gesprächskreis Arbeit und Soziales (87), 11 – 18.

- Häußermann, Harmut (2000) Die Krise der "sozialen Stadt". Aus Politik und Zeitgeschichte B (10 – 11), 13 – 21
- Karjalainen, Pekka & Seppänen, Marjaana (1998) Köyhyys, työttömyys ja asuinympäristö. Yhteiskuntasuunnittelu 36 (2), 43 –59.
- Kojo, Outi & Lumukka, Maija & Määttä, Mervi & Soininen, Ritva (2000) Näyttämönä Lutakko – sosiaalityöntekijät asuinalueen suunnitteluprosessissa. Sosiaalityöntekijä-lehti/Sosiaalityön tutkimuksen seura. Sosiaalityön tutkimusliite 1, 27 – 32.
- Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald (1997) Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand. Reinbeck bei Hamburg: Rowolt.
- Matthies, Aila-Leena (1999) Gegen soziale Ausgrenzung mit Neuentdeckung des ökosozialen Ansatzes? Teoksessa Carola Lissner & Aila-Leena Matthies & Lutz Rothermel & Titus Simon (Hrsg.) Theorieansätze und Reflexionen ausgewählter Praxisfelder. Magdeburg: Fachhochschule Magdeburg. Magdeburger Reihe. Bd 1. 31 –48.
- Matthies, Aila-Leena (2001) Der lange March durch die Bürokratie oder eine Situationsanalyse des Projektes Lebensmitte(1). Teoksessa Hochschule Magdeburg-Stendal (Hrsg.) Teilhabe in Stadtteil. Magdeburg: Magdeburger Reihe Bd 7, 96 –107.
- Matthies, Aila-Leena & Turunen, Päivi & Albers, Steffi & Boeck, Thilo & Närhi, Kati (2000) An eco-social approach to tackling social exclusion in European cities: a new comparative research project in progress. European Journal of Social Work 3 (1), 43 - 52
- Matthies, Aila-Leena & Järvelä, Marja & Ward, Dave (Eds.) (2000) From Social Exclusion to Participation. Explorations across Three European Cities. Jyväskylä. University of Jyväskylä. Department of Social Studies and Philosophy. Working papers no 106.
- Matthies, Aila-Leena & Närhi, Kati & Ward, Dave (Eds.) (2001) The Eco-social Approach in Social Work. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Sophy (58)
- Merton, Robert K (1979) (original 1938). Sozialstruktur und Anomie. Teoksessa Sack, Fritz & König, René (Hrsg.) Kriminalsoziologie. Wiesbaden. Akademische Verlagsgesellschaft, 283 – 313.
- Närhi, Kati & Hiekka, Eija (2000) Sosiaalityö kestävää elinympäristöä kehittämässä. "Uudet paikalliset toimintatavat sosiaalista syrjäytymistä vastaan"-projektin kokemuksia ja johtopäätöksiä. Jyväskylä: Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja (2)
- Närhi, Kati (2001) Social Impact Assessment – New Challenge for Social Work? Teoksessa Aila-Leena Matthies & Kati Närhi & Dave Ward (Eds.) The Eco-social Approach in Social Work. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Sophy (58), 54 – 83.
- Oelschläger, Dieter (1996) Sozialplanung und der "dritte Stadt". Soziale Arbeit (3)
- Payne, Malcolm (2000) Is Social Work sustainable? Paper presented in the Joint Conference of IASSW / ICSW. Montreal 29.7 – 2. 8. 2000 (unpublished)

- Saraceno, Chiara (2000) The local perspective on social exclusion: what we may learn from TSER research. Paper presented in the European Union Seminar "Towards a Learning Society" Lisbon, May 2000 (unpublished)
- Stadtbüro Hunger (2001) Studie zur Stabilisierung des Wohnumfeldes in Neu-Olvenstedt. Berlin. Ilmestyy 2001
- Siisiäinen, Martti (1996) Yhteiskunnalliset liikkeet, yhdistykset ja hyvinvointivaltio. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Ulla Kotakari & Marianne Nylund (toim.) Välittävät verkostot. Tampere: Vastapaino, 33 – 48
- Roivanen, Irene. (tässä teoksessa)
- Roth, Roland (2000) Chances of New Local Policies in European Cities – time of Civil Society? Teoksessa Aila-Leena Matthies & Marja Järvelä & Dave Ward (Eds.) From Social Exclusion to Participation. Explorations across Three European Cities. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Department of Social Sciences and Philosophy. Working Papers (106), 9 – 18.
- Turunen, Päivi (1999) Setting the Context. Comparison of the Three Starting Situations of the TSER-project "Making New Local Policies against Social Exclusion in European Cities". Magdeburg: Fachhochschule Magdeburg. Magdeburger Reihe. Bd 3.

Pekka Karjalainen & Antti Karisto & Marjaana Seppänen

LÄHIÖT, KAUPUNKISOSIAALITYÖ JA PROJEKTITOIMINTA

Urbaanit pulmat

Suomi kaupungistui myöhään muihin Länsi-Euroopan maihin verrattuna. Maaseudun väestö alkoi voimakkaasti vähetä vasta 1960-luvulla, jolloin maa teollistui ja modernisoitui. Rakennemuutos näkyi muuttoliikkeenä maalta kaupunkeihin, jonne rakennettiin lähiöitä elinkeinoelämän tarvitseman työvoiman asuttamiseksi. Lähiöt olivat osa uutta tehokkuuden yhteiskuntaa (Hankonen 1994), mutta metsälähiöitä rakennettaessa ei vanhaa yhteiskuntaakaan unohdettu. Lähiöiden suunnittelussa yritettiin yhdistää parhaat puolet sekä kaupungin että maaseudun elämänmuodosta. Suurena tavoitteena oli rakentaa lähiöt sellaisiksi, että niissä yhdistyivät sekä *Gemeinschaft* että *Gesellschaft*. siis traditionaalisen ja modernin yhteiskunnan edut (ks. Karisto, Seppänen & Karjalainen 2001).

Tavoitteeseen ei kuitenkaan päästy, vaan lyhyen optimismin ja odotusten täyttämän ajan jälkeen lähiöt on nähty pikemmin ongelmien perspektiivistä (Roivainen 1999). On väitetty, että lähiöissä yhdistettiin todellisuudessa kaupungin ja maaseudun pahimmat puolet. Lähiökeskustelun painopiste on kuitenkin vaihdellut eri aikoina, ja lähiöiden ongelmat on määritelty eri yhteyksissä esteettisiksi, toiminnallisiksi, moraalisiksi ja sosiaalisiksi. 1990-luvun laman aikana lähiöiden sosiaaliset ongelmat olivat suuren huomion ja huolen kohteena. Keskustelua vauhdittivat havainnot työttömyyden ja köyhyyden keskittymisestä kaupunkeihin ja niissä erityisesti joihinkin lähiöihin.

Kuten muualla Euroopassa, myös suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa käsitteellinen painopiste on viime aikoina siirtynyt köyhyydestä syrjäytymiseen. Suomessa myös huolen alueellinen painopiste on samalla vaihtunut. Kun köyhyys oli ollut pääasiassa syrjäseutujen ilmiö, syrjäytyminen

on nähty ensi sijassa urbaanina ongelmana. Syrjäytymisen tarkempi maantieteellinen sijoittuminen on noussut kiinnostuksen kohteeksi, ja juuri lähiöt on nähty paikkoina, *joissa syrjäytyneet ihmiset asuvat*. 1990-luvun lopulla syntyi uudenlainen puhetapa, jossa itse lähiöt nähdään *syrjäytyneinä paikkoina*. Puhutaan syrjäytyneistä, marginaalisista tai heikoista asuinalueista sen lisäksi että puhutaan syrjäytyneistä ihmisistä ja väestöryhmistä. Asumista syrjäytyneellä alueella pidetään syrjäytymisriskinä sinänsä. (Seppänen 2001)

Monissa empiirisissä tutkimuksissa on kuitenkin törmätty erikoiseen riskitiriitaan: syrjäytyneen alueen leimalla, jota monet lähiöt kantavat, ei välttämättä ole paljon tekemistä niissä asuvien kokeman todellisuuden kanssa. Sosiaalisesti rakennetut mielikuvat muovaavat myös yksityisiä kokemuksia, mutta eivät välittömästi ja vääjäämättä. Leimautuneilla alueilla asuvat ihmiset ovat usein yllättävän tyytyväisiä asuinalueisiinsa eivätkä näe niissä asumisessa mitään suurempia ongelmia.

Artikkelin tavoite

Artikkelimme perustuu Lahden Liipolassa ja Itä-Helsingin lähiöissä koottuihin kvantitatiivisiin ja kvalitatiivisiin aineistoihin. Liipolan aineisto koostuu reilun viidensadan vastaajan kyselylomakeaineistosta, joka on kerätty keväällä 1999. Kontulan, Myllypuron, Vuosaaren ja Pihlajiston aineisto koottiin Urban-ohjelmaa ja Helsingin lähiöprojektia arvioitaessa (ks. Lapintie ym. 1999; Bäcklund & Schulman 2000). Arviointiaineistot perustuvat kahdelle sadalle kussakin lähiössä asuvalle asukkaalle suunnattuun puhelinhaastatteluun, toimijoiden haastatteluihin, havainnointiin ja tilastoaineistoihin.

Pohdimme artikkelissamme aluksi, miten alueen leimautuminen vaikuttaa ihmisten kokemuksiin asuinalueestaan. Tarkastelemme myös kysymystä siitä, miten yksilötason syrjäytymisen ja asuinalueen syrjäytymisen monimutkainen suhde rakentuu. Lisäksi arvioimme tehtyjen havaintojen merkitystä lähiöissä tehtävälle sosiaali- ja projektityölle.

Suomessa viranomaiset ovat havahtuneet kaupunkialueiden kehitysuuntien muutokselle. Taantuviksi määritellyille kaupunkialueille on kohdistettu erilaisia projekteja ja laajamittaisiakin toimenpideohjelmia. Sellainen on EU:n Urban-yhteisöaloite, jossa on määritetty tarkoin mukaan pääsien alueiden rakennetyöttömyyden ja alueellisen erilaistumisen (segregaation) kriteerit. Urban-ohjelma toteutettiin Suomessa vuosina 1996-1999 Helsingissä, Vantaalla ja Joensuussa. Uudella ohjelmakaudella nämä lähiöhankkeet jatkuvat Helsingissä ja Vantaalla. Tavoite 2 -ohjelmassa Etelä- ja Länsi-Suomessa samantyyppinen työ on alkanut, kuten myös valtakunnallisessa Lähiöuudistus 2000 -ohjelmassa ympäri Suomea. Niiden voimavaroja

on suunnattu alueiden työllisyyden ja paikallistalouden parantamiseen sekä sosiaalisen ja fyysisen ympäristön kohentamiseen. Urban-hankkeen kaltainen projekti on monipuolinen interventio asuinyhteisön elämään.

Tarkastelemme, millaisia vaikutuksia hankkeilla on ollut, ja mitä keskeisiä kysymyksiä niitä toteutettaessa on noussut esiin. Laajempaan taustakysymyksenä on muun muassa projektien suhde suomalaisen sosiaalipolitiikan toimintatapoihin ja se, mitä projekteista on ajateltava sosiaalityönä.

Asuinalue syrjäytymisen ja integraation näyttämönä: ristiriitaisia tuloksia ja tulkintoja

Kansainvälistä keskustelua

Suomessa viime vuosina toteutetuissa lähiöiden parannusohjelmissa on ollut taustaoletuksena asuinympäristön keskeinen merkitys. Sosiaaliin ongelmiin on pyritty vaikuttamaan lähiöiden fyysisiä rakenteita parantamalla ja asuinyhteisöjen sosiaalisia prosesseja aktivoimalla (Viirkorpi 1997), vaikka sen konkretisointi mitä lähiöparannuksen sosiaalisella ulottuvuudella tarkoitetaan, onkin tuottanut jatkuvasti vaikeuksia.

Kansainvälisessä keskustelussa asuinalueen sosiaalisesta merkityksestä voidaan erottaa kaksi pääsuuntausta. Toisen mukaan asuinpaikka on menettänyt huomattavasti merkitystään, ja toinen taas pitää sen merkitystä olennaisena yksilöiden syrjäytymiskehityksessä, joskus myös integroitumisen kannalta. Erityisesti yhdysvaltalaisessa kirjallisuudessa korostetaan asuinympäristön merkitystä ja usein nimenomaan sen negatiivisia vaikutuksia (esim. Wilson 1987). Yksi lähtökohtahavainto on se, että ghetoissa elävien työttömien päivittäiset toiminnot ja sosiaaliset kontaktit rajoittuvat paljolti omaan asuinalueeseen. Endemisinä eli asuinalueella pysyväisluonteisesti vallitsevat työttömyys ja köyhyys lisäävät riskiä toimeentulon hankkimiseen sellaisin keinoin, jotka eivät ole sosiaalisesti hyväksyttäviä. Ei-toivottuja roolimalleja omaksutaan, sillä muunlaisia malleja asuinympäristönsä kiinnittyneet syrjäytyneet eivät näe. Syrjäytyminen on tämän näkemyksen mukaan lähtöisin yhteiskunnan rakenteista, mutta se voimistuu asuinympäristössä vallitsevien normien ja roolimallien vaikutuksesta (ks. myös van Kempen 1998).

Eurooppalaisessa keskustelussa on usein kriittikittävästi omaksuttu nämä amerikkalaiset teesit ja niiden taustalla olevien tutkimustulosten on uskottu pätevän täälläkin. On kuitenkin olemassa niille vastakkainen näkemys, jonka mukaan (post)modernin yksilön elämässä asuinalueilla ei ole sanottavaa

merkitystä. Globalisoituneessa maailmassa sosiaaliset suhteet ja sidokset irtaavat paikallisesta kontekstista ja asuinympäristö menettää merkityksensä sekä sosiaalisen integraation että syrjäytymisen vahvistajana (Bolt, Burgers & van Kempen 1998). Tosin globalisaation vaikutuksista on esitetty toisenlaisiakin tulkintoja. Refleksiivisen modernisaation ideoiden valossa paikallisuuden ja maailmankansalaisuuden suhde voidaan nähdä lokaalin ja globaalin toisiaan täydentävänä jännitteenä, jossa kyse on monentasoisten rajojen aukeamisesta ja ylittämistä ja toisaalta sulkeutumisesta (tästä enemmän, ks. Beck, Giddens & Lash 1995).

Yhteiskunnan rakennemuutoksen seurauksena syrjäytymisvaarassa ovat erityisesti ne ihmiset, joiden tieto- ja osaamisedellytykset eivät vastaa työmarkkinoiden vaatimuksia. Tätä syrjäytymisen uutta ulottuvuutta ei tavoita yksikään esimerkiksi Hilary Silverin (1996) kuvaamista syrjäytymisparadigmoista, jotka sinänsä kuvaavat hyvin eroja syrjäytymisen kansallisissa tulkinnoissa. Silverin mukaan ranskalaisperäisessä solidaarisuusmallissa syrjäytyminen on tulkittu yksilön siteiden katkeamiseksi suhteessa ympäröivään yhteisöön. Angloamerikkalainen erikoistumismalli kiinnittää huomionsa talouden toiminnan turvaamiseen, jota ilman integraatio on uhattuna. Pohjoismainen monopolimalli korostaa taas kansalaisten tasavertaisia oikeuksia ja etuuksiin liittyvää jakopolitiikkaa sekä kytkee syrjäytymisen yhteiskuntapolitiikkaan ja sen vähäiseen (re)distribuutioon (mt.).

Sosiaalinen syrjäytyminen ei kuitenkaan liity pelkästään palkkatyöhön ja taloudessa tapahtuviin muutoksiin, niin kohtalokasta kuin työttömäksi jääminen voi suomalaisessa työpainotteisessa kulttuurissa ollakin. Scott Lashin (1994) mukaan osattomuus uudenlaisista viestintä- ja informaatorakenteista luo muutenkin uudenlaista luokkajakoa. Häviäjiä ovat ne “refleksiivisyyslooserit”, jotka eivät osaa toimia, vaan jäävät sivuun tietovirroista tai ovat korkeintaan tiedontulvan passiivisia vastaanottajia (ks. myös Virtanen 1997, 220). Lashin näkemykset uudenlaisesta marginaalisuudesta lähestyvät Wilsonin (1987) ja Wacquant’n (1996a) käsityksiä siinä, että sosiaalinen syrjäytyminen on kaupunkirakenteessa näkyvä ilmiö. Lash (1994) erottaa kaupunkitilassa eläviä (live zones), kuolleita (dead zones) ja villedä (wild zones) alueita tai vyöhykkeitä. Jääminen “kuolemaa tekeviin lähiöihin” ja samalla informaatorakenteiden ulkopuolelle merkitsee Lashin mukaan kansalaisuuden menettämistä tai syrjäytymistä. Sanonta “information society’s excluded third” (mt.) antaa summittaisen arvion väestöryhmän suuruudesta, jolle käy näin.

Arkielämää Liipolassa

Teoreettiset näkemykset siis vaihtelevat. Myös empiirisissä tutkimuksissa on päädytty hieman erilaisiin tuloksiin ja johtopäätöksiin riippuen siitäkin, missä ja mistä näkökulmasta tutkimukset on tehty. Hollantilainen Ronald van Kempen (1998) päätelee, että asuinympäristö ei ole kovinkaan tärkeä sosiaalisten suhteiden ja aktiviteettien kannalta. Skotlantilaisen tutkimuksen (Atkinson & Kintrea 1998) mukaan taas naapurusto on ainakin joillekin ryhmille hyvinkin merkityksellinen päivittäisen elämän ja yhteisyyden tyysija. Skottitutkimuksessa vertailtiin omistusasunnoissa sekä vuokra-asunnoissa asuvia, ja samoin kuin omassa tutkimuskohteessamme Liipolassa asuinalueeseensa kiinnittyneet (siinä mielessä kiinnittyneet, että he viettävät siellä paljon aikaansa) löytyivät nimenomaan vuokra-asunnossa asuvien joukosta. Liipolassa myös työttömät olivat keskimääräistä kiinnittyneempiä asuinalueeseensa, kun taas kummassakaan edellä mainituista tutkimuksista ei työttömyyden ja asuinalueen sosiaalisen merkityksen yhteyttä otettu pohdittavaksi.

Liipolasta kerätty aineisto (ks. Seppänen 2001) osoittaa, että suomalainen korkean työttömyyden lähiö ei juuri muistuta yhdysvaltalaisen tutkimuskirjallisuuden kuvaamaa ghettoa. Työttömyys merkitsee tosin niukkaa toimeentuloa, mutta sen täydentäminen ei-hyväksyttävillä keinoilla on harvinaista. Katujuopottelu on näkyvää, mutta sitä paheksutaan ankarasti, eikä vahvoja merkkejä sen tai muiden asosiaalisten roolimallien leviämisestä ole. Myös työtä vailla olevat ovat yleensä kiinnittyneet voimakkaasti työn arvoihin.

Toisaalta tutkitun lahtelaislähiön asukkaat eivät liioin ole postmoderneja, paikasta irronneita, globalisoituneen maailman toimijoita. Kotipaikalla on heille paljonkin merkitystä. Lähiöön on juurruttu huolimatta siitä että sillä ei ole pitkiä perinteitä eikä valmiiksi annettua paikan henkeä. Lähellä oleva luonto, oma ympäristöstään selvästi erottuva asuinalue ja tutut naapurit ovat ne minimitekijät, jotka tekevät lähiöstä omaksi koetun.

Liipolan lähiö on tyypillinen teollisen yhteiskunnan luomus. Se rakennettiin paljolti sen tekstiiliteollisuuden työvoimatarpeisiin, jonka tuotteilla ei enää ole entistä kysyntää. Lahti, jossa lähiö sijaitsee, on Suomen oloissa malliesimerkki teollisen yhteiskunnan rakenneongelmista kärsivästä kaupungista. Yritysten perustamis- ja lakkauttamisluvut ovat kaupungissa korkeita. Sinne ei ole syntynyt jälkiteolliselle yhteiskunnalle tyypillisiä työpaikkoja siinä määrin kuin on toivottu ja verrattuna siihen, miten joihinkin muihin suomalaisiin kaupunkeihin on syntynyt. Vaikka tuollaisia työpaikkoja olisikin tarjolla, liipolalaisilla työttömillä ei taitaisi olla niihin asiaa koulutustaustansa ja ammattihistoriansa vuoksi.

Liipolan arkea voidaan tarkastella myös Lashin marginalisoitumisesta esittämää näkemystä vasten. Sen mukaanhan syrjäytyminen on jäämistä paitsi tietoyhteiskunnan työpaikkojen myös tiedon valtaväylien ulkopuolelle. Lattean viihteen ja triviaalin informaatiotulvan passiivisen vastaanottamisen on Suomessakin katsottu luonnehtivan syrjäytyneiden elämäntapaa. Esimerkiksi videolaitteita on pidetty yksinäisen miehen lohtuna. Tässä hengessä viljelty kulttuuripessimismi kohdistuu syrjäytyneiden ohella nuoriin, joiden pelätään innostuneen televisiosta, videoista ja tietokonepeleistä niin, että perinteinen lukutaito katoaa.

Empiiriset tiedot eivät tässäkään asiassa juuri vastaa teorioiden synnyttämiä spekulatioita. Liipolassa päivittäinen sanomalehden lukeminen kuuluu useimpien lähiöasukkaiden rutiineihin. Työttömistä 60 prosenttia ja muista 81 prosenttia tilaa kotiinsa sanomalehden. Kirjastojen käyttöluvut ovat korkeat ja internet-yhteys on joka kymmenennellä. Työttömillä internet-liittymiä on jopa hieman keskimääräistä enemmän. Myös videolaitteita työttömät omistavat todennäköisemmin (81%) kuin muut (68%).

Liipolalla on joitakin "villin tilan" tunnusmerkkejä – esimerkiksi häiritsevää päihteiden käyttöä esiintyy enemmän kuin riittävästi – mutta "kuolleena tilana" sitä ei voida pitää. Tyytymättömmimpiä alueeseen ovat resurssivahvat asukkaat, ja monet heistä ovat periaatteessa halukkaita muuttamaan sieltä pois, mutta muuttoa hautovia ei ole 15 prosenttia enempää. Muuttoaikeissa ovat erityisesti ne, jotka ovat tyytymättömiä asuntoonsa ja asuinympäristöönsä. Tietoisuus Liipolan huonosta maineesta ei ole riittävä syy pois muuttamiselle, vaikka se aiheuttaakin jonkinlaista viihtymättömyyttä ja lisää potentiaalisia muuttohaluja. Yleisesti ottaen asukkaiden kokemukset eivät anna tukea teorialle lähiön syöksykierteestä. Latenttia tyytymättömyyttä on, ja se voi tulla näkyvämmäksi tai purkautua selektiivisenä muutto liikkeenä, mutta mistään "uppoavan laivan jättämisestä" ei ainakaan toistaiseksi ole kyse. Laiva ei näet ole uppoamassa, vaan lähiöasukkaiden enemmistö on alueen tulevaisuuden suhteen toiveikasta ja alueeseen kiinnittynyttä.

Ylenmääräiseen optimismiin ei kuitenkaan ole aiheutta. Liipolaa ja suomalaista lähiötodellisuutta kuvaa melko osuvasti Louis Wacquant'n (1996b) käsite uusi tai kehkeytyvä marginalisaatio (advanced marginality), joka liittyy kaupunkitilan segregoitumiseen, alueiden stigmatisoitumiseen ja uudenlaisten sosiaalisten jakolinjojen syntymiseen. Kehkeytyvä marginaalisuus tarkoittaa sellaista ongelmakokonaisuutta, joka tekee tuloaan vaikka ei ole vielä yksiselitteisin mittarein dokumentoitavissa. Sen taustalla ovat työmarkkinoiden muutokset ja makroekonomiset trendit, ennen muuta se että talouskasvu on lisääntyvästi kasvua ilman työllisyyden paranemista. Epätyyppilliset työsuhteet merkitsevät taloudellista epävarmuutta, ja marginaalissa olevan työvoiman riskialtis tilanne uhkaa muuttua pysyväksi. Wacquant'n

luonnehtima marginaalisuus voi johtaa sosiaaliseen ja symboliseen fragmentoitumiseen. Liipolassa esimerkiksi maahanmuuttajia on lahtelaisittain paljon, vaikka he lukumääräisesti ovatkin pieni vähemmistö, vain muutama prosentti asukkaista. Liipolassa ajatellaan yleisesti, että maahanmuuttajat muodostavat ongelman, joka ei ole näkyvissä vielä, mutta joka on kenties kehkeytymässä.

Toimenpiteitä ja projekteja: lähiöprojektit sosiaalityönä ja -politiikkana

Kansallista strategiaa kaivataan, paikallisella tasolla toimitaan

Huoli lähiöistä on saanut viranomaiset liikkeelle. Segregaatiokehitystä on seurattu, "ongelmalähiöt" on valtakunnallisesti kartoitettu, ja melkoisia satsauksia on tehty etenkin niiden fyysisen ja jossain määrin myös sosiaalisen ilmeen kohentamiseksi. Tutkimuskohteistamme Liipola on ollut kohdealueena valtakunnallisessa lähiöprojektissa. Helsingin Myllypuro ja Kontula ovat taas mukana EU:n Urban-yhteisöaloitteen virittämässä projektissa, jossa on tuettu työllisyyttä ja elvytetty paikallistaloutta sekä parannettu sosiaalista ja fyysistä ympäristöä. Ne, samoin kuin Vuosaari ja Pihlajisto, ovat olleet kohteena myös Helsingin kaupungin omassa lähiöprojektissa, jossa lähtökohtana on ollut paitsi kohdealueiden rakennuskannan kohentaminen, myös sosiaalinen ja toiminnallinen kehittäminen.

Helsingin Urban- ja lähiöprojekteista tekemämme havainnot (ks. Karjalainen ym. 1999; Karjalainen 2000; Karisto & Karjalainen 2000) viittaavat siihen, että tuloksia on saavutettu kolmella ulottuvuudella. Ensimmäinen ulottuvuus kytkeytyy välittömästi ihmisten arkielämään ja ongelmista selviytymiseen. Lähiöprojektin interventioilla on pystytty helpottamaan asukkaiden ja asiakkaiden arkielämää ainakin hieman. Sosiaalisten pulmien ja haasteiden kirjo on kuitenkin niin valtava, ettei mitään kattavia ja kaikkivoipaisia arkielämän tukimekanismeja ole mahdollista saada aikaan projektien voimin. Toinen saavutusten ulottuvuus liittyy uusien sosiaalisten tukirakenteiden syntyymiseen. Niitä ovat kansalaistoiminnan ja julkisten palvelujen välimaastossa olevat verkostot. Kolmas ulottuvuus liittyy laajempaan aluekehitykseen ja toimenpiteisiin, joilla alueellista segregaatiota ja sekä palvelurakenteiden murtumista ehkäistään.

Osa suomalaisen yhteiskunnan syrjäytymisilmiöstä on 1990-luvun talouslaman aiheuttamaa. Senkin jälkeen kun lamasta on makrotaloudellisten mittareiden mukaan päästy, pitkäaikaistyöttömyys on säilynyt sitkeästi ja moni-

en ihmisten syrjäytymiskehitys on edennyt pitkälle. Laman jälkeensä jättämä pitkäaikaistyöttömyys ja sitä seurannut sosiaalinen syrjäytyminen ovat ongelmia, jotka eivät ratkea pelkästään paikallisin toimin, vaan ovat vaativa kansallista strategiaa ja toimenpiteitä edellyttävä haaste (Kananoja 2000). Haasteeseen vastaamiseen tarvitaan julkisyhteisöjen, elinkeinoelämän ja kolmannen sektorin toimijoiden panosta.

Käytännössä ratkaisuja rakennemuutoksen aiheuttamiin ongelmiin on löydettävissä koulutuksen ja työmarkkinoiden yhteensovittamisesta, kuten yksilöllisistä tukitoimista ja kohdennetuista sosiaalipalveluista. Parhaillaan Suomeen ollaan kehittämässä mallia kuntouttavasta työtoiminnasta aktiivisen sosiaalipolitiikan hengessä. Tavoitteena on tukea yksilöitä joustavin toimintatavoin ja mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Syrjäytymisvaarassa eivät ole yksinomaan työmarkkinoiden sivuun työntämät ihmiset, vaan myös eri tavoin vajaakuntoiset. Esimerkiksi palvelujen deinstitutionalisointi eli laitoshoidon vähentäminen on lisännyt huomattavasti mielenterveyskuntoutujien määrää.

Refleksiiviset ratkaisut

Tutkimamme helsinkiläinen lähiöprojekti on yksi, refleksiiviseksi luonnehdittava vastaus asuinalueiden kehittämiseen. Siinä on haettu uudelleenmäärittelyjä kehkeytyviin urbaaneihin sosiaalisiin kysymyksiin. Lähiöprojektin hankkeissa on testattu erilaisia työskentelymenetelmiä, kokeiltu toimijoiden uudensuunniteltuja rooleja, osallistavia menetelmiä sekä luotu lähiöasukkaille uusia olemisen ja tekemisen paikkoja. Projekti on rakentunut aiemman sosiaali- ja kehittämistyön jatkeeksi, mutta samalla on otettu joitakin uusia innovatiivisia askeleita. Esimerkiksi lähiöliikunnan ja lähiötaiteen keinoin toimenpiteillä on tavoitettu sellaisia ryhmiä, joita ns. normaali-toiminnalla ei ole hevin saatu aktivoitua (ks. Karjalainen 2000; Karisto & Karjalainen 2000).

Uusia toimintamuotoja ja -tiloja on hyödynnetty kohtuullisessa määrin, ja ne, jotka ovat toimintoihin osallistuneet ovat niistä usein myös hyötynneet. Projektien tiimoilla on onnistuttu luomaan uudentyyppisiä, hallinnon eri sektoreita ja eri toimijoita yhdistäviä toimintamuotoja, joilla on lähiöasukkaiden tuki – tai ainakaan lähiöasukkaat eivät aseta esimerkiksi tehtyjen puhelinhaastattelujen valossa näitä toimintamuotoja kyseenalaiseksi.

Lähiöprojektiä on mahdollista tarkastella sosiaaliryörynä ja sosiaalipolitiikkana, esimerkiksi suhteessa kahteen kilpailevaan periaatteeseen: universaalisuus- ja selektiivisyysperiaatteeseen. Suomessa ja muissa Pohjoismaissa on perinteisesti vannottu universaalien etuuksien nimiin kansalais-ten tasa-arvoisen kohtelun vuoksi sekä siksi, että kaikille suuntautuvat pal-

velut eivät leimaa niiden käyttäjiä ja takaavat näin parhaiten julkisen palvelutuotannon legitimitetin. Selektiivisyyden puolesta puhuu taas toimenpiteiden tarpeiden mukainen kohdentaminen: niukkuuden oloissa palveluja täytyy suunnata sinne, missä tarve on suurin.

Lähiöprojektissa on löytynyt suhteellisen hyvä tasapaino näiden kahden periaatteen kesken. Joskus projektitoimista on voinut olla yhtä aikaa hyötyä paitsi niiden kohteena oleville erityisryhmille myös muille. Projektialueiden asukkaille kohdistetut puhelinhaastattelut osoittavat, että nämä kannattavat esimerkiksi päihdeongelmaisille ja nuorille suunnattujen palvelujen lisäämistä sekä maahanmuuttajien integrointia, vaikka eivät itse kuulukaan näihin ryhmiin. Kyse ei niinkään ole epäitsekkydestä vaan siitä, että koko lähiö hyötyy, mikäli erityisryhmiin suunnatut toimet integroivat ja rauhoittavat lähiötä. Esimerkiksi kaupungin vuokratilojen perusparannuksesta koituu hyötyä paitsi niiden asukkaille myös muille lähiöasukkaille rakennetun ympäristön yleisilmeen kohentuessa. Vielä selvemmin kaikkia hyödyttävät viheralueiden ja julkisen tilan kohentaminen sekä liikennejärjestelyjen ja kaupallisten palvelujen parantaminen.

Projektialueilla tapahtuneen muutoksen kaupungin vuokra-asujat näkivät kuitenkin myönteisemmin kuin omistusasujat, mitä voitaneen tulkita niin, että toimenpiteet ovat jossain määrin kohdistuneet sosiaalisesti. Lähiöprojekti ei ole leimautunut vain syrjäytyneitä ja huono-osaisia tukevaksi toiminnaksi, mutta toiminnasta koituvien hyötyjen jakaumavaikutukset lienevät kuitenkin sen "rawsilaisen" oikeudenmukaisuusperiaatteen mukaisia, joiden mukaan huono-osaisten tulee hyötyä eniten.

Lähiöprojektissa on toteutettu konkreettisesti "welfare mixiä" eli mallia, jossa hyvinvointipalvelujen tuottajina ovat muutkin tahot kuin kunta. Kyse on paljolti kolmannen sektorin toiminnasta, vaikka sosiaalityöntekijät ja muut julkisen sektorin työntekijät ovatkin olleet sen käynnistäjiä ja katalysaattoreita. Lähiöasemilla on järjestetty mitä erilaisimpia kaupungin viranomaisten, seurakunnan, järjestöjen ja asukkaiden yhteistapaamisia. Lähiöprojektin ydinhenkilöt – perhetyöntekijä, lähiöarkkitehti, lähiöliikuttaja ja lähiötaitelija – ovat päässeet hyvään alkuun tiimityössä, ja moniammatillisten tiimien ympärille on verkottunut löyhempiä yhteistyöryhmiä. Uudenlaisia "miksauksia" on nähtävissä myös toiminnan rahoituksessa.

Lähiöprojekti on omalta osaltaan vauhdittanut myös työtapojen muutosta. On monia merkkejä empowerment -henkisen yhdyskuntaa, eri ryhmiä ja yksilöitä voimistavan toimintaotteen syntyemisestä. Projekti on mahdollistanut kokeilut ja erilaiset "sumeaa logiikkaa" noudattavat "sekä että" -ratkaisut, jotka sopivat jälkimoderniksi muuntuvaan toimintaympäristöön. Aina ei ole menetelty varman päälle, vaan riskejäkin on otettu.

Lähiöprojekti on hengeltään sikälikin “postmoderni”, että se ei ole ollut minkään yhden suuren suunnitelman toteuttamista. Pikemminkin se on kollaasimainen kattokäsite monille pienille, usein ruohonjuuritasolla syntyneille toimintamuodoille. Toisaalta “kollaasimaisuus” on merkinnyt sitäkin, että lähiöprojektin tavoitteenasettelu on postmodernin epäselvä, erityisesti näin on sosiaalisten tavoitteiden osalta. Lähiöiden fyysistä olemusta koskevat tavoitteet ovat konkreettisia ja selkeitä: esimerkiksi “rakennetaan usia parvekkeita asuntoihin, joista parveke puuttuu”. Vaikka sosiaaliset tavoitteet ovat epäselviä tai hengettömiä, ovat ne ehkä sittenkin enemmän moderneja kuin postmoderneja. Tavoitteissa puhutaan “edistämisestä” ja “tehostamisesta”, ja se, mitä itse asiassa tehostetaan, on “hallintokuntien yhteistyö” (Helsingin lähiöprojekti 1996-1999, 47).

Sosiaalityön ja -politiikan toimintaote on Suomessa perinteisesti ollut kovin ongelmakeskeistä. Erilaisin toimin on yritetty reagoida suuriin ja pieniin sosiaalisiin ongelmiin. Lähiöprojektin toimintaotteelle on taas tunnusomaista se, että se ei ole läpeensä ongelmakeskeistä. Toinen tunnuspiirre on se, että silloinkin kun kyse on tosiasiallisesti sosiaalityöstä, toiminta ei välttämättä esittele itseään sellaisena. Kyse on pikemmin implisiittisestä tai “näkyvästä” sosiaalityöstä (Karisto 1996), jossa sosiaaliset vaikutukset tulevat sivutuotteena jos ovat tullakseen. Lähiöliikunta on ensisijaisesti liikuntaa, eikä integrointia. Käsiyötiloissa toiminnan painopiste ei ole sosiaalisissa ongelmissa, vaan käsitöiden tekemisessä. Silti saattaa tapahtua integroitumista ja ongelmien käsittelyä.

Käsitöiden tekeminen, osallistuminen lähiöliikuntaan tai lähiötaiteilijoiden järjestämään toimintaan sekä suomalaisille tärkeä kahvinjuonti ja vapaa yhdessäolo tarjoavat ihmisille iloa ja elämänlaatua tässä ja nyt. Juuri siksi ne mobilisoivat heitä liikkeelle. Ne houkuttelevat aivan toisella tavalla kuin toiminta, jonka sanotaan tähtäävän sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen. Kyse on pienten askelten politiikasta, niin sanotun pienen hyvinvoinnin edistämisestä (Karisto ym. 1998, 378-379). Toiminta antaa ihmisille välittömiä palkintoja, mutta sillä voi olla pitempiäaikaisia seurauksia. Osallistuminen yhteiseen toimintaan voi vahvistaa ihmisten elämänhallintaa ja coping-kykyä: kykyä kohdata ongelmia ja selviytyä niistä. Osallistua voi vaikkapa “sauvakävelyn maailmaennätyskokeeseen” niin kuin Helsingin Myllypurosa tapahtui syksyllä 2000, kun 250 osallistujaa käveli itsensä Guinnessin ennätysten kirjaan kuntoilemalla yhtäjaksoisesti viikon verran.

Sauvakävely ei korvaa perinteistä sosiaalityötä, sitä emme tietenkään ole esittämässä. Perinteinen sosiaalityö ja ongelmakeskeinen sosiaalipoliittinen toiminta eli epäkohtien korjaaminen ja lievittäminen on tärkeää, mutta tärkeää on myös elämänlaadun parantaminen ja pienimuotoisten positiivisten hyvinvointitavoitteiden konkreettinen edistäminen. Näin senkin vuoksi, että

suomalaisille kaupunkiyhteisöille on – ainakin niitä kansainvälisesti verrat-
ten – tyypillistä kaksi asiaa: ensiksikin se, että sietämätön kurjuus ja räikeä
eriarvoisuus ovat sittenkin onneksi harvinaista ja toiseksi se, että historiattomat
lähiöt ovat (etenkin julkisuudessa) jossain määrin hengettömiksi ja
identiteetiltään valjuiksi miellettyjä paikkoja. Lähiöidentiteetin rakentami-
nen ja positiivisten erottautumistekijöiden vahvistaminen on siksi tärkeää.
Epäkohtia ja ongelmia ne eivät välttämättä lievennä, siihen tarvitaan taas
omia tavoitteita ja toimenpiteitä.

Kohti kaupunkipolitiikkaa

Modernin yhteiskunnan perintönä suomalaiselle sosiaalipolitiikalle on ollut
tyypillistä tarkka työnjako ja se, että kukin toimintasektori huolehtii vain
omista asioistaan. Huolimatta synergia- ja yhteistyöpuheista julkishallinnossa
omaksuttu tulohajautus on – toiminnan tehostamisen ohella – saattanut lisä-
takin organisaatioiden itsekkyyttä. Yleinen muutosnäkyminen ja -tarve näyttäisi
tässä suhteessa olevan kuitenkin se, että paikallista sosiaalipolitiikkaa teh-
dään tulevaisuudessa lisääntyvästi eri toimijoiden yhteistyönä ja samalla
integroituneena yleisempään kaupunkipolitiikkaan.

Kaupunkipolitiikan ajatus on Suomessa suhteellisen uusi ja sisällöltään
vielä selkiytymätön. Tarjolla on erilaisia kaupunkipolitiikan malleja. Yleinen
on se, jossa kaupunki nähdään kasvukoneena, aktiivisen elinkeinopolitiikan
edistäjänä ja itsekin liiketaloudellisena toimijana. Tällöin keskeistä on, että
talouselämän pyörät saadaan pyörimään mahdollisimman vinhaa vauhtia, ja
ne puolestaan pyörittävät muita pyöriä ja jauhavat hyvinvointia asuinalueille.
Mutta kaupunkipolitiikka voidaan ymmärtää niinkin, että sillä yritetään vai-
kuttaa suoraan kaupunkilaisten hyvinvointiin ja parantaa kaupunkien
asuttavuutta ja elettävyyttä. Tällöin kaupunkipolitiikka kattaa erilaisten epä-
virallisten yhteisöjen toiminnan sekä kaupunkilaisten tarpeista ja intresseis-
tä nousevat pyrkimykset elinkeinopolitiikkaan painottuvan toimeliaisuuden
lisäksi (Karisto ym. 1998). Elinolojen ja elämänlaadun parantamista pide-
tään itseisarvoisena kehittämiskohteena, ja kausaalisuhde niiden ja elinkei-
noelämän hyvinvoinnin kesken nähdään kaksisuuntaisena: paitsi ihmisten
kulutuskyvyllä myös heidän muullakin hyvinvoinnillaan ja kaupunki-
yhteisöjen pehmeällä infrastruktuurilla on merkitystä liiketoiminnan kan-
nalta, ne saavat talouselämän pyörätkin pyörimään entistä liukkaammin.

Poikkisektoraalisuus, hallinnollisten reviiirajojen ylittäminen, monitoimi-
juus sekä alueellinen työskentelytapa ja paikallisesti räätälöity verkostomainen
muutostyö ovat kaikki päätään nostavan urbaanin sosiaalipolitiikan tunto-
merkkejä (Kananoja 1999), joista Helsingin lähiöprojekti tarjoaa konkreetti-
sia esimerkkejä. Pitkään suomalainen lähiökehittäminen on ollut kaupunki-

ympäristön kasvojen kohotusta, fyysiseen parannukseen painottunutta toimintaa, mutta vähitellen se on lähtenyt laajenemaan niin, että se laajemminkin kohtaa kaupunkimaisen elämänmuodon haasteita.

Urbaanin sosiaalipolitiikan ohella on puhuttu myös kansalaisen sosiaalipolitiikasta (Koskiahon, Nurmi & Virtanen 1999). Siinä on olennaista kansalaisyhteiskunnan ja paikallisen sosiaalipolitiikan kytkentä. Sosiaalipolitiikkaa on Suomessa perinteisesti tarkasteltu valtiokeskeisenä politiikkana, ilman paikkaa ja kansalaisyhteiskuntaa. Kansalaisen sosiaalipolitiikkaan osallistuminen vaatii yksittäisiltä ihmisiltä aktiivisuutta ja sitoutumista. Se tuottaa uudenlaisia verkostoja, normeja ja luottamusta eli sosiaalista pääomaa, mikä taas auttaa sosiaalisesti kestävästä yhdyskunnan syntyemisestä ja vahvistumisesta (mt., 170).

Kaupunkisosaaliryön mahdollisuus

Kaupunkisosaaliryön juuret ja sidokset

Juuria kaupunkisosaaliryölle on löydettävissä usealta suunnalta. Yhden näkökulman aiheeseen voi löytää yhteisöllisyyden muutosta käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta, kuten ranskalaiselta sosiologilta Michel Maffesolilta (1995). Hänen hengeltään postmoderni teesinä on, että yhteisöllisyys yhtenä kokoavana voimana on muuttunut pisteittäisiksi yhteenkuuluvuuksiksi. Kaupunkisosaaliryö liittyy myös kaupunkipolitiikkaan ja sen yhteydessä muotoiltuihin paikallisiin strategioihin. Kolmanneksi brittiläisen sosiaaliryön osallistaviin menetelmiin nojautuva keskustelu empowermentista on virittänyt kaupunkisosaaliryöhön liittyviä projektimaisia kokeiluja. Neljänneksi tietoyhteiskuntaan, modernisaatioon ja segregatioon liittyvät näkökohdat asettavat nekin vaateita sosiaali- ja projektiryölle. Tuoreita ja sosiaaliryön kannalta uusia näkökulmia avautuu myös arviointitutkimuksen suunnasta.

Kaupunkisosaaliryön kannalta keskeisiä tutkimushaasteita ovat ihmisten elämäntapa, osallisuus ja syrjäytymisen riskit sekä kaupunkitoiseuden olemus urbaaneissa oloissa ja globaalissa tietoyhteiskunnassa. Kaupunkisosaaliryön toteuttamisen kannalta keskeisiä ovat moniammatilliset projektimuotoiset hankkeet, joissa haetaan työllistymismahdollisuuksia, uudenlaisia sosiaaliryön kytkentöjä, kumppanuussuhteita ja yksilöllisen elämänpolitiikan tukemista (Karjalainen & Virtanen 1997, 291). Kuten edellä todettiin, lähiöprojekteissa on kehitelty välineitä, joilla vastataan taantuneiden kaupunkialueiden ongelmiin aktiivimalla paikallistaloutta sekä parantamalla sosiaalista ja fyysistä ympäristöä. Haetaan refleksiivisiä ja toiminnallisia

vastauksia “kehkeytyneen marginaalisuuden” myötä syntyneisiin monitahoi-
siin yhteiskunnallisiin jakolinjoihin (ks. esim. Wacquant 1996b ja 1999; Lash
1994).

Tutkimamme lähiöprojektin tapaiset hankkeet koetaan hyväksi
lisäresurssiksi sellaisilla toiminta-alueilla, jotka jäävät perussosiaalityön mar-
ginaaliin. Kunnalliselle sosiaalityölle projektit voivat olla aluetyön lisäresurssi,
mutta myös ammatillista osaamista kartuttava väline. Perussosiaalityön yh-
teistyö projektien kanssa on valmistautumista sellaiseen aluetyöhön, joka
voi avata uusia näköaloja myös lähiötodellisuuteen.

Paikallisesti muotoutuvat työtävät rakentavat verkostokulttuuria, jossa on
“irrotteluvapautta” konventionaaliseen sosiaalityöhön verrattuna. Ehkä tule-
vaisuudessa syntyy sellaisia toimijoiden keskinäisiä resurssiverkostoja, jois-
sa voimavaroja liikutellaan tarpeen mukaan erilaisia rajoja ylittellen. Urban-
hankkeen arvioinnissa nousikin esille Joensuun projektin lanseeraama
välittäjäverkoston malli, joka kytkeytyy sekä epäviralliseen toimintaym-
päristöön ja sen toimintatiloihin että viranomaisverkostoon. Hyvin toimies-
saan projektit ovat välittäjäverkostoja monesta suunnasta lähtevälle toimin-
nalle. Ratkaisevaa on aluetuntemus ja paikallisten resurssien hyödyntämi-
nen (Karjalainen ym. 1999, 100).

Projektimainen ja refleksiivisiin toimintatapoihin perustuva yhteistyömalli
voi tuottaa erilaisia hyötyjä lähiötyössä. Uudenlaisilla toimintatavoilla
(asuskaspuistoilla, lähiöasemilla) voidaan saada aikaan sellaista, mihin van-
ha ei pysty. Voidaan lisätä toimintamuotojen diversiteettiä tai luoda edelly-
tyksiä positiiviselle segregaatiolle ja diskriminaatiolle, osallisuudelle ja
empowermentille. (ks. Matthiesin artikkeli tässä kirjassa).

Vaikka kehittämistoiminnassa ja uuden kokeilemisessä on paljon hyvää ja
innostavaa, on siinä myös pulmia. Arviointiaineistoissamme esiin nousseet
ongelmat ja kriittiset seikat voi jakaa kolmeen luokkaan. *Yhteistyön ja*
verkostoitumisen pulmia on havaittavissa sekä alueilla että hallintokuntien
kesken. Toinen ongelmaryhmä muodostuu *projektin (itse)arviointiin, kehittä-*
miseen ja strategiatasoihin liittyvistä kysymyksistä. Kolmannen ongelmaryhmän
muodostaa *marginaalissa olevan väestön kohtaaminen*. Seuraavassa
tarkastelemme lähemmin jälkimmäistä.

Marginaalisuuden kohtaaminen

Lähiöprojekteissa ja urbaanissa sosiaalipolitiikassa syrjäytymisen ehkäisy on
keskeinen tavoite (Kananaja 1999, 5). Mutta mistä oikeastaan puhutaan,
kun puhutaan syrjäytymisen ehkäisystä? Syrjäytyminen on muotikäsité, jota
on usein viljelty ilman sidosta reaaliseen todellisuuteen. Poliittisen keskuste-
lun iskusanana syrjäytyminen on iskevä, mutta samalla kovin liukas (Helne

& Karisto 1992, 517; Helne 1994, 40-41; Rönkä 1996, 8). Sosiaalisesta syrjäytymisestä puhuttaessa on usein unohdettu sen vastinpari eli inkluusio. Tästä unohduksesta muistuttavat ne empiiriset löydökset, joiden mukaan esimerkiksi työttömällä on vaikeasta tilanteestaan huolimatta silttenkin mitä erilaisimpia sopeutumisen ja selviytymisen keinoja liittyen marginaaliseen työmarkkina-asemaan ja taloudelliseen niukkuuteen. Sopeutuminen merkitsee eräänlaista päivä kerrallaan elämistä ja "paikallaan pyörimistä". Tukeudutaan arjen pieniin, mutta merkityksellisiin asioihin, jotka vaihtelevat yksilöllisesti paljon. (Karjalainen & Virtanen 1997.) Usein puhutaan työttömien "selviytymisstrategioista". Jos sotilaallista sanastoa halutaan käyttää, parempi olisi puhua vain "taktiikoista", pienistä yksilöllisesti vaihtelevista keinoista, joilla arkea yritetään pitää hallinnassa. Tämä on myös Michel de Certeau'n (1998) tapa käyttää strategian ja taktiikan käsitteitä: valta-asemia ja status quota säilyttämään pyrkivillä eliiteillä on käytössään strategioita, vallan käytön kohteet taas taktikoivat vastustaakseen tai sopeutuakseen noihin strategioihin.

Joskus eksklusiolta suojaa paradoksaalisesti se, etteivät kulttuuriset inkluusiovoimat ole voimakkaita. Tästä kertovat tavallaan Marja Jylhän ja Jukka Jokelan (1990) tulokset, joiden mukaan ikäihmisten yksinäisyyden kokemukset ovat yleisempiä Etelä- kuin Pohjois-Euroopassa, vaikka sukua ja yhteisösiteet ovat etelässä paljon vahvemmat. Tutkijoiden tulkinta on se, että koetusta yksinäisyydestä voidaan puhua oikeastaan vain silloin, kun yksilöllä on selkeä mentaalinen kuva yhteisöstä, johon heidän tulisi kuulua. Suomen kaltaisessa individualistisessa yhteiskunnassa tuo kuva on heikompi kuin Jylhän ja Jokelan vertailumaassa Kreikassa, ja siksi vanhojen ihmisten yksin olemiseen ei Suomessa yhtä todennäköisesti liity yksinäisyyden tunnetta.

Toki Suomessakin inkluusiovoimina ovat sosiaaliset suhteet, perhe ja lähiyhteisö sekä jossain määrin myös asuinalue. Kulutuksen kenttä niin ikään on inkluusiovoima, joka edistää yhteiskunnassa yleiseksi tulleen elämäntyylin omaksumista, joskus silloinkin kun ostovoimasta on niukkuutta. Liipolassakin viikonloppuun kuuluu käyminen läheisissä supermarketeissa. Yli puolella liipolalaisista se on jonkinmoinen harrastus, ja kaksi kolmasosaa käy marketeissa melkein joka viikonloppu. Myös hyvinvointivalttiolliset suojaverkot pyrkivät integroimaan yksilöitä ja toisinaan ne siinä myös onnistuvat. Kaiken kaikkiaan sosiaalisesta syrjäytymisestä puhuttaessa ei siis pidä tuijottaa pelkästään marginaaliin johtavia sivuraiteita vaan myös sosiaalisia siteitä ja kansalaisuuteen liittyvää integroimista.

Lähiöprojektien hankkeissa on pyritty hallintokuntien yhteistyön tehostamiseen segregaatian ja syrjäytymisen torjumisessa. On myös pyritty ennaltaehkäisevän sosiaalityön ja asukkaiden aloitteellisuuden tukemiseen sekä eri

toimijoiden yhteistyön edistämiseen palvelujen tuottamisessa. Asukkaiden aktiivisuutta on tuettu ja tiloja toiminnalle on luotu. Tilojen käyttö- ja kävijämäärät ovat usein olleet kunnioitettavan korkeita. On kuitenkin havaittu, että marginaalissa olevien ryhmien tavoittaminen on ollut vaikeaa, joskus jopa mahdotonta (Viirkorpi 1998; Lapintie ym. 1999; Honkanen 1999; Karjalainen 1999 ja 2000).

Ilmiökenttä, johon yritetään pureutua, on hyvin moniaineksinen. Segregaatio liittyy kaupunkirakenteen erilaistumiseen, paikallistalouden mekaniismeihin ja mielikuviin kaupunkitilasta. Pitkäaikaistyöttömyys on sitkeä ilmiö, ja projektien lisäksi maailmaa ohjaavat muutkin voimat. Ongelmissa on rakenteellinen luonteensa, jolloin lyhyessä ajassa ja kohdentaen pienin resurssein ei voida saada aikaan kovin suuria muutoksia (Helsingin lähiöprojekti 1996-1999, 24).

Pia Bäcklund ja Heli Korhonen (1998, 20) kyseenalaistavat näkemyksen, jonka mukaan hallinnollisesti rajattuun asuinalueeseen sidottu paikallisyhteisö olisi patenttilääke kansalaisten aktivoimiseen ja vastuun kanavoimiseen. Ongelma kiertyy osallistumisen tasa-arvon ja oikeuden kysymykseen: kenen ehdoilla osallistutaan. Ja kuka määrittää mihin ja millä tavoin pitäisi ylipäänsä osallistua? Toiveosallistuja edustaa eräänlaista "aktiivisen kansalaisen" prototyyppiä. Monissa lähiöhakkeissa asukkaita edustavat asukas yhdistysten, talotoimikuntien ja -yhtiöiden aktiivit, jotka eivät välttämättä edusta lähiöasukkaita laajemmin.

Vaikka aktiivisuus perustuu asukkaiden haluun ja kykyyn toimia, olisi jatkossa huomioitava myös ne, joilta tämä ei onnistu. Eli miten myös "hiljaiset äänet ja artikuloimattomat toiveet" saataisiin esille (vrt. Jalava & Virtanen 1996, 123). Jatkossa olisi pyrittävä entistä määrätietoisemmin marginaalisten ryhmien tavoittamiseen, jos yksilöiden ja ryhmien syrjäytymiskiarteisiin halutaan pureutua.

Lopuksi: ohjautuva ammatillisuus

Jos sosiaalityön kehittämisen ja tutkimuksen lähtökohdaksi hyväksytään yhtäältä kontekstien huomioiminen ja toisaalta refleksiivisyys suhteessa ammatillisuuteen, joudutaan vastaamaan ainakin seuraaviin kysymyksiin:

- Miten sosiaalityö kykenee linkittymään ja ottautumaan yhä moninaistuvan kaupunkielämän muotoihin. Kysymys on mitä suuremmassa määrin kulttuurinen ja liittyy elämäntapojen muodonmuutokseen.
- Miten tehdystä virheistä ja toisin tekemisen tavoista voidaan ottaa opiksi ja toisaalta, mitä poisoppiminen vanhoista rutiineista voisi merkitä.

Käsitys erilaisten toimenpiteiden, interventioiden ja integraation luonteesta auttaa suuntamaan työtä täsmällisemmin. Urbanin sosiaalityön, tai yleensäkin sosiaalityön kannalta on huomioitava ne roolit, joissa osallisten kanssa ollaan tekemisissä. Yksi yksinkertainen, mutta vaikeasti saavutettava seikka on luottamus (tästä enemmän, ks. Karjalainen 2001).

Julkinen sektori ja myös sosiaalityö ovat siirtymässä sääntelyn ajasta näkemyksellisyyden ja aktiivisuuden aikaan (Jalava & Virtanen 1996, 106). Toimivan, kantavan sekä sosiaalisesti kestävä sosiaalityön kriteeri ei olekaan ammatillisuuden ja siihen liittyvän osaamisen vahvistaminen, vaan pikemmin kyky toimia refleksiivisesti. Tarvitaan myös poisoppimista vallitsevista käytännöistä sekä ennakkoluulottomia ja radikaalejakin menetelmiä (kuten lähiöliikunta, lähiötaide ja tehostettu yksilö- ja ryhmäkohtainen työ tutkimissamme projekteissa). Petri Virtanen (2000) viittaa refleksiivisyydestä puhuessaan latinankieliseen lauseeseen "otia dant vitia" (joutilaisuus johtaa paheisiin). Refleksiivisen projektiohjauksen kielellä joutilaisuus ja pahe tarkoittavat ohjaamattomuutta ja epäonnistumista. Erilaisuissa olosuhteissa projekteja tulee ohjata joustavasti, jatkuvasti ja systemaattisesti, jotta ne pääsisivät tavoitteisiinsa. Virtanen on samaa mieltä amerikkalaistutkija Eliot Freidsonin (1994) kanssa siitä, että projekti-johtamisesta ei tule professiota ainakaan perinteisessä mielessä. Profession perinteisiä tunnusmerkkejä ovat yhtenäinen tietopohja, oman työn kontrolloiminen (rekrytoinnin ja koulutuksen avulla), eettiset periaatteet ja vahva kollegiaalisuus. Urbanissa sosiaalityössä tarvitaan pikemmin monia professionaalisuuksia ja ammattitaitojen yhteispeliä, jossa professioiden rajat tulevat häilyviksi ja epävarmoiksi.

KIRJALLISUUS

- Atkinson, Rowland & Kintrea, Keith (1998) Reconnecting excluded communities: The Neighbourhood Impacts of Owner Occupation. Edinburgh: Scottish Homes.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1995) Nykyajan jälillä: refleksiivinen modernisaatio. Tampere: Vastapaino.
- Bolt, Gideon & Burgers, Jack & van Kempen, Ronald (1998) On the Social Significance of Spatial Location: Spatial Segregation and Social Inclusion. Netherlands Journal of Housing and the Built Environment 13 (1), 83-95.
- Bäcklund, Pia & Korhonen, Heli (1998) Paikallisyhteisön käsite ja asumisen arki. Juurtumisen, asukasaktiivisuuden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tarkastelua. Helsingin kaupungin tietokeskus, keskustelualoitteita 1998:1.
- Bäcklund, Pia & Schulman, Harry (toim.) (2000) Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja. Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2000:4.

- De Certeau, Michel (1998) *The Practice of Everyday Life, Volume 2: Living & Cooking*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Freidson, Eliot (1994) *Professionalism Reborn. Theory, Prophery and Policy*. Cambridge: Polity Press.
- Hankonen, Johanna (1994) *Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Suunnittelu- ja järjestelmäläpimurto suomalaisten asuntoalueiden rakentumisessa 1960-luvulla*. Tampere: Otatieto Oy & Gaudeamus.
- Helne, Tuula (1994) *Erään muodin tarina - 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta*. Teoksessa Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Tampere: Gaudeamus, 32-50.
- Helne, Tuula & Karisto, Antti (1992) *Syrjäytymisen ongelma*. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Juva: WSOY, 517-531.
- Helsingin lähiöprojekti 1996-1999 (2000) *Arvio toiminnasta ja tavoitteiden saavuttamisesta 15.11.1999*. Helsingin kaupunki.
- Honkanen, Anne (1999) *Lähiöliikuntaa Itä-Helsingissä*. Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuskatsauksia 1999:2.
- Jalava, Urpo & Virtanen, Petri (1996) *Laatu, innovaatio ja projekti. Hyvinvointipalvelujen kehittämisen ydinkysymyksiä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jylhä, Marja & Jokela, Jukka (1990) *Individual Experiences as Cultural – a Cross-cultural Study of Loneliness Among the Elderly*. *Ageing and Society* 10, 295-315.
- Kananoja, Aulikki (1999) *Urbaani sosiaalipolitiikka odotusten ristipaineissa*. *Dialogi* 6/1999, 4-6.
- Kananoja, Aulikki (2000) *Pureeko budjetti syrjäytymiseen? Kommenttipuheenvuoro Sosiaalipoliittisen yhdistyksen Budjettiseminaarissa 28.9.2000 Helsingissä*.
- Karisto, Antti (1996) *Invisible social policy. Empowerment through cultural participation*. Teoksessa Francois Matarasso & Steven Halls (toim.) *The art of regeneration*. Nottingham: City of Nottingham & Comedia, 32-37.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka (1998). *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Karisto, Antti & Karjalainen, Pekka (2000) *Verkostoitumista ja kaupunkipolitiikkaa*. Teoksessa Pia Bäcklund, & Harry Schulman (toim.) *Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja*. *Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2000:4*, 171-191.
- Karisto, Antti & Seppänen, Marjaana & Karjalainen, Pekka (2001) *Social exclusion and the Finnish municipal housing estates*. Julkaistaan 2001.
- Karjalainen, Pekka (1999) *Urban-ohjelma kaupunkisyrjäytymistä vastassa*. *Janus* 7 (3), 277-284.
- Karjalainen, Pekka (2000) *Tekemisen tilat ja osallistumisen areenat. Lähiöprojekti työntekijöiden ja asukkaiden silmin*. Teoksessa Pia Bäcklund & Harry Schulman (toim.) *Kunnostusta ja kuntokävelyä, asukastiloja ja aikamatkoja*. *Onnistuiko Helsingin lähiöprojekti? Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 2000:4*, 131-168.

- Karjalainen, Pekka (2001) Sosiaalityötä yhteiskunnan reunoilla. Espoon Diakoniasäätiön tukiasuntotoiminta ja Silta-projekti. Espoon Diakoniasäätiön julkaisuja.
- Karjalainen, Pekka & Virtanen, Petri (1997) Työttömyys ja urbaani toiseus: pohjois-karjalainen näkökulma. *Sociologia* 34 (4), 281-294.
- Karjalainen, Pekka, Laasanen, Yrjö, Mero, Pia & Karisto, Antti (1999). Toimintalinja 2: Sosiaalinen kehittäminen Teoksessa Lapintie ym. 1999. Suomessa toteutettavien URBAN-ohjelmien arviointi 1995-1999. Espoo: Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 77, 82-148.
- van Kempen, Ronald (1998) Is the Neighbourhood Important? Activities and social contacts of residents of two deprived neighbourhoods in Utrecht, the Netherlands. Paper for the ENHR-Conference on Housing Futures: Renewal, Sustainability and Innovation, Cardiff, 7-11 September.
- Koskiahon, Briitta & Nurmi, Johanna & Virtanen, Petri (1999) Kansalaisen sosiaalipoliittikka. Kansalaisyhteiskunta ja hyvinvointivaltio 2000-luvulla. Helsinki: WSOY.
- Lapintie, Kimmo, Piispa, Päivi, Saarela, Pekka, Koivisto, Riitta, Lamminmäki, Lauri, Karjalainen, Pekka, Laasanen, Yrjö, Mero, Pia, Karisto, Antti & Majjala, Olli (1999) Suomessa toteutettavien URBAN-ohjelmien arviointi 1995-1999. Espoo: Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 77.
- Lash, Scott (1994) Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community. Teoksessa Ulrich Beck ym. Reflexive Modernization. Bodmin: Polity Press, 110-173.
- Maffesoli, Michel (1995) Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Tampere: Gaudeamus.
- Roivainen, Irene (1999) Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden konstruktiona. Helsingin kaupungin tietokeskus, Tutkimuksia 1999:2.
- Rönkä, Anne (1996) Syrjäytymisen prosessit ja vastavoimat. Teoksessa Erja Saarinen (toim.) Elämän syrjästä kiinni. Kirkon nuorisotyön keskus. Saarijärvi: Gummerus.
- Seppänen, Marjaana (2001) Liipolan Onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistumien ja merkitys asukkailleen. Väitöskirjakäsikirjoitus.
- Silver, Hilary (1996) Culture, Politics and National Discourse of the New Urban Poverty. Teoksessa Enzo Mingione (toim.) Urban Poverty and the Underclass. Cambridge: Blackwell Publishers, 105-138.
- Viirkorpi, Paavo (1997) Eteneekö lähiöuudistus? Paikallisten lähiöprojektien käynnistymisvaiheen arviointi. Ympäristöministeriö, Suomen ympäristö 118.
- Viirkorpi, Paavo (1998) Lähiöprojektin alueellisen toiminnan väliarviointi. Julkaisen maton moniste.
- Virtanen, Petri (1997) Syrjäytyminen, kaupunki ja nuoret. Teoksessa Nuorten elämänpolkuja lama-Suomessa. Nuorisotutkimus 2000. Helsinki: Nuorisotutkimus-seura ry., tutkimuksia 3/97, 210-235.

- Virtanen, Petri (2000) Projektityö. Helsinki: WSOY.
- Wacquant, Loïc J.D. (1996a) Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto. Teoksessa Enzo Mingione (toim.) Urban Poverty and the Underclass. Bodmin: Blackwell, 234-274.
- Wacquant, Loïc J.D. (1996b) The Rise of Advanced Marginality. Notes on it's Nature and Implications. *Acta Sociologica* 39 (2), 121-139.
- Wacquant, Loïc J.D. (1999) Urban Marginality in the Coming Millennium. *Urban Studies* 36 (10), 1639-1647.
- Wilson, William J. (1987) *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass and the Public Policy*. Chicago: The University Press.

Timo Toikko

MARGINAALIT JA SOSIOKULTTUURISEN TYÖN MAHDOLLISUUDET

Sosiokulttuurisessa työssä etsitään yhteyttä sekä sosiaalityöhön että kulttuurityöhön. Jos marginaalit ymmärretään kulttuurisesta valtavirrasta poikkeamiseksi, niin sosiokulttuurinen työ voidaan nähdä keinona vastata marginaalien problematiikkaan. Käytännön työn kannalta olennaista on löytää toimintatapoja, joissa erilaisia ryhmiä voidaan lähestyä heidän itsensä hyväksymillä ehdoilla. Kysymys on työtavoista, joissa korostetaan ryhmien oikeutta oman kulttuurisen ja sosiaalisen toimintansa määrittelyyn. Sosiokulttuurinen työ näyttäytyy monimuotoisina kokeiluina ja projekteina, mutta sillä on myös oma paikkansa jo vakiintuneissa instituutioissa ja organisaatioissa.

Erityisesti Leena Kurki (1999) on aikaisemmin kirjoittanut Suomessa sosiokulttuurisesta innostamisesta ja sen latinalais-amerikkalaisesta perinteestä. Toisaalta sosiokulttuurinen työ voidaan paikantaa myös laajemmin sosiaali- ja kulttuurityön kenttään. Kuvaankin tässä artikkelissa sosiokulttuurisen työn erilaisia päälinjoja. Pyrin ensiksi määrittelemään sosiokulttuurisen työn luonteen sekä sosiaalityönä että kulttuurityönä. Toiseksi kuvaan latinalais-amerikkalaisen perinteen lisäksi sosiokulttuurisen työn yhteyttä setlementtiliikkeeseen ja yhteisötaiteeseen. Kolmanneksi tarkastelen nuorten taide- ja mediapajoja eräänä sosiokulttuurisen työn käytännön sovelluksena. Lopuksi kuvaan vielä sosiokulttuurisen työn kohteen määrittelyä. Kysyn: missä mielessä yhteys kulttuuriin (taiteeseen) voi olla sosiaalityön keino vastata marginaalien problematiikkaan?

Sosiaali- ja kulttuurityön yhteys

Sosiaalityö on usein pyritty määrittelemään kohteensa perusteella yksilö-, ryhmä- ja yhteisökohtaiseksi (ks. esim. Richmond 1922). Sosiokulttuurinen työ voidaan paikantaa yhdeksi sosiaalityön muodoksi, jonka tunnuspiirteet rakentuvat pääosin yhteisölähtöisistä toimintatavoista. Sosiokulttuurinen työ kohdistuu yhteisöihin, mutta useimmiten käytännössä työskennellään erilaisten ryhmien kanssa. Kysymys ei ole varsinaisesta ryhmätyön menetelmästä, vaan tavasta hahmottaa tietty ryhmä osana laajempaa sosiaalista yhteisöä. Ryhmiä aktivoidaan osallistumaan oman yhteisönsä kehittämiseen. Sosiokulttuurisessa työssä ei voida ohittaa myöskään yksilöä, mutta tällöin kysymys on ennen kaikkea sosiaalisten oikeuksien määrittelystä. Tavoitteena on tukea yksilöiden mahdollisuutta oman elämänsä määrittelyyn (Staub-Bernasconi 1995).

Sosiokulttuurisessa työssä ei ole kysymys vain sosiaalipolitiikan yhteisöllisestä toimeenpanosta, vaan myös sen reformaatiosta. Usein kuitenkin määritykset sosiokulttuurisen työn muutostavoitteista ovat ristiriitaisia. Siinä missä Paul Henderson ja David Thomas (1996) mallintavat yhteisöä aktivoivaa naapuruustyötä, siinä Keith Popple (1995) näkee naapuruustyön vain kiertävän ydinkysymyksenä olevan tarpeen rakenteelliseen muutokseen. Kysymys on samasta asiasta, josta Leena Kurki (1999) käyttää latinalais-amerikkalaisen keskustelun termejä kuuma ja kylmä maailma. Kuumaan maailmaan sijoittunut sosiokulttuurinen innostaminen on muutosorientoitunutta, mutta kylmään maailmaan sijoittunut innostaminen latistuu pelkäksi harrastus- ja viriketoiminnaksi. Jännitykset sosiaalisten ongelmien määrittelyssä kuuluvat muutostyön luonteeseen: kuka asettaa toiminnan tavoitteet ja kenen ehdoilla?

Sosiokulttuurinen työ ei kuitenkaan tarkoita ainoastaan sosiaalityötä, vaan sen tavoitteena on etsiä yhteyttä myös kulttuurityöhön. Kulttuurin käsite voi tässä yhteydessä tarkoittaa ensinnäkin erilaisten yhteisöjen kulttuurista perustaa. Yhteisöt voidaan nähdä esimerkiksi osa- ja alakulttuureina, jolloin kysymys on ennen kaikkea kyvystä lukea yhteisöjen kulttuurista taustaa ja suhteuttaa oma toimintansa siihen. Yhteisöjen kulttuurisella taustalla on merkitystä sosiokulttuurisen työn toimintastrategian valinnassa. On eri asia tavoitella yhteistyötä valtakulttuuriin kuuluvien ihmisten kanssa kuin vaihtoehtokulttuuriin lukeutuvien ihmisten kanssa; puhumattakaan siitä, että yhteistyötä pyrittäisiin rakentamaan vasta- tai patologisten kulttuuriryhmien kanssa.

Sosiokulttuurisessa työssä kulttuurin käsitteellä tarkoitetaan myös suhteen luomista taiteeseen. Tässä yhteydessä taiteella tarkoitetaan lähinnä

yhteisötaiteen erilaisia muotoja, joissa keskeistä ei ole taiteen luominen sinänsä, vaan kansalaisten osallistaminen oman kulttuurisen identiteettinsä tuottajaksi. Yhteisötaiteen projekteissa ihmiset itse tekevät taidetta, jolloin taide saa merkityksen sosiaalisesta kontekstistaan. Draama, kuvallinen ilmaisu ja musiikki ovat välineitä ihmisten arkielämän tarkasteluun sekä yksilö- että yhteisötasoilla (Morgan 1995). Kysymys on osallistavasta kulttuurityöstä, jossa taide ja sen tekeminen suuntautuu yhteisöön.

Sosiokulttuurinen työ voi sosiaalityönä saada selkeitä yhteiskunnallisen muutoksen tavoitteita, mutta kulttuurityönä lähinnä ryhmien ja yhteisöjen itseyttämis- ja kehittämiseen kohdentuneita tavoitteita. Sosiaalisen ja kulttuurisen suhde ei ole etukäteen määritelty, vaan se luodaan aina jokaisessa projektissa erikseen. Keskeisenä sosiokulttuurisen työn tavoitteena on osallistaa ihmisiä tekemään ja tuottamaan identiteettiään, joten työntekijän ja osallistujien välinen suhdekin on luotava aina uudestaan. Tässä mielessä kysymys on sosiokulttuurisen asiantuntijuuden refleksiivisestä luonteesta. Sosiokulttuurisessa työssä on otettava kantaa sekä sosiaalityön että kulttuurityön keskeisiin käsitteisiin. Sitä ei voida ymmärtää ainoastaan sosiaalityönä tai ainoastaan kulttuurityönä.

Sosiokulttuurisen työn perinteet

Sosiokulttuurisessa työssä voidaan nähdä kolme perinnettä, joista sen nyky-muotoja on yritetty rakentaa. Setlementtityö muodostaa sosiokulttuurisen työn varhaisen mallin ja samalla yhdistää sen sosiaalityön käsitteistöön. Toiseksi sosiokulttuurisessa työssä elää edelleen eräänlainen kuusikymmentälukulainen henki, joka vahvistaa sen muutosorientaatiota. Kolmanneksi sosiokulttuurisessa työssä on nähtävissä pyrkimys yhdistää se kulttuurityön käsitteistöön. Kuvaan seuraavaksi tarkemmin näitä kolmea sosiokulttuurisen työn perinnettä.

a) Setlementtiliike sosiokulttuurisen työn mallina

Setlementtityö on eräs varhaisimmista sosiokulttuurisen työn malleista. Setlementtityössä keskityttiin köyhillä kaupunkialueella tehtävään sosiaalija kulttuurityöhön. Alkunsa se sai 1880-luvulla Lontoosta, jossa pappina toiminut Samuel Barnett aloitti kaupungin slummialueella kristillisen sosiaalityön. Barnettin työn ympärille muodostui tukijoukko, josta osa oli yliopiston opettajia ja opiskelijoita. Nuori yliopistoväki asettui asumaan (to settle) Barnettin tavoin Itä-Lontoon slummialueelle. Näin muotoutunut ensimmäi-

nen setlementti sai myöhemmin nimensä nuorena kuolleen setlementtityön aktivisti Arnold Toynbeen mukaan. Toynbee Hallin tavoitteena oli tutkia ja oppia ymmärtämään slummialueen asukkaiden elämätilannetta, mutta myös toimia yhdessä heidän kanssaan parempien olosuhteiden luomiseksi.

Setlementtityössä voidaan nähdä kaksi traditiota: kristillinen ja yhteiskunnallinen. Suomeen perustettiin jo vuonna 1919 ensimmäinen setlementti, joka pohjautui kristilliseen arvoperustaan. Setlementtityön tavoitteena oli Sigfrid Sireniuksen (1965, 200) sanoin tuottaa ”ihmisarvoisempi, sosiaalisempi ja henkisempi elämäntyyli ja elämänsisällys”. Suomalainen setlementtityö noudatti Barnettin luomaa mallia: setlementtien tarjoamalla kansalais-toiminnalla pyrittiin kehittämään työväestön sosiaalista elämää ja kristillisellä toiminnalla työväestön henkistä elämänsisältöä. Varsinaisena suomalaisena erityispiirteenä oli kuitenkin setlementtityön yhdistäminen kristilliseen työväenliikkeeseen ja sen aatemaailmaan. Vuosisadan vaihteen yhteiskunta oli poliittisesti kahtiajakautunut ja setlementtiliike otti tavoitteekseen tämän kahtiajaon murtamisen.

Kulttuurityö ei painottunut kristillisessä setlementtiliikkeessä samalla tavalla kuin sen yhteiskunnallisessa traditiossa. Yhdysvaltoihin levinneessä setlementtiliikkeessä kulttuurityö sai korostuneemman aseman kuin Suomen kristillisessä setlementtiliikkeessä. Yhdysvalloissa myös taiteilijat muuttivat asumaan slummialueille perustettuihin toimintakeskuksiin, joissa he yhdessä sosiaalityön pioneerien kanssa käynnistivät sosiaalisia ja kulttuurisia kehittämishankkeita. Sosiaalityöntekijät korostivat asukkaiden oikeutta sosiaaliseen hyvinvointiin ja taiteilijat asukkaiden oikeutta omaan kulttuuriperintöönsä. Toimintakeskuksista muodostui monimuotoisia sosiaalisia ja kulttuurisia yhdessä tekemisen paikkoja.

Albert Kennedyn (1931) mukaan suurimmassa osassa New Yorkin 28:sta setlementistä oli kulttuurista toimintaa. Setlementeissä kokoontui lukuisia erilaisia harrastuspiirejä, joita setlementeissä asuvat taiteilijat ohjasivat. Taiteilijat tarjosivat slummialueiden asukkaille esimerkiksi kuvallisen ilmaisun ja musiikin opetusta, kädentaitojen työpajoja ja teatteritoimintaa. Arvioidessaan setlementtien toimintaa Kennedy (1935) kuitenkin toteaa, että kulttuurinen toiminta ei kaikissa setlementeissä ole riittävän tavoitteellista, vaikka toiminta onkin monipuolista. Setlementeilä puuttui varsinainen kulttuurityön ohjelma.

Eräänlaisena setlementtityön kehittämisen mallina oli Chicagossa toimiva Hull Housen setlementti, jonka kulttuurityö oli saanut ohjelmallisen luonteen jo 1890-luvulla. Hull Housen kulttuurityössä pyrittiin yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen esimerkiksi Chicagon Arts and Crafts Society:n kautta, jonka perustamisessa setlementin asukkaat olivat olleet aktiivisia. Yhdistyksen tavoitteena oli tehdä slummien asukkaiden monipuolinen osaaminen

näkyväksi myös kaupungin kulttuuripiireissä. Eräänä kulttuurityön konkreettina muotona oli settlementin yhteyteen perustettu Labor Museum (Addams 1910), jonka tehtävänä oli tuoda esille siirtolaisten käsityön taidot. Eurooppalaiset siirtolaiset olivat käsityöammattien taitajia, mutta heidän osaamisellaan ei modernissa suurkaupungissa ollut enää entisenlaista merkitystä. Muuttaessaan Yhdysvaltoihin siirtolaisten oli sopeuduttava mekaaniseen tehdastyöhön. Museo oli keino tuoda esille siirtolaisten perinteinen käsityön osaaminen. Museo nähtiin keinona yhdistää vanha ja uusi maailma. (Carson 1990; vrt. Crocker 1992.)

Settlementtien kulttuurityön tarkoituksena oli tukea slummialueiden asukkaiden elämänlaatua ja hyvinvointia laajassa merkityksessä (Carson 1990). Harrastus- ja viriketoiminnan lisäksi luotiin eräänlainen kulttuuripoliittinen ohjelma. Ohjelman edellytyksenä oli jatkuva kriittinen arviointi, joka Hull Housen settlementissä toteutettiin päivällisten yhteydessä. Ne olivat tilaisuuksia, joissa settlementin asukkaat, talon puuhanaisena toimineen Jane Addamsin johdolla, keskustelivat työhön liittyvistä teorian ja käytännön ristiriidoista (Grayson 1981). Kulttuurityön ohjelma tarkoitti siis sitä, että pelkkä harrastus- ja viriketoiminta ei sinällään ollut riittävä tavoite settlementityölle. Settlementtien tavoitteena oli vaikuttaa myös laajemmin yhteiskunnan kehitykseen (Simon 1993; Lundblad 1995; Elshtain 1997).

Jane Addamsin (1910) mukaan settlementtien tulisi lähestyä asukkaiden arkea mahdollisimman toiminnallisesti. Tässä mielessä kulttuurityö oli sosiaalityön liittolainen, taide antoi sosiaalityölle toiminnallisen luonteen. Addams näki kulttuurityön vastakohtana kaupalliselle viihteelle, mutta toisaalta hän kritisoi myös perinteisen kulttuurityön hyväntekeväisyyttä korostavaa luonnetta. Museot, kirjastot ja teatterit eivät olleet valmiita menemään yhteiskunnallisissa tavoitteissaan yhtä pitkälle kuin settlementiliike. Niiden edustaman kulttuurifilantropian tavoitteena oli sopeuttaa ihmiset vallitseviin olosuhteisiin, eikä muuttaa olosuhteita kuten settlementiliike vaati. Addams odotti kulttuurityöltä myös yhteiskunnallisia kannanottoja.

Settlementiliikkeen ohella kulttuurityötä korostettiin myös tuon ajan käsitteellisissä sosiaalityön jäsenyksissä. L.A. Halbertin (1923) mukaan sosiaalityön prosessit (tapaustyö, ryhmätyö, ja organisaatiotyö) konkretisoituvat erilaisilla työkentillä, joista yksi on kulttuurin kenttä. Halbert liitti kulttuurisen elementin myös tapaus- ja ryhmätyöhön, joten se ei rajoittunut ainoastaan yhteisölähtöiseen työtapaan. Kulttuurinen elementti oli olennainen osa tuon ajan sosiaalityökeskustelua. Sosiaalityön ja kulttuurityön yhteys ei siis ole uusi asia, yhteyttä rakennettiin jo yli sata vuotta sitten. Nykyiset sosiokulttuurisen työn projektit pohjautuvatkin osin juuri settlementiliikkeen luomalle perustalle (vrt. Roivainen 2001).

b) Yhteiskunnallinen muutos sosiokulttuurisen työn tavoitteena

Latinalaisessa Amerikassa sosiokulttuurista innostamista on perusteltu teoreettisesti ja sitä on kuvattu myös systemaattisena menetelmänä (ks. Hämäläinen & Kurki 1997; Kurki 1996; 1999)¹. Sosiokulttuurinen innostaminen on suuntautunut yhteiskunnalliseen muutokseen ja se on saanut monimuotoisia toteutustapoja. Tässä yhteydessä keskityn vain kahteen brasilialaiseen sosiokulttuurisen työn taustavaikuttajaan: Paolo Freireen ja Augusto Boaliin. Freire oli kasvatustieteilijä ja Boal teatteritaiteilija, heidän suurin vaikutuksensa ajoittui 1960-luvulle, jolloin sekä kasvatuksen että teatterin keinoin pyrittiin vaikuttamaan yhteiskunnalliseen muutokseen. Boal ja Freire olivat saman aikakauden toimijoita, jotka saivat vaikutteita myös toisiltaan.

Freire kehitti aikuisväestön lukutaitokampanjoiden pohjalta metodin, jossa ihmisiä pyrittiin osallistamaan oman oppimisensa subjekteiksi. Freire kirjoitti metodistaan dialogipedagogiikkana, jossa tavoitteena oli opettajan ja oppilaan välinen vuorovaikutus. Dialogipedagogiikassa pyritään murtamaan opettajan ja oppilaan välinen hierarkkinen suhde ja tukemaan subjektien tasavertaisuuttaan. Dialogissa toisen mielipiteisiin voidaan vaikuttaa vain ”rakkauden, nöyryyden ja luottamuksen hengessä” (Freire 1972, 91-92). Oppilaan ja opettajan välinen tasavertainen suhde perustuu siihen, että olennainen huomio kiinnitetään oppilaan elämäntilanteeseen. Oppilaan elämäntilanteen problemaattinen tarkastelu on oppimisen lähtökohta.

Freiren projekteissa maatyöläiset eivät opetelleet lukemaan kuin Jukolan veljekset kuorossa lausuen a b c, vaan heidän oppimisprosessinsa rakentui arkielämästä käsin. Opiskeltavaksi asiaksi valittiin arkielämän kannalta merkityksellinen asia, koodi. Keskeisenä koodina saattoi olla esimerkiksi sana vehnä. Lukemaan opettelu lähti liikkeelle vehnä -sanan merkityksellistämisestä. Mitä se merkitsee maatyöläisille? Prosessi jatkui vehnä -käsitteen problematisoimisena. Kuinka vehnä määrittää ihmisten roolit ja suhteet yhteisössä tai yhteiskunnan tasolla? Uuden oppimisprosessin tavoitteena oli lukemaan oppimisen ohella oppia myös tiedostamaan asioita yhteiskunnallisella tasolla. Prosessi tähtäsi yhteisöllisten myyttien löytämiseen ja purkamiseen, sekä edelleen sitä kautta yhteiskunnalliseen muutokseen, transformaatioon. Kasvatuksen dialektiikka saakin tässä mielessä merkityksensä yhteiskunnallisten ristiriitojen tarkastelusta. (Suortti 1999.) Freire näki pedagogisen työn kanavoituvan yhteiskunnalliseen muutokseen (vrt. Giroux & MaLaren 2001).

Kasvatuksen ohella yhteiskunnalliseen muutokseen pyrittiin myös kulttuurityön alueella. Tästä esimerkki on Boalin kehittämä ”sorrettujen teatteri”. Boal työskenteli 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa Sao Paolossa Arena Theatressa, jossa hänen kokeellinen oteensa johti kokonaan uuden teatterikäsitteen muodostumiseen. Arena Theatre pyrki aktivoimaan ja osallista-

maan yleisöä. Työtavan ensimmäisessä kehitysvaiheessa yleisöä pyydettiin esityksen jälkeen keskustelemaan näytelmästä. Näytelmien kuvaamia vuorovaikutussuhteita ja rakenteita pyrittiin problematisoimaan yhteiskunnallisella tasolla. Boalilaisen työtavan toisessa kehitysvaiheessa yleisöä pyydettiin keskeyttämään näytös ja ehdottamaan juoneen uusia kuvioita. Tässä vaiheessa yleisöstä muodostui näytelmän aktiivinen toimija. Työtavan kolmas kehitysvaihe sai alkunsa kun katsomossa ollut nainen ei saanut itseään ymmärretyksi sanallisen selityksen avulla, jolloin hänen oli asteltava näyttämölle ja esitettävä itse mitä hän tarkoitti. Tämä johti Boalin kehittämään termin *spect-actor*, jolla hän halusi kuvata yleisön roolia katsoja-näyttelijänä. Käsitteellä haluttiin kuvata yleisön roolin muutosta passiivisesta aktiiviseksi.

Boal sai vaikutteita Freirelta luodessaan mallin taiteen ja muutostyön suhteesta. Esimerkiksi Boalin (1979) tunnetuimman teoksen ”The Theatre of the Oppressed” otsikolla on suora yhteys Freiren (1972) keskeisimpään kirjaan ”Pedagogy of the Oppressed”. Boalin pyrkimyksellä murtaa katsojan ja näyttelijän välinen suhde on yhteys freirelaisen dialogipedagogiikkaan, jossa pyritään opettajan ja oppilaan välisen suhteen uudistamiseen. Mallien tavoitteet eivät jääneet kuitenkaan vain vuorovaikutussuhteiden tasolle, vaan niiden perimmäisenä tavoitteena oli käynnistää ja ylläpitää yhteisöllistä muutosta. Freirelle oppiminen on avain yhteiskunnalliseen demokratiaan aivan samoin kuin Boalille näytelmä on avain kulttuuriseen demokratiaan. Voidaan sanoa, että boalilaista mallia ei olisi ilman Freirea, mutta lisäksi voidaan sanoa, että Freiren kasvatuksesta kumpuava ajatus sai kulttuurityön muodon vasta Boalin mallissa. Työtavat ovat yhteiskunnallisesti muutosorientoituneita ja edustavat siten tyypillisiä 1960 -luvun tavoitteita (vrt. Teerijoki & Lintunen 2001).

Boalin ja Freiren elämäkululla on yhteneviä tekijöitä: molemmat joutuivat lähtemään maanpakoon sotilasjuntan hallitsemasta Brasiliasta, joten heidän oli kehitettävä yhteiskunnalliseen muutokseen tähtäävä menetelmänsä ollessaan maanpakolaisena. Maanpakolaisuus kuitenkin auttoi heitä pääsemään maailmanluokan maineeseen, koska se suuntasi heidän toimintansa kansainvälisille areenoille. Muutosorientoituneilla työtavoilla oli kansainvälistä kysyntää, joten Brasiliassa kehitetyt työtavat herättivät suuren huomion. Myöhemmin molemmat palasivat Brasiliaan jatkamaan työtään, jolloin he myös työskentelivät yhdessä. Osa nykyisistä sosiokulttuurisen työn projekteista pohjautuukin Boalin ja Freiren perustamalle yhteiskunnallisen muutoksen tielle.

c) Sosiokulttuurinen työ yhteisötaiteena

Sosiokulttuurinen työtapa on kehittynyt myös taiteen diskursseissa. Omalle aikakaudelleen tyypillisesti 1960-luvun taiteilijat nousivat vastustamaan taiteen elitistisyyttä ja sen etäisyyttä tavallisten ihmisten elämästä. Jukka-Pekka Hotisen (1999) mukaan modernismi oli antanut taiteelle luvan olla vaikeatajuista. Korkeakulttuurinen taide eristäytyi omiin instituutioihinsa: musiikkisaleihin, taidemuseoihin ja teattereihin. Sally Morgan (1995) kuvaa kuinka 1960-luvun taiteilijat käynnistivät hankkeita, joiden tavoitteena oli palauttaa taide tavallisten ihmisten arkielämään. Taide kuului kaikille, eikä taiteen maailma voinut rakentua vain vallanpitäjien ehdoilla. Taiteilijat näkivät, että olemassa oleva kulttuuri oli valjastettu valtaryhmien palvelijaksi. Heidän pyrkimyksensä oli demokratisoida taide, joka oli vaikeatajuista ja väärässä paikassa.

Taiteen eri alueilla tehdyt kokeilut voidaan koota yhteisötaiteiden (community arts) käsitteen alle. Yhteisötaiteella tarkoitetaan ainakin kahta eri asiaa. Ensinnäkin on korostettu, että yhteisötaiteessa taiteella ei ole ainoastaan esteettinen merkitys, vaan sillä on väistämättä yhteys myös ympäröivään maailmaan. Taide auttaa näkemään tutunkin ympäristön uudella tavalla. Tässä mielessä taide pyritään sijoittamaan ympäristötaiteen tavoin siihen yhteisöön, jossa tavalliset ihmiset asuvat ja toimivat. Tällaisiin yhteisötaiteen projekteihin liittyy usein myös ajatus tavallisten kansalaisten taidekasvattamisesta ja rohkaisemisesta tulkitsemaan taidetta, kysymys on taiteen lukutaitokampanjoista. Ympäristöön suuntautunut taide nähdään tällöin virikkeenä ja keskusteluun herättäjänä, jolloin juuri tavalliset ihmiset ovat oikeutettuja erittelemään taidetta (Welch 1997).

Toiseksi yhteisötaiteella voidaan ymmärtää selkeästi yhteisön muutosta tavoittelevaa orientaatiota. Yhteisötaiteen tehtävä on tällöin kantaa osansa yhteiskunnallisesta vastuusta, joten taide nähdään muutoksen instrumenttina, joka hakee voimansa ryhmien, yhteisöjen ja yhteiskunnan ristiriidoista. Taide etsii sosiaalisesti merkityksellisiä koodeja, joita voidaan yrittää purkaa ja rakentaa toisin. Taide on tässä mielessä toisin tekemisen tila. Taide nähdään tapana edesauttaa yksilöiden ja yhteisöjen sosiaalista kehitystä, se on eräänlaista kansalaiskasvatusta. (Delft 1998.) Hotisen (1999) mukaan yhteisötaiteen taustalla on nähtävissä oletus, että kansalaiset ovat vieraantuneet omasta elämästään ja yhteiskunnasta. Yhteisötaide on keino luoda ihmisille mahdollisuuksia vaikuttaa oman elämänsä ja yhteisönsä kehitykseen. Taiteelle on siis syvä sosiaalinen tilaus.

Taiteen piirissä yhteisön käsite on koettu ongelmalliseksi, koska sen on mielletty tarkoittavan ennen kaikkea yhtenäistä maantieteellistä aluetta. Taiteen ei ole nähty voivan kiinnittyä vain yhtenäistä aluetta tarkoittavaan yh-

teisöön. Sen sijaan on haluttu korostaa aikaisempaa enemmän yhteisöjen kulttuurisia piirteitä; yhteisöjä, jotka rakentuvat esimerkiksi internetissä. Näissä mediavälitteisissä yhteisöissä taiteella on keskeinen asema: ne luovat sosiaalisia merkkejä ja merkityksiä. Yhteisöllä ei siis tarkoiteta yhtenäisestä alueesta käsin rakentuvaa yhteisöä, vaan yhteisö voi tarkoittaa tilaa, jossa luodaan kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä. Tässä mielessä yhteisötaide pyritäänkin näkemään käytäntönä, jolla on tietyt sosiaaliset kehykset (Janhunen 1997; Salmi 2001).

Yhteisötaiteen keskusteluissa ei ole luotu selkeää kuvaa siitä, kuka on yhteisötaiteen subjekti. Tarkoittaako yhteisötaide taiteilijoiden tietyissä yhteisöissä esittämää taidetta, jossa vain taiteen tekemisen aihe ja yleisö tulevat yhteisöstä? Vai tarkoittaako yhteisötaide sitä, että yhteisön jäsenet tekevät taidetta ammattitaiteilijoiden ohjauksessa? Vai tarkoittaako se sitä, että lopulta yhteisön jäsenet tekevät taiteensa itse ja omista lähtökohdistaan? (Hotinen 1999.) Kysymys on siitä mikä painoarvo laitetaan taiteen ja yhteisön käsitteille. Taidetta korostavissa projekteissa yhteisö ymmärretään ohuemmin, ja vastaavasti yhteisöä korostavissa projekteissa taidetta ei tavoitella ammattitaiteen näkökulmasta. Yleisesti voitaneen sanoa, että jokaisessa projektissa yhteisötaide saa kuitenkin muotonsa taiteen ja yhteisön käsitteiden funktiona.

Sosiokulttuurisessa työtavoissa pyritään välttämään jakoa taiteeseen ja eitaiteeseen. Niissä korostetaan usein enemmän tekemisen prosessia kuin varsinaista tuotosta. Marion van Delft (1998) tarkasteleekin yhteisötaidetta prosessin ja tuotoksen näkökulmista. Tässä mielessä yhteisötaide ei ole varsinaisen taiteen laji, vaan sosiaalityön työskentelytapa. Kysymys on ammattilaisten ja yhteisötaiteen projektiin osallistuvien ihmisten yhteisestä työskentelystä; prosessista. Yhteisötaiteen prosessi ja tuotos heijastelevat tekijöidensä maailmaa. Tässä mielessä yhteisötaiteen projektit edellyttävät dialogia, jossa määritellään mistä näkökulmasta maailmaa tarkastellaan. Parhaimmillaan dialogi johtaa prosessiin, jossa joudutaan ottamaan kantaa olemassa olevan todellisuuden muuttamiseen. Pat Allenin (1995) sanoin: taide on tie henkilökohtaiseen ja yhteisölliseen tietämiseen.

Taide- ja mediapajat sosiokulttuurisen työn esimerkkeinä

Työpajat ovat Kari Nyssölän (1999) mukaan syntyneet paikkaamaan ammatillisen koulutuksen puuttumista ja toisaalta tukemaan nuorten työllistymistä. Siten työpajat sijoittuvat eräänlaiselle harmaalle vyöhykkeelle, joka koostuu työllistymistä tukevista järjestelmistä. Työpajojen ohella

harmaalle vyöhykkeelle sijoittuvat myös oppisopimuskoulutus ja ammatilliseen koulutukseen liitetty pakkohaku. Sosiaalityön kannalta työpajat ovat kiinnostavia syrjäytyneiden nuorten kohtaamispaikkoja. Nuoret ovat työttömiä, monet myös vailla ammattikoulutusta, mutta osalla heistä on myös selkeitä sosiaalisia ongelmia. He ovat joko syrjäytyneet sosiaalistumisen päävirrasta tai tietoisesti rakentaneet vaihtoehtoista kulttuurista orientaatiota tai jopa vastakulttuuria. Työpajat ovat osa työttömyyden hoidon apparaattia, jossa nuoret velvoitetaan osallistumaan työpajan toimintaan.

Yhtäältä työpajat ovat pakkoon perustuvia, mutta toisaalta ne tarjoavat tilan nuorten kulttuurisen identiteetin tukemiseen (Nyyssölä 1998). Erityisesti taide- ja mediapajoissa voidaan keskittyä nuorten identiteetin tukemiseen. Taide- ja mediapajat ovat erityisiä taiteeseen ja kulttuuriin keskittyneitä pajoja, vaikka ne ovatkin yhteiskunnalliselta asemaltaan samanlaisia ristiriitaisia pakottamisen ja luovuuden kohtauspaikkoja kuin muutkin työpajat. Taide- ja mediapajoissa sosiaalinen ja kulttuurinen toiminta yhdistyvät kuitenkin tavalla, mikä parhaimmillaan voi mahdollistaa nuorille epätavanomaisen sosiokulttuurisen toimintatilan. Taide- ja mediapajoissa nuoret valmistavat näytelmiä, tekevät multimediaa ja videoita, maalaavat ja musisoivat. Taide- ja mediapajat voidaan nähdä eräänlaisina sosiokulttuurisen työn keskuksina. Niiden toiminnassa on elementtejä setlementtiliikkeen perinteestä, kuusikymmentälukulaisesta muutosorientaatiosta, mutta myös yhteisötaiteesta. Sosiokulttuurisen työn perinteet näkyvät taide- ja mediapajojen toiminnassa.

Taide- ja mediapajoissa nuorten ongelmia ei pyritä määrittelemään etukäteen, vaan ongelmat saavat määrittäksensä vasta yhteisen tekemisen prosessissa. Tässä prosessissa erilaiset tulkinnat joutuvat yhteisen arvioinnin kohteeksi. (Soidinmäki & Vihtonen 2000.) Kysymys on freirelaisittain opettajan ja oppilaan suhteen uudelleenmäärittelystä. Tasavertaisen asiakas-työntekijä-suhteen perustana on aina asiakassuhteen refleksiivinen tarkastelu, johon taide antaa erään mahdollisuuden. Taidetta voidaan käyttää tekniikkana, jonka avulla tarkasteltava sosiaalinen tilanne konstruoidaan. Taiteen keinoin voidaan tuoda esille erilaisia ongelmatilanteen hahmottamistapoja (Delft 1998). Näin konstruoidut tilanteet ovat vain hypoteettisia lähtökohtia erilaisille ratkaisuvaihtoehdoille. Taiteen tekniikat eivät havittele ehdotonta ja yksilulotteista totuutta, vaan vuorovaikutusta ja ongelmakeskeistä dialogia. Käsitukset sosiaalisista ongelmista muodostuvat asiakkaiden ja työntekijöiden keskinäisen dialogin tuloksena.

Syrjäytyneet nuoret eivät välttämättä ole kiinnostuneita pohtimaan yhteisöllisiä kysymyksiä sosiaalivirastossa, mutta taide- ja mediapaja saattaa tarjota toimintaa, joka lähes automaattisesti heijastelee nuorten käsityksiä yhteiskunnasta (vrt. Ulvinen 1993). Taide- ja mediapajat poikkeavat perin-

teisten työpajojen toiminnasta siinä, että ne tarjoavat jo itsessään mahdollisuuden asioiden refleksiiviseen käsittelyyn. Jos nuoret tekevät videon, joka kuvaa heidän asuinympäristöään, niin on todennäköistä, että he joutuvat samalla jäsentämään myös omaa elämäänsä. Työttömille nuorille tarkoitettut taide- ja mediapajat voivat parhaimmillaan kehittyä eräänlaisiksi nuorten yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen reflektoinnin paikaksi. Ari Soidinmäki ja Tuomas Vihonen (2000) kuvaavat kuinka nuorten taide- ja mediapaja on ammattikoulutusta ja työtä vaille oleville nuorille keino reflektoida omaa suhdettaan paitsi valtakulttuuriin ja sen tavoitteisiin, myös omaan persoonaan ja henkilökohtaisiin tavoitteisiin.

Sosiokulttuurisen työn dialogi ei tarkoita vain puhumisen prosessia, vaan ennen kaikkea yhteisen tekemisen prosessia (ks. esim. Janhunen 1997). Yhteisessä tekemisessä asiakkaat ja työntekijät voivat hahmottaa vallitsevia olosuhteita, mutta myös omaa subjektiuttaan. Nämä konstruktiot ja niihin johdaneet prosessit ovat toiminnallisen sosiaalityön perustana. Tässä mielessä sosiaalityö tarvitsee taidetta liittolaisekseen. Draama, musiikki ja kuvallisen ilmaisun tekniikat sopivat sosiaalisten ongelmien kuvaamiseen. Niillä voidaan kuvata esimerkiksi minän ja sinän suhdetta, minän ja meidän suhdetta tai ryhmän ja yhteisön suhdetta. Taiteen tekniikat antavat sosiaalityölle konkreettisen välineen sosiaalisten ongelmien tarkasteluun. Taiteen tekniikat mahdollistavat moninaiset tulkinnat ja luovat siten dialogia. (Karisto 1995.)

Sosiaalityön ihanteena on pyrkiä kohtaamaan asiakkaat mahdollisimman tasavertaisessa asetelmassa. Sosiaalityössä on kuitenkin myös tiedostettu järjestelmien ja asiakkaiden välinen epätasapaino. Erityisesti marginaaleissa elävien asiakkaiden ja virallisessa roolissa olevien sosiaalityöntekijöiden suhde on koettu jo ennakolta negatiivisesti ladattuna. Asiakkaiden kulttuurisella taustalla on olennainen merkitys sosiaalityön sisältöön. Vaihtoehtokulttuureihin tai vastakulttuureihin kiinnittyneen asiakkaan kohtaaminen on eri asia kuin mainstream –kulttuuriin sitoutuneen asiakkaan. Puhumattaakaan siitä, että asiakas olisi määritelty patologiseen ryhmään kuuluvaksi. Asiakkuuden problematisointi ja hierarkisen asiakas-työntekijä –suhteen murtaminen on sosiaalityön keskeinen lähtökohta.

Edelliseen taide- ja mediapajoja kuvaavaan osuuteen voidaan tehdä ainakin kaksi täydennystä. Ensinnäkin taide- ja mediapajat ovat vain esimerkkejä sosiokulttuurisesta työstä. Erityisesti harrastus- ja viriketoimintaan perustuvaa sosiokulttuurista työtä tehdään niin lastensuojelulaitoksissa kuin vammaisten toimintakeskuksissakin (ks. esim. Delft 1998). Sosiokulttuurista työtä on mahdoton ajatella ilman ihmisten omaa tekemistä, itsenäistä mahdollisuutta kokeilla uusia ja epätavanomaisiakin asioita. Taiteen keinoin tavoitellaan toisin tekemisen ja toisin näkemisen taitoa, joka on kaiken muutoksen taustalla. Toiseksi kaikki sosiokulttuurinen toiminta ei tavoittele sosiaalista

muutosta, vaan sen pääpaino voidaan asettaa myös itse taiteeseen. Pajat voidaan nähdä siis myös taiteen tekemisen paikkoina, jolloin sosiaalista pääomaa ja muutosta syntyy vain sivutuotteena. Tästä esimerkkinä voidaan mainita tamperelainen Legioonateatteri, joka on jo vuosia tehnyt kunnianhimoista teatteritaidetta nuorten ehdoilla (ks. esim. Janhunen 1997).

Yksilö vai yhteisö

Soidinmäen ja Vihtosen (2000) mukaan sosiokulttuuriset projektit heijastelevat tekijöidensä suhdetta omaan itseensä ja yhteiskuntaan. Projektien fokus voidaan kohdentaa tekijän henkilökohtaiseen maailmaan, nuuriin ryhmänä tai nuorten yhteiskunnalliseen asemaan. Taideprojektit mahdollistavat esimerkiksi työttömyyden probleeman konstruoinnin sen eri tasoilla: yksilön, ryhmän, yhteisön ja yhteiskunnan näkökulmasta. Näin konstruoidut kuvat tarjoavat avoimen lähtökohdan sosiaalisten ongelmien käsittelyyn. Sosiokulttuurisessa työssä on nähtävissä erilaisia työtapoja, joissa työprosessi on pyritty suhteuttamaan työn kohteeseen. Esimerkiksi Augusto Boal yhdistää taiteen tekemisen sosiaaliseen muutostyöhön tavalla, joka auttaa hahmottamaan sosiokulttuurisen työn peruskysymystä työn fokuksesta.

Boal työskentelee teatterin keinoin, mutta hänen toimintansa fokuksena ovat sosiaaliset ongelmat. Samaa metodia on käytetty myös taide- ja mediapajojen toiminnassa, koska teatterin tilalle voidaan sijoittaa lähes mikä tahansa taiteen väline: valokuvaaminen, maalaaminen tai soittaminen. Boal tarkastelee sosiaalisia ongelmia neljällä tasolla. Hän lähestyy niitä ensinnäkin henkilökohtaisena asioina, jolloin ongelmien voidaan sanoa palautuvan yksilön problematiikkaan. Toiseksi hän korostaa sosiaalisia ongelmia myös vuorovaikutuksesta nousevina asioina, jolloin niiden nähdään palautuvan ryhmädynamiikkaan. Kolmanneksi hän näkee ongelmat lähtökohdiltaan yhteisöllisinä seikkoina, ja neljänneksi hän korostaa ongelmien yhteyttä laajoihin yhteiskunnallisiin tekijöihin.

Boalin menetelmässä voidaan nähdä perusjako kahteen työskentelytapaan: teatteriin ja draamamenetelmiin². Varsinaisesta teatterista Boal käyttää nimitystä Forum-teatteri ja draamamenetelmistä nimitystä Image -teatteri. Forum-teatteri sai alkunsa pyrkimyksestä murtaa katsojien ja näyttelijöiden välistä kahtiajakoa. Forum-teatterin tavoitteena on synnyttää keskustelua katsojien omasta elämästä. Forum-teatterin tarina liittyy johonkin yhteisölliseen ongelmaan, jota näytelmässä tarkastellaan. Näytelmän ensimmäinen esitys toimii keskustelun virittäjänä. Tarinan kehittelyä ja keskustelua ohjaa Jokeriksi nimetty henkilö. Esityksen jälkeen Jokeri pyytää yleisöä

ottamaan kantaa näytelmän tarinaan ja ehdottamaan siihen muutoksia ja selvennyksiä. Jokeri ohjaa katsojien ja näyttelijöiden vuorovaikutusta, mutta ei itse ota kantaa esitettyihin muutoksiin. Sama perustarina esitetään uudelleen katsojien ehdottamien muutosten mukaisesti. Näytelmän perustarina kehittyä esitysten ja keskustelujen kautta kohti ongelman ratkaisua. (Boal 1979.)

Boal on kehittänyt Forum -teatteria myös laajempien yhteiskunnallisten kysymysten tarkasteluun. Boalin mukaan esimerkiksi maatyöläisten asemaan ei voida vastata ainoastaan heidän omaa yhteiskunnallista tiedostustaan kehittämällä, vaan ongelmiin vastaaminen edellyttää myös yhteiskunnan lainsäädännöllisiä uudistuksia. Tässä muodossa Forum -teatterin, josta Boal käyttää nimitystä Lakiasäätävä -teatteri, tavoitteena on etsiä lainsäädännöllisen tason ratkaisuja. Esitykset yhteiskunnallisiksi reformeiksi määrittävät samaan tapaan kuin edellä kuvatussa yhteisön problematiikkaan keskittyneessä Forum -teatterissakin. Lakiasäätävää -teatteria on kokeiltu Brasiliassa, jossa sillä on pyritty vaikuttamaan erityisesti köyhien elämäntilanteeseen. Lakiasäätävän -teatterin ehdotuksista osa on myös käytännössä hyväksytty yhteiskunnallisiksi uudistuksiksi. (Boal 1997.)

Boalilaisen teatterin toisen perustyyppin, Image -teatterin, kohteena ovat ryhmä- ja yksilötason asiat. Tavoitteena on konstruoida arkielämän ongelmatilanteita, joita draaman keinoin pyritään ratkaisemaan. Image -teatterin tekniikka rakentuu ns. muovailun varaan. Muovailu voidaan toteuttaa esimerkiksi siten, että yksi ryhmän jäsen muovailee patsaan, joka kuvaa ryhmän sisäistä tilaa. Usein patsas koostetaan ihmisistä, joita muovailija sijoittaa valitsemaansa asetelmaan ja tilaan. Patsaan ”raaka-aineena” olevien ihmisten keskinäistä suhdetta, etäisyyttä ja rakennetta tarkastellaan todellisen elämän konstruktiona. Patsaassa voidaan korostaa ihmisten hierarkisia suhteita asettamalla yksi muiden yläpuolelle, tai etäisyyttä sijoittamalla yksi selkeästi muun ryhmän ulkopuolelle. Näin rakennettu kuva on vain hypoteettinen lähtökohta sosiaalisten rakenteiden, suhteiden ja koheesioiden tarkastelussa. Kuvan tarkoitus on toimia keskustelun ja vuorovaikutuksen viritäjänä. Patsaasta muodostuvaa kuvaa pyritään muuttamaan ja sen sisältämää problematiikkaa ratkaisemaan samaan tapaan kuin Forum -teatterissakin. (Boal 1992.)

Boal on kehittänyt Image -teatterista myös yksilötason ongelmiin keskittyneen tekniikan, jossa lähtökohtana on yksilön henkilökohtainen problematiikka. Boal korostaa, että teatterin tekeminen on terapeuttista, mutta se ei kuitenkaan ole teatterin tai draamamenetelmien pääfunktio. Teatteri ei tässä mielessä ole terapiaa, mutta se on keino tarkastella myös henkilökohtaisia asioita. Terapeuttisesti orientoituneen työtavan lähtökohtana ovat yksilölliset ahdistukset ja sisäiset konfliktit, joita voidaan tarkastella myös teatterin

keinoin. Boal on kehittänyt draamaharjoitteita, jotka auttavat ihmisiä tarkastelemaan omaa henkilökohtaista elämäänsä draaman keinoin. (Boal 1995.)

Sosiokulttuurisen työn kannalta boalilainen teatteri mahdollistaa eri tasoisten ongelmien tarkastelun. Forum -teatteri keskittyy yhteisöllisten kysymysten tarkasteluun, ja sen lakiasäättävä sovellus yhteiskunnallisiin reformeihin; Image -teatteri ryhmitasoisien ongelmien tarkasteluun ja sen psykoterapeuttinen sovellus yksilön henkilökohtaisten ongelmien tarkasteluun. Boalilainen menetelmä ei ole ainut sosiokulttuuriseen työhön soveltuva toimintatapa, erityisesti Image -teatterin menetelmät ovat tuttuja sekä ryhmätyöstä että tarinateatterista (vrt. esim. Blatner 1997; Harju & Silvonen 1999). Olennaista onkin hahmottaa Boalin kyky fokusoida työtapaansa ”yksilö ja yhteisö” – akselille. Hän liikkuu monipuolisesti erilaisilla sosiaalisilla tasoilla ja kohdistaa taiteellisen toiminnan juuri oikealle tasolle. Tässä mielessä taide on keino vastata sekä henkilökohtaisten että sosiaalisten ongelmien problematiikkaan.

Lopuksi

Sosiokulttuurisen työn näkökulma marginaalien kohtaamiseen rakentuu sosiaalityön ja kulttuurityön kautta. Näkökulmassa on otettava kantaa sekä sosiaalityön että kulttuurityön keskeisiin käsitteisiin. Siinä missä sosiaalityön menetelmissä keskitytään ryhmä- tai verkostotyöhön, siinä kulttuurityön menetelminä ja välineinä ovat draama, kuvallinen ilmaisu sekä musiikki. Sosiokulttuurisen työn keskeinen tematiikka kietoutuu yhtäältä muutoksen käsitteen ja toisaalta työn fokuksen ympärille. Marginaalien kannalta molemmat kysymykset ovat olennaisia. Sosiokulttuurisen työn perinteet ovat voimakkaasti muutosorientoituneita, mutta toisaalta muutosta ja sen suuntaa ei voida asettaa ulkoapäin. Samaan tapaan asioiden käsittelytasoakaan ei voida etukäteen päättää; sosiokulttuurisessa työssä tulee olla valmiuksia tarkastella asioita sekä yksilö- että yhteisötasolla. Lopputuloksena on työtapa, joka määrittynyt jokaisessa sosiokulttuurisessa projektissa erikseen. Tässä mielessä kysymys on refleksiivisestä asiantuntijuudesta.

VIITTEET

- 1 Kurki (1999) määrittää sosiokulttuurisen innostamisen synnyn erityisesti Ranskaan, jossa sitä sovellettiin toisen maailmansodan jälkeen lähinnä työväestön kouluttamiseen ja vapaa-ajan aktivointiin. Sosiokulttuurinen

- innostaminen levisi vasta myöhemmin Latinalaiseen Amerikkaan.
- 2 Boalilainen teatteri voidaan nähdä eräänä teatterin tyyliuuntana samaan tapaan kuin Brechtin eppinen teatterikin. Boalilaisessa teatterissa katsojien osallistaminen on keskeisellä sijalla, siinä katsojat pyritään saamaan mukaan tarinan kehittelyyn siten, että enää ei välttämättä olekaan itsestään selvää kuka on katsoja ja kuka näyttelijä.

KIRJALLISUUS

- Addams, Jane (1910) *Twenty Years at Hull-House*. New York: Macmillan.
- Allen, Pat (1995) *Art is a Way of Knowing. A Guide to Self-knowledge and Spiritual Fulfilment through Creativity*. Boston: Shambhala.
- Blatner, Adam (1997) *Toiminnalliset menetelmät terapiassa ja koulutuksessa: psykodraaman ja sosiodraaman tekniikat käyttöön sovellettuna*. Jyväskylä: Gummerus.
- Boal, Augusto (1979) *The Theatre of the Oppressed*. New York: Urizen Books.
- Boal, Augusto (1992) *Games for Actors and Non-actors*. New York: Routledge Press.
- Boal, Augusto (1995) *The Rainbow of Desire*. New York: Routledge Press.
- Boal, Augusto (1997) *The Legislative Theatre*. New York: Routledge Press.
- Carson, Mina (1990) *Settlement Folk: Social Thought and the American Settlement Movement*. Chicago: University of Chicago Press.
- Crocker, Ruth Hutchinson (1992) *Social Work and Social Order. The Settlement Movement in Two Industrial Cities, 1889-1930*. Chicago: University of Chicago Press.
- Delft, van Marjon (1998) *Community Art – Implications for Social Policy*. Themes 6/1998. Helsinki: Stakes.
- Dickson, Malcom (1995) *Art with People*. Artists Handbook. London: AN publications.
- Elshtain Jean (1997) *A Return to Hull House on Jane Addams*. *Feminist Issues* 15, 105-114.
- Freire, Paul (1972) *Pedagogy of the Oppressed*. New York. Penguin Books.
- Giroux, Henry & McLaren, Peter (2001) *Kriittinen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Grayson, Vida (1981) *An Oral Memoir of Helen Harris Perlman. A Series of Interviews Conducted by Vida Grayson*. Oral History Project. National Association of Social Workers.
- Halbert, L.A. (1923) *What is Professional Social Work*. New York: Survey.
- Harju, Antero & Silvonen, Leena (1999) *Tarineteatteri – playback theatre*. Helsinki: Tarinateatteri Mielikuva.

- Henderson, Paul & Thomas, David (1996) *Skills in Neighbourhood Work*. London: Routledge.
- Hotinen, Jukka-Pekka (1999) *Yhteisö(taide)*. <http://www.teak.fi/Teak299/14.html>.
- Hämäläinen, Juha & Kurki, Leena (1997) *Sosiaalipedagogiikka*. Helsinki: WSOY.
- Janhunen, Tarja (1997) *Taide ja lastensuojelu*. Aiheita 22/1997. Helsinki: Stakes.
- Karisto, Antti (1995) *Sosiaalityö ristipaineissa*. *Janus* 4 (1), 49-54.
- Karisto, Antti (1994) *Potkua paikallisyhteisöihin. Näkökulma ehkäisevään sosiaalipolitiikkaan*. *Sosiaaliturva* 9/1994, 26-31.
- Kennedy, Albert (1931) *The Visual Arts in New York Settlements*. New York: Welfare Council.
- Korhonen, Pekka & Ostern, Anna Leena (2001) *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvat*. Jyväskylä. Atena.
- Kurki, Leena (1996) *Kasvatustiede sosiaalipedagogiikan peilissä*. Teoksessa Anttonen ja Huotari (toim.) *Työn alla kasvatustiede*. Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitoksen julkaisuja B: 14, 163-185.
- Kurki, Leena (1999) *Sosiokulttuurinen innostaminen*. Tampere: Vastapaino.
- Lundblad, Karen (1995) *Jane Addams and Social Reform: A Role Model for the 1990s*. *Social Work* 40, 661-670.
- Morgan, Sally (1995) *Looking Back over 25 Years*. Teoksessa Malcom Dickson (toim.) *Art with People. Artists handbook*. London: AN publications.
- Nyysölä, Kari (1998) *Työstä syrjäytyminen: syy vai seuraus*. Nuorten työmarkkina-aseman muutokset vuosina 1980-1993. *Sosiologia* 34 (4), 322-333.
- Nyysölä, Kari (1999) *Työpajat ja koulutuksesta työelämään siirtyminen*. *Janus* 7 (1), 150-170.
- Popple, Keith (1995) *Analysing Community Work. Its Theory and Practice*. Buckingham: Open University Press.
- Richmond, Mary (1922) *What Is Social Case Work? An Introductory Description*. New York: Russel Sage Foundation.
- Roivainen, Irene (2001) *Setlementtityö sosiaalisen työn toteuttajana*. Teoksessa Irene Roivainen (toim.) *Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. Uusi yhteisötyö –projektin loppuraportti*. Kolmen setlementin kokemuksia. *Setlementtijulkaisuja* 10, 9-20.
- Salmi, Maissi (2001) *West Wanda Stoori – länsivantaalaisen lähiön tarina*. Teoksessa Pekka Korhonen ja Anna-Lena Ostern (toim.) *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvat*. Jyväskylä. Atena, 61-74.
- Simon, Barbara Levy (1993) *The Empowerment Tradition in American Social Work*. New York: Columbia University Press.
- Sirenus, Sigfrid (1965) *Ihmisiä joilta sain*. Hämeenlinna: Karisto.
- Soidinmäki, Ari & Vihtonen, Tuomas (2000) *Sosiokulttuurinen työ taide- ja mediapajassa*. Sosiokulttuurisen työn koulutusohjelman opinnäyte. Seinäjoen ammattikorkeakoulu.
- Staub-Bernasconi (1995) *Systemtheorie, soziale probleme und soziale arbeit: lokal, national, international*. Bern/Stuttgart/Wien 1995.

- Stuart, Paul (1999) Linking Clients and Policy. *Social Work* 44, 335-348.
- Suortti, Juhani (1999) Paolo Freire ja toiminnan pedagogiikka. Teoksessa Juha Suoranta (toim.) Nuorisotyöstä seikkailukasvatukseen. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy, 171-196.
- Teerijoki, Pipsa & Lintunen, Jarmo (2001) Kohtaamisia eri tiloissa – osallistavan teatterin näyttämöt. Teoksessa Pekka Korhonen ja Anna-Lena Ostern (toim.) *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvatus*. Jyväskylä. Atena, 131-150.
- Ulvinen, Veli-Matti (1993) Poikkeavaksi leimautuminen koulussa – syrjäytyminen yhteiskunnassa? *Nuorisotutkimus* 11 (2), 18-27.
- Welch, Wende (1997) *Creating Community. Ensemble Performance Using Masks, Puppets, and Theatre*. Teoksessa Bernie Warren (toim.) *Using the Creative Arts in Therapy. A Practical Introduction*. London: Routledge, 161-183.

KIRJOITTAJAT

Hannele Forsberg, YTT, professori (ma.), sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto, e-mail: hannele.forsberg@uta.fi

Katja Forssén, VTT, professori, sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto, e-mail: katja.forssen@utu.fi

Tuula Helne, VTL, lehtori, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto, e-mail: tuula.helne@helsinki.fi

Kari Huotari, VTT, tutkija, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto, email: kari.huotari@helsinki.fi

Kirsi Juhila, YTT, professori (ma.), sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto, e-mail: kirsi.juhila@uta.fi

Ilse Julkunen, VTL, lehtori, Svenska social- och kommunalhögskolan, Helsingin yliopisto, e-mail: ilse.julkunen@helsinki.fi

Antti Karisto, VTT, professori, sosiaalipolitiikan laitos, Helsingin yliopisto, e-mail: antti.karisto@helsinki.fi

Pekka Karjalainen, VTL, tutkija, FinSoc, Stakes, e-mail: pekka.karjalainen@stakes.fi

Kaarina Laine, KT, professori, kasvatustieteiden laitos, Turun yliopisto, e-mail: kaarina.laine@utu.fi

Katri Lamminen, VTM, sosiaalityöntekijä, jatko-opiskelija, Helsingin kaupunki e-mail: katri.lamminen@hel.fi

Aila-Leena Matthies, YTT, professori Magdeburgin korkeakoulu, e-mail: aila-leena.matthies@SGW.HS-Magdeburg.de

Vuokko Niiranen, YTT, professori, sosiaalitieteiden laitos, Kuopion yliopisto, e-mail: vuokko.niiranen@uku.fi

Päivi Petrelius, YTM, tutkija, yhteiskuntapolitiikan yksikkö, Jyväskylän yliopisto, e-mail: tiedotus@suomenvanhempainliitto.fi

Suvi Raitakari, YTM, tutkija, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto, e-mail: suvi.raitakari@uta.fi

Irene Roivainen, YTT, yliassistentti, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto, e-mail: irene.roivainen@uta.fi

Marjaana Seppänen, VTT, tutkija, Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia, Helsingin yliopisto, e-mail: marjaana.seppanen@helsinki.fi

Harriet Strandell, VTT, professori (ma.), sosiologian laitos, Åbo Academi, e-mail: harriet.strandell@abo.fi

Timo Toikko, YTL, yliopettaja, sosiaalialan yksikkö, Seinäjoen ammattikorkeakoulu, e-mail: timo.toikko@seamk.fi

Juhani Tähtinen, KTL, yliassistentti, Turun opettajankoulutuslaitos, Turun yliopisto, e-mail: juhani.tahtinen@utu.fi

Heli Valokivi, YTM, tutkija, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto, e-mail: heli.valokivi@uta.fi

Elina Virokannas, VTM, tutkija, Stakes, e-mail: elina.virokannas@stakes.fi